

Міністерство освіти і науки України

Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого

Кримінально-виконавче право

Підручник

За редакцією професорів
В. В. Голіни і А. Х. Степанюка

Затверджено
Міністерством освіти і науки України
як підручник для студентів вищих навчальних закладів

Харків
«Право»
2011

ББК 67.308я 73

К 82

Підручник підготовлений викладачами кафедри кримінології і кримінально-виконавчого права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

*Затверджено Міністерством освіти і науки України як підручник для студентів вищих навчальних закладів (лист № 1/11 від 26.02.2010 р.)
Рекомендовано вченою радою Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (протокол № 10 від 22 травня 2009 р.)*

Рецензенти:

Ю. М. Грошевий, д-р юрид. наук, професор, академік НАПрН України;
В. С. Зеленецький, д-р юрид. наук, професор, академік НАПрН України

Автори підручника:

- В. В. Голіна** – д-р юрид. наук, професор, чл.-кор. НАПрН України (вступ, розд. 5 (у співавт. з В. Ф. Оболенцевим));
А. Х. Степанюк – д-р юрид. наук, професор (розділи 1, 6, 18, 19, 20, 25);
О. В. Лисодєд – канд. юрид. наук, доц. (розділи 2, 3, 15, 23 (у співавт. з О. В. Ткачовою));
М. В. Романов – канд. юрид. наук, доц. (розділи 4, 21, 22 (§ 4, 5), 26);
В. Ф. Оболенцев – канд. юрид. наук, доц. (розділи 5 (у співавт. з В. В. Голіною), 27, 28);
М. П. Черненко – канд. юрид. наук, доц. (розділи 7, 9, 13);
В. М. Харченко – канд. юрид. наук, доц. (розділи 8, 12, 14, 16 (у співавт. з О. В. Ткачовою));
Л. П. Оніка – канд. юрид. наук, доц. (розділи 10, 11, 17, 22 (§ 1–3), 24);
О. В. Ткачова – канд. юрид. наук, асистент (розділ 23 (у співавт. з О. В. Лисодєдом); розділи 8, 12, 14, 16 (у співавт. з В. М. Харченко))

Кримінально-виконавче право : підручник / В. В. Голіна, К82 А. Х. Степанюк, О. В. Лисодєд та ін. ; за ред. В. В. Голіни і А. Х. Степанюка. – Х. : Право, 2011. – 328 с.

ISBN 978-966-458-204-6

У Загальній частині підручника розкривається поняття кримінально-виконавчого права, предмет і система курсу, характеризується правовий статус засуджених та міжнародні стандарти поведіння з ними. В Особливій частині висвітлюється порядок, умови і особливості виконання та відбування всіх видів покарань, а також порядок звільнення від відбування покарань різних категорій засуджених та здійснення нагляду і контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання.

Для студентів, аспірантів і викладачів вищих навчальних закладів освіти, працівників правоохоронних органів.

ББК 67.308я 73

© Голіна В. В., Степанюк А. Х.,
Лисодєд О. В. та ін., 2011

© «Право», 2005

© «Право», 2011

ISBN 978-966-458-204-6

Вступ

Кримінально-виконавче право України — галузь права, яка регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань з метою захисту конституційних прав і законних інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання рецидиву злочинів засудженими та їх вчиненню іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими.

Маючи самостійний предмет і метод правового регулювання правовідносин у сфері виконання і відбування покарань, кримінально-виконавче право тісно пов'язано з філософськими, суспільними, природознавчими, правовими та іншими науками.

Підручник «Кримінально-виконавче право» відповідає вимогам методичних рекомендацій щодо структури, змісту та обсягу підручників і навчальних посібників для вищих навчальних закладів. Він складається із Загальної та Особливої частин, у яких всебічно розглядаються теоретичні та прикладні питання науки. У Загальній частині викладається понятійний апарат науки, визначаються принципи виконання кримінальних покарань; правовий статус засуджених; гарантії захисту їхніх прав, законних інтересів та обов'язків; система органів і установ виконання покарань; нагляд і контроль за виконанням кримінальних покарань; участь громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених; міжнародні стандарти поводження із засудженими. Особлива частина кримінально-виконавчого права присвячена розгляду порядку і умов виконання та відбування кримінальних покарань, передбачених ст. 51 Кримінального кодексу України і призначених вироком суду; звільнення від відбування покарання; допомоги особам, які відбули покарання; здійснення контролю і нагляду за ними.

Мета навчального курсу — надати студентам науково обґрунтовані знання про цілі, принципи, стратегію, напрями політики у сфері виконання і відбування покарань, основні напрями діяльності органів і установ виконання покарань, правові та матеріально-предметні засоби кримінально-виконавчої діяльності. Крім того, прищепити студентам навички самостійного вирішення на основі вимог кримінально-виконавчого законодавства і практики його

застосування складних питань процесу виправлення і ресоціалізації засуджених.

Перед студентами при вивченні дисципліни «Кримінально-виконавче право» стоять такі завдання:

- засвоїти на лекціях основні терміни і поняття науки кримінально-виконавчого права, вміти розкрити їх зміст і використовувати при вивченні певних тем курсу;

- закріпити на практичних заняттях за допомогою методичних матеріалів, законодавчих і підзаконних актів Державного департаменту України з питань виконання покарань шляхи і засоби їх вирішення;

- розвинути на практичних заняттях, при написанні рефератів, курсових робіт, наукових доповідей, при відвідуванні в організованому порядку установ виконання покарань уміння орієнтуватися у проблемах системи відбування покарань, що потребують удосконалення або реформування, а при необхідності — готовність до якісного виконання своїх службових функцій.

Підручник містить контрольні питання і завдання для самоконтролю, літературу, рекомендовану для поглибленого вивчення курсу та предметний покажчик.

Видання орієнтоване на активізацію самостійної творчої роботи студента, формування професійно значущих умінь, що повинно сприяти спеціалізації і професіоналізму фахівців.

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Розділ 1

Поняття кримінально-виконавчого права, предмет і система курсу

§ 1. Політика у сфері виконання покарань

Політика у сфері виконання покарань визначає цілі, принципи, стратегію, напрями діяльності органів і установ виконання покарань, її основні форми й методи.

Як діяльність держави політика у сфері виконання покарань реалізується в різних формах і насамперед у законодавстві, що регулює діяльність органів і установ виконання покарань. Нині принципи цієї політики закріплені в Кримінально-виконавчому кодексі України (далі — КВК), що був прийнятий 11 липня 2003 р. Верховною Радою України і набрав чинності 1 січня 2004 р.

Політика у сфері виконання покарань реалізується в діяльності відповідних органів і установ, а саме: у діяльності Державного департаменту України з питань виконання покарань, його управлінь (відділів) в областях, Автономній Республіці Крим, безпосередньо в діяльності органів і установ виконання покарань.

Якщо суб'єктом формування політики у сфері виконання покарань є Верховна Рада України, то суб'єктом здійснення цієї політики — Державний департамент України з питань виконання покарань, і про це прямо сказано в п. 1 Положення про Державний департамент України з питань виконання покарань від 10 червня 2009 р.: «Департамент забезпечує реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань».

§ 2. Кримінально-виконавче право: його предмет і метод

Кожна галузь права, у тому числі і кримінально-виконавче право, закріплює у своїх інститутах і нормах цілі, принципи, стратегію, напрями, основні засоби і методи політики держави в тій чи іншій сфері. Відповідно і кримінально-виконавче право закріплює у своїх нормах основні положення політики держави у сфері виконання покарань. Разом із тим кримінально-виконавче право не є пасивним реєстратором державної політики. Воно має свої власні непорушні базові положення, на які не може і не повинна впливати політика. Стверджувати так дозволяє закріплений у ст. 8 Конституції України принцип верховенства права.

Кримінально-виконавче право є сукупністю забезпечених силою державного примусу загальнообов'язкових норм, що регламентують діяльність органів та установ виконання покарань, визначають порядок виконання та умови відбування покарань, регулюють правовідносини, що виникають у сфері виконання покарань.

Поняття кримінально-виконавчого права і кримінально-виконавчого законодавства не збігаються, хоча КВК і є формою кримінально-виконавчого права, але не єдиною. Норми кримінально-виконавчого права містяться не тільки у кримінально-виконавчому законодавстві, але й в інших галузях законодавства, наприклад у законах про вибори, у пенсійному законодавстві і т. ін.

Кримінально-виконавче право являє собою самостійну галузь права, що характеризується власним предметом і методом правового регулювання, а також системою норм.

Предмет кримінально-виконавчого законодавства входить у предмет правового регулювання кримінально-виконавчого права як галузі права. Предметом регулювання кримінально-виконавчого права й законодавства насамперед є діяльність органів і установ виконання покарань. Це впливає з п. 14 ст. 92 Конституції України. Крім того, ч. 1 ст. 1 КВК уточнює: «Кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань».

Методом правового регулювання у кримінально-виконавчому праві є метод владного наказу.

§ 3. Діяльність органів та установ виконання покарань як предмет регулювання кримінально-виконавчого права

У пункті 14 ст. 92 Конституції України йдеться про діяльність органів і установ виконання покарань у цілому, взагалі. Але дослідження діяльності органів та установ виконання покарань показує, що здійснювана в них діяльність далеко не однорідна. Так, наприклад, в установах виконання покарань здійснюються різні види діяльності, визначені цілями покарання, сформульованими в ч. 2 ст. 50 Кримінального кодексу України (далі — КК) й обумовлені завданнями органів і установ виконання покарань. Це кримінально-виконавча діяльність, соціально-педагогічна діяльність, трудова діяльність засуджених, оперативно-розшукова діяльність і т. ін. В установах виконання покарань функціонують різні служби (служба нагляду і безпеки, служба охорони, соціально-психологічна служба, інтендантська служба, медична служба і т. ін.), що виконують свої специфічні завдання у різних напрямках діяльності.

Основним напрямом діяльності органів та установ виконання покарань, що надає їй якісно визначених характеристик, слід вважати кримінально-виконавчу діяльність, спрямовану на реалізацію кари як однієї з цілей покарання, визначених у ст. 50 КК України. Структурно-функціональний аналіз діяльності взагалі і зокрема кримінально-виконавчої діяльності дає змогу виділити в ній об'єкт, суб'єктів, учасників, мету, засоби, результат. Так, об'єктом кримінально-виконавчої діяльності є двоединий процес виконання-відбування покарання. Виконання покарань полягає у застосуванні адміністрацією органів та установ виконання покарань до засуджених державного примусу, тобто в процедурі обмеження їх прав та свобод, які є змістом покарань, визначених КК України. Наприклад, змістом позбавлення волі є ізоляція засудженого від суспільства, отже, забезпечення ізоляції осіб, позбавлених волі, і є змістом виконання цього покарання. Відбування покарання є забезпеченим державним примусом правовим станом засудженого, що настає після того, як обвинувальний вирок суду набрав законної сили, і полягає у підпорядкуванні поведінки засудженого обмеженням прав та свобод, передбачених у КК України відповідними покараннями.

Відбування покарання можливе у межах кримінально-виконавчих правовідносин, що виникають між адміністрацією органів та установ виконання покарань та засудженими. Суб'єктом виконання покарання виступає адміністрація органів і установ виконання покарань. Суб'єктом відбування покарання є засуджений. Мета кримінально-виконавчої діяльності — кара. Засобами є правові (норми кримінально-виконавчого права) і матеріально-предметні засоби (будівлі місць позбавлення волі, захисні спорудження, система охорони, сигналізації і т. ін.). Учасники кримінально-виконавчої діяльності — це ті особи, що причетні до цього різновиду діяльності, мають контакти з адміністрацією і засудженими, однак не наділені повноваженнями реалізації кари, застосування примусових заходів. Кожен різновид діяльності, здійснюваної в органах і установах виконання покарання, має свій специфічний склад суб'єктів цієї діяльності й учасників. При цьому ті самі особи можуть бути суб'єктами в одному різновиді діяльності органів та установ виконання покарань і одночасно учасниками іншої. Наприклад, ст. 25 КВК України вказує на учасників соціально-педагогічної діяльності в такий спосіб: «Об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації, окремі особи в порядку встановленому цим Кодексом і законами України можуть надавати допомогу органам та установам виконання покарань у виправленні засуджених і проведенні соціально-виховної роботи».

■ § 4. Джерела кримінально-виконавчого права

У систему норм кримінально-виконавчого права входять норми, що містяться насамперед у КВК України, а також у різноманітних нормативних актах, які регулюють діяльність органів та установ виконання покарань і правовідносини, що виникають у сфері виконання покарань: Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань від 25 грудня 2003 р.; Закон України «Про державну виконавчу службу» від 24 березня 1998 р.; Закон України «Про виконавче провадження» від 21 квітня 1999 р.; Закон України «Про застосування амністії в Україні» від 1 листопада 1996 р.; Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23 червня 2006 р.; Положення про Державний департамент України з питань виконання покарань від 10 червня 2009 р.; Положення про здійснення помилування від 19 липня 2005 р.; Інструкція про порядок виконання

покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань, від 19 грудня 2003 р.; Інструкція про порядок розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі, від 16 грудня 2003 р.; Положення про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України від 5 квітня 1994 р.; наказ Міністра оборони України від 28 лютого 2002 р. № 81 «Про порядок і умови відбування арешту засудженими військовослужбовцями»; Положення про дільницю слідчого ізолятора на території виправної колонії від 30 грудня 2003 р. та ін.

§ 5. Принципи кримінально-виконавчого права

Кримінально-виконавче право як галузь права характеризується тим, що його норми об'єднані у систему єдиними принципами. Слід звернути увагу на існуючі відмінності між принципами кримінально-виконавчого законодавства, сформульованими у ст. 5 КВК України й принципами кримінально-виконавчого права як галузі права. Так, за ст. 5 КВК «кримінально-виконавче законодавство, виконання і відбування покарань ґрунтуються на принципах невідворотності виконання і відбування покарань, законності, справедливості, гуманізму, демократизму, рівності засуджених перед законом, поваги до прав і свобод людини, взаємної відповідальності держави і засудженого, диференціації та індивідуалізації виконання покарань, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань». На відміну від цього переліку принципами кримінально-виконавчого права є: справедливість, поважання прав людини, гуманізм, законність, невідворотність виконання покарання.

Принципи у кримінально-виконавчому праві є теоретично обґрунтованими основними положеннями, обумовленими об'єктивними закономірностями реалізації кари, що виражають сутність кримінально-виконавчої діяльності, спрямованої на здійснення правообмежень, властивих покаранням, незалежно від форм застосовуваних примусових заходів. На відміну від сформульованих у ст. 5 КВК України

принципів кримінально-виконавчого законодавства принципи кримінально-виконавчого права (справедливість, поважання прав людини, гуманізм, законність, невідворотність виконання покарання) знаходять свій прояв у процесі виконання-відбування всіх без винятку покарань.

Принцип поважання прав людини в діяльності органів та установ виконання покарань необхідно характеризувати, виходячи з того, що в його основу покладено Загальну декларацію прав людини, інші міжнародно-правові акти як універсального, так і регіонального рівня, що проголошують права і основні свободи людини й громадянина, а також міжнародні стандарти поведінки із засудженими. Згідно із Засадами державної політики України в галузі прав людини права й свободи людини, їх гарантії мають визначати зміст і спрямованість діяльності органів держави, у тому числі й при виконанні покарань. Державна політика в галузі прав людини виходить із того, що неприпустимо звужувати та обмежувати існуючі права й основні свободи людини, проголошені Конституцією України, законами та підзаконними нормативними актами.

Додержання прав людини в діяльності органів та установ виконання покарань при застосуванні державного примусу повинно гарантувати суб'єктові відбування покарання захист від принижень і нелюдського ставлення, забезпечувати засудженим безпечні умови тримання. Принцип поважання прав людини надає засудженим гарантовану можливість відстоювати свої права, звертаючись із пропозиціями, заявами та скаргами не тільки до адміністрації, а й до суду, до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, у відповідні міжнародні судові установи або органи міжнародних організацій, членом чи учасником яких є Україна.

Принцип справедливості в кримінально-виконавчому праві ґрунтується на тому, що залучення правових ідей, які містяться в Загальній декларації прав людини, у правових системах окремих держав передбачає необхідність розбудови кримінально-виконавчої системи та кримінально-виконавчого законодавства України на засадах справедливості. Виступаючи фундаментальним критерієм оцінки діяльності правоохоронних органів, справедливість посідає центральне місце в забезпеченні прав людини при здійсненні правообмежень властивих покаранням. Оскільки застосування таких правообмежень, істотно обмежує конституційні права й законні інтереси засудженого, справедливість реалізації кари, відбиваючи співвідношення діяння і

відплати за нього, позначає відповідність між правами й обов'язками громадян, закріпленими в Конституції, і обмеженням правового статусу осіб, які зазнали покарання.

Діалектика справедливості проявляється в об'єктивних закономірностях виконання покарання, що обумовили невідворотність реалізації кари, сутність і каральну функцію кримінально-виконавчої діяльності. Входячи в систему принципів кримінально-виконавчого права, принцип справедливості відбиває сутність кримінально-виконавчої діяльності, приводить до єдиного знаменника зусилля правоохоронних органів з реалізації кримінальної відповідальності, є відображенням закономірності здійснення кари, виражаючи вимогу розмірності діяння і відплати за нього.

Принцип справедливості, втілений у діяльності органів та установ виконання покарань, виступає способом існування кримінально-виконавчої діяльності, формою внутрішнього, об'єктивного, сутнісного, загального, необхідного, сталого, повторюваного зв'язку між структурними елементами кримінально-виконавчої діяльності. Категорія справедливості пов'язана з характеристикою процесів виконання-відбування покарання, аналізом структури кримінально-виконавчої діяльності. Вимоги, що висувуються до кримінально-виконавчої діяльності, повинні бути справедливими. Справедливість у кримінально-виконавчому праві дозволяє не просто оцінити, як реалізується кара, але дає можливість побачити об'єктивно властиві кримінально-виконавчій діяльності риси і якості, що відбивають міру правообмежень, притаманних покаранню.

Принцип гуманізму стосовно засуджених, які відбувають покарання, ґрунтується на положенні ст. 3 Конституції України, де декларується, що в Україні людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Своє втілення цей принцип одержує в першу чергу в нормах кримінально-виконавчого законодавства, що визначають правове становище засуджених. Ці норми покликані інкорпорувати уявлення про гуманізм як про людинолюбство, милосердя, любов до ближнього у правову систему, у діяльність органів та установ виконання покарань. У результаті такої інкорпорації розуміння гуманізму виконання покарання як кримінально-виконавчої діяльності, не позбавленої людяного ставлення до засудженого, одержує вищу юридичну силу, спираючись на авторитет закону.

Законність як принцип кримінально-виконавчого права, кримінально-виконавчого законодавства, діяльності органів та уста-

нов виконання покарань насамперед зафіксовано в п. 14 ст. 92 Конституції України, де сказано, що виключно законами України визнається діяльність органів і установ виконання покарань. Отже, тільки закон — акт Верховної Ради як єдиного органа законодавчої влади є джерелом нормативного регулювання діяльності органів та установ виконання покарань. Адміністрації цих органів та установ належить використовувати кримінально-виконавче законодавство як обов'язковий інструмент для здійснення кримінально-виконавчої діяльності. Правоохоронна діяльність повинна здійснюватися нею в режимі законності, обумовленому повним збігом розуміння законності як принципу кримінально-виконавчого права, кримінально-виконавчого законодавства й діяльності органів та установ виконання покарань. Цей принцип ґрунтується на єдності розуміння, закріплення й застосування норм кримінально-виконавчого законодавства, на тому, що законність органічно пов'язана зі справедливістю й асоціюється з доцільністю кримінально-виконавчої діяльності. Підтримка режиму законності має виняткове значення при реалізації правообмежень, властивих покаранням, і необхідна як для вирішення завдань кримінально-виконавчого законодавства, так і для охорони прав та законних інтересів засуджених. Відступ від закону в кримінально-виконавчій діяльності адміністрації органів та установ виконання покарань призводить до порушень. Кримінально-виконавчому законодавству належить не тільки проголосити права засуджених, а й гарантувати дотримання їхнього правового статусу шляхом покладання на адміністрацію органів та установ виконання покарань обов'язку по забезпеченню законних прав та законних інтересів засуджених.

Принцип невідворотності виконання покарання є похідним від принципу невідворотності покарання та невідворотності кримінальної відповідальності. Принцип невідворотності покарання, що визначає послідовність стадій кримінальної відповідальності і виступає у кримінально-виконавчому праві вже як принцип невідворотності виконання покарання, установлює правила, за якими здійснюється кара, виконуючи роль механізму кримінально-виконавчої діяльності. Принцип невідворотності невіддільний від кримінально-виконавчої діяльності, безпосередньо наявний у ній, визначає її істотні риси. Невідворотність виконання покарання є підґрунтям практичної доцільної діяльності адміністрації органів та установ виконання покарань, принципом винятково кримінально-виконавчої діяльності, а не чимось зовнішнім стосовно неї.

§ 6. Наука кримінально-виконавчого права

Наука кримінально-виконавчого права є тією галуззю знань, що ґрунтується на фундаментальних теоретичних розробках теорії виконання покарань, спрямованих на дослідження сутності кримінально-виконавчої діяльності, із заглибленням в об'єкт дослідження, характеристикою основного й другорядних напрямів діяльності органів та установ виконання покарань. Кримінально-виконавче право як галузева наукова теорія є результатом проведених досліджень і відповідає необхідним для цього критеріям, а саме: а) має свій, якісно відокремлений власний предмет дослідження — це кримінально-виконавча діяльність; б) наявні публікації з кримінально-виконавчого права дають цілісне уявлення про сутність і зміст виконання покарань, розкривають закономірності реалізації кари, через що ці наукові розробки можуть бути інтерпретовані як розвинуте поняття сутності виконання покарання; в) дана наука є відбиттям досягнутих знань про кримінально-виконавче право як галузь права і про діяльність органів та установ виконання покарань у специфічних правових категоріях і поняттях; г) правові категорії, що створюють специфічну логічну структуру кримінально-виконавчого права, певним чином уже скомпоновані; ґ) кримінально-виконавче право відбиває об'єктивний процес виконання-відбування покарання, його закономірності; д) зміст науки кримінально-виконавчого права вже об'єктивований у багатьох публікаціях.

§ 7. Предмет і система курсу кримінально-виконавчого права

Система курсу кримінально-виконавчого права зумовлена структурою Кримінально-виконавчого кодексу України, його поділом на Загальну та Особливу частини. Під системою курсу кримінально-виконавчого права розуміється послідовне викладення внутрішньо узгоджених між собою знань у сфері відбування кримінальних покарань.

У Загальній частині курсу кримінально-виконавчого права розглядаються теоретичні положення стосовно мети і завдання кримінально-виконавчого законодавства, правового статусу засуджених,

органів і установ виконання покарань, нагляду і контролю за виконанням кримінальних покарань, участі громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених та ін. Особлива частина кримінально-виконавчого права розглядає порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань, працю засуджених до позбавлення волі, виховний вплив на засуджених до позбавлення волі, звільнення від відбування покарання, здійснення нагляду і контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Дайте визначення політики у сфері виконання покарань.
2. Охарактеризуйте предмет регулювання і джерела кримінально-виконавчого права.
3. Визначте і охарактеризуйте принципи кримінально-виконавчого права.
4. Яким критеріям відповідає наука кримінально-виконавчого права?
5. Які теоретичні і прикладні питання розглядаються в Загальній і Особливій частинах кримінально-виконавчого права?

Розділ 2

Кримінально-виконавче законодавство України

§ 1. Кримінально-виконавчий кодекс України: структура та загальна характеристика

Кримінально-виконавче законодавство у широкому розумінні — це система нормативно-правових актів, що містять норми кримінально-виконавчого права. Це акти органів влади і управління, які регулюють весь комплекс суспільних відносин, що виникають з приводу та у процесі виконання й відбування кримінальних покарань та застосування до засуджених засобів виправлення і ресоціалізації.

Базовим джерелом і юридичною основою розвитку кримінально-виконавчого законодавства є Конституція України. Зокрема, Основним Законом встановлено, що виключно законами України визначаються організація й діяльність органів і установ виконання покарань (п. 14 ч. 1 ст. 92), тільки Законом України оголошується амністія (ч. 3 ст. 92); здійснення помилування віднесено до компетенції Президента України (п. 27 ч. 1 ст. 106).

Більшість прав, свобод та обов'язків людини й громадянина, які передбачені розділом II Конституції України, повною мірою поширюється і на засуджених. Зокрема, ч. 3 ст. 63 Конституції України встановлює, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду.

Головним же законом, що регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань, є Кримінально-виконавчий

кодекс України, який був прийнятий Верховною Радою України 11 липня 2003 р. та набув чинності з 1 січня 2004 р.

КВК України складається із Загальної та Особливої частин і прикінцевих положень. Загальна та Особлива частини поділені на п'ять розділів, які складаються з 26 глав, що містять 166 статей. Розділ перший містить норми, які визначають загальні положення кримінально-виконавчого законодавства, правовий статус засуджених, систему органів і установ виконання покарань, регулює питання нагляду й контролю за виконанням покарань і участі громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених. Розділ другий регулює питання виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, розділ третій — виконання покарання у виді позбавлення волі, розділ четвертий — виконання покарання у виді довічного позбавлення волі. Розділ п'ятий присвячений питанням звільнення від відбування покарання, допомоги особам, які звільнені від відбування покарання, контролю і нагляду за ними. Прикінцеві положення регулюють питання введення в дію КВК України.

До інших законів, які містять норми кримінально-виконавчого права, слід віднести:

– Закон України від 1 грудня 1994 р. «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі»;

– Закон України від 1 жовтня 1996 р. «Про застосування амністії в Україні»;

– Закон України від 10 липня 2003 р. «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк»;

– Закон України від 23 червня 2006 р. «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» та ін.

Низка норм кримінально-виконавчого права міститься і в Указах Президента України. Зокрема, Указом Президента від 5 квітня 1994 р. затверджене Положення про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України; Указом Президента України від 19 липня 2005 р. було затверджене Положення про здійснення помилування, Указом Президента України від 25 квітня 2008 р. схвалена Концепція реформування Державної кримінально-виконавчої служби тощо.

Окремі питання діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України регулюються також постановами Кабінету Міністрів України. Наприклад, постановою від 16 червня 1992 р. № 336 затвер-

джені норми харчування для осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах; постановою від 1 березня 1999 р. № 286 визначена структура центрального апарату Державного департаменту України з питань виконання покарань; постановою від 1 квітня 2004 р. № 429 затверджені Положення про спостережні комісії та Положення про піклувальні ради при спеціальних виховних установах, постановою від 3 серпня 2006 р. № 1090 затверджена Державна програма покращення умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, на 2006–2010 роки; постановою від 10 червня 2009 р. № 587 затверджене нове Положення про Державний департамент України з питань виконання покарань тощо.

§ 2. Інші нормативно-правові акти, що регламентують порядок й умови виконання та відбування кримінальних покарань

Більш детальна регламентація порядку й умов виконання та відбування кримінальних покарань, інших питань діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України міститься у відомчих нормативно-правових актах. Умовно їх можна розділити на три групи:

1. Нормативно-правові акти Державного департаменту України з питань виконання покарань.

До них, в першу чергу, слід віднести Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, які затверджені наказом від 25 грудня 2003 р. № 275. Вони, базуючись на положеннях Кримінально-виконавчого кодексу України і розвиваючи їх, більш чітко регламентують умови виконання кримінальних покарань в установах виконання покарань; порядок прийняття засуджених до установ виконання покарань; придбання засудженими продуктів харчування, предметів першої потреби, отримання ними посилок, передач, бандеролей; листування засуджених, направлення грошових переказів, побачення з родичами та іншими особами, зустрічі з адвокатами; питання праці, організації соціально-виховної роботи, матеріально-побутового забезпечення та медичного обслуговування засуджених; особливості зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі; застосування до засуджених заходів заохочення та стягнення, фізичного впливу, спеціальних засобів та зброї. Правила встановлюють також особливості тримання засуджених до арешту та довічного позбавлення волі, регулюють питання обладнання установ виконання покарань тощо.

До цієї групи слід також віднести:

– Інструкцію про порядок розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі, Положення про комісію з питань розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі, та Положення про Апеляційну комісію з питань розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі, затверджені наказом від 16 грудня 2003 р. № 261;

– Положення про педагогічну раду виховної колонії та Типове положення про батьківський комітет при виховній колонії, затверджені наказом від 28 січня 2004 р. № 20;

– Інструкцію з організації порядку і умов виконання покарання у виді обмеження волі, затверджену наказом від 16 лютого 2005 р. № 27;

– Інструкцію про порядок здійснення заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби, затверджену наказом від 15 листопада 2005 р. № 186;

– Інструкцію з організації перегляду кореспонденції осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, затверджену наказом від 25 січня 2006 р. № 13;

– Інструкцію про порядок подання до Секретаріату Президента України матеріалів з питань помилування та виконання указів Президента України про помилування, затверджену наказом від 16 травня 2006 р. № 93, та ін.

2. Спільні нормативно-правові акти Державного департаменту України з питань виконання покарань та інших відомств. Це, зокрема:

– Положення про умови навчання та отримання базової та повної загальної середньої освіти особами, засудженими до позбавлення волі, у загальноосвітніх навчальних закладах при установах кримінально-виконавчої системи, затверджене наказом Міністерства освіти і науки України та Державного департаменту України з питань виконання покарань від 1 березня 2002 р. № 154/55;

– Інструкція про організацію здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України та Державного департаменту України з питань виконання покарань від 4 листопада 2003 р. № 1303/203;

– Інструкція про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань, затверджена наказом Державного департаменту

України з питань виконання покарань та Міністерства внутрішніх справ України від 19 грудня 2003 р. № 270/1560, та ін.

3. Нормативно-правові акти інших відомств. Це, наприклад:

– Інструкція про проведення виконавчих дій, яка затверджена наказом Міністра юстиції України від 15 грудня 1999 р. № 74/5 і яка регулює порядок виконання таких видів кримінальних покарань, як штраф та конфіскація майна;

– Інструкція про порядок і умови відбування арешту засудженими військовослужбовцями, затверджена наказом Міністра оборони України від 26 лютого 2002 р. № 81, та ін.

Кримінально-виконавче законодавство України складається також і з чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. У даному випадку згідно із Законом України «Про міжнародні договори України» йдеться про будь-який міжнародний договір (міждержавний, міжурядовий, міжвідомчий) незалежно від форми й найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол), але він повинен бути укладений і належним чином ратифікований. Стаття 9 Закону вказує, що ратифікації підлягають міжнародні договори, які стосуються прав, свобод та обов'язків людини й громадянина. З цього, безумовно, випливає, що всі міжнародні договори стосовно поводження із засудженими (як з громадянами України, так і з громадянами інших держав чи осіб без громадянства) повинні бути ратифіковані.

Стаття 19 Закону встановлює, що чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, визначеному для норм національного законодавства. Якщо ж міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору.

Питання та завдання для самоконтролю

1. З чого складається кримінально-виконавче законодавство України?
2. Назвіть норми кримінально-виконавчого законодавства, які містяться в Конституції України.
3. Поясніть структуру Кримінально-виконавчого кодексу України.
4. Охарактеризуйте Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань.
5. Дайте характеристику відомчих нормативно-правових актів, які належать до кримінально-виконавчого законодавства.

Розділ 3

Правовий статус засуджених

§ 1. Основи правового статусу засуджених

У теорії кримінально-виконавчого права правовий статус засуджених розуміється як заснована на загальному статусі громадян України і закріплена в нормативно-правових актах різних галузей права сукупність їх прав, законних інтересів та обов'язків, що залежать від призначеного виду кримінального покарання й їх поведінки в період його відбування. Іншими словами, зміст правового статусу засуджених як окремі елементи становлять: 1) суб'єктивні права, 2) законні інтереси та 3) юридичні обов'язки засуджених.

Правовий статус засуджених незалежно від виду призначеного покарання і його юридичні гарантії у кримінально-виконавчому законодавстві України закріплюються вперше. У частині 1 ст. 7 КВК України з цього приводу міститься принципове і важливе положення про те, що держава поважає і охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених. У частині 4 ст. 7 КВК України встановлено, що правовий статус засуджених визначається законами України і КВК України, виходячи із порядку і умов виконання та відбування конкретного виду покарання. Правовий статус засуджених іноземців і осіб без громадянства визначається законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ч. 3 ст. 7 КВК України).

КВК України містить окрему главу «Правовий статус засуджених» (статті 7–10), яка, як і розділ Конституції України про права, свободи

та обов'язки людини й громадянина, розміщена другою в Загальній частині кодексу і в якій закріплені основи правового статусу засуджених (ст. 7), основні права засуджених (ст. 8) та основні обов'язки засуджених (ст. 9). В окремій статті (ст. 10) закріплено право засуджених на особисту безпеку. Положення цих статей стосуються всіх засуджених незалежно від виду призначеного судом покарання. Додатково в главах Особливої частини розміщені ще й норми, які більш детально визначають правовий статус засуджених до окремих видів кримінальних покарань.

§ 2. Суб'єктивні права засуджених

Під суб'єктивним правом засудженого в науці кримінально-виконавчого права традиційно розуміється закріплена законом і гарантована державою можливість певної поведінки засудженого або користування ним певними соціальними благами, що забезпечується юридичними обов'язками посадових осіб органів і установ виконання покарань, інших суб'єктів правовідносин, що виникають при цьому. Тобто зміст суб'єктивного права включає в себе такі можливості засудженого: 1) вільно користуватися соціальними благами у межах, встановлених правом; 2) вимагати виконання кореспондуючих даному праву обов'язків адміністрацією органів і установ виконання покарань, іншими суб'єктами кримінально-правових та інших правовідносин; 3) звертатися за захистом свого суб'єктивного права.

Стаття 63 Конституції України закріплює, що засуджені користуються всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, визначених законом і встановлених вироком суду. Інакше кажучи, на них поширюється більшість прав і свобод, передбачених розділом II Основного Закону. Засуджені залишаються громадянами України, незважаючи на те, що вони вчинили злочин, заподіяли шкоду іншим громадянам, державі чи суспільству (ст. 25 Конституції України) і держава не відмовляється від своїх засуджених громадян. Забороняється дискримінація засуджених за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ч. 5 ст. 7 КВК України).

Зі статті 63 Конституції України випливає й те, що права засуджених можуть обмежуватися тільки законами, а не іншими нормативно-

правовими актами. Ці конституційні положення знайшли своє відображення додатково і у ч. 2 ст. 7 КВК України. При цьому слід виходити з того, що покарання, по суті, є заходом примусу і для досягнення його цілей права та свободи засуджених повинні обмежуватися. Ступінь обмежень, безумовно, залежить від виду кримінального покарання, призначеного судом. Найменшу кількість обмежень передбачено при виконанні покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства, найбільшу — при виконанні покарань, пов'язаних із ізоляцією від суспільства. Наприклад, особи, засуджені до таких видів кримінальних покарань, як арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, більш обмежені у правах і наділені специфічними обов'язками порівняно із засудженими до виправних чи громадських робіт. Найбільша ж кількість обмежень в особистих, політичних та соціально-економічних правах встановлюється для засуджених до позбавлення волі.

Зокрема, засуджені, які перебувають в установах виконання покарань, прямо чи побічно обмежені і в таких конституційних правах, як право на особисту недоторканність (ст. 29 Конституції України), недоторканність житла (ст. 30 Конституції України), право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31 Конституції України), свободу пересування, право вільного вибору місця проживання та право вільно залишати територію України (ст. 33 Конституції України), право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації, участь у професійних спілках (ст. 36 Конституції України), право брати участь в управлінні державними справами (ст. 38 Конституції України), право проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 39 Конституції України), право на підприємницьку діяльність (ст. 42 Конституції України) та ін. Вони також побічно обмежені й у низці загальногромадянських прав, які передбачені нормами цивільного, сімейного, житлового, трудового, фінансового та інших галузей права (не можуть брати участі у вихованні дітей, вільно користуватися більшою частиною своєї власності, розпоряджатися повною мірою грошовими коштами, обирати місце роботи тощо).

Обмеження прав засуджених можливе і за вироком суду. Наприклад, вироком суду встановлюється відсоток відрахувань із суми заробітку засудженого до виправних робіт у дохід держави, у зв'язку з чим засуджений обмежується в праві на отримання повної винагороди за результати своєї праці.

Перелік всіх прав, так само як і їх обмежень, визначити у законодавстві неможливо. Тому КВК України закріпив лише основні з них. Так, згідно зі ст. 8 КВК засуджені мають право:

- на отримання інформації про свої права й обов'язки, порядок і умови виконання та відбування призначеного судом покарання;

- на гуманне ставлення до себе і на повагу гідності, властивої людській особистості;

- звертатися відповідно до законодавства з пропозиціями, заявами і скаргами до адміністрації органів і установ виконання покарань, їх вищестоящих органів, а також до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Європейського суду з прав людини, а також інших відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, до уповноважених осіб таких міжнародних організацій, суду, органів прокуратури, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян;

- давати пояснення і вести листування, а також звертатися з пропозиціями, заявами й скаргами рідною мовою. Відповіді засудженим даються мовою звернення. У разі відсутності можливості дати відповідь мовою звернення вона дається українською мовою з перекладом відповіді на мову звернення, який забезпечується органом або установою виконання покарань;

- на охорону здоров'я в обсязі, встановленому Основами законодавства України про охорону здоров'я, за винятком обмежень, встановлених законом. Охорона здоров'я забезпечується системою медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних заходів, а також поєднанням безоплатних і платних форм медичної допомоги. Засуджені, які мають розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи інших одурманюючих засобів, можуть за їх письмовою згодою пройти курс лікування від вказаних захворювань;

- на соціальне забезпечення, у тому числі й на отримання пенсій, відповідно до законів України.

Засудженим гарантується також право на правову допомогу. Для одержання правової допомоги засуджені можуть користуватися послугами адвокатів або інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

Засуджені іноземці мають право підтримувати зв'язок з дипломатичними представництвами і консульськими установами своїх держав,

особи без громадянства, а також громадяни держав, що не мають дипломатичних представництв або консульських установ в Україні, — із дипломатичними представництвами держави, яка взяла на себе охорону їхніх інтересів, або міжнародними органами чи організаціями, які здійснюють їх захист.

До основних прав осіб, які відбувають покарання, кодекс відніс і право засуджених на особисту безпеку. Стаття 10 КВК встановлює, що у разі виникнення небезпеки життю і здоров'ю засуджених, які відбувають покарання у виді арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі, вони мають право звернутися із заявою до будь-якої посадової особи органу чи установи виконання покарань із проханням про забезпечення особистої безпеки. У цьому разі посадова особа зобов'язана вжити невідкладних заходів щодо забезпечення особистої безпеки засудженого. У подальшому адміністрація установи виконання покарань повинна вжити заходів до переведення засудженого в безпечне місце, а також інших заходів до усунення небезпеки, вирішити питання про місце подальшого відбування ним покарання.

Якщо є наявність небезпеки для життя і здоров'я засуджених, до яких згідно із законом у зв'язку з їх участю у кримінальному судочинстві прийнято рішення про застосування заходів безпеки, адміністрація установи виконання покарань повинна вжити заходів щодо забезпечення безпеки таких осіб. Крім того, до зазначених осіб можуть бути застосовані такі заходи: 1) ізольоване тримання чи 2) переведення в іншу установу виконання покарань.

§ 3. Законні інтереси засуджених

Вперше у законодавстві закріплюється, що держава поважає і охороняє також і законні інтереси засуджених (ч. 1 ст. 7 КВК України).

Законні інтереси засуджених — це закріплені в правових нормах прагнення засуджених до володіння тими чи іншими благами, які задовольняються, як правило, за результатом оцінки посадовими особами органів виконання покарань чи адміністрацією установ виконання покарань, прокуратурою, судом поведінки засудженого під час відбування покарання.

Зміст законного інтересу традиційно включає три елементи:

1) прагнення отримати передбачене законом матеріальне чи духовне соціальне благо (отримання додаткових короткострокових чи

тривалих побачень, переведення до дільниці соціальної адаптації засуджених до позбавлення волі тощо). Такі блага вказуються у правових нормах як мета, для досягнення якої необхідні відповідні юридичні факти й позитивна оцінка поведінки засудженого суб'єктами чи учасниками кримінально-виконавчих відносин;

2) можливість клопотати перед посадовими особами органів виконання покарань чи адміністрацією установ виконання покарань, прокуратурою, судом про їх відповідні дії щодо реалізації законних інтересів;

3) можливість звертатися до компетентних органів за захистом законних інтересів. Таке звернення не спричиняє автоматичного задоволення клопотання, проте означає, що законні інтереси, як і суб'єктивні права, гарантуються державою.

Законні інтереси засуджених можуть бути досить різними. Наприклад, за соціально-політичним призначенням їх поділяють на:

а) законні інтереси, направлені на отримання заохочень, приміром, передбачених для різних категорій засуджених у статтях 46, 54, 67, 81, 130 КВК України;

б) законні інтереси, направлені на отримання пільг (придбання засудженими до позбавлення волі продуктів харчування і предметів першої потреби, у випадках, коли вони не працюють з незалежних від них причин (ч. 2 ст. 108 КВК України); проживання засуджених до обмеження чи позбавлення волі зі своїми сім'ями за територією установ виконання покарань (ч. 7 ст. 59, ч. 2 ст. 99 КВК України); короткочасні виїзди засуджених до обмеження чи позбавлення волі за межі установ виконання покарань (ч. 3 ст. 59, ч. 1 ст. 111 КВК України) тощо);

в) благ, які за своєю суттю не є для засуджених ні заохоченнями, ні пільгами. В одних випадках вони закріплені в законодавстві як законний інтерес з використанням формулювань на зразок «як правило», «як виняток», «за наявності можливості» та ін. Наприклад, начальник установи, як виняток, з метою виховного впливу може надати дозвіл на короткострокове побачення з родичами або на телефонну розмову засудженим, яких тримають у приміщеннях камерного типу (одиначних камерах), дисциплінарному ізоляторі або карцері (п. 46 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань).

В інших випадках законні інтереси закріплюються в законодавстві у вигляді суб'єктивних прав, але через слабкість гарантій не реалізуються в повному обсязі. Це, приміром, право осіб, засуджених до позбавлення волі, на нормальне матеріально-побутове забезпечення і працевлаштування, яке внаслідок соціально-економічних умов у

державі сьогодні не може бути гарантовано як суб'єктивне право і становить собою законний інтерес засудженого.

Про законні інтереси засуджених йдеться тільки у ч. 1 ст. 7 КВК України, у нормах Особливої частини КВК України вони прямо не вказуються і їх слід виокремлювати з положень статей, які регулюють порядок та умови виконання того чи іншого виду покарань. Задоволення своїх законних інтересів залежить у першу чергу від самого засудженого, який своєю поведінкою повинен спонукати адміністрацію органів і установ виконання покарань їх реалізувати.

§ 4. Юридичні обов'язки засуджених

Юридичні обов'язки засуджених — це встановлена в зобов'язуючих і забороняючих нормах права міра необхідної поведінки засудженого під час відбування покарання, яка забезпечує досягнення цілей покарання, підтримання правопорядку під час його відбування, дотримання прав і законних інтересів як самого засудженого, так і інших осіб.

Зміст юридичних обов'язків складають два елементи: а) необхідність учинення певних дій (обов'язок засуджених до громадських робіт безоплатно відпрацювати певну кількість годин на суспільно корисних роботах (ч. 1 ст. 36 КВК України); обов'язок засуджених до штрафу сплатити встановлений судом розмір штрафу в місячний строк після набрання вироком суду законної сили (ч. 1 ст. 26 КВК України); обов'язок засуджених до обмеження волі самостійно з'явитися до місця відбування покарання (ч. 1 ст. 57 КВК України) тощо); б) необхідність утримання від установлених законом дій (заборона засудженим до позбавлення волі зберігати при собі гроші та цінні папери (ч. 7 ст. 102 КВК України); заборона засудженим до обмеження волі перебувати у вільний від роботи час поза гуртожитком без дозволу адміністрації виправного центру (ч. 3 ст. 59 КВК України) та ін.). Таким чином, юридичними обов'язками в теорії кримінально-виконавчого права визнаються не тільки зобов'язуючі (позитивно зобов'язуючі) норми, а й забороняючі (негативно зобов'язуючі) норми. Заборони для засуджених розглядаються як різновид обов'язків, тобто як обов'язок утримуватися від указаних у законі дій. Обов'язками є заборони, встановлені у статтях 37, 41, 51, 59, 107 КВК України.

У першу чергу засуджені повинні виконувати свої конституційні обов'язки. Крім цього, основні обов'язки засуджених додатково за-

кріплені у ст. 9 КВК України. Це ті обов'язки, виконання яких повинно сприяти закріпленню у засуджених навичок правомірної поведінки, забезпеченню правопорядку під час відбування покарання, створювати необхідні умови для діяльності органів та установ виконання покарань.

Зокрема, засуджені зобов'язані виконувати й інші, встановлені законодавством обов'язки громадян. Наприклад, виконувати взяті на себе зобов'язання за цивільно-правовими угодами, виховувати дітей, піклуватися про своїх непрацездатних батьків тощо. Засуджені не повинні посягати на права і свободи, честь і гідність інших осіб.

На засуджених покладається обов'язок виконувати законні вимоги адміністрації органів і установ виконання покарань, оскільки без цього неможливо у повному обсязі, точно і в строк виконати покарання та досягти його цілей. Вимоги адміністрації органів і установ виконання покарань повинні бути дійсно законними, тобто заснованими на нормах КВК України чи інших нормативно-правових актах, які регулюють процес виконання того або іншого виду покарань і стосуватись виконання покарання.

Засуджені, як і інші громадяни, повинні дотримуватись загальноприйнятих у суспільстві правил поведінки і правил співіснування членів суспільства, не порушувати етичні, культурні та моральні норми. У частині 1 ст. 9 КВК України з цього приводу закріплюється додатковий обов'язок засуджених увічливо ставитись до персоналу, інших осіб, які відвідують установи виконання покарань, а також до інших засуджених. Виконання цього обов'язку засуджених у місцях позбавлення волі забезпечується постійним наглядом за ними, неухильним виконанням вимог режиму, порядку і умов виконання покарань, широким колом заходів виховного характеру.

Обов'язок з'являтися за викликом адміністрації органів і установ виконання покарань стосується теж всіх категорій засуджених, але в більшій мірі — засуджених до покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства, для яких явка до відповідної посадової особи є формою і контролю, і проведення виховної роботи. Так, наприклад, засуджені до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю чи громадських робіт повинні з'являтися за викликом до кримінально-виконавчої інспекції (ч. 1 ст. 34 КВК України), а засуджені до громадських і виправних робіт, крім цього, повинні ще й періодично з'являтися на реєстрацію до інспекції (ч. 1 ст. 37, ч. 6 ст. 41 КВК України).

Перелік обов'язків засуджених, указаних у ст. 9 КВК України, не є вичерпним. Спеціальні обов'язки засуджених до позбавлення волі встановлені у ч. 3 ст. 107 КВК України, а у ч. 4 цієї статті вказані ще й заборони для цієї категорії засуджених. Обов'язки ж інших категорій засуджених у КВК України в окремих нормах не вказуються; вони розміщені в тих нормах Особливої частини КВК України, які регулюють порядок і умови виконання того чи іншого виду кримінальних покарань.

За невиконання своїх обов'язків (як основних, так і спеціальних) і законних вимог адміністрації органів і установ виконання покарань засуджені притягуються до різних видів юридичної відповідальності: кримінальної, дисциплінарної, матеріальної.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Що входить до змісту правового статусу засудженого?
2. Як закріплені у КВК України основи правового статусу засуджених?
3. Назвіть та розкрийте зміст основних прав засуджених.
4. Як реалізується право засуджених на особисту безпеку?
5. Що являють собою законні інтереси засуджених?
6. Назвіть та розкрийте зміст основних обов'язків засуджених.

Розділ 4

Органи і установи виконання покарань

§ 1. Загальна характеристика кримінально-виконавчої служби України

Діяльність, спрямована на виконання кримінальних покарань, посідає значне місце у реалізації державної політики у сфері виконання покарань. Ця діяльність є виразом державного примусу та має специфіку. Тому в кожній державі створена система органів, на які покладено виключно виконання покарань.

Побудова системи органів та установ виконання покарань безпосередньо залежить від тих видів покарання, які передбачені діючим законодавством.

Стаття 51 Кримінального кодексу України передбачає 12 видів покарань. Виконанням кожного з них займається певний орган (установа), сукупність яких становить кримінально-виконавчу службу нашої держави.

Відповідно до діючого законодавства (ст. 11 КВК України) кримінально-виконавчу службу України становлять органи та установи виконання покарань.

Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» визначив загальну структуру, чисельність та організацію діяльності кримінально-виконавчої служби.

Очолює кримінально-виконавчу службу Державний департамент України з питань виконання покарань (далі — департамент).

Органами виконання покарань є: Державний департамент України з питань виконання покарань, його територіальні органи, управління, кримінально-виконавча інспекція. Тобто до органів виконання покарань законодавець відносить такі організації, які перш за все здійснюють управлінські та адміністративно-господарські функції.

До установ виконання покарань належать: арештні доми, кримінально-виконавчі установи, спеціальні виховні установи (виховні колонії).

Виконання кримінальних покарань у вигляді штрафу та конфіскації майна здійснює Державна виконавча служба, яка не є ні органом, ні установою виконання покарань. Окремо законодавець виділяє військові частини, гауптвахти та дисциплінарні батальйони, які здійснюють виконання покарань щодо засуджених військовослужбовців. З огляду на чинне законодавство можна стверджувати, що вказані установи, хоча і здійснюють виконання окремих видів покарань, все ж не входять до кримінально-виконавчої служби.

Таким чином, зі змісту закону випливає, що установами виконання покарань називаються ті організації, які безпосередньо здійснюють виконання конкретних видів кримінальних покарань та в яких безпосередньо утримуються засуджені.

Ключовими ознаками органів та установ виконання покарань є:

- виключний характер діяльності — виконання покарань;
- здійснення визначених функцій — управлінських та адміністративно-господарських (органи виконання покарань) та виконавчо-розпорядницьких (установи виконання покарань).

Персонал, який забезпечує діяльність органів та установ виконання покарань, має статус державних службовців. Закон «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» встановлює, що загальна чисельність персоналу Державної кримінально-виконавчої служби визначається відповідно до закону. Закон вимагає, щоб кількість персоналу становила 33 % від кількості осіб, які утримуються в установах виконання покарань. Ця вимога поширюється на виправні колонії, виховні колонії, слідчі ізолятори, виправні центри та арештні доми. Що стосується кримінально-виконавчих інспекцій, то кількість персоналу визначається в розмірі 5 % від кількості осіб, які перебувають на обліку в цій інспекції. Відповідно до ч. 5 ст. 6 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» штатна чисельність персоналу установ виконання покарань, слідчих ізоляторів та кримінально-виконавчої інспекції, встановлена на рік, залиша-

ється незмінною протягом року незалежно від зміни чисельності осіб, які тримаються в цих установах, слідчих ізоляторах або перебувають на обліку в зазначеній інспекції.

Правовий статус та порядок діяльності таких установ, як ізолятори тимчасового тримання, транзитно-пересильні ізолятори, приймачі-розподільники для неповнолітніх, притулки для неповнолітніх, визначені окремими нормативними актами.

Кримінально-виконавчій службі України притаманна єдність, її побудовано за принципами субординації та підпорядкованості, відповідності діяльності вимогам закону, відкритості діяльності органів та установ для громадськості, відповідальності органів та установ кримінально-виконавчої служби.

Органи і установи виконання покарань спрямовують свою діяльність на досягнення цілей, які стоять перед кримінальним покаранням, на досягнення мети і завдань кримінально-виконавчого законодавства, а також намагаються досягнути виправлення та ресоціалізації засудженого за допомогою тих засобів, які надані цим органам та установам законом.

§ 2. Управління кримінально-виконавчою службою. Органи виконання покарань та їх компетенція

Кримінально-виконавчій службі України притаманні всі ознаки системного явища. Оскільки служба утворюється із множинності елементів, які перебувають у взаємовідносинах, вона має ознаки керованості.

Управління кримінально-виконавчою службою покладено на Державний департамент України з питань виконання покарань, що є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, виконує правозастосовні та правоохоронні функції, спрямовує, координує та контролює діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України. Департамент у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, указами Президента України і постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міні-

стрів України. Слід зазначити, що діяльність Департаменту спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра юстиції. Це положення вказує на те, що діяльність кримінально-виконавчої служби узгоджується і перебуває у зв'язку з діяльністю органів юстиції.

Будь-який процес управління передбачає здійснення організуючої, виконавчої, розпорядчої та адміністративно-господарчої діяльності певним органом. Оскільки кримінально-виконавчу службу становить множинність елементів, тобто органів та установ виконання покарань, Департамент, керуючи ними, здійснює цілу низку функцій: планування, організацію, загальне керівництво, оперативне розпорядження, прогнозування, регулювання, облік та контроль. Але процесу управління кримінально-виконавчою службою, притаманні і специфічні функції, зокрема, функція виконання кримінальних покарань. Ця функція є визначальною у всій діяльності органів та установ виконання покарань, оскільки ці органи, як уже вказувалося, наділені спеціальним статусом та зайняті спеціальною діяльністю — виконанням кримінальних покарань. З метою реалізації передусім саме цієї функції Департамент у ході здійснення управління кримінально-виконавчою службою вступає у різноманітні правовідносини з метою задоволення всіх потреб кримінально-виконавчої служби. Ці правовідносини стосуються галузей адміністративного, господарського, цивільного, кримінального, трудового права. Принцип субординації та підпорядкованості органів та установ виконання покарань передбачає можливість управління кожним органом або кожною установою виконання покарань підпорядкованими їм процесами на відповідному рівні. У цій сфері такі органи або установи наділені владними повноваженнями щодо управління підпорядкованими їм процесами.

Таким чином, відповідно до функцій, які покликаний виконувати орган управління, повноваження Департаменту можна поділити на:

- повноваження щодо планування діяльності служби;
- повноваження з організації та вдосконалення служби;
- повноваження щодо загального керівництва служби;
- повноваження щодо оперативного розпорядження справами служби;
- повноваження щодо прогнозування розвитку та діяльності служби;
- повноваження щодо регулювання, обліку та контролю за службою.

Департамент є юридичною особою, має самостійний баланс, рахунки в установах банків, гербову печатку зі своїм найменуванням. Крім того, цей орган має спеціальний статус. Специфіка статусу обумовлена завданнями, які законодавець ставить перед Департаментом, а також тим, що цей орган не виконує більше ніяких функцій.

Основними завданнями Департаменту є:

– розроблення: пропозицій щодо формування та реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань; рекомендацій щодо організації тримання осіб, узятих під варту;

– забезпечення дотримання посадовими та службовими особами органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів: прав людини і громадянина, вимог законодавства щодо виконання і відбування кримінальних покарань, реалізації законних прав та інтересів засуджених і осіб, узятих під варту; вимог законодавства в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, запобігання вчиненню злочинів і дисциплінарних проступків засудженими і особами, узятими під варту, та щодо них, їх припинення; виявлення і розкриття злочинів, учинених в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, проведення дізнання у справах про такі злочини, провадження оперативно-розшукової діяльності;

– спрямування, координація та здійснення контролю за діяльністю органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів;

– налагодження відповідно до законодавства міжнародного співробітництва з питань, що належать до його компетенції.

Для виконання покладених на нього завдань Департамент наділений необхідною компетенцією та здійснює взаємодію з іншими центральними і місцевими органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, а також з відповідними органами іноземних держав.

Діяльність Департаменту спрямовується Кабінетом Міністрів через Міністра юстиції. Для цього на Департамент покладена низка обов'язків. Департамент, зокрема:

– розробляє та подає на затвердження Міністром юстиції план заходів щодо реалізації основних напрямів діяльності Департаменту на відповідний рік;

– подає щороку Міністрові юстиції пропозиції до проекту Державної програми економічного і соціального розвитку України;

– розробляє і подає Міністрові юстиції проекти законів, актів Президента України та Кабінету Міністрів України для внесення їх в установленому порядку на розгляд Кабінету Міністрів України;

– виконує доручення Міністра юстиції відповідно до актів Президента України та рішень Кабінету Міністрів України;

– подає Міністрові юстиції пропозиції щодо визначення основних напрямів діяльності органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів з питань захисту прав і свобод людини в умовах відбування кримінального покарання; забезпечує контроль за охороною установ виконання покарань, слідчих ізоляторів та об'єктів кримінально-виконавчої служби, забезпеченням правопорядку та безпеки в них; бере участь у розробленні та виконанні державних комплексних програм боротьби зі злочинністю;

– аналізує результати діяльності органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, складає довгостроковий та оперативний прогноз криміногенної обстановки, готує на їх основі та подає Міністрові юстиції пропозиції щодо підвищення ефективності функціонування кримінально-виконавчої служби, забезпечення правопорядку та безпеки, посилення боротьби зі злочинністю;

– встановлює за дорученням Міністра юстиції зв'язки з міжнародними організаціями, укладає угоди з відповідними органами іноземних держав про співробітництво у сфері виконання кримінальних покарань, боротьби із злочинністю та з інших питань, що належать до його компетенції.

Департамент у межах своїх повноважень на основі та на виконання актів законодавства видає накази, організовує та контролює їх виконання. Проекти нормативно-правових актів Департаменту підлягають погодженню з Міністром юстиції, а нормативно-правові акти Департаменту — державній реєстрації в установленому законодавством порядку (тобто повинні проходити перевірку в Міністерстві юстиції). За погодженням з Міністром юстиції Департамент у разі потреби видає разом з іншими центральними і місцевими органами виконавчої влади спільні акти.

Рішення Департаменту, прийняті в межах його повноважень, обов'язкові для виконання центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності, а також громадянами.

Структура Департаменту. Очолює його Голова, якого призначає на посаду та звільняє з посади Кабінет Міністрів України за

поданням Прем'єр-міністра України відповідно до пропозиції Міністра юстиції.

Голова Департаменту має заступників, у тому числі двох перших, яких призначає на посаду та звільняє з посади Кабінет Міністрів України за поданням Міністра юстиції відповідно до пропозиції Голови Департаменту.

Голова здійснює керівництво Департаментом і несе відповідальність перед Президентом України, Кабінетом Міністрів України за виконання покладених на Департамент завдань і здійснення ним своїх функцій, визначає ступінь відповідальності заступників голови та керівників структурних підрозділів Департаменту.

Для вироблення рекомендацій з питань формування та реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, що належать до компетенції Департаменту, обговорення найважливіших напрямів його діяльності і проектів нормативно-правових актів, розгляду інших питань у Департаменті утворюється колегія у складі його Голови (голова колегії), перших заступників та заступників Голови, представника Мін'юсту, керівників структурних підрозділів центрального апарату Департаменту та його територіальних органів управління, інших осіб.

Персональний склад колегії затверджує Голова Департаменту. Представника Мін'юсту для включення до складу колегії Департаменту визначає Міністр юстиції.

Організаційною формою роботи колегії є засідання. Періодичність проведення засідань колегії визначає Голова Департаменту.

Рішення колегії проводяться в життя наказами Департаменту.

Для здійснення координації діяльності, пов'язаної з проведенням консультацій з громадськістю, сприяння реалізації громадянами конституційного права брати участь в управлінні державними справами, врахування громадської думки у процесі підготовки та організації виконання рішень з питань формування та реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань діє громадська рада Департаменту, положення про яку затверджує Голова Департаменту.

Для розгляду наукових рекомендацій та пропозицій щодо основних напрямів розвитку кримінально-виконавчої служби в Департаменті можуть утворюватися наукова, науково-консультативна рада, комісії та інші дорадчі і консультативні органи, персональний склад і положення про які затверджує Голова Департаменту.

Граничну чисельність осіб рядового і начальницького складу, працівників центрального апарату Департаменту та його територіальних органів управління затверджує Кабінет Міністрів України.

Штатний розпис і кошторис Департаменту затверджує його Голова за погодженням з Мініном.

Структуру центрального апарату Департаменту затверджує Міністр юстиції.

Державний департамент України з питань виконання покарань має територіальні органи управління — управління (відділи) Державного департаменту України з питань виконання покарань в областях, Автономній Республіці Крим, містах Києві і Севастополі. Голова Департаменту приймає рішення про утворення, реорганізацію і ліквідацію територіальних органів управління Департаменту. Ці органи забезпечують виконання кримінальних покарань на відповідній території, реалізують рішення і накази Департаменту на місцях, у межах своєї компетенції здійснюють поточне керівництво органами та установами виконання покарань у межах відповідної області (району, міста), інформують центральний апарат Департаменту про стан органів та установ виконання покарань відповідної території, виконують інші функції щодо забезпечення діяльності кримінально-виконавчої служби. Очолює управління начальник, який призначається на посаду Головою Департаменту за погодженням з головами місцевих держадміністрацій. Крім того, Голова затверджує структуру і штатний розпис територіальних органів управління Департаменту, підрозділів кримінально-виконавчої інспекції, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, вогнізованих формувань, навчальних закладів і закладів охорони здоров'я та положення про них, визначає порядок надання та застосування найменувань установ виконання покарань та слідчих ізоляторів.

До органів виконання покарань віднесена також кримінально-виконавча інспекція.

Кримінально-виконавча інспекція — це орган виконавчої влади, підпорядкований Державному департаменту України з питань виконання покарань, який відповідно до законодавства здійснює діяльність з виконання кримінальних покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт.

Крім цього, кримінально-виконавча інспекція здійснює контроль за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, а також звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років.

Інспекція встановлює періодичність та дні проведення реєстрації засуджених до покарань у виді громадських і виправних робіт, а також осіб, звільнених від відбування покарань з випробуванням.

Структура і штатний розпис кримінально-виконавчої інспекції затверджується Головою Департаменту. У своїй діяльності кримінально-виконавчі інспекції керуються Конституцією України, іншими законами та наказами Департаменту. Органи інспекції при виконанні покладених на них функцій використовують гербову печатку та штамп.

Очолює кримінально-виконавчу інспекцію начальник. Кількість персоналу інспекції визначається в розмірі 5 % від кількості осіб, які перебувають на обліку в цій інспекції.

■ § 3. Установи виконання покарань

Установи виконання покарань — це такі організації, які безпосередньо і виключно здійснюють виконання конкретних видів кримінальних покарань. Установами виконання покарань є: арештні дома, кримінально-виконавчі установи, спеціальні виховні установи (виховні колонії).

У межах, визначених законом, виконання кримінальних покарань також здійснюють Державна виконавча служба, військові частини, гауптвахти і дисциплінарні батальйони.

З наведеного визначення випливає, що оскільки виключною діяльністю виправних, виховних установ та арештних домів є виконання відповідних кримінальних покарань, то вони в повному обсязі належать до установ виконання покарань. Державна виконавча служба, військові частини, гауптвахти і дисциплінарні батальйони здійснюють різні функції та завдання, серед яких є виконання деяких видів кримінальних покарань. Крім того, військові частини здійснюють функції організації та забезпечення несення військовозобов'язаними служби, державна виконавча служба здійснює примусове виконання рішень судів у цивільних та господарських справах, а також інших рішень судів. Тому ці органи не є установами виконання покарань.

До того ж органи та установи виконання покарань здебільшого утворюються Департаментом; що стосується військових частин, гауптвахт і дисциплінарних батальйонів, то вони утворюються Міністерством оборони України.

Зупинимось докладніше на кожному з видів установ виконання покарань та інших органах, які виконують деякі види кримінальних покарань.

Арештні доми є видом установ виконання покарань, у яких засуджені відбувають покарання у виді арешту. Оскільки цей вид покарання пов'язаний з позбавленням волі, то в арештних домах створюються умови для забезпечення фізичної ізоляції засуджених від зовнішнього світу та оточуючих. Умови тримання в арештних домах повинні відповідати режимним вимогам відбування цього покарання та забезпечувати роздільне тримання окремих категорій засуджених, нагляд за ними, а сам арештний дім — мати необхідну матеріально-технічну та побутову базу.

Вимоги до створення та внутрішньої і просторової організації арештних домів встановлюються законодавством.

В арештних домах тримаються повнолітні особи, а також неповнолітні, яким на момент постановлення вироку виповнилося шістнадцять років і які засуджені за злочини невеликої тяжкості.

Кримінально-виконавчі установи — це вид установ виконання покарань, в яких засуджені відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Діяльність з виконання вказаного покарання є основним завданням цих установ. Ці установи займають центральне місце у кримінально-виконавчій службі. Пояснюється це тим, що покарання у виді позбавлення волі широко застосовуються судами України. У кримінально-виконавчих установах утримується переважна кількість засуджених до позбавлення волі.

Кримінально-виконавчі установи поділяються на кримінально-виконавчі установи відкритого типу (виправні центри) і кримінально-виконавчі установи закритого типу (виправні колонії). Виправні колонії поділяються на колонії мінімального, середнього та максимального рівнів безпеки. Виправні колонії мінімального рівня безпеки, у свою чергу, поділяються на колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання і колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання.

Існування кримінально-виконавчих установ різних видів обумовлено реалізацією вимоги закону про роздільне тримання засуджених до позбавлення волі (ст. 92 КВК України). Ця вимога спрямована на забезпечення ізоляції, запобігання негативному впливу, який може справити на засудженого вперше особа, яка вже відбувала покарання, для досягнення максимального педагогічного ефекту від покарання та для створення оптимальної системи кримінально-виконавчих установ. Роздільне тримання різних категорій засуджених дозволяє диференційовано застосовувати засоби і методи виправлення і ресоціалізації.

Для зручності сприйняття наведемо схему видів кримінально-виконавчих установ.

Кримінально-виконавчі установи мають статус юридичних осіб зі всіма правами та обов'язками, які передбачає закон для юридичної особи.

Організаційна та просторова структура кримінально-виконавчих установ встановлюється КВК України та нормативними актами Департаменту. Ці установи будуються за типовими проектами. У кримінально-виконавчих установах виділяються дві ізольовані зони: житлова — для мешкання засуджених; виробнича — для роботи засуджених. У свою чергу житлова зона поділяється на такі дільниці: карантинну, діагностики і розподілу; ресоціалізації; посиленого контролю; соціальної реабілітації. Ці дільниці ізолюються одна від одної. Види дільниць безпосередньо залежать від рівня безпеки колонії.

У житлових зонах розміщуються гуртожитки, їдальні, бібліотеки, кімнати психоемоційного розвантаження, приміщення для навчання, медична частина, перукарня, комора для зберігання постільних речей та спецодягу, кабінети для начальника установи, його заступників та інші приміщення та частини, необхідні для забезпечення діяльності установи та життєдіяльності засуджених.

На території установи обладнуються приміщення камерного типу і дисциплінарного ізолятора.

Житлова зона відокремлюється від виробничої коридорами, які проглядаються. Коридорами також відокремлюються приміщення камерного типу та дисциплінарного ізолятора. Між житловою та виробничою зонами обладнуються приміщення контрольно-перепускних пунктів та кімнати для обшуку та переодягання засуджених.

У будинку, де розташований контрольно-перепускний пункт для пропуску персоналу на територію установи, обладнуються кімнати для проведення побачень, приймання–видавання посилок (передач), огляду осіб та їх речей.

За межами установи, як правило, розташовуються склади продовольства, речового майна, паливно-мастильних матеріалів, гаражі, аптеки та інші приміщення.

Нормативними актами Департаменту, зокрема Правилами внутрішнього розпорядку, встановлюються правила та вимоги до обладнання гуртожитків у колоніях і центрах, приміщень камерного типу та дисциплінарних ізоляторів.

Внутрішнє обладнання установ також залежить від рівня безпеки конкретної кримінально-виконавчої установи.

Організаційна структура кримінально-виконавчої установи. Очолює установу начальник, який має заступників. Начальник здійснює загальне управління установою, виконує розпорядчі, адміністративні, господарські та інші функції. Заступники начальника керують визначеними для них начальником установи окремими ділянками роботи, а також виконують функції начальника установи у разі його відсутності.

Кримінально-виконавча установа має відділи — оперативний відділ, відділ нагляду і безпеки, відділ по контролю за виконанням судових рішень, відділ соціально-психологічної роботи, відділ охорони, інтендантську та медичну служби. Вказані відділи очолюють відповідні начальники. Кожен з відділів організує та виконую конкретний сегмент роботи із засудженими, спрямований на досягнення завдань, які стоять перед кримінальним покаранням та кримінально-виконавчим законодавством, а також на забезпечення належного виконання кримінального покарання.

Начальник кримінально-виконавчої установи має чергового помічника начальника установи, який сприяє та допомагає начальнику кримінально-виконавчої установи у виконанні його обов'язків.

Наступною організаційною ланкою, яка має найбільше навантаження, є начальники відділень соціально-психологічної служби. Ці посадові особи очолюють колективи засуджених та проводять з ними індивідуальну та загальну роботу, метою якої є виправлення та ресоціалізація засуджених. Серед посадових осіб кримінально-виконавчої установи є контролери, інспектори, молодші інспектори.

Як вже зазначено, кримінально-виконавчі установи поділяються на виправні колонії та виправні центри.

Виправні колонії — це кримінально-виконавчі установи, які виконують покарання у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі.

Виховні колонії — це кримінально-виконавчі установи, які виконують покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно засуджених неповнолітніх. Їх організаційна та просторова побудова відповідає тим режимним вимогам, які властиві установам цього виду.

Виправні центри виконують покарання у виді обмеження волі стосовно осіб, засуджених за злочини невеликої та середньої тяжкості, а також засуджених, яким цей вид покарання призначено у зв'язку із заміною невідбутої частини покарання більш м'яким та за ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (статті 82, 389 КК України).

Військові частини, гауптвахти та дисциплінарні батальйони. Дисциплінарні батальйони призначені для виконання покарання у виді тримання засуджених військовослужбовців строкової служби в дисциплінарному батальйоні. Військові частини та гауптвахти виконують покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, службового обмеження для військово-службовців, засуджених за злочини невеликої тяжкості, покарання у виді арешту з утриманням засуджених на гауптвахтах, а також здійснюють контроль за поведінкою засуджених військовослужбовців, звільнених від відбування покарання з випробуванням. Організація і діяльність цих установ визначається Міністерством оборони України.

§ 4. Взаємодія органів та установ виконання покарань з іншими органами держави, підприємствами та установами

Відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» кримінально-виконавча служба взаємодіє з органами державної влади, місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями.

Необхідність взаємодії зумовлена насамперед тим, що для реалізації цілей кримінального покарання та завдань, які стоять перед кримінально-виконавчим законодавством і виконанням покарання, у своїй діяльності кримінально-виконавчі установи стають учасниками різноманітних правовідносин.

Згідно із правовідносинами, учасниками яких є кримінально-виконавчі установи, можна виділити такі групи форм їх взаємодії з органами держави, підприємствами та установами.

Кримінально-процесуальні правовідносини — взаємодія з органами дізнання, слідства та суду. Взаємодія з органами слідства та дізнання перебуває у сфері тримання осіб, щодо яких застосований запобіжний захід у виді взяття під варту, органи слідства та дізнання допомагають кримінально-виконавчим установам у вивченні особи засудженого, причин та умов, що сприяють учиненню злочину.

Діяльність органів та установ виконання покарань пов'язана з діяльністю судів. На підставі визначеного судом виду та розміру кримінального покарання Департамент здійснює розподілення засуджених за видами кримінально-виконавчих установ та інформує суд про місце відбування засудженим покарання, а також про будь-які подальші переміщення засуджених з однієї установи до іншої або про їх дострокове звільнення. Взаємодія можлива також з приводу необхідності зміни, перегляду та скасування вироку суду або встановлення адміністративного нагляду за засудженим.

Наглядові правовідносини — взаємодія з органами внутрішніх справ щодо встановлення та здійснення адміністративного нагляду, а також з органами прокуратури. У разі встановлення адміністративного нагляду на підставі матеріалів кримінально-виконавчих установ ці установи направляють постанову суду про встановлення адміністративного нагляду для виконання органу внутрішніх справ за обраним піднаглядним місцем проживання у день звільнення такої особи.

Кримінально-виконавчі установи підлягають нагляду з боку органів прокуратури. Прокуратури з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень проводять перевірки відповідності закону діяльності органів та установ виконання покарань.

Взаємодія з територіальними органами внутрішніх справ і центрами зайнятості населення з питань підготовки засуджених до звільнення та надання допомоги в трудовому та побутовому влаштуванні особам, які звільнені з місць позбавлення волі.

Господарські правовідносини — взаємодія з фізичними та юридичними особами з метою отримання прибутку від господарювання для забезпечення діяльності відповідної кримінально-виконавчої установи.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Визначте поняття кримінально-виконавчої служби.
2. Чи відноситься Державна виконавча служба України до органів та установ виконання покарань?

Розділ 5

Нагляд і контроль за виконанням кримінальних покарань. Участь громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених

§ 1. Прокурорський нагляд за виконанням кримінальних покарань

Законність — один з головних принципів діяльності держави (ст. 8 Конституції України). Задля її забезпечення в процесі виконання кримінальних покарань здійснюється: 1) прокурорський нагляд; 2) відомчий контроль та перевірка виконання планових заходів; 3) контроль органів державної влади; 4) громадський контроль.

Згідно із Законом України «Про прокуратуру» на цей орган покладеться функція нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. Така діяльність здійснюється Генеральним прокурором України і підлеглими йому прокурорами (ст. 22 КВК України). Зокрема, ними контролюється: 1) додержання законів про права і свободи громадян, захист їх честі і гідності; 2) відповідність актів органів та установ, які виконують кримінальні покарання, вимогам Конституції України та чинним законам.

Перевірки проводяться за заявами та іншими повідомленнями про порушення законності, що вимагають прокурорського реагування, а за наявності підстав — також із власної ініціативи прокурора.

При здійсненні прокурорського нагляду за додержанням і застосуванням законів прокурор має право: 1) безперешкодно входити в приміщення підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності та підпорядкованості; 2) мати доступ до документів і матеріалів, необхідних для проведення перевірки; 3) вимагати від керівників та колегіальних органів проведення перевірок, ревізій діяльності підпорядкованих структур; 4) викликати посадових осіб і громадян, вимагати від них усних або письмових пояснень щодо порушень закону.

Для виявлення порушень закону прокурор або його заступник у межах своєї компетенції мають право: 1) у будь який час відвідувати місця тримання затриманих, попереднього ув'язнення, установи, де засуджені відбувають покарання, установи для примусового лікування і перевиховання, опитувати осіб, що там перебувають, знайомитись з документами, на підставі яких ці особи затримані, заарештовані, засуджені або до них застосовано заходи примусового характеру; 2) порушувати в установленому законом порядку кримінальну справу, дисциплінарне провадження або провадження про адміністративне правопорушення, передавати матеріали на розгляд громадських організацій; 3) давати приписи про усунення очевидних порушень закону; 4) вносити подання до державних органів, громадських організацій і посадовим особам про усунення порушень закону та умов, що їм сприяли; 5) звертатись до суду із заявою про захист прав і законних інтересів громадян, держави, а також підприємств та інших юридичних осіб.

Прокурор зобов'язаний негайно звільнити особу, яка незаконно перебуває в місцях тримання затриманих, попереднього ув'язнення, позбавлення волі або в установі для виконання заходів примусового характеру. Постанови і вказівки прокурора щодо додержання встановлених законодавством порядку і умов тримання затриманих, заарештованих, засуджених до позбавлення волі та виконання інших покарань, а також осіб, до яких застосовано заходи примусового характеру, є обов'язковими. Вони виконуються невідкладно або в передбачені законом чи визначені прокурором терміни.

§ 2. Відомчий контроль

Стаття 23 КВК України встановлює, що за діяльністю органів і установ виконання покарань здійснюється відомчий контроль органами управління і посадовими особами Центрального органу виконавчої влади з питань виконання покарань — Державного департаменту України з питань виконання покарань. Завданнями Департаменту є: забезпечення додержання вимог законодавства в органах і установах виконання покарань; запобігання злочинам, дисциплінарним проступкам з боку засуджених до позбавлення волі та щодо них, виявлення і розкриття злочинів, учинених в органах і установах виконання покарань, проведення дізнання в справах про ці злочини, здійснення оперативно-розшукової діяльності; правовий і соціальний захист осіб рядового і начальницького складу, працівників кримінально-виконавчої системи.

Департамент відповідно до покладених на нього завдань: 1) контролює виконання актів законодавства з питань, що належать до його компетенції, вироків, постанов і ухвал судів, забезпечує розподіл та тримання засуджених до позбавлення волі та осіб, взятих під варту; 2) організовує і контролює оперативно-розшукову діяльність, налагоджує взаємодію з відповідними підрозділами державних органів, які проводять таку діяльність; 3) здійснює медичний контроль за станом здоров'я засуджених до позбавлення волі осіб, взятих під варту.

§ 3. Участь громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених

Згідно зі ст. 25 КВК України при виконавчих комітетах міських (за винятком міст районного значення) рад, місцевих держадміністраціях створюються спостережні комісії. Їх основним завданням є організація громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів засуджених та осіб, звільнених від відбування покарання.

Спостережні комісії: 1) погоджують постанови і подання, які приймаються і вносяться установами виконання покарань щодо: зміни умов утримання засуджених у межах однієї кримінально-виконавчої

установи закритого типу або у зв'язку з переведенням їх до колонії іншого рівня безпеки; надання дозволу на проживання за межами колонії засудженим жінкам на час звільнення від роботи у зв'язку з вагітністю і пологами, а також до досягнення дитиною трирічного віку та скасування цього дозволу; 2) організують громадський контроль за поведінкою осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання.

Згідно із Законом України «Про органи і служби у справах дітей» завданням служб у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад є здійснення контролю за умовами утримання і виховання дітей у спеціальних установах. Для цього вказані органи мають право: перевіряти умови утримання і виховання дітей у спеціальних установах; приймати з питань, віднесених до їх компетенції, рішення, які є обов'язковими для виконання; звертатися у разі порушення прав та інтересів дітей до відповідних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності.

Відповідно до законодавства засоби масової інформації України мають право висвітлювати діяльність органів державної влади, які виконують кримінальні покарання. Вони можуть проводити власне розслідування і аналіз діяльності органів державної влади, їх посадових осіб, давати їй оцінку, коментувати. Згідно зі ст. 24 КВК України представники засобів масової інформації можуть відвідувати установи виконання покарань за спеціальним дозволом адміністрації цих установ або органів управління зазначеними установими.

§ 4. Контроль органів державної влади та місцевого самоврядування

Згідно зі ст. 24 КВК України для здійснення контролю без спеціального дозволу відвідувати установи виконання покарань мають право Президент України; Прем'єр-міністр України; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини або спеціально уповноважений ним представники; Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим, голови місцевих державних адміністрацій, на території яких вони розташовані; народні депутати України, а також депутати, уповноважені на це Верховною Радою Автономної Республіки Крим,

місцевими радами; Генеральний прокурор України, а також уповноважені ним прокурори і прокурори, які здійснюють нагляд за виконанням покарань на відповідній території; голова, заступник голови та члени спостережної комісії, які здійснюють організацію громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів засуджених під час виконання кримінальних покарань, Міністр юстиції України, члени Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, сільський, селищний, міський голова — на території відповідної місцевої ради.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Назвіть види контролю в процесі виконання кримінальних покарань.
2. Розкрийте сутність прокурорського нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.
3. Охарактеризуйте відомчий контроль при виконанні кримінальних покарань.
4. Дайте пояснення щодо участі громадськості, органів державної влади та місцевого самоврядування у виправленні і ресоціалізації засуджених.

Розділ 6

Міжнародні стандарти поведження із засудженими

§ 1. Міжнародні норми в галузі виконання покарань

Міжнародні стандарти поведження із засудженими — це прийняті на міжнародному рівні норми, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань і діяльності органів і установ виконання покарань. Ці стандарти були узгоджені міжнародною спільнотою і в їх підґрунті насамперед лежить Загальна декларація прав людини. Прийняті на її розвиток Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, які породжують юридичні зобов'язання для держав, котрі їх ратифікували (у тому числі й України), містять відповідні положення щодо поведження з особами, позбавленими волі. Крім цих міжнародних документів загального (універсального) характеру є доволі великий перелік документів, що доповнюють і деталізують загальні принципи і безпосередньо стосуються засуджених. Перелік основних міжнародних правових документів щодо осіб, які відбувають покарання за вироком суду, нараховує понад 30 найменувань. За ступенем зобов'язань, що виникають при впровадженні міжнародних стандартів у кримінально-виконавче законодавство тих чи інших країн, існують положення, що є обов'язковими до виконання в національних кримінально-виконавчих системах, і такі, що розглядаються як рекомендації, для реалізації яких повинні бути створені відповідні соціально-економічні передумови.

Принципи, закладені в Загальній декларації прав людини, розвиваються в актах спеціалізованого характеру, що мають своєю метою виклад стандартів поводження із засудженими. Зокрема, це Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими (1957 р.), Декларація про захист усіх осіб від катувань і інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1975 р.), Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження й покарання (1984 р.), Кодекс поведінки посадових осіб по підтриманню правопорядку (1979 р.), Принципи медичної етики, що визначають роль працівників охорони здоров'я, особливо лікарів, у захисті ув'язнених чи затриманих осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1982 р.), Заходи, що гарантують захист прав тих, хто засуджений до страти (1984 р.), Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя відносно неповнолітніх (Пекінські правила, 1985 р.), Звід принципів захисту всіх осіб, підданих затриманню та ув'язненню в будь-якій формі (1989 р.), Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила, 1990 р.), Правила ООН, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі (1990 р.).

До європейських стандартів організації та правового регулювання виконання покарань належать: Європейська конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками від 30 листопада 1964 р.; Європейська конвенція про захист прав та основоположних свобод людини 1950 р.; Європейська конвенція з попередження катувань, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання 1987 р.; Європейські тюремні правила, оголошені рекомендацією Ради Європи R (2006) 2 від 11 січня 2006 р.; Резолюція Комітету міністрів Ради Європи від 9 березня 1976 р. «Про деякі міри покарання, альтернативні позбавленню волі»; Резолюція Комітету міністрів Ради Європи стосовно виборчих, громадянських та соціальних прав ув'язнених від 1 лютого 1962 р.; Резолюція Комітету міністрів Ради Європи про працю ув'язнених від 18 вересня 1975 р.; Резолюція Комітету міністрів Ради Європи про освіту в тюрмах від 13 жовтня 1989 р.; Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи стосовно системи ув'язнення та поводження з небезпечними злочинцями від 24 вересня 1982 р.; Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи стосовно надання короткотермінових відпусток

ув'язненим від 24 вересня 1982 р.; Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів, оголошені рекомендацією № R (92) 16 Комітету міністрів Ради Європи.

§ 2. Стандарти поводження із засудженими універсального і регіонального характеру і їх врахування у національному кримінально-виконавчому законодавстві

Наведений перелік міжнародних документів за масштабами їх дії дозволяє виділити серед них стандарти поводження із засудженими універсального (розробленого ООН) та регіонального (на рівні Ради Європи) характеру.

Серед перерахованих міжнародних документів можна виділити стандарти: а) що стосуються поводження з особами, позбавленими волі, серед яких чільне місце займають Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими і Європейські тюремні правила, та б) правила застосування заходів, не пов'язаних із позбавленням волі (Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила) і Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів). Вагомого значення для захисту прав засуджених через обов'язковість для країн, що їх ратифікували, набули Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання та Європейська конвенція з попередження катувань, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання.

Ідеї, положення та вимоги, які проголошені у Загальній декларації прав людини і в міжнародних документах, що містять стандарти поводження із засудженими, повинні максимально враховуватись у національному кримінально-виконавчому законодавстві і співвідноситись з принципами кримінально-виконавчої діяльності. Загальна декларація прав людини, міжнародні стандарти поводження із засудженими та національне кримінально-виконавче законодавство співвідносяться між собою як загальне, особливе й окреме (одиничне). Під цим кутом зору кримінально-виконавче законодавство і кримінально-виконавчу діяльність, у яких імплементовані міжнарод-

ні стандарти поводження із засудженими, слід розглядати як відображення єдності загального та одиничного. Міжнародні стандарти відіграють роль з'єднувальної ланки між Загальною декларацією прав людини і національним кримінально-виконавчим законодавством, яке покликане регулювати процедуру застосування обмежень прав і свобод, притаманних покаранню. При цьому необхідно підкреслити, що згідно із Засадами державної політики України в галузі прав людини неприпустимо звужувати зміст та обмежувати обсяг прав і основних свобод людини і громадянина, проголошених Загальною декларацією прав людини, що також знайшли своє відображення і в нормах Конституції України.

Ратифікація Україною ряду міжнародних документів надала можливість імплементувати міжнародні стандарти поводження із засудженими у національне законодавство і, зокрема, у кримінально-виконавче законодавство.

Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими і Європейські тюремні правила містять стандарти-рекомендації, тобто положення, що сформульовані у цих документах, не мають обов'язкової юридичної сили, про що прямо сказано у вступі, де визначається статус цих правил. Але попри це розроблені на рівні Організації Об'єднаних Націй і Ради Європи стандарти поводження з позбавленими волі визнаються міжнародними організаціями, урядами й неурядовими організаціями і, зокрема, адміністрацією місць позбавлення волі. Обидва документи не мають на меті нав'язати взірцеву систему установ виконання покарань, визнаючи, що кримінально-виконавчі системи окремих країн уже досягли високих стандартів. Як Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими, так і Європейські тюремні правила мають на меті лише запропонувати свої рекомендації щодо створення мінімальних загальноновизнаних гуманних умов тримання позбавлених волі, які б забезпечували повагу людської гідності. Разом із тим міжнародні документи виходять із того, що рекомендовані у них стандарти поводження з позбавленими волі не можуть бути досягнуті відразу повсюди й водночас з огляду на відмінності в різних країнах юридичних, соціальних, економічних і географічних умов. Формально розроблені міжнародною спільнотою стандарти поводження із засудженими є лише дороговказом для адміністрації установ виконання покарань по створенню належних мінімальних умов людяності і поваги.

§ 3. Основоположні принципи поводження з в'язнями і особами, засудженими до альтернативних заходів

Основоположні принципи поводження з особами, позбавленими волі, фундаментального характеру, що містяться в міжнародних документах, ґрунтуються на необхідності забезпечувати права засуджених, які невіддільні від загальних прав людини. Це означає, що позбавлені волі мають право на: життя та особисту недоторканність; здоров'я; працю; відпочинок; незастосування до них тортур чи іншого нелюдського поводження; повагу людської гідності; належні правові процедури; свободу від будь-якої дискримінації; свободу від рабства; свободу совісті та думок; свободу віросповідання; недоторканність сімейного життя; самовдосконалення.

Для забезпечення цих прав міжнародні стандарти рекомендують організувати функціонування місць позбавлення волі таким чином, щоб вони були місцями, де не повинна виникати небезпека для життя, здоров'я та особистої недоторканності як позбавлених волі, так і персоналу. У місцях позбавлення волі не повинна застосовуватись дискримінація щодо засуджених. Умови тримання осіб, засуджених до позбавлення волі, не повинні додатково до обмежень, зумовлених фактом ізоляції, обмежувати права і свободи людини і громадянина. Режим позбавлення волі не повинен занадто обмежувати контакти засуджених із зовнішнім світом, тому міжнародні стандарти особливу увагу приділяють тим аспектам поводження з позбавленими волі, які спрямовані на підготовку цих осіб до повернення до життя у суспільстві.

Щодо міжнародних стандартів стосовно застосування заходів, альтернативних позбавленню волі, то серед них найбільш вагомими є Мінімальні стандартні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила), та Європейські положення по громадським санкціям і заходам, що містяться у Рекомендації № R (92) 16, прийнятій 19 жовтня 1992 р. Комітетом міністрів Ради Міністрів Ради Європи. Ці міжнародні документи є теж рекомендаційними.

Як Токійські правила, так і Європейські положення стосовно громадських санкцій і заходів наголошують, що їх метою є забезпечення більш активної участі громадськості у здійсненні правосуддя та у поводженні з правопорушниками.

Головна ідея застосування громадських санкцій та заходів полягає в тому, що вони дають змогу залишити правопорушників у контакті зі всіма чинними механізмами соціального контролю у суспільстві, надаючи можливість особі реінтегруватись до соціального життя, що є більш ефективним, ніж після перебування особи у місцях позбавлення волі.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Дайте класифікацію міжнародних документів, що містять стандарти поводження із засудженими.
2. Проведіть порівняльний аналіз Міжнародних стандартів поводження із ув'язненими і Європейських тюремних правил.
3. Які рекомендації сформульовані в Токійських правилах?
4. Охарактеризуйте Європейські положення стосовно громадських санкцій і заходів.

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

Розділ 7

Виконання покарання у виді штрафу

§ 1. Загальні положення виконання покарань у виді штрафу

Згідно зі ст. 53 КК України штраф – це грошове стягнення, що накладається судом у випадках і межах, встановлених в Особливій частині цього Кодексу. Розмір штрафу визначається судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану винного в межах від тридцяти до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо статтями Особливої частини КК України не передбачено вищого розміру штрафу. З урахуванням майнового стану особи суд може призначити штраф з розстрочкою виплати певними частинами строком до трьох років.

Кримінально-виконавчий кодекс України передбачає два правових режими виконання покарання у виді штрафу: добровільне його виконання засудженим і примусове стягнення в процесі виконавчого провадження. Добровільна сплата штрафу полягає у внесенні засудженим у місячний строк після набрання вироком законної сили суми штрафу в установу банку на спеціальний рахунок і надання до відповідного суду документа, який підтверджує сплату штрафу.

Добровільна сплата штрафу у встановлений законом місячний строк означає, що покарання виконане. На практиці закріплення відомостей про закінчення виконання покарання здійснюється шляхом долучення до матеріалів кримінальної справи квитанції про сплату призначеної суми штрафу. Однак згідно з ч. 2 ст. 26 КВК у разі несплати засудженим штрафу в місячний строк його стягнення провадиться примусово Державною виконавчою службою на підставі виконавчого листа, виданого судом, який постановив вирок, з такими особливостями:

ми: в постанові про відкриття виконавчого провадження державний виконавець не встановлює строк для добровільного виконання вироку; засуджений звільняється від сплати виконавчого збору.

Процес примусового виконання штрафу доцільно розглянути, розділивши його на декілька стадій: стадія відкриття (порушення) виконавчого провадження; підготовки до виконання та власне виконання покарання.

Відкриття виконавчого провадження — перший етап процесу виконання майнового покарання. На цьому етапі державний виконавець, одержавши виконавчий документ, повинен установити наявність або відсутність підстав для порушення виконавчого провадження, після чого прийняти рішення про порушення виконавчого провадження або відмову в його порушенні.

Згідно зі ст. 18 Закону України «Про виконавче провадження» підставою відкриття виконавчого провадження є виконавчий документ. У процесі виконання майнових покарань виконавчими документами є виконавчі листи, що видаються судами на підставі вироків та постанов судів. Відповідно до ч. 1 ст. 24 вищезазначеного Закону державний виконавець зобов'язаний прийняти до виконання виконавчий документ і відкрити виконавче провадження, якщо не закінчився строк пред'явлення виконавчого документа до виконання і цей документ відповідає вимогам, передбаченим цим Законом, та пред'явлений до виконання до відділу Державної виконавчої служби за належним місцем виконання рішення. Державний виконавець у триденний строк з дня надходження до нього виконавчого документа виносить постанову про відкриття виконавчого провадження.

Завдання державного виконавця на стадії порушення виконавчого провадження — у триденний строк перевірити відносно виконавчого документа такі обставини: чи правильно визначена територіальна компетенція виконання вимог пред'явленого виконавчого документа; чи дотримано термінів пред'явлення виконавчого документа до стягнення; чи набрало законної сили рішення, на підставі якого виданий виконавчий документ і чи не закінчилися строки давності виконання судового рішення, якщо такі встановлені; чи є в особи, що пред'явила виконавчий документ, відповідні повноваження; чи відповідає виконавчий документ установленим законом формі і змісту.

Однак до порушення виконавчого провадження ніякі виконавчі дії здійснюватися не можуть. Дане правило впливає з того, що здійснення виконавчих дій поєднане з можливістю застосування до борж-

ника заходів державно-владного примусу у вигляді заходів примусового виконання, що істотно обмежують його майнові права.

Статтею 20 Закону України «Про виконавче провадження» передбачені загальні положення про місце здійснення виконавчих дій. Так, виконавчі дії провадяться державним виконавцем за місцем проживання, роботи боржника або за місцезнаходженням його майна. Державний виконавець зобов'язаний перевірити дотримання строків пред'явлення виконавчого документа до виконання. Відповідно до ч. 1 ст. 21 вищезазначеного Закону виконавчі листи можуть бути пред'явлені до виконання протягом трьох років.

При вирішенні питання про порушення виконавчого провадження державний виконавець, одержавши виконавчий документ, повинен зробити його юридичний аналіз і визначити, чи відповідає він вимогам, зазначеним у ст. 19 Закону України «Про виконавче провадження». У виконавчому документі мають бути зазначені: назва документа, дата видачі та найменування суду, що видав документ; дата і номер вироку, за яким видано виконавчий документ; найменування боржника, його адреса, дата і місце народження боржника та його місце роботи; резолютивна частина вироку; дата набрання чинності вироком; строк пред'явлення виконавчого документа до виконання. Виконавчий документ має бути підписаний уповноваженою посадовою особою і скріплений печаткою.

Недотримання у виконавчому документі хоча б однієї з перерахованих у даній нормі вимог тягне за собою втрату ним виконавчої сили і направлення його на дооформлення.

Друга стадія виконання — це підготовка до виконання. Вона має на меті створення належних умов для своєчасного й ефективного виконання. Підготовчі дії зводяться, як правило, до встановлення місця проживання боржника, його роботи, з'ясування розміру заробітної плати. Однак найбільше часу державні виконавці витрачають на встановлення наявності майна боржника, на яке можна звернути стягнення.

Майнове становище фізичних осіб ні в яких спеціальних документах зараз не відбивається. Однак з практики відомо, що деяке майно фізичних осіб підлягає реєстрації, а деякі види майна можуть перебувати тільки у певних місцях. Для цього державний виконавець робить запити в різні організації, проводить інші дії, щоб з'ясувати факт наявності майна або коштів, витребує відомості про доходи боржника.

Так, для з'ясування майнового становища боржника державний виконавець може запитати: банки — про внески; відповідні організації і громадян — про наявність у них майна боржника і членів його родини; податкову інспекцію, місцеве відділення пенсійного фонду — про місце роботи боржника; бухгалтерію підприємства — про належні боржнику кошти; бюро технічної інвентаризації — про будинок, квартиру, інше приміщення боржника; державтоінспекцію — про транспортні засоби боржника; нотаріальні контори — про укладені або оформлювані боржником договори дарування, купівлі-продажу, позики і т. ін. Якщо боржник працює або працював на великому підприємстві, що пройшло процедуру акціонування, можна зробити запит до реєстроутримувача акцій даного підприємства на предмет, чи не є боржник акціонером.

Однак здебільшого майно фізичних осіб не підлягає реєстрації. Звернути на нього стягнення можна тільки за наявності цього майна в місці проживання боржника або при одержанні відомостей про те, що майно перебуває в іншому місці. При цьому державним виконавцем реалізується надане йому право входити до приміщень і сховищ, що належать боржникам або зайняті ними, провадити огляд зазначених приміщень і сховищ, при необхідності примусово їх відкривати в установленому порядку, опечатувати ці приміщення і сховища, а також одержувати від інших осіб необхідні для проведення виконавчих дій пояснення, довідки, іншу інформацію.

На виявлене майно боржника накладається арешт, який полягає в проведенні його опису, оголошенні заборони розпоряджатися ним, а при необхідності — в обмеженні права користуватися майном чи його вилученні в боржника та передачі на зберігання іншим особам.

Опис майна боржника провадиться державним виконавцем у присутності боржника чи його представника і не менше двох понятих. При відсутності боржника чи його представника опис майна здійснюється в присутності одного з повнолітніх членів сім'ї боржника, а при їх відсутності — за участю представника житлово-експлуатаційної організації або представника органів державної влади та місцевого самоврядування. При проведенні опису майна державний виконавець оголошує боржнику заборону розпоряджатися описаним майном, а в разі необхідності — його користуванням. Види, обсяг і строки обмеження встановлюються в кожному конкретному випадку з урахуванням властивостей майна, його значення для власника або володільця, необхідності користування та інших обставин.

Про опис майна і заборону його відчуження, якщо відчуження описаного майна може здійснюватися лише у встановленому законодавством порядку, державний виконавець направляє повідомлення в органи чи установи, які посвідчують договори відчуження майна або провадять його перереєстрацію на іншого власника (органи нотаріату, державна автомобільна інспекція, бюро технічної інвентаризації тощо). Майно, на яке накладено арешт, передається на зберігання боржникові або іншим особам (зберігачам), призначеним державним виконавцем під розписку в акті.

Крім того, у процесі підготовки до виконання здійснюється оцінка арештованого майна. Згідно зі ст. 57 Закону України «Про виконавче провадження» оцінка майна боржника провадиться державним виконавцем, якщо вартість майна не перевищує сто неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, за ринковими цінами, які діють на день проведення оцінки, крім випадків, коли оцінка провадиться за регульованими цінами, а також у разі оцінки нерухомого майна, транспортних засобів, повітряних, морських та річкових суден.

Проте якщо оцінити окремі предмети складно або якщо боржник заперечує проти передачі арештованого майна боржника на реалізацію за оцінкою, проведеною державним виконавцем, останній запрошує експерта (спеціаліста) для визначення вартості майна. Витрати на призначення експерта несе сторона, яка оспорує оцінку майна, проведеною державним виконавцем. Для проведення оцінки нерухомого майна, транспортних засобів, повітряних, морських, річкових суден та майна, вартість якого перевищує сто неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, державний виконавець залучає оцінювача. Державний виконавець про оцінку арештованого майна повідомляє боржника, який має право оскаржити оцінку майна до суду в 10-денний строк з дня отримання повідомлення.

Разом із тим згідно зі ст. 54 Закону України «Про виконавче провадження» не допускається звернення стягнення на майно, зазначене в Переліку видів майна громадян, на яке не може бути звернено стягнення за виконавчими документами (додаток до цього Закону). Відповідно до цього переліку стягнення за виконавчими документами не може бути звернено на носильні речі та предмети домашнього вжитку, необхідні боржникові і особам, які перебувають на його утриманні; продукти харчування, потрібні для особистого споживання боржнику, членам його сім'ї та особам, які перебувають на його утриманні, та ін.

Від того, наскільки повно проведена підготовка, залежить своєчасність і ефективність самого виконання. У роботі державних виконавців підготовка посідає основне місце і займає 60–70 % часу.

Власне виконання є застосуванням до боржника встановлених законом примусових заходів. Суть виконання полягає у вилученні в боржника грошей або певного майна.

Згідно зі ст. 55 Закону України «Про виконавче провадження» вилучення арештованого майна з передачею його для реалізації провадиться у строк, встановлений державним виконавцем, але не раніше ніж через п'ять днів після накладення арешту. Продукти та інші речі, що швидко псуються, вилучаються і передаються для продажу негайно після накладення арешту. Державний виконавець зобов'язаний подбати про забезпечення умов реалізації майна боржника, які не ущемлюють його законних інтересів. Так, ще під час проведення опису боржник має право зазначити ті види майна або предмети, на які слід звернути стягнення в першу чергу. Державний виконавець зобов'язаний задовольнити вимоги боржника, якщо вони не ускладнюють виконання рішення. Це положення Закону є однією з гарантій раціонального виконання майнових покарань.

Відповідно до ст. 61 вищезазначеного Закону реалізація арештованого майна, за винятком майна, вилученого за законом з обігу та зазначеного в ч. 5 ст. 55 цього Закону, здійснюється спеціалізованими організаціями, які залучаються на тендерній (конкурсній) основі, на підставі договорів між Державною виконавчою службою та спеціалізованими організаціями шляхом його продажу на прилюдних торгах, аукціонах.

Боржник має право визначити, в якій послідовності необхідно продавати майно. У разі коли від продажу частини майна буде виручено суму, достатню для виконання покарання у виді штрафу, сплати виконавчого збору, витрат на здійснення виконавчих дій, подальший продаж арештованого майна припиняється. Вимоги боржника щодо черговості продажу майна не приймаються державним виконавцем, якщо внаслідок їх задоволення виникнуть перешкоди чи додаткові труднощі для виконання або подовжиться його строк.

Кошти, отримані від реалізації арештованого майна, вносяться на депозитний рахунок відділу та до спеціального фонду виконавчого провадження у порядку, встановленому п. 5.1.2. Інструкції про проведення виконавчих дій, звідки вони перераховуються до Державного бюджету України.

Крім заходів примусового виконання, пов'язаних з описом і арештом майна боржника, Законом України «Про виконавче провадження» передбачене звернення стягнення на заробітну плату (заробіток), пенсію, стипендію та інші доходи боржника. Проте ці об'єкти стягнення використовуються при відсутності у боржника коштів на рахунках у кредитних установах, відсутності чи недостатності майна боржника для повного покриття належних до стягнення сум, а також при виконанні рішень про стягнення періодичних платежів та стягнень на суму, що не перевищує двох мінімальних розмірів заробітної плати. Згідно зі ст. 69 вищезазначеного Закону відрахування із заробітної плати (заробітку), пенсії чи стипендії громадян проводить адміністрація підприємств, установ і організацій на підставі надісланих їм державним виконавцем виконавчих документів.

§ 2. Забезпечення виконання покарань у виді штрафу

Законодавством України передбачено два способи кримінально-правового забезпечення виконання покарань: а) закріплення в законі можливості заміни судом одного покарання на інше при його невиконанні; б) встановлення в законі кримінальної відповідальності за ухилення від відбування кримінального покарання, визначення таких дій як новий самостійний злочин. Новий КК України чітко проводить розмежування між правовими наслідками неможливості сплати штрафу засудженим і ухиленням від його сплати.

Під ухиленням від сплати штрафу слід розуміти поведінку засудженого, пов'язану з прагненням уникнути покарання при наявності можливості сплатити штраф. Ця поведінка може виражатися в діях, спрямованих на приховання: а) майна, на яке може бути звернуто стягнення (переміщення майна в невідоме державному виконавцю місце, розтрата, відчуження, незаконна передача іншим особам, знищення (вилучення) документів, що підтверджують право на майно, тощо); б) доходів (вилучення, знищення, підробка документів, на підставі яких устанавлюється заробітна плата або інший дохід засудженого, приховання місця роботи, джерела одержання інших доходів, на які може бути звернуто стягнення, тощо).

Проте на практиці трапляються випадки, коли державним виконавцем були вжиті всі заходи примусового виконання даного штрафу,

але він так і не був сплачений або був сплачений частково. При цьому засуджений не здійснював дій, направлених на ухилення від виконання покарання у виді штрафу. Причин виникнення такої ситуації може бути принаймні дві. По-перше, при винесенні вироку у виді штрафу суддя не врахував майновий стан винного. По-друге, майнове становище засудженого може погіршитися після винесення вироку. У чинному КК України питання заміни штрафу регулює ч. 4 ст. 53. Так, у разі неможливості сплати штрафу суд може замінити несплачену суму штрафу покаранням у виді громадських робіт із розрахунку: десять годин громадських робіт за один встановлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або виправними роботами із розрахунку один місяць виправних робіт за чотири встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, але на строк не більше двох років.

Згідно зі ст. 28 КВК після стягнення штрафу виконавчий лист з відміткою про виконання повертається суду, який постановив вирок.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте зміст та особливості покарання у виді штрафу.
2. Яке законодавство регулює виконання покарання у виді штрафу?
3. У яких випадках здійснюється примусове виконання штрафу?
4. Визначте порядок і умови виконання покарання у виді штрафу.
5. Які органи та посадові особи здійснюють контроль і нагляд за виконанням покарання у виді штрафу?

Розділ 8

Виконання покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу

§ 1. Порядок виконання покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу

Відповідно до ч. 2 ст. 52 та ст. 54 КК України покарання у вигляді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу є додатковим покаранням і призначається тільки тим особам, які мають ці звання, ранги, чини або кваліфікаційний клас у разі вчинення ними тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу є безстроковим, оскільки час його застосування не обмежений у законі будь-якими межами і навіть після погашення або зняття судимості засуджений не має право претендувати на автоматичне відновлення його в тому званні, ранзі, чині або кваліфікаційному класі, яких він був позбавлений за вироком суду.

Покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу призначається судом.

Військовими є звання, які присвоюються військовослужбовцям під час проходження ними служби у Збройних Силах України, Державній прикордонній службі України, Службі безпеки України, Міністерстві з питань надзвичайних ситуацій та захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, Управлінні державної охорони, Службі зовнішньої розвідки України, а також військовозобов'язаним.

Спеціальні звання присвоюються співробітникам міліції, Внутрішніх військ МВС, державної податкової адміністрації, податкової міліції, митної служби і деяким іншим категоріям працівників.

Ранги встановлюються для державних службовців, службових осіб органів місцевого самоврядування і дипломатичних працівників.

Класні чини введені для працівників прокуратури.

Кваліфікаційні класи передбачені для суддів, судових експертів, лікарів — судово-психіатричних експертів.

Порядок виконання покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу відповідно ст. 29 КВК України здійснюється у два етапи.

На першому етапі після набуття вироком суду законної сили на адресу органу, який присвоїв військове, спеціальне звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас, направляється копія цього вироку. Відносно військовослужбовця запасу копія вироку направляється до військового комісаріату за місцем його проживання (частини 1 та 3 ст. 29 КВК України).

На другому етапі, після одержання копії вироку, зазначений орган зобов'язаний: унести у відповідні документи запис про позбавлення засудженого військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; вжити необхідних заходів до позбавлення засудженого всіх прав, пільг та повноважень, пов'язаних із наявністю відповідного звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу (ч. 2 ст. 29 КВК України); повідомити суд про виконання покарання протягом одного місяця з дня отримання копії вироку (ч. 4 ст. 29 КВК України).

§ 2. Органи, що виконують покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу

Як випливає зі змісту ст. 29 КВК України, виконання відповідних дій щодо позбавлення військового і спеціального звання, рангу, чину або

кваліфікаційного класу покладається на ті органи чи посадових осіб, які наділені правом їх присвоювати згідно з діючим законодавством.

Перелік військових і спеціальних звань, рангів, чинів або кваліфікаційних класів, а також процедурні питання їх присвоєння і позбавлення, у тому числі і за вироком суду, встановлюється Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу» і цілою низкою спеціальних нормативно-правових актів, а саме, Положенням про проходження військової служби особами офіцерського складу, прапорщиками (мічманами) Збройних Сил України, Положенням про проходження військової служби солдатами (матросами), сержантами і старшинами Збройних Сил України курсантами (слухачами) вищих військових навчальних закладів, Положенням про проходження військової служби військовослужбовцями Служби безпеки України, Положенням про проходження військової служби за контрактом військовослужбовцями Управління державної охорони України, Положенням про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ України, Митним кодексом України, законами України «Про державну податкову службу в Україні», «Про дипломатичну службу», «Про дипломатичні ранги», «Про державну службу», «Про прокуратуру», «Про судоустрій України», «Про статус суддів», «Про судову експертизу».

Так, наприклад, відповідно до п. 27 Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ України перші та чергові спеціальні звання рядового, молодшого, середнього і старшого начальницького складу присвоюються та позбавляються: стосовно підполковника міліції, підполковника внутрішньої служби включно — начальниками головних управлінь МВС України в Криму, місті Києві та Київській області, управлінь МВС в областях, управлінь Державного департаменту України з питань виконання покарань в областях, місті Севастополі, на транспорті та науково-дослідних установах, ректорами вищих закладів освіти системи МВС України та порівняних до них особами; стосовно полковника міліції, полковника внутрішньої служби включно — Міністром внутрішніх справ України, Головою державного департаменту України з питань виконання покарань.

Чергові спеціальні звання середнього начальницького складу дільничним інспекторам міліції до капітана включно присвоюються та позбавляються начальниками районних управлінь, міських і районних відділів внутрішніх справ.

Спеціальні звання вищого начальницького складу присвоюються та позбавляються Президентом України за поданням Міністра внутрішніх справ, Голови Державного департаменту України з питань виконання покарань.

Виконання покарання у виді позбавлення відповідного звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу вимагає разом з цим відміни також пільг і прав, пов'язаних з наявністю таких звань, рангів, чинів або класів (щодо охорони здоров'я, соціального забезпечення, сплати за комунальні послуги тощо). Тому органи чи посадові особи, що виконують це покарання, одночасно звертаються з повідомленням до відповідних органів і установ про необхідність скасування таких пільг і прав.

Виходячи зі змісту ст. 54 КК України, суд може самостійно, за наявності відповідних підстав, позбавити особу будь-якого військового звання, у тому числі і звання вищого офіцерського складу, або будь-якого спеціального звання, рангу, чину чи кваліфікаційного класу, незалежно від того, ким вони були присвоєні. У цьому конкретно проявляється принцип рівності всіх громадян перед законом, а також принцип незалежності судової влади.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Назвіть категорії осіб, до яких може бути застосоване покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу.
2. Які органи, установи або посадові особи можуть виконувати зазначене покарання?
3. Визначте порядок виконання покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу.

Розділ 9

Виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю

§ 1. Загальні положення виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю

Згідно із ч. 1 ст. 55 КК України позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може бути призначене як основне покарання на строк від двох до п'яти років або як додаткове покарання на строк від одного до трьох років. Це покарання полягає в забороні засудженому займати посаду, яку він займав під час вчинення злочину, та аналогічні посади на державній службі, в органах місцевого самоврядування або при здійсненні певної професійної або іншої діяльності.

Каральний потенціал покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю реалізується у двох формах: 1) у формі припинення трудового договору із засудженим, який посідає певну посаду, або анулювання дозволу на заняття певною діяльністю; 2) у формі відмови засудженому в укладенні

нового трудового договору на обіймання певної посади або видачі дозволу на заняття певною діяльністю.

Якщо виконання вироку в першій формі відбувається одноактно, відразу після набрання ним законної сили, то в другій — протягом усього визначеного вироком строку покарання. Засуджений до позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю повинен відчувати вплив карального потенціалу цього покарання протягом усього строку, визначеного вироком. Тривалість, строковість виконання даного покарання є однією з основних його ознак, що характеризує зміст цього покарання. Разом із тим умовно-дострокове звільнення від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, призначеного як основне покарання, законом не передбачено.

Згідно з ч. 3 ст. 55 КК України при призначенні позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткового покарання до арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на певний строк воно поширюється на увесь час відбування основного покарання і, крім цього, на строк, встановлений вироком суду, що набрав законної сили. При цьому строк додаткового покарання обчислюється з моменту відбуття основного покарання, а при призначенні покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткового до інших основних покарань, а також у разі застосування ст. 77 цього Кодексу — з моменту набрання законної сили вироком. Тобто засуджений, якому, наприклад, покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю було призначено додатково до позбавлення волі, відбуває це покарання крім строку, зазначеного у вироку суду, ще і протягом строку відбування покарання у виді позбавлення волі.

КВК України не вніс суттєвих змін у регламентацію виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Згідно зі ст. 30 цього Кодексу виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, призначеного як основне покарання, а також як додаткове до основних покарань, покладається на кримінально-виконавчу інспекцію, а проведення індивідуально-профілактичної роботи за місцем проживання засудженого — на органи внутрішніх справ. Виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, призначеного як додаткове покарання до арешту, обмеження

волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на певний строк, під час відбування основного покарання покладається на адміністрацію арештного дому, кримінально-виконавчої установи, командування дисциплінарного батальйону, військової частини чи начальника гарнізону.

§ 2. Обов'язки кримінально-виконавчої інспекції щодо виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю

Кримінально-виконавча інспекція веде облік засуджених до позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; контролює додержання вимог вироку суду засудженим, власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом за місцем роботи засудженого, а також органом, що має право анулювати дозвіл на заняття відповідним видом діяльності, яка заборонена засудженому, вживає заходів до припинення порушень вимог вироку; вносить подання органу внутрішніх справ щодо здійснення приводу засуджених, які не з'явилися за викликом до кримінально-виконавчої інспекції без поважних причин, організовує початковий розшук засуджених, місцезнаходження яких невідоме, та надсилає матеріали до органів внутрішніх справ для оголошення розшуку таких засуджених. У разі невиконання власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом вироку суду щодо особи, позбавленої права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, кримінально-виконавча інспекція надсилає матеріали прокуророві для вирішення питання про притягнення винних осіб до відповідальності згідно із законом.

З метою виконання зазначених обов'язків працівники кримінально-виконавчої інспекції виконують такі дії: один раз на три місяці направляють до органів внутрішніх справ запити про те, чи притягувалися такі засуджені до адміністративної відповідальності; один раз на шість місяців направляють вимоги до підрозділів інформаційних технологій головних управлінь МВС України в Автономній Республіці Крим, місті Києві та Київській області, управлінь МВС України в областях, місті Севастополі та на транспорті з метою встановлення випадків учинення засудженими особами нових злочинів, а отримані

відповіді зберігаються в особових справах засуджених осіб; у разі потреби здійснюють контрольні перевірки за місцем роботи засуджених осіб. За результатами перевірки складаються акти у двох примірниках, один з яких залишається на підприємстві, в установі, організації, а другий з відміткою про ознайомлення власника підприємства зберігається в особовій справі засудженої особи та використовується для контролю за усуненням виявлених недоліків.

Відповідно до ст. 84 КК України кримінально-виконавчі інспекції направляють до суду подання про звільнення від покарання осіб, які під час його відбування згідно з медичним висновком захворіли на психічну чи іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню призначеного судом покарання. У разі потреби кримінально-виконавча інспекція може давати дозвіл засудженим особам виїжджати за межі України. Такий дозвіл надається тільки у випадках направлення засудженої особи у відрядження з місця роботи, у разі потреби проходження курсу лікування та в разі смерті близького родича (подружжя, батьки, діти, усиновлювачі, усиновлені, рідні брати й сестри, дід, баба, онуки), що обов'язково повинно бути підтверджено документально. У таких випадках ксерокопії відповідних документів долучаються до особової справи засудженої особи. У разі прийняття рішення про надання засудженій особі дозволу на виїзд за межі України (відмови в наданні дозволу на виїзд) працівник інспекції вносить мотивовану постанову, яка видається засудженій особі. Копія такої постанови долучається до особової справи засудженої особи.

У свою чергу адміністрація арештного дому, кримінально-виконавчої установи, командування дисциплінарного батальйону, військової частини чи начальник гарнізону, де відбуває покарання особа, засуджена до додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, не може використовувати засудженого на роботах, виконання яких йому заборонено згідно з вироком. За двадцять днів до закінчення строку покарання, а в разі умовно-дострокового звільнення засудженої особи або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким — у день звільнення вищезазначені органи направляють до підрозділу кримінально-виконавчої інспекції за обраним засудженим місцем проживання копію вироку та постанови суду, довідку на засуджену особу, де зазначають її установочні дані, дату звільнення та дані про родичів, а також підписку про явку до підрозділу інспекції в триденний термін після звільнення.

Іншими словами, тільки кримінально-виконавчу інспекцію і адміністрацію арештного дому, кримінально-виконавчої установи, ко-

мандування дисциплінарного батальйону, військової частини чи начальника гарнізону можна визнати суб'єктами виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Разом із тим у процесі виконання зазначеного покарання беруть участь різні державні і недержавні установи, організації, посадові особи і громадяни. Правове положення зазначених органів характеризується тим, що вони сприяють процесу виконання у зв'язку з покладеними на них законодавством обов'язками.

У КВК України відсутня спеціальна норма, що регулює участь органів внутрішніх справ у процесі виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Органи внутрішніх справ, беручи участь у процесі виконання цього покарання, зобов'язані створити умови для нормальної діяльності органів, на які покладається виконання покарань. Ніяких каральних заходів до засуджених ці органи застосовувати не мають права.

Так, одним з напрямів діяльності органів внутрішніх справ у процесі виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю є розшук засуджених осіб, місцезнаходження яких невідоме, та привід засуджених осіб до кримінально-виконавчої інспекції або суду.

Крім того, працівники служби дільничних інспекторів міліції органів внутрішніх справ ведуть облік осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; проводять із засудженими особами індивідуально-профілактичну роботу, спрямовану на їх виправлення, попередження порушення громадського порядку та інших прав громадян, а також учинення ними нових злочинів; щомісяця здійснюють перевірки за місцем проживання засуджених осіб, про результати яких наприкінці кожного кварталу письмовою довідкою, окремо щодо кожної засудженої особи, інформують підрозділи інспекції й обов'язково додають до неї матеріали перевірки (пояснення засудженої особи, рапорти та ін.), які долучаються до особових справ засуджених осіб; у разі встановлення факту притягнення до адміністративної відповідальності засудженої особи письмово повідомляють про це підрозділ інспекції та вносять відповідні записи до алфавітних карток обліку осіб, стосовно яких здійснюється профілактична робота.

КВК України більш широко визначає обов'язки адміністрації організації, де працює засуджений, та органів, які мають право анулювати

дозвіл на заняття певними видами діяльності. Необхідно підкреслити, що посадові особи, яким направляється копія вироку для виконання, не виконують покарання, а лише виконують указані у вироку вимоги. Іншими словами, ці посадові особи здійснюють «технічну» роботу: вносять у відповідні документи необхідні записи, вживають заходів для позбавлення засудженого пільг, які він мав до покарання.

Згідно зі ст. 32 КВК України власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган за місцем роботи засудженого зобов'язаний: не пізніше трьох днів після одержання копії вироку суду звільнити засудженого з посади, яку він займає, або від того виду професійної діяльності, права на яку він позбавлений, внести до трудової книжки засудженого запис про те, на якій підставі, на який строк і які посади він позбавлений права обіймати або яким видом професійної діяльності він позбавлений права займатися, та повідомити кримінально-виконавчу інспекцію про виконання вимог вироку; за вимогою кримінально-виконавчої інспекції надавати їй документи, пов'язані з виконанням покарання.

Певні обов'язки покладаються і на органи, які мають право анулювати дозвіл на заняття певними видами діяльності. Так, ці органи зобов'язані не пізніше трьох днів після одержання копії вироку суду анулювати дозвіл на заняття тим видом діяльності, який заборонений засудженому, вилучити відповідний документ, який надає даній особі право займатися певним видом діяльності, і повідомити про виконання вимог вироку суду кримінально-виконавчу інспекцію. У разі невиконання вищезазначеними органами вироку суду щодо особи, позбавленої права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, кримінально-виконавчі інспекції направляють матеріали прокуророві для вирішення питання про притягнення винних осіб до відповідальності згідно зі ст. 282 КК України.

§ 3. Правовий статус засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю

Що ж стосується правового статусу засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, то вони виконують обов'язки та користуються всіма пра-

вами людини і громадянина, за винятком обмежень, визначених законодавством України і встановлених вироком суду. У раніш чинному законодавстві не було спеціальної норми про обов'язки засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Згідно зі ст. 34 нині діючого КВК України засуджений до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю зобов'язаний виконувати вимоги вироку суду, надавати за вимогою кримінально-виконавчої інспекції документи, які пов'язані з виконанням даного покарання, повідомляти інспекцію про місце роботи і проживання чи їх зміну, з'являтися за викликом до кримінально-виконавчої інспекції. У разі неприбуття засудженого без поважних причин він за поданням кримінально-виконавчої інспекції може бути підданий приводу органом внутрішніх справ. Поважними причинами неявки засудженого до кримінально-виконавчої інспекції у призначений строк визнаються: несвочасне одержання виклику, документально підтверджені хвороба та інші обставини, що фактично позбавляють його можливості своєчасно прибути за викликом. Засудженому забороняється без дозволу кримінально-виконавчої інспекції виїжджати за межі України.

Детально порядок і умови виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю регламентовано в Інструкції про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань (затверджена наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань та Міністерства внутрішніх справ України від 19 грудня 2003 р. № 270/1560).

§ 4. Наслідки ухилення від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю

За порушення порядку та умов відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, а також порушення громадського порядку, за яке засуджену особу було притягнуто до адміністративної відповідальності, до засудженої особи застосовується застереження у вигляді письмового попередження про притягнення до кримінальної відповідальності.

Згідно зі ст. 35 КК України у разі ухилення засудженого від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю він притягується до кримінальної відповідальності відповідно до ст. 389 КК України. Ухиленням від відбування покарання вважаються: порушення порядку та умов відбування покарання, а також притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення, які були учинені після письмового попередження; невиконання вимог вироку суду; неповідомлення інспекції про місце роботи і проживання чи їх зміну.

Зняття засудженої особи з обліку після відбуття покарання здійснюється за рапортом працівника інспекції, затвердженим начальником підрозділу інспекції. Зняття засудженої особи з обліку з інших підстав (через скасування вироку, амністію, помилування, засудження за учинення нового злочину, смерть засудженої особи, зміну постійного місця проживання) здійснюється у день надходження відповідних документів до інспекції.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Зміст та особливості покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.
2. Суб'єкти виконання позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.
3. Як здійснюється контроль за засудженими до позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю?
4. Відповідальність за порушення порядку виконання відбування позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Розділ 10

Виконання покарання у виді громадських робіт

§ 1. Порядок виконання покарання у виді громадських робіт

Громадські роботи — це порівняно новий вид кримінального покарання, введений в КК України 2001 р. Історичним прототипом його можна вважати громадські роботи на публічні цілі, які містилися у Судових статутах про покарання і присуджувалися мировими суддями замість арешту чи грошового стягнення, або як додаткове до тілесних покарань з середини ХІХ ст. У ХХ столітті перевагу громадських робіт над іншими видами кримінальних покарань визнала більшість країн Європи — і з точки зору ресоціалізації правопорушника через примусову безоплатну працю та виконання суспільно-корисної роботи на благо громади, і як попередження злочинності.

За статтею 56 КК України сутність громадських робіт полягає в тому, що засуджений у вільний від роботи або навчання час безоплатно працює на суспільно-корисних роботах.

Громадські роботи передбачені у 14 статтях Особливої частини КК України, а також за цим кодексом у випадках: 1) заміни штрафу при неможливості його сплати (ч. 4 ст. 53); 2) призначення більш м'якого покарання, ніж те, що передбачене у санкції відповідної статті КК України (ч. 1 ст. 69); 3) заміни невідбутої частини покарання у виді обмеження або позбавлення волі більш м'яким покаранням (ст. 82 КК України); 4) заміни невідбутої частини покарання у виді позбавлення

чи обмеження волі більш м'яким покаранням, якщо законом забороняється застосовувати обмеження волі чи виправні роботи (статті 57, 61); 5) заміни більш м'яким покаранням обмеження чи позбавлення волі стосовно звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, після досягнення дитиною трирічного віку або в разі її смерті, якщо неможливо застосувати виправні роботи (ч. 4 ст. 83); 6) заміни покарання у виді виправних робіт або його невідбутої частини на підставі амністії чи акта про помилування, а у випадках неможливості застосування обмеження волі чи виправних робіт — і заміни покарання у виді позбавлення волі чи його невідбутої частини (ст. 85 КК України).

Оскільки до громадських робіт можуть бути залучені лише працездатні особи, вони не можуть призначатися інвалідам 1-ї або 2-ї групи, вагітним жінкам, особам пенсійного віку, неповнолітнім до 16 років. Не можуть вони також застосовуватися до військовослужбовців строкової служби.

Виконуються громадські роботи у вільний від роботи або навчання час за місцем проживання засудженого, яке може бути як постійним, так і тимчасовим, але головною умовою при цьому є можливість і необхідність відбувати покарання на призначений термін. Об'єкт, на якому буде працювати засуджений, має бути в межах населеного пункту, де зареєстрована особа або з якого особа може щоденно повертатися до місця свого постійного проживання.

Вид робіт визначають органи місцевого самоврядування залежно від потреб регіону. Вказівка закону на те, що роботи повинні бути суспільно корисними, означає, що вони виконуються на користь певної громади, суспільства. На практиці в переважній більшості такі роботи некваліфіковані, і засуджених до громадських робіт, як правило, залучають туди, де щоденно не вистачає робочих рук або необхідно виконувати роботи, на які через невеликий рівень оплати відсутні бажані влаштуватися. Це може бути догляд за хворими в лікарнях, прибирання вулиць, скверів, парків, майданів, висаджування дерев і квітів, ремонтування і фарбування будівель, спортивних і дитячих майданчиків, благоустрій населених пунктів, інші дрібні будівельні роботи, тобто виконання необхідних для міста, селища, району повсякденних справ, за умови, що вони не пов'язані зі шкідливими умовами праці та ризиком для життя і здоров'я. Безоплатність громадських робіт означає, що за їх виконання засуджений не одержує винагороди, компенсуючи своєю працею заподіяну державі шкоду.

Необхідно зазначити ще одну рису громадських робіт — вони повинні бути продуктивними, як і будь-яка інша праця, тобто мати цілком визначені об'єктивні показники (нормативи), за якими можна судити про якісну сторону такої праці з боку засудженої особи.

Отже, суспільна корисність такого виду покарання, як громадські роботи, порівняно з позбавленням волі є очевидною.

Заслуговує на увагу пропозиція науковців щодо необхідності засудженій особі перед відбуванням громадських робіт проходити медичний огляд для з'ясування, чи немає в неї будь-якої хвороби, небезпечної для інших працівників, для оточуючих, чи придатна вона взагалі до роботи, яка їй запропонована (такий досвід є в деяких європейських країнах). Відповідно до Кодексу законів про працю України забороняється залучати жінок та осіб молодше 18 років до перенесення вантажів, які перевищують встановлені для них граничні норми, а також до виконання роботи у нічний час.

Окрім того, залишається відкритим питання щодо соціального захисту засуджених до громадських робіт у разі виробничого травматизму (витрати на лікування, сплату страховок, компенсацій тощо). Ця проблема може бути вирішена або на законодавчому рівні, або шляхом її врегулювання на договірних підставах з роботодавцем чи органами місцевого самоврядування.

Виконання покарання у виді громадських робіт регулюється КВК України (статті 36–40), а також Інструкцією про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань (далі — Інструкція), затвердженою наказом Державного Департаменту України з питань виконання покарань і Міністерства внутрішніх справ України № 270/1560 від 19 грудня 2003 р.

Виконують цей вид покарання підрозділи кримінально-виконавчої інспекції за місцем проживання засудженого, їх конкретні повноваження реалізуються: а) на початковому етапі виконання покарання, б) безпосередньо під час виконання покарання; в) на етапі зняття з обліку засуджених осіб.

Проведення індивідуально-профілактичної роботи за місцем проживання засудженого з метою виправлення та недопущення вчинення нового злочину покладається на органи внутрішніх справ (ч. 3 ст. 36 КВК України). Конкретні функції органів внутрішніх справ з проведення такої роботи передбачені підрозділом 3 розділу II Інструкції.

Окрім визначених у ч. 5 ст. 36 КВК України функцій щодо виконання вироку суду відносно засуджених до громадських робіт, кримінально-виконавча інспекція згідно з Інструкцією (розділ II) має досить широке коло повноважень, які в науковій літературі пропонується диференціювати на певні групи залежно від напрямів діяльності, що здійснюється інспекцією, а саме: а) організаційні, б) контролюючі, в) розшукові, г) інші.

До *організаційних* повноважень слід віднести: а) проведення реєстрації та обліку засуджених осіб; роз'яснення порядку та умов відбування покарання; б) погодження з органами місцевого самоврядування переліку об'єктів, на яких засуджені особи відбувають громадські роботи, та видів робіт, що можуть ними виконуватись, переведення на інше місце роботи, контроль за появою на роботі в стані сп'яніння; підтримання постійних контактів з власником підприємства для своєчасного отримання інформації про ухилення засуджених осіб від відбування покарання; в) встановлення періодичності та днів проведення реєстрації; г) контроль за порушенням громадського порядку; г) направлення до органів внутрішніх справ подання про привід до інспекції засуджених осіб, які без поважних причин не з'явилися за викликом до інспекції; д) постійне підтримання контактів з органами внутрішніх справ, кримінальною міліцією у справах дітей та службою у справах дітей при міських та районних держадміністраціях, а також з громадськими формуваннями; е) у разі систематичного, несвоєчасного подання інформації про виконання громадських робіт або нездійснення контролю відповідальною особою за роботою та поведінкою засудженого, а також невиконання інших вимог КВК України направлення матеріалів прокуророві для вирішення питання про притягнення винних осіб до відповідальності згідно із законом (ст. 382 КК України); у разі ухилення засуджених осіб від відбування покарання у виді громадських робіт направлення прокуророві матеріалів для вирішення питання про притягнення таких осіб до кримінальної відповідальності відповідно до ч. 2 ст. 389 КК України; ж) направлення до суду подання про звільнення від відбування покарання осіб, які: під час відбування покарання захворіли на психічну чи іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання; після постановлення вироку суду визнані інвалідами 1-ї чи 2-ї групи або досягли пенсійного віку; жінок, які стали вагітними під час відбування покарання (ст. 84 КК); з) виконання певних функцій, пов'язаних із зняттям з обліку осіб, засуджених до громадських робіт.

Групу повноважень *контролюючого характеру* становить: а) застосування застереження щодо засудженого про недопущення порушення порядку та умов відбування покарання; контроль за додержанням умов відбування покарання засудженими і власником підприємства за місцем відбування засудженими громадських робіт; б) проведення сумарного обліку відпрацьованого засудженими особами часу; здійснення у разі потреби контрольних перевірок за місцем роботи засуджених осіб, але не менше одного разу протягом строку відбування ними покарання; за результатами перевірки складання акта у двох примірниках, один з яких залишається на підприємстві, а другий з відміткою про ознайомлення власника підприємства зберігається в особовій справі засудженої особи та використовується для контролю за усуненням виявлених недоліків; в) надання в разі потреби засудженим дозволу на виїзд за межі України.

Сутність повноважень *розишукового характеру* полягає у здійсненні початкових розшукових заходів щодо осіб, місцезнаходження яких невідоме; надісланні зібраних матеріалів до відповідних органів внутрішніх справ для оголошення розшуку таких засуджених.

Щодо інших повноважень кримінально-виконавчих інспекцій слід зазначити, що під час виконання покарання у виді громадських робіт законодавство безпосередньо не передбачає з її боку будь-яких повноважень виховного характеру, наприклад, проведення індивідуальних бесід, застосування заходів заохочення і стягнення стосовно засуджених (на відміну від подібних при виконанні покарання у виді виправних робіт). Можна пояснити це нетривалістю виконання громадських робіт. Проте проведення із засудженими такої роботи може охоплюватися вказівкою на «інші заходи, передбачені законом» (п. 1. 3. розд. II Інструкції).

§ 2. Порядок прийняття до виконання вироків суду стосовно осіб, засуджених до покарання у виді громадських робіт, та їх облік

Підставами для притягнення засудженого до відбування громадських робіт є копія вироку (постанови, ухвали) суду та розпорядження про його виконання. При застосуванні акта про помилування у разі заміни покарання або невідбутої його частини громадськими

роботами — копія розпорядження Управління з питань помилування Адміністрації Президента України про виконання Указу Президента України про помилування. При зміні покарання або невідбутої його частини громадськими роботами у зв'язку із законом України про амністію — копія постанови (ухвали) суду.

Вироки суду відносно осіб, засуджених до громадських робіт, приводяться до виконання не пізніше десятиденного строку з дня набрання вироком законної сили або звернення його до виконання (ч. 4 ст. 36 КВК України).

Після надходження до органу виконання покарання копії вироку (постанови, ухвали) суду і розпорядження про набрання вироком законної сили стосовно особи, засудженої до громадських робіт, або особові справи з іншого підрозділу інспекції (якщо засуджений змінює місце постійного проживання), відомості про неї реєструються у спеціальному журналі обліку. На кожного засудженого заповнюється облікова картка для сумарного обліку відпрацьованих нею годин і заводиться особова справа, в якій зберігаються матеріали, що є підставою для притягнення особи до відбування покарання та свідчать про відбутий час громадських робіт. Після цього в десятиденний термін інспекція надсилає повідомлення: а) до суду, який виніс вирок про прийняття його до виконання; б) до органу чи установи виконання покарання, з якої засуджена особа була звільнена; в) до відповідного військового комісаріату про взяття на облік особи, засудженої до громадських робіт, яка підлягає призову на дійсну військову службу; г) до підрозділів інформаційних технологій головних управлінь МВС України в Автономній Республіці Крим, місті Києві та Київській області, управлінь МВС України в областях, місті Севастополі та на транспорті про взяття засудженої особи на облік, звільнення від відбування покарання, а також після його відбуття; д) до відділу у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб — сторожову картку; е) до територіального органу внутрішніх справ за місцем проживання засудженого до громадських робіт про необхідність поставлення цієї особи на профілактичний облік, проведення індивідуально-профілактичних заходів, здійснення контролю за її поведінкою і способом життя за місцем проживання.

Якщо засуджений змінює місце постійного проживання, до підрозділу інспекції за новим місцем мешкання надсилається запит про перевірку факту прибуття та проживання особи за новою адресою. Підрозділ інспекції за новим місцем проживання у десятиденний строк здійснює перевірку і в разі позитивного результату робить запит

про особову справу, після отримання якої у триденний термін надсилає підтвердження.

Працівники служби дільничних інспекторів міліції та кримінальної міліції у справах дітей міських і районних органів внутрішніх справ ведуть облік осіб, засуджених до покарання у виді громадських робіт, проводять із засудженими особами індивідуально-профілактичну роботу, спрямовану на їх виправлення, попередження порушення громадського порядку та прав інших громадян, учинення ними нових злочинів. Щомісяця вони здійснюють перевірки за місцем проживання засуджених осіб, про результати яких наприкінці кожного кварталу письмовою довідкою окремо щодо кожної засудженої особи інформують інспекцію і обов'язково додають до неї матеріали перевірки (пояснення засудженого, рапорти та ін.), які долучаються до особових справ засуджених осіб.

Якщо буде встановлений факт притягнення засудженої особи до адміністративної відповідальності, письмово повідомляють про це інспекцію та вносять відповідні записи до алфавітних карток обліку осіб, стосовно яких здійснюється профілактична робота.

Стосовно особи, якій невідбутий строк позбавлення або обмеження волі замінений громадськими роботами, адміністрація установи виконання покарань направляє до інспекції за обраним місцем проживання дві копії вироку та постанови суду, підписку про явку до інспекції у триденний термін після прибуття, а також довідку, в якій указані дані на засудженого, дата звільнення та дані про рідних.

§ 3. Порядок відбування покарання у виді громадських робіт

Після отримання копії вироку суду кожен засуджений викликається до інспекції (неповнолітній — з батьками або тими, хто їх заміняє). З ним проводиться бесіда, під час якої роз'яснюються порядок та умови відбування покарання, повідомляється про всі негативні наслідки порушення цього порядку, про стягнення, які можуть бути накладені, про відповідальність за ухилення від відбування громадських робіт. За результатами бесіди засуджений дає підписку, в якій власноручно зазначає про ознайомлення з необхідними вимогами, а також заповнює спеціальну анкету.

Працівник інспекції заздалегідь визначає з органом місцевого самоврядування перелік підприємств, на яких засуджений відбувати-ме громадські роботи, не пізніше десятиденного строку з дня отримання копії вироку суду видає йому направлення на одне з цих підприємств, встановлює засудженому (під підпис) день і періодичність явки на реєстрацію від одного до чотирьох разів на місяць залежно від учиненого злочину, ставлення до відбування покарання та праці і заводить листок реєстрації (ч. 3 ст. 13 КВК України).

Засуджені особи, які відбувають покарання у виді громадських робіт, виконують обов'язки та користуються правами, встановленими законодавством України, з обмеженнями передбаченими для осіб засуджених до покарання у виді громадських робіт, та вироком суду.

Правове положення засуджених до громадських робіт визначається законодавством України, з обмеженнями, передбаченими режимом виконання-відбування цього покарання, та вироком суду.

Засуджені до покарання у виді громадських робіт відчувають на собі каральні властивості цього покарання, як у правових обмеженнях безпосередньо, так і в їх наслідках, зокрема: а) кара, як і в будь-якому покаранні, існує вже в самому факті засудження особи, тобто в негативній оцінці її поведінки з боку держави, що спричиняє моральні страждання; б) сама робота і процес працевлаштування мають примусовий характер, засуджені повинні сумлінно працювати тільки на тих об'єктах і роботах, які будуть призначені інспекцією, і повністю безоплатно відпрацювати призначений судом строк; в) щорічна відпустка за основним місцем роботи (або канікули у неповнолітніх) не зупиняє виконання призначеного покарання, тобто вони продовжують виконувати громадські роботи.

За загальним правилом засуджені до покарання у виді громадських робіт не працюють у вихідні та святкові дні, визначені державою, якщо не можна здійснити контроль за виконаним ними обсягом робіт, але вони можуть виконувати у такі дні роботи, припинення яких в силу ст. 71 КЗпПУ неможливе через виробничо-технічні умови, — це безперервно діючі підприємства, установи, організації, роботи з обслуговування населення тощо. Отже, таке становище свідчить про обмеження вільного часу особи, що є безумовним елементом карального впливу; г) періодично з'являтися до інспекції на реєстрацію або за її викликом; д) повідомляти інспекцію про зміну місця проживання; е) їм заборонено виїжджати за межі України без дозволу інспекції (ч. 4 ст. 37 КВК); є) за порушення порядку і умов відбування пока-

рання, ухилення від відбування покарання, вчинення адміністративного проступку можливе притягнення до кримінальної відповідальності; ж) умовно-дострокове звільнення від відбування покарання до них не застосовується; з) елементом кари виступає наявність у засудженого судимості, яка за певних життєвих обставин може ускладнити йому життя.

За поданням релігійних громад, інших (неправославних) конфесій, зареєстрованих в Україні, керівництво підприємств, установ, організацій надає особам, які сповідують відповідні релігії, до трьох днів відпочинку протягом року для святкування їх великих свят з відпрацюванням за ці дні.

Працівник інспекції може давати засудженим особам дозвіл на виїзд за межі України тільки в разі направлення їх у відрядження з місця роботи, при потребі проходження курсу лікування та в разі смерті близького родича (подружжя, батьки, діти, усиновителі, усиновлені, рідні брати й сестри, дід, баба, онуки), що обов'язково повинно підтверджуватися документально. У цьому випадку виноситься мотивована постанова про дозвіл або відмову в ньому.

Щоб отримати відомості про порушення засудженими особами громадського порядку, працівник інспекції один раз на три місяці направляє до органів внутрішніх справ запити про те, чи притягувалися вони до адміністративної відповідальності. Для контролю за можливістю вчинення засудженими особами нового злочину запити направляються до підрозділів інформаційних технологій головних управлінь МВС України в Автономній Республіці Крим, місті Києві та Київській області, управлінь МВС України в областях, місті Севастополі та на транспорті.

Окрім організаційних обов'язків, пов'язаних з обліком засуджених, направленням їх на роботу, проведенням реєстрації засуджених, фіксації сумарного обліку відпрацьованого засудженими часу, інспекція контактує з власником підприємства для отримання інформації про ухилення засуджених від відбування покарання, переведення на інше місце роботи, появу на роботі в стані сп'яніння, порушення громадського порядку; з органами внутрішніх справ, кримінальною міліцією у справах дітей та службою у справах дітей при міських та районних держадміністраціях а також з громадськими формуваннями.

Після проведення періодичних контрольних перевірок за місцем роботи засуджених осіб складається акт для усунення виявлених недоліків. До відповідних органів внутрішніх справ направляються

подання про привід засуджених осіб, які без поважних причин не з'явилися за викликом до інспекції, здійснюються початкові розшукові заходи щодо осіб, місцезнаходження яких невідоме.

Власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган за місцем відбування засудженим покарання має своє коло обов'язків, які покладені на нього чинним законодавством: з інспекцією узгоджується перелік об'єктів, на яких засуджені особи відбувають громадські роботи, та видів робіт, контролюють їх виконання, забезпечують контроль за дотриманням правил техніки безпеки, повідомляють інспекцію про ухилення засуджених від відбування покарання та переведення їх на інше місце роботи, появу на роботі в нетверезому стані чи в стані наркотичного або токсичного сп'яніння, про порушення громадського порядку, ведуть облік та щомісячно інформують інспекцію про кількість відпрацьованих засудженими особами годин та їх ставлення до праці. Якщо під час виконання роботи буде ушкоджено здоров'я засудженого, відшкодування шкоди здійснюється згідно із законодавством про нещасний випадок.

У разі систематичного несвоєчасного подання зазначеної інформації до інспекції, невиконання покладених на власника підприємства, установи, організації вимог інспекція інформує прокурора для вирішення питання про притягнення винних осіб до відповідальності відповідно до закону (ст. 39 КВК України).

§ 4. Обчислення строку відбування покарання у виді громадських робіт

Громадські роботи є основним видом кримінального покарання, яке застосовується до осіб за вчинення злочинів невеликої або середньої тяжкості (ст. 52 КК). Науковці вважають, що більш доцільним і ефективним було б призначення покарання у виді громадських робіт не тільки як основного покарання, а і як додаткового покарання до основного, та до звільнення від відбування покарання з випробуванням, що дозволило б зробити його наочним не тільки для правопорушника, а й для суспільства, яке сьогодні сприймає застосування громадських робіт до засуджених як звільнення злочинців без будь-яких наслідків за скоєний злочин і суттєво знижує загальнопревентивне значення цього виду покарання.

Покарання у виді громадських робіт має строковий характер, обчислюється в годинах, протягом яких засуджена особа працювала за визначеним місцем роботи (ч. 1 ст. 38 КВК). Призначається повнолітнім у межах від 60 до 240 годин, відбувається не більш як чотири години на день. Щодо неповнолітніх — відповідно від 30 до 120 годин з тривалістю виконання таких робіт не більше двох годин на день.

Враховуючи режим роботи підприємства, установи, організації за місцем відбування громадських робіт, його специфіку, особливості та час роботи (навчання) засудженого за місцем основної роботи, адміністрація (власник) підприємства щомісячно складає графік відбування призначеного покарання і заповнює таблицю виходу на роботу. Кількість відпрацьованих засудженим годин заноситься до спеціальної картки обліку, яка заповнюється щомісяця. Таким чином, до відпрацьованого часу зараховується тільки той строк, який засуджений відпрацював згідно з повідомленням адміністрації (власника) підприємства.

До часу відбування покарання не зараховується: а) час хвороби, якщо засуджений перебував на лікарняному і не виконував громадські роботи; б) якщо засуджений прибув для виконання робіт у стані сп'яніння.

Після відпрацювання встановленої вироком суду кількості годин інспекція надсилає власнику підприємства повідомлення про припинення відбування покарання засудженою особою, і вона знімається з обліку.

У день закінчення строку покарання у виді громадських робіт, а при звільненні за іншими підставами — не пізніше наступного робочого дня кримінально-виконавча інспекція після одержання відповідних документів направляє повідомлення власнику підприємства, установи, організації або уповноваженому ним органу, де засуджений відбував покарання, про припинення виконання громадських робіт. За вимогою засудженого йому може видаватися довідка про відбуття покарання або про звільнення від нього (ч. 6 ст. 153 КВК).

Після відбуття покарання (у день надходження відповідних документів) інспекція знімає засудженого з обліку: вносить відповідний запис про дату і підстави звільнення до журналу обліку і облікової картки. У десятиденний термін після цього направляє повідомлення до військового комісаріату, якщо особа підлягає призову на строкову військову службу, та до відділу (відділення) у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб.

За загальним правилом виконання покарання у виді громадських робіт припиняється, а засуджені особи знімаються з обліку у зв'язку з:

- а) відбуттям призначеної судом кількості годин громадських робіт — за наявності повних даних з підприємства про відпрацьований час;
- б) засудженням за ухилення від відбування громадських робіт — за наявності вироку суду, який набрав чинності;
- в) амністією — за наявності відповідної постанови (ухвали) суду;
- г) скасуванням вироку — за наявності відповідної постанови (ухвали) суду;
- д) іншими підставами, передбаченими законодавством (наприклад, засуджені особи, які змінили місце проживання і вибули за межі території обслуговування інспекцією, за наявності підтвердження про отримання особової справи підрозділом інспекції за новим місцем проживання або вчинили новий злочин).

З обліку також знімаються померлі — за наявності відповідної довідки органу реєстрації актів громадянського стану.

§ 5. Відповідальність осіб, засуджених до покарання у виді громадських робіт

За порушення порядку та умов відбування покарання у виді громадських робіт, а також порушення громадського порядку, за яке засудженого було притягнуто до адміністративної відповідальності, до нього інспекцією застосовується застереження у виді письмового попередження про притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 40 КВК України).

Ухиленням від відбування покарання вважаються: невиконання встановлених обов'язків, порушення порядку та умов відбування покарання; притягнення до адміністративної відповідальності за порушення громадського порядку, які були вчинені після письмового попередження; невихід більше двох разів протягом місяця на громадські роботи без поважної причини; допущення більше двох порушень трудової дисципліни протягом місяця; поява на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння.

Порушником визнається також засуджений, який не з'явився без поважної причини до інспекції або зник з метою ухилення від відбування покарання. За кожним фактом допущеного порушення засуджена особа дає письмове пояснення, яке долучається до її особової справи.

Поважними причинами неявки засудженої особи до інспекції у призначений строк визнаються: документально підтверджені несвоєчасне одержання виклику, хвороба та інші обставини, що фактично позбавляють її можливості своєчасно прибути за викликом.

Стосовно особи, яка порушує порядок та умови відбування покарання або ухиляється від відбування покарання у виді громадських робіт, працівник інспекції направляє прокуророві матеріали для вирішення питання про притягнення її до кримінальної відповідальності відповідно до ч. 2 ст. 389 КК України.

Якщо місцезнаходження засудженого до покарання у виді громадських робіт невідоме, а також коли він не прибув після звільнення з місць обмеження або позбавлення волі до обраного місця проживання (при заміні покарання більш м'яким) працівник підрозділу інспекції, на територію обслуговування якого він мав прибути і стати на облік, проводить такі початкові розшукові дії: опитує родичів, сусідів та знайомих засудженої особи; встановлює його можливе місцеперебування і зв'язки за межами місця проживання, для чого через працівників відділу кадрів за місцем роботи або навчання встановлює осіб, які можуть знати його місцезнаходження; направляє запити: за місцем проживання родичів та знайомих, до адресно-довідкового бюро, житлово-експлуатаційних дільниць, селищної, сільської або міської ради, перевіряє медичні установи за місцем проживання, морги (чи не стала засуджена особа жертвою нещасного випадку або злочину), дізнається за обліками органів внутрішніх справ, чи немає засудженої особи серед затриманих в адміністративному порядку.

Початкові розшукові заходи проводяться протягом одного місяця з дня, коли працівнику інспекції стало відомо про залишення засудженою особою місця постійного проживання (неприбуття звільненої особи з місць обмеження чи позбавлення волі до обраного місця проживання при заміні покарання більш м'яким). Якщо за цей час місцезнаходження засудженої особи не встановлене, працівник інспекції передає необхідні документи (подання, копію вироку суду та матеріали початкового розшуку) до органів внутрішніх справ для здійснення подальшого розшуку засудженої особи.

Таким чином, зниклою з місця проживання визнається особа, місцезнаходження якої не встановлено протягом 30 днів після проведення інспекцією початкових розшукових заходів.

Після затримання особи (встановлення місцезнаходження), з'ясування всіх обставин і причин, упевнившись, що мало місце ухилення від від-

бування покарання, працівник інспекції надсилає прокуророві матеріали для вирішення питання про порушення кримінальної справи за ухилення від відбування призначеного судом покарання. Засуджений затримується і конвоюється органом внутрішніх справ у порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законодавством.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Визначте каральні властивості покарання у виді громадських робіт, дайте характеристику умовам і порядку його виконання.
2. Розкрийте функції кримінально-виконавчої інспекції і органів внутрішніх справ під час виконання покарання у виді громадських робіт та проведення індивідуально-профілактичної роботи з особами, засудженими до цього покарання.
3. Як обчислюється строк покарання у виді громадських робіт?
4. Надайте характеристику обов'язків власника підприємства, установи, організації за місцем відбування засудженими покарання у виді громадських робіт.
5. Які заходи заохочення і стягнення, застосовуються до осіб, засуджених до громадських робіт? У чому полягає організація та проведення розшуку осіб, засуджених до покарання у виді громадських робіт, місцезнаходження яких невідоме? За яких підстав і в якому порядку відбувається зняття з обліку осіб, засуджених до покарання у виді громадських робіт?

Розділ 11

Виконання покарання у виді виправних робіт

§ 1. Порядок виконання покарання у виді виправних робіт

Виконання покарання у виді виправних робіт регулюється статтями 41–46 КВК, а також Інструкцією про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань (далі — Інструкція), затвердженою наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань, Міністерства внутрішніх справ України № 270/1560 від 19 грудня 2003 р.

Застосування виправних робіт як виду кримінального покарання має майже вікову практику і досвід виконання. Називалися вони по-різному, «обов'язкові громадські роботи», «примусові роботи без тримання під вартою», але сутність їх залишалася незмінною — примусова праця з проживанням удома. Вони відбувалися як за місцем роботи, служби, так і на тяжких фізичних роботах з благоустрію міст, проведення ремонтів, будівництві, земляних, меліоративних та інших роботах, призначалися на різні строки, мали різні правові обмеження.

Більшість дослідників вважають виправні роботи майновим стягненням, «замаскованим штрафом», «штрафом у розстрочку», оскільки вони вписуються у різновиди штрафних санкцій. Виправні роботи у практиці застосування кримінальних покарань посідають значне місце, нині вони передбачені майже у 100 складах злочину Особливої

частини КК України. Історично доведена їх доцільність і «життєздатність» — вони завжди були і залишаються альтернативою позбавленню волі (особливо його коротких строків) стосовно осіб, які вчинили нетяжкі злочини і виправлення яких було можливе без ізоляції від суспільства за участі в суспільно-корисній праці з громадським впливом трудового колективу. Нині одним із проявів гуманізації каральної політики держави є поступове зниження на засудженого карального впливу правових обмежень, що становлять зміст виправних робіт.

Статистика свідчить, що за роки незалежності України судова практика застосування покарання у виді виправних робіт поступово знижувалася: наприклад, якщо у 1992 р. на обліку в кримінально-виконавчих інспекціях перебувало понад 38 тисяч засуджених, в 2000 р. — майже у два рази менше (17 тисяч), то на початок 2010 р. — понад 4200 засуджених.

Однією з причин такого становища було те, що новий КК 2001 р. вніс певні зміни в призначення цього виду покарання. Якщо раніше відбування виправних робіт було можливим або за місцем роботи засудженої особи, або і в інших місцях, що визначалися органом виконання покарання в межах регіону проживання засудженого, то нині, в умовах зростаючого безробіття, воно застосовується лише до осіб, які мають постійну роботу, і відбуваються тільки за місцем роботи, причому на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, на відміну від попереднього кодексу, що передбачав можливість для засудженого бути виправленим лише на підприємства державної і суспільної форми власності (ст. 41 КВК України).

Виправні роботи застосовуються лише як основна міра кримінального покарання у разі: а) коли така міра покарання передбачена санкцією статті кримінального закону; б) призначення більш м'якого покарання, ніж те, що передбачене у санкції відповідної статті КК України (ст. 69 КК); в) заміни невідбутої частини покарання у виді позбавлення (обмеження) волі більш м'яким покаранням (ст. 82 КК); г) заміни штрафу виправними роботами у випадках злісного ухилення від його сплати (ч. 4 ст. 53 КК); д) заміни більш м'яким покаранням обмеження чи позбавлення волі стосовно звільнених від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до трьох років, після досягнення дитиною трирічного віку або в разі її смерті (ч. 4 ст. 83 КК); е) звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування (ст. 85 КК).

Строк призначення виправних робіт становить від 6 місяців до 2 років, з відрахуванням із заробітку засуджених від 10 до 20 %, стосовно неповнолітніх від 16 до 18 років — від 2 місяців до 1 року, з відрахуванням із заробітку від 5 до 10 % у дохід держави протягом строку відбування покарання. Вибір розмірів відрахувань встановлює суд, залежно від конкретних обставин кримінальної справи: характеру і тяжкості вчиненого злочину, особи винного, матеріального, майнового, сімейного стану і вимог закону про індивідуалізацію покарання.

Виправні роботи відбуваються на підприємствах незалежно від форми власності за місцем роботи засуджених (ч. 1 ст. 41 КВК). Засуджені залишаються працювати на тому ж підприємстві, на тій же посаді чи роботі. Переведення на іншу посаду чи роботу відбувається за підстав, передбачених законодавством про працю, за винятком обмежень, встановлених вироком суду та кримінально-виконавчим законодавством.

Виправні роботи призначаються тільки працюючим і працездатним особам з урахуванням їх спеціальності. За цих умов до них не можуть залучатися: а) інваліди 1-ї або 2-ї групи, особи пенсійного віку; б) вагітні жінки і жінки, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною; в) неповнолітні до 16 років; г) військовослужбовці строкової служби; д) особи, які вчинили злочини, пов'язані з виконанням службових або професійних обов'язків, коли залишення винного на тій самій роботі може призвести до послаблення виховного й запобіжного впливу покарання або до вчинення таких же злочинних діянь; е) працівники правоохоронних органів, нотаріуси, судді, прокурори, адвокати, державні службовці, посадові особи органів місцевого самоврядування (ч. 2 ст. 57 КК).

Коли покарання у виді виправних робіт призначається неповнолітнім віком від 16 до 18 років, необхідне додержання поставленої законом умови — обов'язкове забезпечення належного нагляду за їх поведінкою і набуття виробничої кваліфікації.

У сучасних умовах до практики застосування виправних робіт в порядку, передбаченому ст. 82 КК України (заміна невідбутої частини покарання у виді позбавлення волі більш м'яким покаранням), ДДУПВП потребує певних соціальних гарантій. Установи виконання покарання можуть звертатися до суду з поданням про розгляд цього питання лише за наявності довідки з організації, підприємства, установи, де особа буде працевлаштована з наданням житла на період виконання виправних робіт. Тому розраховувати на таку заміну здатні тільки особи, що документально підтвердили своє майбутнє пра-

цєвлаштування та забезпечення житлом. Більше того, з 2005 р. працєвлаштування засуджених з цього приводу повинно узгоджуватися через відділи кримінально-виконавчої інспекції територіальних управлінь Департаменту за місцем, де має намір проживати засуджений після звільнення. Інакше кажучи, перед тим як направляти матеріали до суду, адміністрація колонії через регіональне управління за участі співробітників кримінально-виконавчої інспекції перевіряє серйозність намірів (гарантію) підприємства, організації або установи працєвлаштувати засудженого в разі заміни покарання у виді позбавлення (обмеження) волі виправними (чи громадськими) роботами.

Якщо засудженому буде відмовлено у працєвлаштуванні за наявності виданої довідки, кримінально-виконавча інспекція повинна перевірити підстави такої відмови. Коли відмова пов'язана з тим, що видача довідки не передбачала ніяких подальших обов'язків з боку керівника (власника) підприємства щодо надання роботи засудженому, тобто мала характер неправдивого документа, працівники інспекції повинні звернутися до прокуратури для вирішення питання про притягнення відповідних посадових осіб даного підприємства (установи, організації) до відповідальності за ст. 366 КК України за видачу свідомо неправдивих документів (рішення № 1 Апеляційної комісії ДДУПВП з питань розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі, грудень 2003 р.; вказівка Державного департаменту України з питань виконання покарань від 5 січня 2005 р. № 5/3-2, п. 4).

Треба зауважити, що до неповнолітніх заміна невідбутої частини покарання більш м'яким не застосовується взагалі (ч. 4 ст. 107 КК).

Порядок виконання покарання у виді виправних робіт передбачає певний перманентний процес, в якому доречно виділяти: 1) початковий етап виконання покарання, або етап прийняття до виконання вироку суду відносно засуджених осіб; 2) безпосереднє виконання покарання; 3) етап зняття з обліку осіб, засуджених до покарання.

Такий підхід дає можливість чітко визначити завдання, що постають перед його учасниками.

Виконує покарання у виді виправних робіт кримінально-виконавча інспекція, яка має досить широке коло повноважень і функцій, визначених у ч. 5 ст. 41 КВК України, а також у підрозділі 2 розділу III Інструкції. Вони залежать від напрямів діяльності, що здійснюються інспекцією, їх можна диференціювати на: а) організаційні, б) контролюючі, в) розшукові, г) інші (детальніше про це — розділ 10).

Вирок суду приводиться до виконання не пізніше десятиденного строку з дня набрання ним законної сили або звернення його до виконання. Основними документами, що підтверджують наявність підстав притягнення засудженого до відбування виправних робіт, є: а) копія вироку (постанови, ухвали) суду та розпорядження про його виконання; такі ж документи необхідні при заміні покарання або його невідбутої частини виправними роботами у зв'язку із законом про амністію на підставі ч. 3 ст. 86 КК України та при заміні покарання у виді позбавлення або обмеження волі виправними роботами на підставі ст. 82 КК України; б) копія розпорядження Управління з питань помилування Адміністрації Президента України про виконання Указу Президента України про помилування, при застосуванні акта помилування у разі заміни покарання або його невідбутої частини виправними роботами на підставі ст. 85 КК України.

Коли до кримінально-виконавчої інспекції надійдуть зазначені документи, відомості про засудженого реєструються в спеціальному журналі обліку. На кожного з них заповнюється облікова картка та заводиться особова справа, де зберігаються всі матеріали, що є підставою для притягнення особи до відбування покарання.

Кожну засуджену особу після взяття на облік працівник інспекції негайно викликає до інспекції на співбесіду (неповнолітніх — з батьками або особою, яка їх замінює), під час якої роз'яснює про: а) порядок та умови відбування виправних робіт; б) застосування заходів заохочення і стягнення; в) відповідальність за ухилення від відбування покарання. Засуджений заповнює анкету з установчими даними, відомостями про родичів, знайомих, освіту, місце роботи (навчання) тощо, у нього відбирається підписка, в якій він власноручно зазначає про ознайомлення з встановленим порядком і своїми обов'язками.

Перша їх група стосується зобов'язань засудженого у сфері трудових відносин, до яких належить: а) сумлінне ставлення до праці; б) звільнення з роботи за власним бажанням лише з дозволу інспекції; в) недопущення прогулів та інших порушень трудової дисципліни; г) не приходити на роботу в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння.

Друга група зобов'язань зводиться до необхідності дотримання порядку реєстрації і підтримання зв'язків з кримінально-виконавчою інспекцією: а) з'являтися за викликом до інспекції; б) повідомляти

інспекцію про зміну місця проживання; в) періодично з'являтися на реєстрацію до інспекції у встановлені дні; г) відмічатися в листку реєстрації; д) не виїжджати без дозволу інспекції за межі України.

Третя група зобов'язань містить правила загального характеру, які повинен виконувати кожний засуджений: а) додержуватися і не порушувати встановлених порядку та умов відбування покарання; б) виконувати встановлені обов'язки; в) не вчиняти проступки, за які можливе притягнення до адміністративної відповідальності (п. 5. 9 розділу III Інструкції, ч. 6 ст. 41 КВК).

Якщо засуджений у призначений строк без поважних причин не з'являється за викликом до інспекції, він може бути підданий приводу через відповідні органи внутрішніх справ. Поважними причинами неявки до інспекції визнаються: документально підтверджені несвоєчасне одержання виклику, хвороба та інші обставини, що фактично позбавляють особу можливості своєчасно прибути за викликом.

Після постановки засудженого на облік в установленому законом порядку кримінально-виконавча інспекція в десятиденний термін надсилає повідомлення: а) до суду, який виніс вирок про прийняття його до виконання; б) до органу чи установи виконання покарання, з якої засуджена особа була звільнена; в) до військового комісаріату про взяття на облік засудженого до виправних робіт, який підлягає призову на дійсну військову службу; г) до підрозділів інформаційних технологій головних управлінь МВС України в Автономній Республіці Крим, місті Києві та Київській області, управлінь МВС України в областях, місті Севастополі та на транспорті про взяття засудженої особи на облік, звільнення від відбування покарання, а також після його відбуття; д) до відділу у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб — сторожову картку (для попередження випадків самовільного виїзду за кордон осіб, які не відбули покарання); е) до територіального органу внутрішніх справ за місцем проживання засудженого до виправних робіт про необхідність поставлення його на профілактичний облік, проведення індивідуально-профілактичних заходів, здійснення контролю за поведінкою і способом життя за місцем проживання.

Трапляються випадки, коли на час звернення вироку до виконання засуджений не працює. В інспекції він надає письмове пояснення, в якому вказує причину звільнення з роботи. Інспекція видає йому направлення до відповідного центру зайнятості населення, встановлює строк для працевлаштування — 15 днів і роз'яснює, що він не має права відмовитися від запропонованої роботи чи перекваліфікації.

Центри зайнятості повинні надати особі підходящу роботу в тій же місцевості, де він проживає, з урахуванням віку, освіти, професії (спеціальності), досвіду, кваліфікації, трудового стажу за спеціальністю, попередньої заробітної плати, враховуючи становище на ринку праці (ст. 7 Закону України «Про зайнятість населення»).

Якщо засуджений без поважної причини не працевлаштувався в установлений термін і не став на облік у центрі зайнятості населення, він викликається до інспекції і надає письмове пояснення про причини ухилення від відбування покарання. Офіційно йому виноситься застереження у вигляді письмового попередження про притягнення до кримінальної відповідальності і надається ще 10 днів для працевлаштування.

Коли ж засуджений вдруге без поважної причини не працевлаштувався у встановлений інспекцією термін і не став на облік у центрі зайнятості населення, працівник інспекції, який одержує довідку про це з відповідного центру зайнятості, надсилає прокуророві подання, копію вироку та матеріали, що свідчать про ухилення від відбування покарання, для вирішення питання про притягнення засудженого до кримінальної відповідальності відповідно до ч. 2 ст. 389 КК України.

За загальним правилом, не пізніше десятиденного терміну з дня реєстрації копії вироку (постанови, ухвали) суду, після оформлення у встановленому порядку необхідних документів, заздалегідь уточнивши місце роботи засудженої особи, працівник інспекції направляє на підприємство копію вироку та повідомлення про щомісячне відрахування визначеної судом частини заробітної плати і перерахування утриманої суми в дохід держави.

Контроль за місцем проживання засуджених до виправних робіт осіб і проведення з ними індивідуально-профілактичної роботи покладений на органи внутрішніх справ. З цією метою вони: 1) виконують постанови суду та подання інспекції а) про привід засуджених осіб, які не з'явилися за викликом до інспекції без поважних причин, б) про розшук засуджених осіб, місцезнаходження яких невідоме (ч. 5 ст. 41 КВК); в) про привід засуджених осіб, які ухиляються від явки до них у зв'язку з розглядом кримінальних справ за ухилення від відбування покарання у виді виправних робіт (п. 3. 1. 3 Інструкції); 2) здійснюють затримання і конвоювання у порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законодавством осіб а) які притягнуті до кримінальної відповідальності за ухилення від відбування пока-

рання у виді виправних робіт, б) засуджених до покарання у виді виправних робіт, розшук яких оголошено у зв'язку з ухиленням від відбудовання покарання (ч. 7 ст. 46 КВК).

Підрозділи інформаційних технологій головних управлінь МВС України в Автономній Республіці Крим, місті Києві та Київській області, управлінь МВС України в областях, місті Севастополі та на транспорті за запитами працівників інспекції безоплатно надають інформацію щодо розшуку, притягнення до кримінальної або адміністративної відповідальності засуджених осіб, які перебувають на обліку в інспекції.

Після порушення кримінальної справи стосовно особи, яка відбуває покарання у виді виправних робіт, слідчий або орган дізнання протягом десяти днів після встановлення факту засудження направляють до підрозділу інспекції, в якому засуджена особа перебуває на обліку, копію постанови про порушення кримінальної справи та інформацію про обрання запобіжного заходу стосовно такої особи.

Свої функції мають також працівники служби дільничних інспекторів міліції та кримінальної міліції у справах дітей міських та районних органів внутрішніх справ, вони: 1) ведуть облік осіб, засуджених до покарання у виді виправних робіт; 2) проводять із засудженими індивідуально-профілактичну роботу, спрямовану на їх виправлення, попередження порушення громадського порядку та інших прав громадян, а також учинення ними нових злочинів; 3) щомісяця здійснюють перевірки за місцем проживання засуджених, про результати яких наприкінці кожного кварталу письмовою довідкою окремо щодо кожної особи інформують інспекцію, обов'язково додають до неї матеріали перевірки (пояснення засудженого, рапорти та ін.), які долучаються до особової справи; 4) письмово повідомляють інспекцію про встановлення факту притягнення засудженого до адміністративної відповідальності та вносять відповідні записи до алфавітних карток обліку осіб, на підставі яких здійснюється профілактична робота.

Після повного відбуття засудженим покарання у день закінчення його строку (у день отримання останніх розрахункових відомостей з підприємства), а при звільненні за іншими підставами — не пізніше наступного робочого дня після одержання відповідних документів інспекція надсилає повідомлення власнику підприємства, на якому працює засуджений, про припинення відрахувань з його заробітку і знімає засуджену особу з обліку (ч. 6 ст. 153 КВК). Зняття з обліку за іншими підставами здійснюється в день надходження відповідних

документів до інспекції. Відносно особи, знятої з обліку, яка підлягає призову на строкову військову службу, у десятиденний термін направляється повідомлення у відповідний військкомат. У такий самий термін про зняття з обліку засудженої особи направляється повідомлення до відділу у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб.

Особі, яка відбула призначений судом строк виправних робіт, за її вимогою може видаватися довідка про відбуття покарання або про звільнення від нього.

Виконання покарання у виді виправних робіт припиняється і засуджені знімаються з обліку у зв'язку з: а) відбуттям призначеного вироком суду покарання — за наявності розрахункових відомостей про час, який було включено в строк відбування покарання, заробіток та проведені з нього відрахування. При цьому затримка перерахування утриманих сум не є перешкодою для зняття засудженого з обліку; б) засудженням за ухилення від відбування покарання у виді виправних робіт — за наявності копії вироку, що набрав законної сили; в) амністією — за наявності постанови суду про застосування амністії; г) помилуванням — за наявності розпорядження Служби з питань помилування Кабінету Президента України про виконання Указу Президента України про помилування; д) скасуванням вироку — за наявності відповідної постанови суду; е) винесенням судом постанови про умовно-дострокове звільнення — за наявності такої постанови; є) заміною виправних робіт штрафом — за наявності відповідної постанови суду; з) звільненням від відбування покарання — за наявності відповідної постанови суду.

З обліку також знімаються: померлі — за наявності відповідної довідки з органу реєстрації актів громадянського стану; особи, засуджені за вчинення нового злочину, — за наявності копії вироку, що набрав законної сили; засуджені особи, які вибули з території обслуговування у зв'язку зі зміною місця роботи, — за наявності підтвердження про отримання справи інспекцією за новим місцем роботи.

§ 2. Умови відбування покарання у виді виправних робіт

Виконання виправних робіт передбачає обов'язковий порядок, певний правовий режим, під яким розуміється реалізація встановлених

кримінально-виконавчим законодавством правових обмежень з метою виправлення засуджених. Тобто для таких осіб визначений особливий правовий статус, вони виконують обов'язки та користуються правами людини і громадянина, за винятком обмежень, передбачених законом, вироком суду, порядком відбування цього покарання.

Каральні властивості виправних робіт знаходять своє втілення у багатьох правових обмеженнях і їх наслідках, які відчують на собі засуджені протягом усього строку, зокрема:

а) нині закон не вимагає доведення до відома трудового колективу вироку суду про призначення особі покарання у виді виправних робіт, але, як і в будь-якому покаранні, кара існує вже в самому факті засудження особи, тобто в негативній оцінці її поведінки з боку держави, що спричиняє моральні страждання;

б) обсяг кари виправних робіт певним чином пов'язаний з їх тривалістю, з терміном, на який вони призначаються; якщо раніше термін цього покарання встановлювався від 2 місяців до 2 років, то новий КК підвищив його нижню межу до 6 місяців;

в) із заробітку засуджених до виправних робіт протягом усього строку відбування покарання провадяться відрахування в дохід держави (ст. 57 КК);

г) засуджені особи мають повідомляти інспекцію про зміну місця проживання, обов'язково повинні з'являтися до інспекції 1) за викликом, 2) періодично на реєстрацію; у разі невиконання цих вимог без поважних причин їх може бути піддано приводу; такі обмеження вільного часу особи, безумовно є елементами карального впливу;

д) протягом строку відбування покарання без письмового дозволу кримінально-виконавчої інспекції засудженим забороняється виїжджати за межі України, переводитися на іншу посаду чи роботу, звільнитися з роботи за власним бажанням, розірвати трудовий договір за згодою сторін; дозвіл (постанова) на звільнення може бути наданий після перевірки обґрунтованості заяви засудженого та за наявності довідки з нового місця роботи про можливість його працевлаштування; відмова у видачі дозволу на звільнення не позбавляє засудженого права на її оскарження у вищого керівництва; дозвіл на виїзд за межі України можливий тільки в разі направлення засудженого у відрядження з місця роботи, для проходження курсу лікування та в разі смерті близького родича (подружжя, батьків, дітей, усиновителів, усиновлених, рідних братів і сестер, діда, баби, онуки), ці факти обов'язково повинні підтверджуватися документально для

того, щоб працівник інспекції мотивованою постановою або дозволив виїзд, або відмовив у ньому; за загальним правилом час чергової відпустки не зараховується до строку відбування покарання;

е) злісне ухилення засудженого від відбування покарання передбачає притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 389 КК України;

є) засудження до виправних робіт тягне за собою судимість (ст. 88 КК України).

Кримінально-виконавчий кодекс України 2003 р. на відміну від Виправно-трудоного кодексу значно послабив каральний вплив на засуджених під час відбування покарання: якщо раніше чергова відпустка під час відбування покарання зовсім не надавалася засудженому до виправних робіт, то тепер вона надається, але час її не зараховується до строку відбування покарання (за винятком випадків, установлених у ст. 46 КВК); інші види відпусток, передбачені законодавством, надаються засудженим на загальних підставах; раніше включення часу відбування покарання у виді виправних робіт до загального трудового стажу для основного контингенту засуджених було лише можливістю при певних обставинах, за новим КВК України це — законна реальність; таким чином відпала необхідність вносити до трудової книжки засудженого запис про строк відбування ним покарання у виді виправних робіт як період, який не зараховується до загального та безперервного трудового стажу (п. 6. 11 Інструкції).

Якщо під час відбування виправних робіт засуджені особи згідно з висновком медико-соціальної експертної та спеціальної лікарської комісії стали непрацездатними (досягли пенсійного віку, визнані інвалідами 1-ї або 2-ї групи, жінка стала вагітною, захворіли на психічну або іншу тяжку хворобу, що перешкоджає подальшому відбуванню покарання — ст. 84 КК), то інспекція направляє до суду подання про їх дострокове звільнення від відбування покарання за ч. 6 ст. 42 КВК України (щодо вагітних жінок — з моменту звільнення від роботи у зв'язку з вагітністю і пологами). Суд також може замінити виправні роботи штрафом із розрахунку трьох встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за один місяць виправних робіт (ч. 3 ст. 57 КК). Відбута частина покарання обраховується, виходячи з відпрацьованого часу на момент подання документів. З дня направлення матеріалів до суду і до постановки рішення відбування покарання призупиняється. Про ці обставини інспекція повинна обов'язково повідомити адміністрацію підприємства, установи чи організації, де відбуває покарання засуджений.

§ 3. Обчислення строку відбування покарання у виді виправних робіт

Строк виправних робіт обчислюється роками, місяцями і днями, протягом яких засуджений працював і з його заробітку провадилися відрахування. Початком строку вважається день, з якого фактично розпочато відрахування із заробітку засудженого, але не раніше від дня набрання вироком чинності. Обчислення строку відбування покарання проводиться на підставі відомостей про роботу засудженого на підприємстві, які кожного місяця надсилаються його власником до інспекції. У відомостях зазначаються кількість робочих днів за графіком, що встановлюється адміністрацією підприємства, установи та організації, кількість фактично відпрацьованих засудженим робочих днів, а також невідпрацьованих і причини цього, кількість офіційно оформлених днів тимчасової непрацездатності, розмір заробітної плати і утримань з неї за вироком суду.

Якщо кількість днів, які зараховуються до строку відбування покарання у даному місяці, перевищує число робочих днів за графіком, то до строку відбуття покарання зараховується лише один календарний місяць, без врахування днів, відпрацьованих понад графік, однак утримання із заробітку, нарахованого за ці дні, не здійснюються. Так само до часу відбуття покарання не зараховується і понаднормова робота. Іншими словами, у будь-якому випадку до часу відбування виправних робіт включається виключно час, який засуджений повинен був відпрацювати саме за графіком підприємства. Якщо ж засуджений не відпрацював необхідної кількості робочих днів встановленого судом строку покарання і відсутні підстави для зарахування невідпрацьованих днів у цей строк, то відбування виправних робіт буде продовжене до повного відпрацювання засудженим призначеної кількості днів.

Якщо засуджений працює у приватного підприємця, такі відомості надсилаються до інспекції за його підписом. Таким чином, число днів, відпрацьованих засудженою особою, має бути не менше за число робочих днів, які припадають на кожний місяць встановленого судом строку покарання, і продовжується до повного відпрацювання засудженим призначеної кількості робочих днів або зарахування часу, коли засуджений не працював у випадках, встановлених ст. 43 КВК України.

Відрахування із заробітку засудженого до виправних робіт провадяться за місцем роботи при виплаті заробітної плати з усієї суми

заробітку за кожний відпрацьований місяць, без виключення з неї податків та інших платежів, незалежно від наявності інших претензій за виконавчими документами (стягнення аліментів, матеріальної шкоди тощо) і починаються з наступного дня після надходження копії вироку та повідомлення на підприємство, але не раніше, ніж вирок набрав законної сили (ч. 2 ст. 42 КВК України).

Якщо засуджений працює за сумісництвом на кількох підприємствах, то відрахування провадяться за кожним місцем його роботи в розмірі, установленому вироком суду. У тому випадку коли засуджений працює на роботах з періодичним нарахуванням заробітної плати (сезонні роботи в сільському господарстві, на риболовецьких та рибопереробних підприємствах тощо), відрахування провадяться у міру їх нарахування. Коли особа, яка відбуває виправні роботи, призивається на військові збори, то відрахування провадяться із заробітку, який нараховується їй за місцем роботи.

При проведенні відрахувань у нього включається як грошова, так і натуральна частина прибутку. Натуральна частина прибутку залишається в розпорядженні підприємства, а її вартість за державними закупівельними цінами перераховується в дохід держави.

Відрахування не провадяться з грошових допомог, які одержуються в порядку загальнообов'язкового державного соціального страхування і соціального забезпечення, виплат одноразового характеру, не передбачених системою оплати праці, сум, що виплачуються як компенсація за витрати, пов'язані з відрядженням, та з інших компенсаційних виплат.

Утримані в дохід держави кошти підприємства передають до Державного бюджету через банківські установи України. У такому ж порядку перераховують кошти і приватні підприємці, а необхідні документи про це щомісяця надсилають до інспекції. Якщо засуджена особа сама є приватним підприємцем або фермером, то сума щомісячних утримань визначається, виходячи з прогнозованого прибутку. Кінцевий розрахунок здійснюється за підсумками року виходячи з розміру отриманого нею прибутку, відомості про це інспекція одержує у податкових органах за місцем проживання засудженого

Працівники інспекції здійснюють контроль за правильністю і своєчасністю відрахувань із заробітку засуджених, щомісяця відвідують установи казначейств з метою отримання виписок з поточних рахунків і копій платіжних доручень. Отримані дані звіряються з відомостями, що надходять з бухгалтерій підприємств, і заносяться до

облікової картки засудженого. Самі ж відомості, копії платіжних доручень та виписок з поточних рахунків підшиваються до особової справи засудженого. Одержання утриманих коштів готівкою забороняється законом.

З метою виявлення засуджених осіб, які працюють за сумісництвом, працівники інспекції один раз на шість місяців направляють запити до податкової адміністрації.

У разі систематичного неправильного або несвоечасного відрахування сум із заробітку засудженого, а також невиконання інших вимог, передбачених ст. 44 КВК України, працівник інспекції надсилає матеріали прокуророві для вирішення питання про притягнення винних осіб до відповідальності згідно з чинним законодавством.

До строку відбування покарання також зараховується: а) час, протягом якого засуджена особа не працювала з поважних причин і за нею відповідно до закону зберігалася заробітна плата (наприклад, медичний огляд, виконання державних чи громадських доручень тощо). Іншими словами, якщо особа не працює, а за нею зберігається саме заробітна плата, а не який-небудь інший вид грошової компенсації або допомоги, то з неї також здійснюються утримання в дохід держави; б) час, коли засудженій особі не надавалася робота на підприємстві через її відсутність (так званий простій, тобто зупинення роботи, викликане відсутністю організаційних або технічних умов, необхідних для виконання роботи, невідвратною силою або іншими обставинами), що підтверджується наказом по підприємству (або витягом з нього); в) час, протягом якого засуджена особа перебувала на обліку в державній службі зайнятості і їй було надано статус безробітної, що підтверджується відповідною довідкою щокварталу. У цьому випадку кожен місяць перебування у статусі безробітного зараховується до строку покарання як календарний місяць виправних робіт; г) час, протягом якого засуджена особа перебувала під вартою у зв'язку з учиненням злочину, за який відбуває виправні роботи. У строк відбування виправних робіт зараховується один день ув'язнення за три дні виправних робіт відповідно до ч. 4 ст. 338 КПК України (тобто кожні десять днів тримання під вартою зараховуються як один місяць виправних робіт). При цьому строк попереднього ув'язнення, що підлягає зарахуванню, повинен бути чітко вказаний у вироку. Зарахуванню підлягає кожен день тримання під вартою, незалежно від того, скільки часу протягом останнього дня засуджений перебував під вартою.

У строк відбування покарання не зараховується: а) час хвороби, викликаній алкогольним, наркотичним або токсичним сп'янінням або діями, пов'язаними з ними, грубим порушенням правил техніки безпеки, умисним заподіянням собі тілесних ушкоджень; б) час відбування адміністративного стягнення у виді арешту або виправних робіт; в) час тримання під вартою як запобіжного заходу з іншої кримінальної справи у період відбування виправних робіт у випадках, коли вина в учиненні злочину доведена у встановленому законом порядку. Виходячи із загальних принципів діючого законодавства, цей час підлягає зарахуванню у випадках, коли дане рішення скасоване у встановленому законом порядку або за кримінальною справою винесено виправдувальний вирок; г) час, протягом якого покарання не виконувалось у зв'язку зі звільненням від його відбування з випробуванням відповідно до рішення суду; д) час, коли працівник фактично не працював, але за ним зберігалось місце роботи (посада) і йому надавалося матеріальне забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням (наприклад, час хвороби та перебування на лікарняному); е) час, коли працівник фактично не працював, хоча за ним і зберігалось місце роботи (посада), йому не виплачувалася заробітна плата у порядку, визначеному статтями 25 і 26 Закону України «Про відпустки», за винятком відпустки без збереження заробітної плати для догляду за дитиною до досягнення нею шестирічного віку; є) час навчання новим професіям (спеціальностям) осіб, звільнених у зв'язку зі змінами в організації виробництва та праці, у тому числі з ліквідацією, реорганізацією або перепрофілюванням підприємства, установи, організації, скороченням чисельності або штату працівників.

При перевірці правильності підрахунку календарного строку відбутого покарання слід пам'ятати, що у разі, коли засуджений працював менше днів, ніж передбачено графіком, недостатня їх кількість зараховується з наступного місяця. При обчисленні строку виправних робіт необхідно виходити з того, що нормальна тривалість робочого часу працівників не може перевищувати 40 годин на тиждень. Підприємства і організації при укладенні колективного договору можуть встановлювати меншу норму тривалості робочого часу, ніж передбачено законом.

У день закінчення строку покарання кримінально-виконавча інспекція зобов'язана довести до відома звільненого і адміністрації підприємства, установи чи організації за місцем його роботи про припинення

відрахувань із заробітної плати і скасування щодо нього обмежень, пов'язаних з відбуванням покарання, при звільненні від відбування покарання з інших підстав — не пізніше наступного робочого дня після одержання відповідних документів (ч. 6 ст. 153 КВК України).

Якщо засуджений відбув призначений строк виправних робіт, але відрахування з його заробітної плати через її затримку не були вчасно перераховані в дохід держави в повному обсязі (що підтверджено розрахунковими відомостями з місця роботи засудженого), то такий засуджений знімається з обліку, а його облікова картка вноситься до картотеки дебіторської заборгованості в інспекції, де вона перебуває до того часу, поки підприємство не перерахує всіх належних коштів. При цьому інспекцією вживаються заходи щодо перерахування зазначених коштів.

Нагляд за точним додержанням законів при виконанні виправних робіт покладений на Генерального прокурора України і підпорядкованих йому прокурорів. Здійснюючи вищий нагляд за додержанням законів, прокурор зобов'язаний вживати заходів до усунення виявлених порушень, поновлення порушених правил і притягнення в установленому законом порядку до відповідальності винних осіб.

§ 4. Заходи заохочення і стягнення, що застосовуються до осіб, засуджених до виправних робіт

Засуджені, які відбувають покарання у виді виправних робіт, залишаються суб'єктами трудових правовідносин, тому до них можуть застосовуватися два види заходів заохочення і стягнення: а) передбачені законодавством про працю, та б) передбачені кримінально-виконавчим законодавством. Сумлінна робота і зразкова поведінка засудженого в період відбування покарання дає адміністрації або власнику підприємства підстави застосувати до нього заходи заохочення, передбачені законодавством України про працю, що затверджені в правилах внутрішнього трудового розпорядку трудовими колективами (ст. 143 КЗпПУ). Це будь-які заохочення: почесні грамоти, присвоєння звання кращого працівника за професією тощо, погоджені з профспілковою організацією. Вони оголошуються наказом керівника і заносяться до трудових книжок працівників. (статті 143–144 КЗпПУ). За по-

рушення трудової дисципліни до працівника можуть бути застосовані такі стягнення: а) догана; б) звільнення (ст. 147 КЗпПУ).

Для окремих категорій працівників законодавством, статутами і положеннями про дисципліну можуть бути передбачені інші дисциплінарні стягнення. Вони застосовуються органом, якому надано право прийняття на роботу (обрання, затвердження і призначення на посаду) даного працівника. Працівники, які обіймають виборні посади, можуть бути звільнені тільки за рішенням органу, який їх обрав, і лише з підстав, передбачених законодавством.

Дисциплінарне стягнення застосовується власником або уповноваженим ним органом безпосередньо після виявлення проступку, але не пізніше одного місяця з дня його виявлення, не рахуючи часу звільнення особи від роботи у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю або перебування його у відпустці. Дисциплінарне стягнення не може бути накладене пізніше шести місяців з дня вчинення проступку. При обранні виду стягнення враховується ступінь тяжкості вчиненого проступку, заподіяна ним шкода, обставини, за яких учинено проступок, попередня робота працівника. Стягнення оголошується в наказі (розпорядженні) і повідомляється працівникові під розписку.

За кожне порушення трудової дисципліни може бути застосоване лише одне дисциплінарне стягнення. Воно може бути оскаржене у порядку, встановленому чинним законодавством. Якщо протягом року з дня накладення дисциплінарного стягнення працівника не буде піддано новому стягненню, він вважається таким, що не має дисциплінарного стягнення. Якщо працівник не допустив нового порушення трудової дисципліни і до того ж проявив себе як сумлінний працівник, то стягнення може бути зняте достроково, до закінчення одного року.

Протягом строку дії дисциплінарного стягнення заходи заохочення до працівника не застосовуються.

За порушення порядку та умов відбування покарання у виді вправних робіт інспекція може застосовувати до засудженого застереження у виді письмового попередження про притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 4 ст. 46 КВК). Одержавши повідомлення про порушення засудженим трудової дисципліни, працівники кримінально-виконавчої інспекції зобов'язані виїхати на підприємство, де спільно з адміністрацією вжити відповідних заходів. Перед накладенням стягнення перевіряються обставини та причини вчинення правопорушення, від засудженого обов'язково відбирається пояснення, відмова надати такі пояснення не може бути перепороною до накладення стягнення.

Стягнення може бути оскаржене до вищого керівництва, оскільки воно тягне за собою негативні правові наслідки — визнання засудженого таким, що ухиляється від відбування покарання.

За зразкову поведінку і сумлінне ставлення засудженого до праці кримінально-виконавча інспекція може застосовувати такі заходи заохочення: а) подання до суду матеріалів про умовно-дострокове звільнення або заміну невідбутої частини покарання штрафом на підставі ч. 2 ст. 46 КВК України; б) зарахування часу щорічної відпустки у строк відбування покарання.

Заходи заохочення і стягнення застосовуються за постановою начальника кримінально-виконавчої інспекції, оголошуються засудженому та заносяться до його особової справи.

Подання про умовно-дострокове звільнення засудженого від відбування покарання у виді виправних робіт, який відбув встановлену ст. 81 КК України частину строку покарання та сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення, або заміну невідбутої частини покарання штрафом готується інспекцією спільно із спостережною комісією або службою у справах дітей. Характеристика засудженого і викладена в ній думка власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу за місцем його роботи враховуються при остаточному вирішенні цього питання.

Сумлінна поведінка засудженого — це наявність у нього заохочень, застосованих у порядку, визначеному ст. 46 КВК України, свідоме і бездоганне дотримання умов відбування покарання, позитивний приклад поведінки та виконання ним усіх покладених на нього обов'язків. Не можна вважати сумлінною поведінкою лише формальний факт відсутності у засудженого не знятих або не погашених у встановленому порядку заходів стягнення, оскільки дотримання порядку та умов відбування покарання є обов'язком засудженого.

Сумлінне ставлення до праці — це чесне виконання засудженим своїх трудових обов'язків, покращення кількісних і якісних показників виконуваної роботи (підвищення робітничої кваліфікації, бережливе ставлення до обладнання та інструментів, суворе додержання правил техніки безпеки тощо), прагнення засудженого до перевиконання встановлених норм виробітку або зразкового виконання робіт, а також відшкодування збитків, заподіяних злочином, і надання матеріальної допомоги сім'ї або виплати аліментів.

Сам факт відбуття засудженим визначеної у ст. 81 КК України частини строку покарання ще не є підставою для обов'язкового за-

стосування умовно-дострокового звільнення, а визначає лише мінімальний строк, який законом передбачено як необхідну умову для розгляду питання про можливість застосування зазначеної заохочувальної норми, і після відбуття засудженим цієї частини строку покарання відповідно до ч. 3 ст. 154 КВК України на кримінально-виконавчу інспекцію покладено обов'язок у місячний термін розглянути питання про можливість представлення особи до умовно-дострокового звільнення. Водночас відповідно до ч. 1 ст. 81 КК України особу може бути звільнено і від додаткового покарання.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання у виді виправних робіт до особи, яка вчинила злочин до досягнення повноліття, не застосовується. Можливість заміни виправних робіт штрафом у порядку заохочення не можна ототожнювати з нормою ст. 82 КК України, оскільки вона поширюється тільки на засуджених до позбавлення і обмеження волі. Для вирішення питання про заміну невідбутої частини покарання у виді виправних робіт штрафом на підставі ст. 46 КВК України відбуття певної частини строку покарання не є обов'язковим, значення має лише характеристика засудженого.

До суду за місцем відбування засудженим покарання у виді виправних робіт надсилається подання разом з особовою справою, характеристикою засудженого від власника підприємства, копією облікової картки, довідкою про відбутий строк покарання на день направлення матеріалів.

Щоб зарахувати час щорічної відпустки у строк відбування покарання засудженого, потрібна думка трудового колективу і характеристика від власника підприємства. За десять днів до надання особі щорічної відпустки і наявності підстав працівник інспекції виносить мотивовану постанову про це та перерахування підприємством утриманих коштів із заробітку засудженого за час відпустки в дохід держави. Постанова негайно направляється на підприємство, оскільки заробітна плата за час відпустки виплачується не пізніше як за три дні до її початку (ст. 21 Закону України «Про відпустки»), а копія постанови долучається до особової справи засудженого.

Щорічна відпустка, незалежно від форми власності підприємства, надається строком не менше 24 календарних днів (ст. 6 Закону України «Про відпустки»), і в цьому разі до строку відбуття покарання зараховується один календарний місяць.

Стосовно особи, яка ухилиється від відбування покарання у виді виправних робіт, інспекція надсилає прокуророві матеріали, що свід-

чать про ухилення, для вирішення питання про притягнення його до кримінальної відповідальності відповідно до ч. 2 ст. 389 КК України.

Ухиленням вважається: 1) невиконання встановлених обов'язків; 2) порушення порядку та умов відбування покарання; 3) вчинення проступку, за який особу було притягнуто до адміністративної відповідальності; 4) допущення більше двох разів протягом місяця прогулів, а також більше двох порушень трудової дисципліни протягом місяця або поява на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння.

Порушником визнається також засуджений, який не з'явився без поважної причини до інспекції або зник з метою ухилення від відбування покарання, а також який виїхав без дозволу інспекції за межі України.

Самовільне залишення засудженим роботи повинно також розцінюватись як ухилення від відбування покарання і може тягти за собою не лише накладення на нього стягнення, але й притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 389 КК України.

При підготовці подання прокуророві про вирішення питання щодо притягнення засудженої особи до кримінальної відповідальності в ньому вказуються конкретні факти ухилення засудженої особи від відбування призначеного судом покарання (кількість прогулів; час, протягом якого засуджена особа не приступила до роботи або не з'являлася без поважної причини до інспекції; заходи впливу, які застосовувалися до неї; наявність у засудженої особи адміністративних стягнень тощо). Разом із поданням до прокуратури направляються: а) копія вироку; б) копія облікової картки; в) довідка про допущені порушення і вжиті заходи впливу; г) довідка про відбутий строк покарання на день направлення подання до прокуратури; д) інші матеріали, що свідчать про ухилення.

Якщо місцезнаходження засудженого до виправних робіт невідоме або він зник з місця постійного проживання, а також у разі неприбуття після звільнення з місць обмеження або позбавлення волі до обраного місця проживання, працівники органу виконання покарання опитують рідних, сусідів, знайомих (встановлюють його можливе місцеперебування за межами місця проживання), співпрацівників засудженого з метою встановлення його зв'язків і можливого місцезнаходження; надсилають запити до ЖЕД, селищної, сільської або міської ради, проводять перевірки за обліками органів внутрішніх справ для виявлення засудженого серед затриманих або заарештова-

них, перевіряють медичні установи і морги — чи не стала засуджена особа жертвою нещасного випадку або злочину.

Коли протягом місяця після закінчення початкових розшукових заходів місцеперебування засудженого залишається не встановленим, інспекція направляє до органу внутрішніх справ подання з усіма необхідними матеріалами для здійснення подальшого розшуку. За наявності достовірних даних про те, що засуджений залишив своє постійне місце проживання з метою ухилення від відбування покарання, орган виконання покарання направляє прокуророві подання для вирішення питання про порушення кримінальної справи за ухилення від відбування покарання. Зниклим з місця проживання вважається засуджений, місцезнаходження якого не встановлене протягом 30 днів у результаті проведення початкових розшукових заходів.

Після затримання засудженого (встановлення місцезнаходження) працівник інспекції з'ясовує всі обставини і причини залишення ним постійного місця проживання і, впевнившись, що мало місце ухилення від відбування покарання, направляє до прокуратури подання та матеріали для вирішення питання про порушення кримінальної справи за ухилення від відбування призначеного судом покарання.

У разі встановлення місцезнаходження засудженого, який розшукувався і проживає в іншому регіоні (за відсутності ухилення від відбування покарання), працівник інспекції негайно надсилає запит про це до інспекції за новим місцем проживання засудженого з вимогою негайно перевірити цей факт, встановити місце роботи засудженого і в разі необхідності зробити запит для направлення його особової справи. Після отримання такого запиту працівник інспекції протягом десяти днів проводить перевірку і при позитивному результаті робить запит про направлення на його адресу справи засудженого.

Засуджений, розшук якого оголошено у зв'язку з ухиленням від відбування покарання, затримується органами внутрішніх справ і конвоюється в порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законодавством (ч. 7 ст. 46 КВК).

Питання та завдання для самоконтролю

1. Визначте каральні властивості покарання у виді виправних робіт, дайте характеристику умовам і порядку його виконання.

2. Як обчислюється строк покарання у виді виправних робіт, в якому порядку здійснюються відрахування із заробітку засуджених до виправних робіт?
3. Які обов'язки має власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган за місцем відбування засудженими покарання у виді виправних робіт? Чи несе він відповідальність за порушення правил відбування покарання засудженими?
4. Які заходи заохочення і стягнення застосовуються до осіб, засуджених до виправних робіт?
5. У чому полягає організація та проведення розшуку осіб, засуджених до покарання у виді виправних робіт, місцезнаходження яких невідоме; за яких підстав і в якому порядку відбувається зняття з обліку осіб, засуджених до покарання у виді виправних робіт?

Розділ 12

Виконання покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців

§ 1. Загальні положення виконання покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців

Стаття 58 КК України містить загальну характеристику нового для вітчизняного кримінального законодавства покарання — службових обмежень для військовослужбовців.

Покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців відповідно до ч. 1 ст. 58 КК України є основним покаранням. Тобто воно призначається у випадках учинення військовослужбовцями тих злочинів проти військової служби, за які санкціями відповідних статей Особливої частини КК таке покарання передбачене. Крім цього, зазначене покарання може призначатися і в тих випадках, коли воно не передбачене санкцією статті Особливої частини КК, але суд, зважаючи на обставини справи та особу засудженого, вважає за доцільне замість обмеження чи позбавлення волі на строк не більш ніж два роки призначити військовослужбовцю службові обмеження на той самий строк.

Покарання у виді службових обмежень може бути також застосоване до військовослужбовця в порядку заміни покарання або невідбутої його частини більш м'яким на підставі ч. 4 ст. 83 чи статей 85–87 КК України.

Зміст кримінального покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців полягає у тому, що протягом строку його відбування, визначеного вироком суду: засуджений не підлягає підвищенню за посадою; не може бути підвищений у військовому званні; покарання не зараховується йому в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання; із суми його грошового забезпечення в обов'язковому порядку здійснюється відрахування в дохід держави певної суми грошового забезпечення незалежно від наявності претензій до засудженого за виконавчими документами.

Покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців є строковим, тобто його виконання обмежується певними рамками в часі, які визначаються вироком суду в кожному конкретному випадку виходячи з положень ч. 1 ст. 58 КК України, де встановлено, що службові обмеження застосовуються на строк від шести місяців до двох років.

За своєю суттю покарання у виді службових обмежень дуже схоже на покарання у виді виправних робіт, але насправді це покарання є спеціальним, оскільки застосовується тільки до військовослужбовців (крім військовослужбовців строкової служби) і відбувається засудженим за місцем його військової служби.

До числа військовослужбовців, які несуть відповідальність у виді службових обмежень відносяться: військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства з питань надзвичайних ситуацій та захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, інших військових формувань, створених відповідно до законів України.

§ 2. Порядок виконання покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців

Порядок виконання покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців визначається ст. 47 КВК України, де зазначено, що суд, який виніс вирок про службове обмеження для військовослужбовця, після набуття ним законної сили надсилає копію цього вироку командирі військової частини або начальнику того органу, де проходить службу засуджений військовослужбовець.

Після отримання копії вироку командир військової частини або начальник іншого органу видає відповідний наказ, в якому зазначається розмір утримань у дохід держави з грошового утримання засудженого військовослужбовця, строк, упродовж якого його не може бути підвищено в посаді, у військовому званні, а також який строк не зараховується йому в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання. Наказ в обов'язковому порядку оголошується особовому складу військової частини або іншого органу, де проходить службу засуджений, і доводиться до відома засудженого військовослужбовця.

Такий порядок реалізації вимог вироку суду говорить про те, що командир військової частини або іншого органу, видаючи зазначений наказ, несе персональну відповідальність за його чітке виконання.

Про прийняття вироку до виконання командир військової частини або інший відповідний начальник протягом трьох днів сповіщає суд, який виніс вирок.

Оскільки зміст покарання у виді службових обмежень містить елементи, що стосуються порядку проходження служби військовослужбовцями (просування по службі, отримання чергового військового звання, вислуга років, грошове утримання), розглянемо більш детально питання, що стосуються реального виконання цього покарання, базуючись на відповідній нормативній базі.

Указом Президента України «Про положення про проходження військової служби відповідними категоріями військовослужбовців» № 1053/2001 від 7 листопада 2001 р. із наступними змінами і доповненнями, введені в дію Положення про проходження військової служби особами офіцерського складу, прапорщиками (мічманами) Збройних Сил України, Положення про проходження строкової військової служби солдатами і матросами, сержантами і старшинами Служби безпеки України, Положення про проходження військової служби (навчання) за контрактом курсантами, вищих військових навчальних закладів Служби безпеки України, Положення про проходження військової служби військовослужбовцями Служби зовнішньої розвідки України і Положення про проходження військової служби за контрактом військовослужбовцями Управління державної охорони України. При цьому у п. 2 цього Указу зазначається що чинність Положення про проходження військової служби особами офіцерського складу, прапорщиками (мічманами) Збройних Сил України, Положення про проходження військової служби солдатами (матросами), сер-

жантами і старшинами Збройних Сил України, Положення про проходження військової служби (навчання) за контрактом у Збройних Силах України курсантами (слухачами) вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів, затверджені зазначеним Указом, поширюються на військові формування, крім Збройних Сил України, внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України та Управління державної охорони України, які, як вже зазначалося, мають свої відповідні Положення.

Згідно з п. 21 Положення про проходження військової служби особами офіцерського складу, прапорщиками (мічманами) Збройних Сил України (далі — Положення) чергові військові звання молодшого і старшого офіцерського складу присвоюються послідовно за наявності позитивної характеристики та відповідності чергових звань військовим званням, передбаченим штатними посадами, які вони займають, після закінчення встановленого строку вислуги у попередніх військових званнях.

Це загальне правило, але в разі засудження військовослужбовця до покарання у виді службових обмежень, навіть за умов наявності необхідної вислуги років, чергове військове звання в межах строку відбування покарання йому не присвоюється (п. 25 Положення). Більш того, відповідно до ч. 2 ст. 58 КК України строк відбування цього покарання не зараховується засудженому військовослужбовцю в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання. Тобто відрахування вислуги років в даному випадку припиняється до того моменту, коли військовослужбовець звільниться від відбування покарання за будь-якої передбаченої законом підстави.

Слід мати на увазі, що ст. 58 КК України встановлює обмеження, впродовж відбування покарання, військовослужбовець не може бути підвищений за посадою, у військовому званні. Питанням призначення на посади та переміщення по службі присвячено розділ 4 Положення про проходження військової служби особами офіцерського складу, прапорщиками (мічманами) Збройних Сил України (для військовослужбовців Служби безпеки України і Управління державної охорони України — розділ 4 відповідних положень).

Посада вважається вищою, якщо за цією посадою штатним розписом передбачено вище військове звання, а за умови рівних військових звань — більший посадовий оклад; нижчою, якщо за цією по-

садою штатом або штатним розписом передбачено нижче військове звання, а за умови рівних звань — менший посадовий оклад. У разі коли штатом передбачено два військових звання або диференційовані посадові оклади, до уваги береться вище військове звання або вищий посадовий оклад (п. 35 Положення про проходження військової служби особами офіцерського складу, прапорщиками (мічманами) Збройних Сил України).

Із зазначеного випливає, що на рівну або нижчу посаду засуджений військовослужбовець під час відбування покарання у виді службових обмежень може переводитись на загальних засадах.

Крім розглянутих обмежень для засуджених військовослужбовців, є ще одне досить суттєве — це обов'язкові відрахування з їх грошового утримання.

Розмір грошових відрахувань з грошового утримання військовослужбовців, засуджених до службових обмежень, визначається ч. 2 ст. 58 КК України і становить суму в межах від 10 до 20 %.

Відрахування за вироком суду здійснюється щомісячно з усієї суми грошового забезпечення військовослужбовця незалежно від наявності претензій до засудженого за виконавчими документами і регулюється наказом Міністра оборони України № 260 від 11 червня 2008 р. «Про затвердження Інструкції про порядок виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам» відповідно до постанови Кабінету Міністрів № 1294 від 7 листопада 2007 року «Про упорядкування структури та умов грошового забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу» грошове забезпечення визначається залежно від посади, військового звання, кваліфікації, наукового ступеня і вченого звання, тривалості та умов військової служби.

Контроль за здійсненням грошових відрахувань, а також інших, передбачених ст. 58 КК України обмежень, покладається на командира військової частини або іншого начальника, який видав наказ про виконання вироку.

За три дні до закінчення встановленого вироком суду строку службового обмеження для військовослужбовця командир військової частини або інший начальник видає наказ про припинення його виконання з визначенням дати припинення, з якої всі передбачені законом обмеження скасовуються.

Але відбуття призначеного строку покарання є не єдиною підставою для звільнення військовослужбовця. Дострокове припинення виконання покарання можливо при застосуванні:

– умовно-дострокового звільнення (передбачено ст. 81 КК України і ч. 3 ст. 154 КВК України);

– звільнення через хворобу (ч. 3 ст. 84 КК України). Частина 5 ст. 47 КВК України, визначає процедуру звільнення, тобто засуджені, які відбувають покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців і визнані військово-лікарняною комісією непридатними за станом здоров'я до військової служби зі зняттям з військового обліку або непридатними до військової служби в мирний час, звільняються судом від покарання за поданням командира військової частини або іншого начальника і висновком військово-лікарняної комісії.;

– у зв'язку з актом амністії (статті 85–86 КК України);

– у зв'язку з помилюванням (ст. 87 КК України).

Згідно з ч. 5 ст. 153 дострокове звільнення від відбування покарання проводиться у день надходження відповідних документів, а якщо документи одержані після закінчення робочого дня, — у першій половині наступного дня. У ці ж строки повинен бути виданий наказ командира військової частини про припинення виконання покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Визначте коло осіб, які безпосередньо виконують покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців.
2. Яким правообмеженням піддаються засуджені військово-службовці під час відбування цього покарання ?
3. Визначте підстави і порядок звільнення військовослужбовців від відбування покарання у виді службових обмежень.

Розділ 13

Виконання покарання у виді конфіскації майна

§ 1. Загальні положення виконання покарання у виді конфіскації майна

Згідно із ч. 1 ст. 59 КК України покарання у виді конфіскації майна полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого. Якщо конфіскується частина майна, суд повинен зазначити, яка саме частина майна конфіскується, або перелічити предмети, що конфіскуються. Як і покарання у виді штрафу, покарання у виді конфіскації майна належить до майнових покарань, тобто обмеженню підлягають виключно майнові права засуджених.

Проте на відміну від штрафу, який може бути сплачений (або примусово стягнутий) з майна, придбаного засудженим як до моменту винесення вироку, так і після цього, конфіскація поширюється лише на майно, придбане до моменту засудження або і після цього, але на кошти, що підлягали конфіскації за вироком.

Вищезазначені покарання розрізняються і за ступенем репресивності. Так, конфіскація може бути звернена на все майно, що перебуває у власності засудженого, або на значну його частину. Виняток становить лише майно, що входить до переліку видів майна громадян, на яке не може бути звернено стягнення за виконавчими документами. Обсяг позбавлення права власності при застосуванні штрафу значно

менший, його межі зазначені в санкціях статей Особливої частини КК України. Крім того, закон вимагає, щоб при призначенні штрафу враховувався майновий стан винного.

У системі покарань КК України конфіскація майна передбачена виключно як додаткове покарання і встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини. Тобто конфіскація майна завжди поєднана з реальним відбуванням засудженим таких покарань, як позбавлення волі на певний строк або довічне позбавлення волі. Чинне законодавство не передбачає заміну покарання у виді конфіскації майна іншим покаранням унаслідок неможливості його виконання.

Конфіскація означає вилучення майна. Згідно з чинним законодавством заміна конфіскації майна грошовою сумою, рівною вартості цього майна, не допускається, тобто майно повинне вилучатися винятково в натуральному вираженні. На відміну від цього, штраф є грошовим стягненням; право вирішувати, за рахунок якого конкретно майна сплачувати присуджену суму штрафу, залишається за засудженим. І лише у разі невиконання засудженим добровільно даного покарання, штраф може бути стягнутий примусово в порядку, встановленому законом.

На відміну від неможливості сплати штрафу, коли допускається його заміна іншим покаранням, законодавством не передбачено можливості заміни покарання у виді конфіскації майна іншим покаранням. Крім того, законом не передбачено можливості відстрочки або розстрочки виконання цього покарання, а також добровільного його виконання. Головне, що поєднує покарання у виді штрафу і конфіскації майна, це те, що вони повинні позбавляти права власності засудженого, тобто їхнім застосуванням має погіршуватися майнове становище засудженого.

Ефективність виконання покарання у виді конфіскації майна залежить від того, наскільки своєчасно і повно вжито заходів для забезпечення виконання вироку. Так, згідно з ч. 2 ст. 125 КПК України в справах про злочини, за які кримінальним законом передбачена конфіскація майна, слідчий зобов'язаний ужити необхідних заходів до забезпечення виконання вироку в частині можливої конфіскації майна, склавши про це постанову. При цьому слідчий може доручити органам дізнання провести розшуково-оперативні заходи, спрямовані на виявлення майна, що може бути об'єктом стягнення в процесі виконання конфіскації.

Згідно зі ст. 126 КПК України забезпечення цивільного позову і можливої конфіскації майна провадиться шляхом накладення арешту на вклади, цінності та інше майно обвинуваченого чи підозрюваного або осіб, які несуть за законом матеріальну відповідальність за його дії, де б ці вклади, цінності та інше майно не знаходилось, а також шляхом вилучення майна, на яке накладено арешт.

Майно, на яке накладено арешт, описується і може бути передане на зберігання представникам підприємств, установ, організацій або членам родини обвинуваченого чи іншим особам. Особи, яким передано майно, попереджаються під розписку про кримінальну відповідальність за його незбереження. Не підлягають описові предмети першої потреби, що використовуються особою, в якій проводиться опис, і членами її родини. Перелік цих предметів визначено в Додатку до КК України. Арешт майна і передача його на зберігання оформляються протоколом, який підписується особою, що проводила опис, понятими і особою, яка прийняла майно на зберігання. До протоколу додається підписаний цими особами опис переданого на зберігання майна. Для встановлення вартості описаного майна в необхідних випадках запрошується спеціаліст, який також підписує протокол і опис майна з його оцінкою. Накладення арешту на майно скасовується постановою слідчого, коли в застосуванні цього заходу відпаде потреба.

§ 2. Особливості виконавчого провадження під час виконання покарання у виді конфіскації майна

Згідно зі ст. 48 КВК України суд, який постановив вирок, що передбачає як додаткове покарання конфіскацію майна, після набрання ним законної сили надсилає виконавчий лист, копію опису майна і копію вироку для виконання Державній виконавчій службі, про що сповіщає відповідну фінансову установу. У разі відсутності у справі опису майна засудженого надсилається довідка про те, що опису майна не провадилося. Виконання покарання у виді конфіскації майна здійснюється Державною виконавчою службою за місцем знаходження майна відповідно до Закону України «Про виконавче провадження».

На практиці суди часто зіштовхуються із ситуаціями, коли майно, що підлягає конфіскації, до моменту виконання вироку знаходиться в різних місцях, у декількох осіб. У таких випадках на всі необхідні

для виконання вироку документи повинні видаватися дублікати, які потім мають направлятися у відповідні відділи Державної виконавчої служби України.

На цьому ж етапі виконання вироку суду в частині конфіскації майна повинні бути вчасно вжиті заходи для забезпечення прав і законних інтересів стягувача, яким тут виступає держава. Тому одночасно з направленням зазначених документів державному виконавцю суд, що ухвалив вирок, письмово сповіщає про майбутню конфіскацію відповідну фінансову установу, на території якої знаходиться майно засудженого.

Характеризуючи взаємозв'язок забезпечення виконання покарання і виконавчого провадження, можна констатувати, що коли підставою першого є потреба забезпечити виконання майбутнього вироку в частині конфіскації майна, то підставою виконавчого провадження є необхідність примусової реалізації винесеного вироку. Способи забезпечення можливої конфіскації майна вичерпно визначені в законі і не можуть бути розширені, як і визначені законом заходи примусового виконання.

Особливістю процесу забезпечення можливої конфіскації є те, що способи забезпечення можливого призначення даного покарання подібні до тих, що має право застосовувати державний виконавець до боржника, забезпечуючи виконання судових рішень. До цих способів належать накладення арешту на майно, його опис і передача на зберігання. Найбільш істотні відмінності між способами забезпечення можливої конфіскації майна і примусовими заходами, які реалізуються в процесі виконавчого провадження, полягають у тому, що способами забезпечення можливої конфіскації майна створюються гарантії можливого виконання, а примусовими заходами державного виконавця досягається саме виконання.

Разом із тим відносно процесу виконання покарання заходи забезпечення мають додатковий характер і відіграють допоміжну роль. Тому державному виконавцю після прийняття справи до провадження часто доводиться усувати недоліки, допущені слідчими і дізнавачами в процесі накладення арешту на майно.

У статті 49 КВК зазначено, що конфіскації підлягає майно, що є особистою власністю засудженого, у тому числі його частка у спільній власності, статутному фонді суб'єктів господарської діяльності, гроші, цінні папери та інші цінності, включаючи ті, що знаходяться на рахунках і вкладах чи на зберіганні у фінансових установах, а

також майно, що передано засудженим у довірче управління. Не підлягає конфіскації майно, що належить засудженому на правах приватної власності чи є його часткою у спільній власності, необхідне для засудженого та осіб, які перебувають на його утриманні. Перелік такого майна визначається законом України. Спори, пов'язані з конфіскацією майна, вирішуються в порядку, встановленому законом.

§ 3. Забезпечення виконання покарання у виді конфіскації майна

Процес виконання покарання у виді конфіскації майна подібний до процесу примусового виконання покарання у виді штрафу. Тому необхідно зупинитись лише на особливостях виконавчого провадження під час виконання покарання у виді конфіскації майна. Згідно зі ст. 24 Закону України «Про виконавче провадження» у разі відкриття виконавчого провадження за виконавчим документом про конфіскацію майна строк для добровільного виконання не встановлюється, тобто законодавством передбачено негайне виконання виконавчих документів про конфіскацію майна. У зв'язку з цим згідно зі ст. 25 вищезазначеного Закону, якщо рішення підлягає негайному виконанню, то державний виконавець відкриває виконавче провадження не пізніше наступного дня після одержання документів, зазначених у ст. 18 цього Закону. Крім того, за виконавчим документом про конфіскацію майна державний виконавець розпочинає вчиняти виконавчі дії не пізніше ніж у 5-денний строк з дня винесення постанови про відкриття виконавчого провадження.

Після одержання виконавчого листа державний виконавець негайно перевіряє наявність майна, зазначеного в опису, виявляє інше майно, що підлягає конфіскації, і складає опис цього майна. При наявності довідки про те, що опису майна не провадилося, державний виконавець уживає заходів до виявлення майна засудженого, що підлягає конфіскації, і при його виявленні складає опис цього майна. У разі застосування конфіскації всього майна — необхідно говорити про його розшук у різних місцях знаходження, і в цьому випадку загальний акт опису може складатися з актів опису в окремих приміщеннях, де мешкала особа, а також включати акти опису, проведені у гаражі або автомобілі, належних особі, тощо.

Згідно з п. 5.6.6 Інструкції про проведення виконавчих дій при конфіскації майна або при виконанні рішення про передачу майна державі акт опису складається в трьох примірниках. Перший залишається в провадженні державного виконавця, два інші вручаються під розписку (на першому примірнику) боржнику, представнику податкових органів (якщо він був присутній) або надсилаються їм. Тобто в цьому випадку не тільки боржник, а й податкові органи можуть виявити порушення законності під час проведення опису майна засудженого, що потребує негайного реагування на такі факти.

Якщо у державного виконавця крім виконавчого листа про конфіскацію майна є інші виконавчі документи про майнові стягнення з засудженого, то спочатку задовольняються у встановленій законом черговості пред'явлені до засудженого інші вимоги. Порядок задоволення претензій до засудженого за рахунок його майна, що підлягає конфіскації, встановлений у ст. 44 Закону України «Про виконавче провадження». Наприклад, у першу чергу можуть задовольнятися вимоги щодо стягнення аліментів, відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також у зв'язку з втратою годувальника; у другу чергу — вимоги щодо виплати наданої адвокатами юридичної допомоги, вимоги громадян про відшкодування збитків, заподіяних їхньому майну злочином; у третю чергу — вимоги щодо податків і неподаткових платежів до бюджету, вимоги органів страхування з обов'язкового страхування; у четверту чергу задовольняються всі інші вимоги в порядку надходження виконавчих документів.

Іншими словами, лише після задоволення усіх вимог попередніх черг, що пред'явлені до засудженого, виникає можливість безпосередньо виконувати покарання у виді конфіскації майна. У цих нормах закріплене відоме положення, відповідно до якого при всіх умовах у першу чергу встановлюються і реалізуються відновлювальні і компенсаційні майнові правовідносини і лише потім — конфіскаційні.

На сьогодні порядок передачі конфіскованого майна фінансовим органам регулюється постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 1998 р. № 1340 «Про порядок обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним». Так, державні виконавці здійснюють облік, попередню оцінку, а також несуть відповідальність за зберігання конфіскованого майна до передачі його для подальшого розпорядження. Безпосередня оцінка конфіскованого майна провадиться комісією, яка утворюється в складі державного виконавця, представників державних податкових інспекцій, фінансових органів та органів (органі-

зацій), які здійснюють розпорядження цим майном. У разі розбіжності в оцінці майна між представниками комісії та у випадках, передбачених законодавством України, оцінка провадиться спеціалістами-експертами. За результатами роботи комісії складається акт опису, оцінки та передачі майна. Усі примірники акта підписуються членами комісії та затверджуються в термін не пізніше трьох днів після його складання керівником чи заступником керівника відповідного відділу Державної виконавчої служби України.

Місцеві податкові інспекції на основі актів опису, оцінки та передачі майна забезпечують здійснення загального контролю за повнотою та своєчасністю перерахування до Державного бюджету виручки від реалізації майна, а також відповідних податків. Акт опису, оцінки та передачі майна є підставою для реалізації конфіскованого майна через торгові біржі та аукціони, безоплатної передачі, знищення. Безпосередньо механізм розпорядження майном, що підлягає конфіскації за вироком суду, встановлено в п. 9 вищезазначеного Порядку. Тобто самостійно вживати заходів з реалізації конфіскованого майна державний виконавець не вправі. У цьому одна з істотних відмінностей механізму примусового виконання покарання у виді штрафу від процесу виконання конфіскації майна.

Після передачі конфіскованого майна фінансовим органам виконавчий лист з відміткою щодо виконання вироку про конфіскацію майна повертається суду, який постановив вирок. День надходження до суду зазначених документів вважається моментом закінчення виконання вироку суду в частині конфіскації майна. Фінансові органи передають суду, який постановив вирок, відомості, що підтверджують виконання вироку в частині конфіскації майна. Так, по реалізованому майну такими відомостями є інформація про виручену суму, по майну, що передано безоплатно, — коли і кому воно передано.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте зміст та особливості покарання у виді конфіскації майна. Яке законодавство регулює виконання покарання у виді конфіскації майна?
2. Визначте порядок і умови виконання покарання у виді конфіскації майна.
3. Які органи та посадові особи здійснюють контроль і нагляд за виконанням покарання у виді конфіскації майна?

Розділ 14

Виконання покарання у виді арешту

§ 1. Порядок і умови виконання покарання у виді арешту

Арешт, відповідно до ст. 51 КК України, є одним з видів кримінальних покарань. Це нове для кримінального права покарання.

Частина 1 ст. 60 КК України встановлює, що покарання у виді арешту полягає в триманні засудженого в умовах ізоляції і встановлюється на строк від одного до шести місяців.

Порядок і умови виконання покарання у виді арешту регулюються главою 12 КВК України і розділом 3 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (далі — Правил).

Арешт є основним покаранням, відповідно до якого засуджений на строк, встановлений вироком суду, поміщається в спеціальну установу — арештний дім (ст. 50 КВК України). Відповідно до ч. 2 ст. 50 КВК України засуджений відбуває весь строк покарання в одному арештному домі.

Переведення засудженого до арешту з одного арештного дому до іншого допускається у разі його хвороби або для забезпечення його особистої безпеки, а також за інших виняткових обставин, що перешкоджають подальшому знаходженню засудженого в даному арештному домі (ч. 3 ст. 50 КВК України і п. 19 Правил).

Згідно з п. 19 зазначених Правил особи, засуджені до арешту, тимчасово, до створення арештних домів, відбувають покарання в слідчих ізоляторах за місцем засудження.

Засуджені забезпечуються жилою площею за нормами, встановленими ст. 115 КВК України, і тримаються в окремих камерах по 3–10 осіб в одній камері.

У разі необхідності та з метою захисту засудженого від можливих посягань на його життя з боку інших засуджених чи запобігання вчиненню ним нового злочину або за наявності медичного висновку за мотивованою постановою начальника установи їх можуть тримати в одиночних камерах.

Відповідно до ст. 51 КВК України і п. 19 Правил засуджених розмішують у камерах з дотриманням таких умов:

- чоловіків — окремо від жінок;
- неповнолітніх — окремо від усіх інших категорій засуджених;
- засуджених, яких уперше притягнуто до кримінальної відповідальності, — окремо від осіб, які раніше притягались до кримінальної відповідальності;
- засуджених, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі, — окремо від засуджених, які раніше не відбували покарання у виді позбавлення волі;
- засуджених, які раніше працювали в суді, органах прокуратури, юстиції та правоохоронних органах, — окремо від інших засуджених;
- іноземних громадян і осіб без громадянства, як правило, окремо від інших засуджених.

При розміщенні засуджених у камерах обов'язково враховуються рекомендації соціально-психологічної служби установи.

Засуджені до арешту несуть обов'язки і користуються правами, які встановлені законодавством України, з обмеженнями, що передбачені для цієї категорії засуджених, а також впливають з вироку суду та встановлені КВК України для відбування покарання цього виду.

Засуджені до арешту мають право: на щоденну прогулянку тривалістю 1 година; на восьмигодинний сон у нічний час; мати при собі і зберігати в камері особисті предмети і речі, перелік яких встановлено Правилами; одержувати і відправляти листи без обмеження їх кількості; витратити на місяць для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби гроші в сумі до 70 % мінімального розміру заробітної плати; в індивідуальному порядку відправляти релігійні обряди, користуватися релігійною літературою; звертатися з пропозиціями, заявами і скаргами до державних органів, громадських організацій і до службових осіб. Пропозиції, заяви і скарги

надсилаються відповідно до вимог Правил за належністю і вирішуються в установленому законом порядку. Пропозиції, заяви і скарги, адресовані прокурору, Уповноваженому Верховної Ради з прав людини, переглядові не підлягають і не пізніше доби надсилаються за належністю, а якщо вони подані у неробочі або святкові дні, то не пізніше доби з їх завершення. Про результати розгляду пропозицій, заяв і скарг оголошується засудженим під розпис; користуватися настільними іграми; мати побачення з адвокатом в установленому порядку; користуватися книгами, журналами, газетами з бібліотеки установи.

За виняткових обставин засудженому до арешту може бути надано право на телефонну розмову з близькими родичами.

Засуджені до арешту зобов'язані: дотримуватись норм, які визначають порядок і умови відбування покарання, розпорядок дня установи, правомірних відносин з іншими засудженими, персоналом установи та іншими особами; дотримуватись санітарно-гігієнічних правил, мати охайний вигляд, постійно підтримувати чистоту в камерах, за графіком чергувати в них; дбайливо ставитись до інвентарю, обладнання та іншого державного майна; виходячи на прогулянку, дотримуватись встановлених на прогулянці правил поведінки; при відвідуванні приміщень, де тримаються засуджені, працівниками кримінально-виконавчої системи й іншими посадовими особами, вставати і вітатися.

Засудженим до арешту забороняється: устанавлювати зв'язки з особами, які тримаються в інших камерах; придбавати, виготовляти, вживати і зберігати предмети, вироби і речовини, зберігання яких засудженим заборонено; продавати, дарувати чи відчужувати іншим шляхом на користь інших осіб предмети, вироби і речовини, які перебувають в особистому користуванні; грати в настільні та інші ігри з метою отримання матеріальної або іншої користі; наносити собі або іншим засудженим татування; завішувати чи міняти без дозволу адміністрації спальні місця, затуляти оглядове вічко; створювати конфліктні ситуації з іншими засудженими або персоналом установи; мати побачення з родичами та іншими особами, за винятком адвокатів; одержувати посилки (передачі) і бандеролі, за винятком посилок (передач), що містять предмети одягу за сезоном.

Відповідно до ст. 52 КВК України та п. 21 Правил засуджені до арешту можуть залучатися без оплати праці до робіт з благоустрою арештних домів, а також поліпшення житлово-побутових умов засу-

джених або до допоміжних робіт із забезпечення арештних домів продовольством. До цих робіт засуджені залучаються, як правило, в порядку черговості і не більш як на дві години на день.

Засуджені виводяться на роботу, де встановлюються додаткові засоби нагляду та забезпечується надійна ізоляція, щоб зазначені особи в період роботи не могли вступати в контакти з іншими засудженими.

Особливості комунально-побутового та медичного обслуговування засуджених до арешту визначаються ст. 53 КВК України і п. 22 Правил, де зазначається, що матеріально-побутове забезпечення і медичне обслуговування засуджених до арешту здійснюється відповідно до норм, встановлених для осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі.

Засудженим надається індивідуальне спальне місце і видаються постільні речі, заміна постільних речей здійснюється в дні миття в бані — не менше одного разу на тиждень.

Засуджені спеціальним одягом не забезпечуються і відбувають весь строк покарання у цивільному одязі.

Приміщення де тримаються засуджені, радіофікуються, Час радіотрансляції визначається розпорядком дня установи.

Засуджені до арешту забезпечуються триразовим гарячим харчуванням згідно із затвердженими нормами добового забезпечення продуктами харчування для засуджених, які тримаються в приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки.

Особливості соціально-виховної роботи із засудженими до арешту розглядаються п. 20 Правил. Соціально-виховна робота із засудженими до арешту спрямована на формування та збереження соціально-корисних навичок, нейтралізацію негативного впливу умов ізоляції на особистість засуджених, профілактику та попередження їх агресивної поведінки щодо персоналу, інших засуджених та щодо себе, усвідомлення провини за вчинені злочини та розвиток прагнення до відшкодування заподіяної шкоди.

Основними формами соціально-виховної роботи із засудженими до арешту є: індивідуальна робота; просвітницька та культурно-масова робота; правове виховання.

Самодіяльні організації серед засуджених до арешту не створюються.

Організація соціально-виховної роботи із засудженими до арешту безпосередньо покладається на інспектора з соціально-виховної роботи.

Стаття 54 КВК України встановлює заходи заохочення та стягнення, що застосовуються до осіб, засуджених до арешту.

За сумлінну поведінку до осіб, засуджених до арешту можуть застосовуватись такі заходи заохочення: подяка; дострокове зняття раніше накладеного стягнення.

За порушення порядку відбування покарання у виді арешту до осіб, засуджених до арешту, можуть застосовуватись заходи стягнення: догана; поміщення в карцер строком до десяти діб.

Рішення про застосування заходів стягнення і заохочення приймає начальник арештного дому або його заступник. Стягнення у виді поміщення в карцер застосовується за постановою начальника арештного дому.

§ 2. Особливості виконання покарання у виді арешту відносно військовослужбовців

Відповідно до ст. 55 КВК України військовослужбовці, засуджені до арешту, відбувають покарання на гауптвахті.

Стаття 55 КВК України регулює також й інші загальні питання порядку та умов відбування арешту військовослужбовцями, але більш детально ці питання розглядаються Інструкцією про порядок і умови утримання засуджених, узятих під варту та затриманих військовослужбовців, затвердженою Наказом Міністра оборони України № 618 від 16 грудня 2004 р. (далі — Інструкція), Статутом гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України (далі — Статут) і Додатком 12 Статуту гарнізонної та вартової служб «Про гауптвахту».

Слід зазначити, що відповідно до п. 1.3 Інструкції поняття вживається в такому значенні *засуджені військовослужбовці* — військовослужбовці Збройних Сил України та військовозапов'язані під час проходження ними зборів, а також військовослужбовців інших військових формувань (Державної прикордонної служби України, Міністерства з питань надзвичайних ситуацій та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, внутрішніх військ МВС України, Державного департаменту України з питань виконання покарань та інших), які за обвинувальним вироком суду засуджені до арешту з відбування покарання на гауптвахтах Служби правопорядку строком від 1 до 6 місяців. *Гауптвахти Служби правопорядку* (далі — гауптвах-

та) — спеціальні приміщення для нагляду за військовослужбовцями, які засуджені до арешту.

На гауптвахті Центрального управління Служби правопорядку по місту Києву і Київській області утримуються засуджені військовослужбовці чоловічої статі та військовослужбовці-жінки, які дотримуються таких правил окремого тримання:

– військовослужбовці-жінки — окремо від військовослужбовців чоловіків;

– військовослужбовці із числа офіцерського складу — окремо від інших категорій військовослужбовців;

– військовослужбовці, які мають звання прапорщиків, мічманів, сержантів і старшин, окремо від військовослужбовців рядового складу;

– військовослужбовці, які проходять строкову військову службу — окремо від військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом;

– військовослужбовці, яких уперше притягнуто до кримінальної відповідальності, — окремо від військовослужбовців, які раніше притягувалися до кримінальної відповідальності;

– військовослужбовці, які проходили військову службу в підрозділах Військової служби правопорядку в Збройних Силах України, Служби безпеки України, органах прокуратури, юстиції та в суді, — окремо від інших військовослужбовців.

Засуджені до арешту військовослужбовці направляються на гауптвахту для відбування покарання в десятиденний строк після отримання розпорядження суду про виконання вироку.

Про відправлення засуджених до арешту військовослужбовців до місця відбування покарання командування військової частини зобов'язане у десятиденний термін повідомити його сім'ю або близьких родичів про те, куди і коли він відряджений. З цією метою засудженому, який відбуває, видається поштовий конверт, де засуджений заповнює адресу, прізвище, ім'я та по батькові адресата. За дорученням командира військової частини відповідною військовою службою особою в конверт вміщується повідомлення про те, хто, коли і куди (адреса гауптвахти) вибув для відбування покарання.

Військовослужбовці, засуджені до арешту, направляються на гарнізонну гауптвахту за вироком суду під вартою, яка озброюється штатною зброєю. При цьому для супроводу засуджених військовослужбовців із числа офіцерського складу, прапорщиків, мічманів призначаються офіцерські варти або з числа прапорщиків, мічманів

відповідно. Для супроводу до місця відбування покарання військовослужбовців-жінок призначається конвой із числа військовослужбовців-жінок від гауптвахти за попередньою заявкою головних штабів видів Збройних Сил України, Штабів оперативних командувань, управління центрального апарату Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України та штабів інших військових формувань.

Приймання військовослужбовців, засуджених до арешту, на гауптвахту здійснює начальник територіального управління Служби правопорядку або його заступник спільно з начальником гауптвахти на гауптвахті у спеціально обладнаній кімнаті.

Усі військовослужбовці, засуджені до арешту, які прибули на гауптвахту, підлягають обов'язковому медичному огляду. Організація медичного огляду та надання медичної допомоги покладається на начальника медичної служби гарнізону.

Військовослужбовець, засуджений до арешту, передається безпосередньо начальником конвою разом з документами, особистими речами начальнику органу управління Служби правопорядку в гарнізоні у присутності начальника гауптвахти Служби правопорядку. При цьому начальник органу управління Служби правопорядку або його заступник у присутності начальника гауптвахти, який приймає засудженого військовослужбовця, повинен:

- прийняти від начальника конвою засудженого до арешту військовослужбовця, зробити запис у другому примірнику опису документів і предметів особистих речей засудженого та завірити його гербовою печаткою;

- прийняти за відомістю на тимчасове зберігання зброю та боеприпаси конвою, забезпечити їх збереження у кімнаті зберігання зброї у спеціально обладнаному для цього приміщенні, організувати розміщення та відпочинок особового складу конвою, а за потреби — миття в лазні із заміною натільної білизни;

- повідомити (у день прийняття) начальника Служби правопорядку — начальника Головного управління Служби правопорядку, командира військової частини, з якої прибув військовослужбовець, та командира підрозділу Служби правопорядку, з якого прибув конвой, про прийняття зазначеного військовослужбовця та про вибуття конвою у зворотному напрямку.

Начальнику органу управління Служби правопорядку через начальника конвою надсилаються до гауптвахти такі документи: супро-

відний лист; копія вироку суду, а у разі зміни вироку — копія постанови судді чи ухвали відповідного суду; особова справа (обліково-послужна картка); службова картка; медична книжка; посвідчення офіцера, військовослужбовця військової служби за контрактом, для військовослужбовців строкової служби — військовий квиток; продовольчий, речовий та грошовий атестати (розрахункову книжку); опис особистих речей засудженого, підписаний командиром військової частини та засудженим. До опису заносяться предмети першої потреби, які дозволяється утримувати засудженому протягом усього строку покарання у спеціальній кімнаті для зберігання особистих речей повсякденного користування. Час та порядок отримання предметів першої потреби визначається внутрішнім розпорядком гауптваhti.

Предметами першої потреби за Інструкцією є: бритва електрична (механічна) або безпечна з касетними головками разового користування; запальнички (для тих хто курить) — дві штуки; сигарети — не більше одного блоку; предмети туалету (мило, зубні паста та щітка, гребінець, креми для гоління і дезінфекції, шампунь) та пластмасові футляри для їх утримання — один комплект; туалетний папір — чотири рулони; рушник вафельний — два; щітки для одягу та взуття, крем для взуття — один комплект; кашне, носові хустинки, нитки (чорного, зеленого та білого кольору) та голки; письмовий папір, ручка, конверти, марки.

Крім того, для жінок: халат, хустка, рейтузи, бюстгальтери, гігієнічні пакети, шпильки, вата, губна помада, пудра.

§ 3. Правовий статус військовослужбовців, засуджених до покарання у виді арешту

Пункт 29 Статуту визначає правове становище і встановлює, що засуджені військовослужбовці несуть відповідальність і користуються правами, встановленими законодавством України, з обмеженнями, що передбачені для цієї категорії засуджених, а також впливають з вироку суду та встановлені КВК України для відбування покарання даного виду.

Пункт 30 Статуту містить перелік загальних прав засуджених військовослужбовців, які їм надаються під час відбування арешту. А саме, засуджені військовослужбовці мають право: на щоденну про-

гулянку тривалістю одна година; на восьмигодинний сон у нічний час; мати при собі і зберігати в камері особисті речі і предмети, перелік яких визначено інструкцією; одержувати і відправляти листи без обмеження їх кількості; в індивідуальному порядку відправляти релігійні обряди, користуватися релігійною літературою; користуватися настільними іграми; слухати радіо; користуватися книгами, журналами і газетами, які є в наявності гауптвахти; мати побачення із захисником для одержання правової допомоги в установленому кримінально-виконавчим законодавством порядку; звертатися з пропозиціями, заявами і скаргами до органів державної влади, громадських організацій, а також до посадових осіб за останнім місцем служби. Пропозиції, заяви і скарги, адресовані Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини або прокуророві, перегляду з боку посадових осіб гауптвахти не підлягають і не пізніше як у добовий строк надсилаються за належністю. Про результати розгляду пропозицій, заяв і скарг засудженим військовослужбовцям оголошується під розпис.

У разі виникнення надзвичайних обставин (за наявності технічних можливостей та дозволу начальника органу управління Служби правопорядку) засудженим військовослужбовцям може бути надано право платної телефонної розмови з близькими родичами.

Пункт 31 Статуту визначає обов'язки засуджених військовослужбовців, які відбувають арешт, а саме: бути ввічливими у стосунках між собою та військовими службовими особами служби правопорядку і чергової зміни; додержуватись розпорядку, встановленого на гауптвахті, виконувати законні вимоги начальника органу управління Служби правопорядку в гарнізоні, військових службових осіб органу управління Служби правопорядку в гарнізоні та чергової зміни; дотримуватись санітарно-гігієнічних правил, мати охайний зовнішній вигляд, підтримувати чистоту в камерах, згідно з графіком чергувати в них; дбайливо ставитися до інвентарю, обладнання та іншого державного майна; на прогулянці дотримуватись встановлених на час прогулянки правил поведінки; при відвідуванні приміщень, де утримуються засуджені, посадовими особами правоохоронних органів, Служби правопорядку, начальником чергової зміни та його помічником додержуватись правил поведінки, військового вітання та ввічливості, визначених для військовослужбовців.

Відповідно до п. 32 Статуту засудженим військовослужбовцям забороняється: установлювати зв'язки з особами, які тримаються

в інших камерах; зберігати та користуватися засобами мобільного зв'язку; придбавати, виготовляти, вживати і зберігати предмети, вироби і речовини, зберігання яких не визначене відповідними інструкціями; продавати, дарувати чи відчужувати іншим шляхом предмети, вироби і речовини, що перебувають в особистому користуванні; грати в настільні та інші ігри з метою отримання матеріальної або іншої користі; наносити собі або іншим засудженим татуювання; завішувати чи міняти спальні місця без дозволу військових осіб органу управління Служби правопорядку в гарнізоні та варті, затуляти оглядове віконце; одержувати грошові перекази, а також посилки (передачі) і бандеролі, за винятком посилок (передач), що містять предмети форми одягу за сезоном, туалету, письмове приладдя та необхідні для лікування медичні препарати.

Засуджені військовослужбовці тримаються на гауптвахтах в окремих камерах по 2–5 осіб у кожній за відповідними категоріями, при цьому норма житлової площі на одного засудженого відводиться з розрахунку не менш ніж 2,5 квадратних метра.

У разі потреби та з метою захисту засудженого військовослужбовця від можливих посягань на його життя з боку іншого засудженого чи запобігання вчиненню ним нового злочину або за наявності медичного висновку за мотивованим рішенням начальника гауптвахти їх можуть тримати в одиночних камерах.

При розміщенні засуджених у камерах обов'язково враховуються рекомендації заступника начальника гарнізону з виховної роботи.

У зазначеному Статуті містяться також і інші технічні вимоги до обладнання камер гауптвахт, наприклад, до вікон, дверей, освітлення та радіофікації.

На відміну від виконання покарання у вигляді позбавлення волі, при відбуванні арешту для засуджених військовослужбовців праця не є обов'язковою. Але відповідно до положень п. 36 Статуту начальник органу управління Служби правопорядку має право залучати засуджених військовослужбовців до робіт з господарського обслуговування та благоустрою будинку органу управління Служби правопорядку в гарнізоні не більш як на дві години на день. При цьому засуджені військовослужбовці виводяться на роботу за категоріями, під наглядом вивідного, який під час роботи забезпечує ізоляцію від контакту з іншими засудженими військовослужбовцями. Залучення засуджених військовослужбовців до робіт за межами управління Служби правопорядку чи гауптвахти забороняється.

Для відбування покарання засуджені мають перебувати до гауптвахти у польовій формі одягу, яка перебуває в їхньому особистому користуванні. Перелік речей, які належать до цієї форми, наводиться у п. 37 Статуту. При цьому строк носіння обмундирування (крім польового та білизни) призупиняється від дня набрання законної сили вироком суду.

Крім зазначених речей засудженим військовослужбовцям надається індивідуальне спальне місце і видаються: матрац ватяний, ковдра, подушка ватяна, простирadlo, наволочка, рушники для обличчя та ніг.

Спати та лежати вдень засудженим забороняється.

Прання білизни та миття у лазні засуджених військовослужбовців здійснюється щотижня з одночасною заміною комплексу натільної і постільної білизни за рахунок коштів Міністерства оборони України. Мило для туалетних потреб видається безкоштовно згідно з діючими у Збройних Силах нормами.

Засуджені до арешту військовослужбовці забезпечуються триразовим гарячим харчуванням за нормами, визначеними постановою Кабінету Міністрів України № 426 від 29 березня 2002 р. «Про норми харчування військовослужбовців Збройних Сил та інших військових формувань».

У пункті 9.10 Інструкції закріплено, що засуджені приймають їжу в камерах або в їдальні при гауптвахті. В їдальні їжа видається у визначений розпорядком дня час за визначеними категоріями військовослужбовців, зазначеними у п. 2.2 Інструкції.

Медичне обслуговування військовослужбовців, засуджених до арешту, здійснюється у порядку, встановленому для осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі.

Соціально-психологічна робота із засудженими військовослужбовцями спрямована на усвідомлення ними провини за вчинений злочин, формування і збереження навичок військової служби, нейтралізацію негативного впливу на них умов ізоляції, профілактику та відвернення агресивної поведінки щодо військових службових осіб гауптвахти, інших засуджених військовослужбовців та себе. Основними формами соціально-психологічної та виховної роботи є:

- індивідуальна робота;
- гуманітарна та культурно-масова робота;
- правове виховання.

Організація соціально-психологічної та виховної роботи із засудженими військовослужбовцями безпосередньо покладається на заступника начальника гарнізону з виховної роботи.

Відповідно до ч. 6 ст. 55 КВК України під час відбування арешту засуджений військовослужбовець не може бути представлений до присвоєння чергового військового звання, призначений на вищу посаду, переведений на нове місце служби, звільнений з військової служби, за винятком випадків визнання його непридатним до військової служби за станом здоров'я.

Засудженим військовослужбовцям під час відбування арешту виплачується оклад за військове звання. Фінансовим органом, який забезпечує діяльність гарнізонної гауптвахти, ці кошти зараховуються на особистий рахунок засудженого. За його проханням ці кошти можуть бути переведені поштовим переказом його рідним.

Час відбування арешту в загальний строк військової служби і вислуги років для присвоєння чергового військового звання не зараховується, крім випадків, коли зарахування строку арешту може відбуватися як захід заохочення за сумлінну поведінку і ставлення до військової служби. Крім цього до заходів заохочення ч. 8 ст. 55 КВК України відносить: подяку і дострокове зняття раніше накладеного стягнення. Правом застосування заходу заохочення у вигляді зарахування часу відбування арешту в загальний строк військової служби користується начальник управління Служби правопорядку.

За порушення порядку відбування покарання до засуджених військовослужбовців можуть застосовуватись заходи стягнення у вигляді догани або переводу в одиночну камеру на строк до десяти діб.

§ 4. Звільнення засуджених військовослужбовців, засуджених до покарання у виді арешту

Звільнення засуджених військовослужбовців із гауптвахти Служби правопорядку здійснюється відповідно до вимог пунктів 48–49 Статуту гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України.

Підставами для звільнення засуджених військовослужбовців від відбування покарання є відбуття строку покарання, призначеного ви роком суду; акт амністії; акт про помилування; умовно-дострокове звільнення.

Звільняє засуджених військовослужбовців начальник органу управління або його заступник у присутності начальника гауптвахти Служби правопорядку. Після отримання від начальника органу управління Служби правопорядку в гарнізоні посвідчення про відрядження, військових перевізних документів, коштів на проїзд та харчування військовослужбовці у визначений строк повертаються до своїх військових частин. Про дату повернення військовослужбовця до військової частини командир сповіщає телеграмою начальника органу управління Служби правопорядку в гарнізоні, де відбував покарання військовослужбовець.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Дайте загальну характеристику арешту як кримінального покарання.
2. Опишіть порядок і умови виконання покарання у виді арешту.
3. Визначте особливості відбування покарання у виді арешту засудженими військовослужбовцями.

Розділ 15

Виконання покарання у виді обмеження волі

§ 1. Загальні питання виконання покарання у виді обмеження волі

Згідно зі ст. 61 КК України обмеження волі як вид кримінального покарання полягає у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці. Обмеження волі встановлюється на строк від одного до п'яти років і призначається як основне покарання. Обмеження волі застосовується тільки до осіб, які досягли 18 років, оскільки ч. 3 ст. 61 КК України забороняє застосовувати обмеження волі до неповнолітніх, а також до вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до 14 років, до осіб, що досягли пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби та до інвалідів 1-ї і 2-ї груп.

Обмеження волі належить до покарань, які є альтернативними позбавленню волі на певний строк. При позбавленні волі засуджений обов'язково ізолюється від суспільства, і забезпечення ізоляції є однією з вимог режиму в колоніях. При обмеженні волі засуджений хоча теж ущемляється в певних правах і свободах, таких як особиста свобода, свобода пересування, свобода вибору місця проживання чи перебування тощо, але в своїй сукупності вони не створюють такої ізоляції, як при позбавленні волі, оскільки засуджені до обмеження волі мають більше можливостей спілкування з соціаль-

ним середовищем, у тому числі і з тим, в якому вони перебували до вчинення злочину.

Порядок і умови виконання й відбування покарання у виді обмеження волі регулюється главами 3, 13 КВК України, Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань та Інструкцією з організації порядку і умов виконання покарання у виді обмеження волі, затвердженою наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 16 лютого 2005 р. № 27.

Кримінально-виконавчими установами відкритого типу згідно з ч. 5 ст. 11 КВК України є виправні центри, які організуються й ліквідуються Державним департаментом України з питань виконання покарань.

Виправні центри відповідно до ст. 16 КВК України виконують покарання у виді обмеження волі стосовно осіб, засуджених за злочини невеликої та середньої тяжкості, а також засуджених, яким даний вид покарання призначено відповідно до ст. 382 КК України (заміна невідбутої частини покарання більш м'яким), ст. 389 КК України (ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі).

Виправні центри відповідно до п. 7 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань будуються за типовими проектами. Територія виправного центру з метою недопущення проходу сторонніх осіб та забезпечення збереження матеріальних цінностей, що на ній розміщені, обладнується огорожею суцільного наповнення з інженерними засобами та контрольно-пропускним пунктом. У виправному центрі обладнуються чергова частина, гуртожитки, їдальня, лазня з пральнею, дезкамерою та сушильною, амбулаторія зі стаціонаром, ларьок, перукарня, приміщення для зберігання постільних речей, спецодягу та особистих речей засуджених, майстерня з ремонту одягу та взуття, кабінети для начальника виправного центру, його заступників, начальників відповідних служб, кімнати виховної роботи, спортивний майданчик, дисциплінарний ізолятор, виробничі об'єкти. Приміщення дисциплінарного ізолятора відгороджується від інших споруд парканом суцільного наповнення.

Крім території, виправний центр має і межу. Межа виправного центру встановлюється наказом начальника управління (відділу) Державного департаменту України з питань виконання покарань в Автономній Республіці Крим, областях, місті Києві та Київській області за погодженням з органами місцевого самоврядування з урахуванням особливостей установи та проходить по межі населеного

пункту, але в радіусі не більше п'яти кілометрів від території виправного центру.

Засуджені відбувають покарання у виправних центрах, як правило, у межах адміністративно-територіальної одиниці відповідно до їх місця проживання до засудження. Якщо на території проживання засуджених відсутній виправний центр, то вони можуть бути направлені у виправний центр іншої адміністративно-територіальної одиниці.

Направлення засуджених до виправного центру можливе у двох формах: самостійно і під вартою. За загальним правилом особи, засуджені до обмеження волі, прямують до місця відбування покарання самостійно, але за рахунок держави. Кримінально-виконавча інспекція згідно з вироком суду вручає засудженому припис про виїзд до місця відбування покарання і не пізніше трьох діб із дня одержання припису засуджений зобов'язаний виїхати до місця відбування покарання і прибути туди відповідно до вказаного в приписі строку. В окремих випадках суд, враховуючи особистісні дані засудженого, окремі обставини кримінальної справи або невиїзд до виправного центру без поважних причин, може направити засудженого до місця відбування покарання у порядку, встановленому для осіб, засуджених до позбавлення волі. У таких випадках засуджений звільняється з-під варти при прибутті до виправного центру.

Приймання засуджених до виправного центру здійснюється комісією під керівництвом начальника установи. Усі новоприбулі до виправного центру засуджені тримаються в окремих приміщеннях, де протягом чотирнадцяти діб проходять медичне обстеження для виявлення інфекційних та інших захворювань, а також первинне психолого-педагогічне та інше вивчення. В цей час вони до праці не залучаються, приймання їжі для них організовується окремо від інших засуджених. У разі неприбуття засудженого до місця відбування покарання органом внутрішніх справ за поданням кримінально-виконавчої інспекції оголошується його розшук. Після затримання засуджений направляється до місця відбування покарання в порядку, встановленому для засуджених до позбавлення волі.

Строк покарання у виді обмеження волі обчислюється з дня прибуття й постановки засуджених на облік у виправному центрі. При обліку засудженим оголошуються правила внутрішнього розпорядку виправного центру, їх права та обов'язки, вони попереджаються про

відповідальність за порушення порядку відбування покарання тощо. У строк покарання за правилами, передбаченими у ст. 72 КК України, зараховується час попереднього ув'язнення під вартою, а також час слідування під вартою до виправного центру.

§ 2. Порядок і умови відбування покарання у виді обмеження волі

Засуджені до обмеження волі у виправному центрі на відміну від засуджених до позбавлення волі перебувають без охорони, але під наглядом адміністрації, який включає стеження і контроль за їх поведінкою за місцем проживання і роботи, а також у неробочий час. Несення служби зі здійснення нагляду за засудженими на території виправного центру та прилеглої місцевості забезпечується, як правило, шляхом патрулювання.

Засуджені до обмеження волі мають значно більше прав порівняно з особами, що відбувають покарання у виді позбавлення волі. Крім основних прав, указаних у главі 2 КВК України, засуджені до обмеження волі мають право носити цивільний одяг і не носити нагрудні розпізнавальні знаки, мати при собі гроші та цінні речі, користуватися грішми без обмежень; займатися сільським господарством, відправляти листи, отримувати посилки (передачі) і бандеролі, одержувати короткострокові побачення без обмежень, а тривалі побачення — до трьох діб — один раз на місяць. Засудженим може бути дозволено короткочасні виїзди за межі виправного центру за обставин, передбачених ч. 1 ст. 111 КВК України для осіб, засуджених до позбавлення волі, а також з інших поважних причин у таких випадках: у разі необхідності звернутися в медичний заклад з приводу захворювання чи лікування за наявності відповідного медичного висновку; для складання іспитів у навчальному закладі; за викликом судових і слідчих органів — на період провадження слідства чи дізнання; для попереднього вирішення питань трудового і побутового влаштування після звільнення — строком до семи діб, без урахування часу на дорогу; у разі виникнення інших життєво необхідних обставин, які потребують присутності засудженого.

Засуджені, які не допускають порушень встановленого порядку виконання покарання у виді обмеження волі і мають сім'ї, після відбуття шести місяців строку покарання можуть за постановою началь-

ника виправного центру проживати зі своїми сім'ями в орендованих квартирах або придбавати житло в межах виправного центру. Такі особи зобов'язані від одного до чотирьох разів на тиждень з'являтися у виправний центр для реєстрації.

КВК України покладає на засуджених до обмеження волі і певні обов'язки, зокрема: виконувати законні вимоги адміністрації виправного центру, які стосуються порядку відбування призначеного покарання; сумлінно працювати у місці, визначеному адміністрацією виправного центру; постійно перебувати в межах виправного центру під наглядом, залишати його межі лише за спеціальним дозволом адміністрації цього центру, проживати за особистим посвідченням, яке видається замість паспорту та, як правило, у спеціально призначених гуртожитках. Перебування засудженого у вільний від роботи час поза гуртожитком допускається з дозволу адміністрації виправного центру, яка з цього питання виносить вмотивовану постанову. Крім зазначених, засуджені до обмеження волі повинні виконувати також основні обов'язки засуджених, що передбачені у ст. 9 КВК України.

Засудженим до обмеження волі забороняється доставляти і зберігати на території, де вони проживають, предмети, вироби й речовини, перелік яких визначається нормативно-правовими актами Державного департаменту України з питань виконання покарань. Так, наприклад, Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань встановлюють, що засудженим, які відбувають покарання у виправних центрах, забороняється придбавати та зберігати будь-яку вогнепальну або холодну зброю, а також транспортні засоби і користуватися ними (п. 30). У разі виявлення таких предметів, виробів і речовин у засудженого вони підлягають вилученню й зберіганню, речі, вилучені з обігу, знищуються. Засудженим забороняється також уживати спиртні напої і пиво, наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги чи інші одурманюючі засоби.

Засуджені, які відбувають покарання у виді обмеження волі, а також приміщення, в яких вони проживають, можуть піддаватися обшуку, а їхні речі, посилки, передачі й бандеролі, що надійшли, — огляду. Огляди й обшуки приміщень, де проживають засуджені із сім'ями, провадяться за наявності встановлених законом підстав, за вмотивованим рішенням суду. При цьому жиле приміщення, де проживає засуджений із сім'єю, може відвідуватися, як правило, у денний час уповноваженими працівниками виправного центру.

Згідно зі ст. 60 КВК України засуджені до обмеження волі залучаються до праці, як правило, на виробництві виправних центрів. Однак можливе також їх працевлаштування на договірній основі і на підприємствах, в установах чи організаціях усіх форм власності, але за умови забезпечення належного нагляду за їхньою поведінкою і щоденного повернення до виправного центру. Це дає можливість забезпечити засуджених відповідною роботою у разі її відсутності на виробництві виправного центру, сприяє бажанню засуджених працювати за раніше обраною професією чи спеціальністю. У свою чергу, якщо власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган залучає до роботи засуджених до обмеження волі, то він зобов'язаний забезпечити їх залучення до суспільно корисної праці за місцем роботи з урахуванням стану здоров'я та, за можливості, спеціальності, організовувати, у разі необхідності, первинну професійну підготовку і створити відповідні побутові умови.

Праця засуджених до обмеження волі регулюється законодавством про працю, за винятком правил прийняття на роботу, звільнення з роботи, переведення на іншу роботу. Тобто на засуджених поширюється, у першу чергу, більша частина норм Кодексу законів про працю України та іншого законодавства, які регулюють робочий час і час відпочинку, нормування та оплату праці, гарантії й компенсації, трудову дисципліну, охорону праці тощо. Відповідно до цих норм засуджені до обмеження волі мають право на щорічну оплачувану відпустку, допомогу у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, пільги, які надаються при праці жінкам і молоді, державне соціальне страхування та ін.

Переведення засуджених на іншу роботу, в тому числі в іншу місцевість, може здійснюватися власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом тільки за погодженням з адміністрацією виправного центру. Власнику підприємства, установи, організації або уповноваженому ним органу, де працюють засуджені, забороняється звільняти їх з роботи, крім таких випадків: 1) звільнення від відбування покарання на підставах, передбачених КК України; 2) переведення засудженого на роботу на інше підприємство, в установу чи організацію або для дальшого відбування покарання до іншого виправного центру; 3) набрання законної сили вироком суду, за яким особа, що відбуває покарання у виді обмеження волі, засуджена до позбавлення волі; 4) неможливість виконання даної роботи за станом здоров'я.

Засудженим незалежно від усіх відрахувань належить виплачувати не менш як 75 % загальної суми заробітку.

Засудженим, які відбувають покарання у виді обмеження волі, гарантується право на охорону здоров'я, у тому числі і на отримання медичної допомоги. Лікувально-профілактична і протиепідемічна робота у виправних центрах організовується і проводиться на загальних підставах відповідно до законодавства про охорону здоров'я органами і закладами охорони здоров'я. Направлення засуджених до лікувальних закладів визначається згідно з порядком обслуговування населення органами охорони здоров'я.

У виправних центрах створюються необхідні матеріально-побутові умови для відбування покарання. Засуджені забезпечуються індивідуальним спальним місцем, інвентарем і постільними речами, а продукти харчування і речове майно (одяг, взуття та ін.) придбавають за власні кошти. Норма жилої площі на одного засудженого не може бути меншою 4 кв. м. Комунально-побутові та інші послуги (пошта, телеграф, телефон та ін.) оплачуються засудженими на загальних підставах. Засудженим, які не працюють у зв'язку із захворюванням, а також з причин, що від них не залежать, і не одержують за цей час заробітної плати або інших доходів, харчування та комунально-побутові послуги надаються за встановленими нормами за рахунок виправного центру. Засуджені, які направлені на лікування до закладів охорони здоров'я, забезпечуються цими лікувальними закладами всіма видами догляду на загальних підставах. У необхідних випадках адміністрація виправного центру або підприємства, установи чи організації, де працевлаштований засуджений, може видавати йому аванс із наступним відшкодуванням.

Із засудженими до обмеження волі в обов'язковому порядку проводиться соціально-виховна робота.

§ 3. Заходи заохочення та стягнення, що застосовуються до осіб, засуджених до обмеження волі

У процесі відбування покарання у виді обмеження волі до засуджених застосовуються заходи як заохочення, так і стягнення.

Заходи заохочення є важливою умовою закріплення позитивних змін в особистості засуджених. Стаття 67 КВК України встановлює

шість видів заохочень, що застосовуються до осіб, засуджених до обмеження волі: 1) подяка; 2) нагородження похвальною грамотою; 3) грошова премія; 4) нагородження подарунком; 5) дострокове зняття раніше накладеного стягнення; 6) дозвіл на виїзд до близьких родичів за межі виправного центру на святкові, неробочі та вихідні дні (не більше одного разу на місяць).

При цьому враховуються дві підстави застосування таких заходів: 1) сумлінна поведінка; 2) сумлінне ставлення до праці. Під сумлінною поведінкою розуміється виконання покладених на засудженого обов'язків, дотримання правил громадського порядку, правил проживання, норм законодавства та вимог адміністрації виправного центру; сумлінним ставленням до праці є виконання поставлених завдань якісно й у встановлений строк, відсутність порушень трудової дисципліни, належне виконання трудових обов'язків тощо. Засуджені, які стали на шлях виправлення або сумлінною поведінкою й ставленням до праці довели своє виправлення, можуть бути у встановленому законом порядку представлені до заміни невідбутої частини покарання більш м'яким або до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.

При заохоченні адміністрацією виправного центру до засудженого застосовується один захід заохочення. Проте власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом до засуджених, які у них працюють, можуть додатково застосовуватися заходи заохочення, що передбачені законодавством про працю.

Заходами стягнення, що застосовуються до осіб, засуджених до обмеження волі, є: 1) попередження; 2) догана; 3) сувора догана; 4) заборона проживати поза гуртожитком строком до трьох місяців; 5) заборона виходу за межі виправного центру у вільний від роботи час на строк до трьох місяців; 6) поміщення в дисциплінарний ізолятор строком до десяти діб. При цьому засудженим, яким заборонений вихід за межі гуртожитку у вільний від роботи час, протягом строку дії заборони вихід із гуртожитку може бути дозволений у виняткових випадках і на встановлений час для одержання медичної допомоги; придбання продуктів харчування й предметів першої потреби; відвідання лазні, пральні або перукарні; одержання поштових відправлень; відвідання установ і організацій, навчальних закладів. Стаття 69 КВК України встановлює також дві підстави застосування заходів стягнення: 1) порушення трудової дисципліни; 2) порушення встановленого порядку відбування покарання.

При призначенні заходів стягнення враховуються мотиви й обставини вчинення порушення, кількість і характер раніше накладених стягнень, а також пояснення засудженого по суті проступку, оскільки накладені стягнення мають відповідати тяжкості й характеру проступку засудженого. Стягнення може бути накладене тільки на особу, яка вчинила проступок, не пізніше десяти діб з дня виявлення проступку, а якщо у зв'язку з проступком проводилася перевірка, то з дня її закінчення, але не пізніше шести місяців із дня вчинення проступку. Накладене стягнення звертається до виконання, як правило, негайно, але не пізніше одного місяця з дня його накладення.

Якщо протягом шести місяців із дня відбуття стягнення засуджений не буде підданий новому стягненню, він визнається таким, що не має стягнення. Накладене в цей період нове стягнення на засудженого перериває перебіг зазначеного строку і його обчислення продовжується знову з дня відбуття останнього стягнення.

Стосовно особи, яка самовільно залишила місце обмеження волі або злісно ухиляється від робіт, або систематично порушує громадський порядок чи встановлені правила проживання, адміністрація виправного центру надсилає прокуророві матеріали для вирішення питання про притягнення засудженого до кримінальної відповідальності відповідно до ст. 390 КК України.

Правом застосування заходів заохочення й стягнення до осіб, засуджених до обмеження волі, користуються у повному обсязі начальник виправного центру, а також його прями начальники. Заходи заохочення і стягнення можуть застосовувати також заступник начальника виправного центру й начальник відділення соціально-психологічної служби виправного центру.

Заступник начальника виправного центру має право застосовувати заходи заохочення у виді: 1) оголошення подяки, 2) дострокового зняття раніше накладеного ним стягнення і 3) дозволу на виїзд до близьких родичів за межі виправного центру на святкові, неробочі і вихідні дні, а також заходи стягнення у виді: 1) попередження, 2) догани і 3) суворої догани.

Начальник відділення соціально-психологічної служби виправного центру має право застосовувати заходи заохочення у виді: 1) оголошення подяки і 2) дострокового зняття раніше накладеного ним стягнення, а також заходи стягнення у виді: 1) попередження, 2) догани і 3) суворої догани.

Заходи заохочення і стягнення накладаються письмово й усно та відображаються в особовій справі засудженого.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Що являє собою виправний центр?
2. Яким чином направляються засуджені до обмеження волі до виправних центрів?
3. Поясніть правовий статус осіб, засуджених до обмеження волі.
4. Чи мають засуджені до обмеження волі право на короткочасні виїзди за межі виправного центру?
5. В якому обсязі на засуджених до обмеження волі поширюється законодавство про працю?
6. Які заходи заохочення і стягнення застосовуються до осіб, засуджених до обмеження волі?
7. Який порядок застосування заходів заохочення і стягнення до осіб, засуджених до обмеження волі, і які посадові особи мають право їх застосовувати?

Розділ 16

Виконання покарання у виді тримання в дисциплі- нарному батальйоні військовослужбовців

§ 1. Загальні положення виконання покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовцями

Відповідно до ст. 62 КК України покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні призначається військовослужбовцям строкової військової служби на строк від шести місяців до двох років у тих випадках, якщо це передбачено відповідною санкцією статті Кримінального кодексу України, або коли суд, враховуючи обставини справи і особу засудженого, вважає за доцільне замінити позбавлення волі на строк понад два роки триманням в дисциплінарному батальйоні на той самий строк.

При цьому кримінальне законодавство встановлює, що зазначене покарання замість позбавлення волі не може застосовуватись до осіб, які вже відбували покарання у виді позбавлення волі.

Стаття 72 КК України встановлює, що один день утримання в дисциплінарному батальйоні відповідає одному дню позбавлення волі.

Порядок та умови виконання покарання у вигляді тримання в дисциплінарному батальйоні встановлюються главою 14 КВК України,

Положенням про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України, затвердженим Указом Президента України №139/94 від 5 квітня 1994 р., та Інструкцією про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні, затвердженою Наказом Міністра оборони України від 29 листопада 2004 р. (далі — Інструкція).

Необхідність регулювання порядку та умов виконання покарання у вигляді тримання в дисциплінарному батальйоні окремим нормативно-правовим актом викликана наявністю спеціального суб'єкта — військовослужбовця строкової служби (далі — військовослужбовець).

Стаття 71 КВК України в ч. 6 встановлює, що особи, які відбувають покарання в дисциплінарному батальйоні, виконують обов'язки і користуються правами, встановленими законодавством для військовослужбовців Збройних Сил України, з обмеженнями, передбаченими КВК України. Наприклад, це проявляється в тому, що відпустки, передбачені для військовослужбовців, засудженим військовослужбовцям не надаються.

Відповідно до п. 1.3 Інструкції дисциплінарний батальйон є військовою частиною, яку утримують на окремому штаті. Загальне керівництво дисциплінарним батальйоном здійснює Міністр оборони України через начальника Головного управління Військової служби правопорядку Збройних Сил України, який забезпечує добір і розстановку кадрів офіцерського складу, контролює режим та умови тримання засуджених військовослужбовців, організацію праці, військове навчання та виховну роботу.

Підставою для тримання у дисциплінарному батальйоні є вирок військового суду, який набрав законної сили.

Відповідно до ч. 5 ст. 71 КВК України на засуджених військовослужбовців, які тримаються в дисциплінарному батальйоні, поширюються положення КВ кодексу щодо суспільно корисної праці, соціально-виховної роботи, загальноосвітнього і професійно-технічного навчання, громадського впливу. Із засудженими також проводяться військові навчання.

Відповідно до Закону України «Про прокуратуру» нагляд за дотриманням законів у дисциплінарному батальйоні здійснює Генеральний прокурор України і підпорядковані йому військові прокурори.

Внутрішню і вартову службу та конвоювання засуджених у дисциплінарному батальйоні організовують відповідно до вимог Стату-

ту внутрішньої служби Збройних Сил України, Статуту гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України та Інструкції. Засуджених військовослужбовців до несення вартової служби та конвоювання не залучають. Засуджені, які стали на шлях виправлення, можуть бути призначені днювальними дисциплінарних рот та робітниками їдальні.

Відповідно до п. 2.1 Інструкції військовослужбовців, засуджених до покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні, до набрання вироком законної сили тримають на гауптвахтах Військової Служби правопорядку в Збройних Силах України.

Строк відбування покарання в дисциплінарному батальйоні обчислюється з моменту, визначеного у вирокі з урахуванням відповідно до ст. 72 КК України часу попереднього ув'язнення.

Направлення засудженого до місця відбування покарання здійснюється командиром військової частини в триденний строк і обов'язково під конвоєм.

Згідно з п. 2.6 Інструкції начальник органу управління Служби правопорядку в гарнізоні надсилає в дисциплінарний батальйон через начальника конвою відповідні документи: супровідний лист; копію вироку суду та розпорядження про його виконання, а у разі зміни вироку — і копію касаційної ухвали суду; обліково-послужну та службові картки і медичну книжку; військовий квиток; продовольчий, речовий та харчовий атестати; особисті речі та їх опис.

Засуджених, яких направляють до дисциплінарного батальйону, забезпечують предметами обмундирування, якими вони користувалися, згідно з нормами постачання.

Про прийом засудженого до дисциплінарного батальйону командир дисциплінарного батальйону письмово повідомляє начальника органу управління Служби правопорядку, звідки прибув засуджений військовослужбовець, останній у свою чергу письмово повідомляє суд та одного із близьких родичів військовослужбовця.

Гроші та цінності, що належать засудженому, начальник конвою здає до фінансової служби дисциплінарного батальйону, де вони зраховуються на особистий рахунок засудженого. Ордени, медалі, нагрудні значки та документи на них зберігають у штабі дисциплінарного батальйону, а інші особисті речі засудженого — у спеціальній коморі.

Засуджених зараховують до списків змінного складу дисциплінарного батальйону з дня їх прибуття і утримують за рахунок військових частин, з яких вони прибули.

У зв'язку з тим, що за своєю суттю дисциплінарний батальйон є військовим підрозділом, мають місце деякі особливості його просторової структури і обладнання приміщень. Питання розміщення засуджених у дисциплінарних батальйонах регламентуються розділом 4 Інструкції де встановлено, що дисциплінарний батальйон розташовується окремо від інших військових частин гарнізону. Усі службові та житлові приміщення, призначені для розташування підрозділів охорони, обслуговування, сержантів дисциплінарних рот, квартири військовослужбовців, склади стрілецької зброї та боєприпасів розміщують поза територією, де тримають засуджених військовослужбовців.

Територія, на якій розташовані жилі та інші будівлі і споруди, призначені для розміщення та обслуговування засуджених, повинна бути обгороджена парканом суцільного заповнення заввишки не менш як 2,5 метра. Зверху на паркані влаштовують козирок з колючого дроту. На паркані або в забороненій смузі розміщують технічні засоби охорони.

Двері контрольно-пропускних пунктів і вхідні ворота в розташуванні дисциплінарного батальйону відчиняються тільки за розпорядженням чергового дисциплінарного батальйону. Вікна і двері приміщень, в яких розміщують засуджених, обладнують металевими ґратами. У приміщеннях уночі обов'язково горить чергове освітлення.

На роботу і заняття за межі розташування дисциплінарного батальйону засуджених виводять у складі відділення чи взводу під охороною озброєного конвою за командою командира дисциплінарного батальйону, про що обов'язково робиться запис у книзі виходу та повернення засуджених. Автомобільний транспорт, який в'їжджає і виїжджає з території, оглядається черговим батальйону або його помічником.

У виняткових випадках засудженим, які стали на шлях виправлення, може бути дозволено пересування без конвою, якщо це необхідно за характером роботи, яку вони виконують. Дозвіл на пересування без конвою оформлюється наказом командира дисциплінарного батальйону.

Стаття 72 Кримінально-виконавчого кодексу України встановлює, що засуджені військовослужбовці під час відбування покарання у дисциплінарному батальйоні зобов'язані додержуватися вимог режиму, встановлених КВК України та нормативно-правовими актами Міністерства оборони.

§ 2. Режим у дисциплінарному батальйоні

Отже, розглянемо основні елементи режиму відбування покарання у вигляді тримання в дисциплінарному батальйоні.

Стаття 72 КВК України встановлює, що під час відбування покарання в дисциплінарному батальйоні всі засуджені військовослужбовці незалежно від їхнього військового звання та характеру попередньої служби перебувають як солдати і носять єдині встановлені для даного дисциплінарного батальйону форму одягу та знаки розрізнення.

Статтею 73 КВК України засудженим військовослужбовцям, що відбувають покарання в дисциплінарних батальйонах, надається право на короткострокові та довгострокові побачення.

Короткострокові побачення з родичами або іншими особами надаються один раз на місяць тривалістю до чотирьох годин у спеціально обладнаному приміщенні під контролем представника дисциплінарного батальйону у вільний від роботи чи занять час у дні і години, встановлені командиром дисциплінарного батальйону.

Тривалі побачення надаються тільки з близькими родичами (батьком, матір'ю, сином, дочкою, дружиною, братами, сестрами, дідом, бабкою, усиновителями або всиновленими) один раз на три місяці тривалістю до трьох діб з правом спільного проживання в спеціально обладнаних приміщеннях дисциплінарного батальйону. На час тривалого побачення військовослужбовці звільняються від роботи і занять.

Відповідно до ч. 4 ст. 73 КВК України в порядку, що встановлюється командиром дисциплінарного батальйону, засуджені військовослужбовці можуть вести телефонні розмови з близькими родичами без обмеження їх кількості.

Крім цього, для одержання правової допомоги засудженим військовослужбовцям можуть надаватися побачення з адвокатом або іншим спеціалістом у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, наодинці. Таке побачення не може бути обмежено в часі.

Стаття 74 КВК України надає засудженим військовослужбовцям право на листування. Засудженим дозволяється відправляти та отримувати листи і телеграми без обмеження їх кількості. Вручення листів, що надходять, проводиться старшиною роти або заступником командира взводу, в присутності якого засуджений зобов'язаний їх розпечатати. Зміст листів перевіряє не підлягає. Виявлені при цьому

заборонені вкладення вилучаються. Розпечатувати листи, що відправляються засудженими, заборонено (п. 6.1 Інструкції).

За загальним правилом, відпустки, передбачені для військовослужбовців строкової служби, засудженим військовослужбовцям не надаються (ч. 7 ст. 71 КВК України). Але відповідно до ст. 75 КВК України у зв'язку з винятковими обставинами (смерть або тяжка хвороба близького родича, яка загрожує життю хворого; стихійне лихо, яке завдало значної матеріальної шкоди майну засудженого військовослужбовця та його сім'ї) засудженому військовослужбовцю може бути дозволено короткочасний виїзд за межі дисциплінарного батальйону на строк до семи діб, не враховуючи часу, необхідного для проїзду в обидва кінці.

Дозвіл на короткостроковий виїзд надає командир дисциплінарного батальйону з урахуванням особи і поведінки засудженого військовослужбовця. Час перебування засудженого військовослужбовця за межами дисциплінарного батальйону зараховується до строку відбування покарання. Оплату проїзду засудженому військовослужбовцю забезпечує дисциплінарний батальйон.

Згідно зі ст. 76 КВК України засуджені військовослужбовці мають право на отримання посилок (передач) і бандеролей. При цьому кількість цих посилок (передач) і бандеролей законодавством не обмежується.

Посилки (передачі) і бандеролі, що надходять на ім'я засуджених військовослужбовців, підлягають огляду. Порядок огляду та вручення їх засудженим військовослужбовцям встановлює командир дисциплінарного батальйону.

У разі виявлення в посилці (передачі) чи бандеролі речей або предметів, які засудженому військовослужбовцю мати заборонено, їх вилучають, заносять до опису особистих речей засудженого і зберігають разом з іншими його особистими речами до закінчення строку відбування покарання.

Максимальна вага посилки, передачі чи бандеролі визначається умовами зв'язку.

Відповідно до п. 5.3 Інструкції для засуджених військовослужбовців встановлюється шестиденний робочий тиждень з одним вихідним днем. Розпорядок дня у дисциплінарному батальйоні встановлюється командиром батальйону. У розпорядку дня має бути передбачено: роботу на виробництві не менше як 8 годин, нічний сон — 8 годин, приймання їжі — три рази на день, по одному дню на тиждень — для навчальних занять та парково-господарських робіт.

На прохання засуджених або за ініціативою релігійних організацій може бути проведено богослужіння, релігійні обряди та церемонії,

час і умови здійснення яких визначає командир дисциплінарного батальйону.

Пропозиції, заяви та скарги засуджених військовослужбовців розглядаються в порядку, визначеному законодавством для військовослужбовців Збройних Сил України (ч. 8 ст. 71 КВК України).

Згідно зі ст. 6 КВК України поряд з режимом відбування покарання до основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених слід відносити і суспільно корисну працю, соціально-виховну роботу, навчання та суспільний вплив.

Питання організації праці засуджених військовослужбовців у дисциплінарних батальйонах регулюються ст. 77 КВК України та розділом 4 Положення про дисциплінарні батальйони у Збройних Силах України.

За загальним правилом всі засуджені військовослужбовці обов'язково залучаються до праці на підприємствах, будівництві та інших об'єктах Міністерства оборони України, у майстернях дисциплінарного батальйону, як правило, з використанням техніки.

Праця засуджених організовується з дотриманням правил охорони праці, техніки безпеки та виробничої санітарії, що встановлені законодавством про працю та відповідними нормативно-правовими актами Міністерства оборони України.

За результатами праці засуджені військовослужбовці отримують заробітну плату відповідно до законодавства про працю. Нараховані суми заробітку засудженим військовослужбовцям зараховуються у встановленому порядку на їх особисті рахунки.

Відповідно до ст. 78 КВК України та розділом 8 Інструкції військового навчання засуджених військовослужбовців організовується та проводиться за спеціальною програмою, яка розробляється Міністерством оборони України. Для проведення занять створюється необхідна навчально-матеріальна база. Заняття з бойової підготовки проводять з навчальною зброєю без багнета і затвору.

§ 3. Соціально-виховна робота із засудженими військовослужбовцями

Соціально-виховна робота із засудженими військовослужбовцями, як вже зазначалося, є одним з головних засобів їх виправлення та ресоціалізації. А оскільки мова йде про відбування покарання військовослужбовцями, то ця робота в умовах дисциплінарного батальйону має певні особливості.

Стаття 79 КВК України визначає, що соціально-виховну роботу з засудженими військовослужбовцями організовує і проводить командування дисциплінарного батальйону. Вона ведеться відповідно до КВК та нормативно-правових актів Міністерства оборони України. Командири військових частин, з яких прибули засуджені військовослужбовці, зобов'язані підтримувати постійний зв'язок з командиром дисциплінарного батальйону, цікавитися поведінкою колишніх підлеглих і сприяти їх ресоціалізації.

Частина 2 ст. 79 КВК України надає можливість місцевим органам виконавчої влади і громадським організаціям також брати участь у соціально-виховній роботі в дисциплінарному батальйоні, що розташовані на їх території.

Основними формами виховної роботи є:

- заняття з гуманітарної підготовки та інформування особового складу;

- індивідуальна робота, яку проводять офіцери, прапорщики та сержанти на основі глибокого вивчення особистості кожного засудженого, його ділових, моральних і психологічних якостей;

- правове виховання;

- психологічна робота із засудженими в умовах відбування покарання;

- організація лекцій, доповідей, бесід, вечорів запитань та відповідей, тематичних та літературних вечорів, читання газет і журналів, перегляд телевізійних передач та демонстрації кінофільмів, відеофільмів виховної спрямованості тощо;

- залучення засуджених військовослужбовців до участі в художній самодіяльності, спортивно-масовій, бібліотечній та клубній роботі.

З метою розвитку навичок самоорганізації осіб, які відбувають покарання в дисциплінарному батальйоні, заохочення їх корисної ініціативи та використання громадського впливу на їх виправлення та ресоціалізацію в ротах дисциплінарного батальйону створюються самодіяльні ради, що працюють під керівництвом командирів цих підрозділів (ст. 80 КВК України, п. 41 Положення про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України).

Самодіяльну раду обирають на зборах роти дисциплінарного батальйону. Склад ради затверджує командир дисциплінарного батальйону своїм наказом.

До складу самодіяльної ради можуть бути обраними засуджені військовослужбовці, які мають зразкову поведінку, сумлінно ставляться до праці та військової служби.

§ 4. Заходи заохочення і стягнення, що застосовуються до засуджених військовослужбовців та порядок їх застосування

Статті 81 та 82 КВК України та розділ 10 Інструкції визначають систему заходів заохочення та стягнення, що застосовуються до засуджених військовослужбовців у дисциплінарному батальйоні.

За порушення встановленого порядку відбування покарання до засуджених військовослужбовців можуть бути застосовані такі дисциплінарні стягнення: зауваження; догана; сувора догана; призначення в наряд на роботу — до п'яти днів у вільний від роботи і навчання час; арешт з триманням на гауптвахті — до десяти діб; виключення із числа тих, хто виправляється.

Як зазначено в п. 10.2 Інструкції, арешт з триманням на гауптвахті застосовують до засуджених військовослужбовців, які систематично порушують дисципліну, коли всі інші заходи стягнення не дали позитивних результатів. Засуджені військовослужбовці, заарештовані у дисциплінарному порядку, відбувають арешт на гауптвахті дисциплінарного батальйону згідно з вимогами Статуту гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України.

Під час перебування на гауптвахті засуджені військовослужбовці не мають права на побачення, одержувати посилки, передачі, бандеролі та листи. При цьому всіх заарештованих військовослужбовців тримають в одиночних камерах.

За злочини, вчинені під час відбування покарання в дисциплінарному батальйоні, винні особи несуть відповідальність відповідно до Кримінального кодексу України.

За сумлінну поведінку і ставлення до праці та військової служби згідно зі ст. 81 КВК України до засуджених військовослужбовців можуть бути застосовані такі заходи заохочення: оголошення подяки; зняття раніше накладеного дисциплінарного стягнення; надання додатково одного короткострокового побачення або телефонної розмови на місяць; нагородження цінним подарунком або премією у розмірі місячного грошового забезпечення; зарахування до списку тих, хто виправляється.

Засуджені військовослужбовці, які сумлінною поведінкою і ставленням до праці та військової служби довели своє виправлення, відповідно до ч. 2 ст. 81 КВК України можуть бути представлені коман-

диром дисциплінарного батальйону у встановленому законом порядку до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.

Порядок застосування заохочень і накладення стягнень на засуджених військовослужбовців та їх облік здійснюється відповідно до вимог Дисциплінарного статуту Збройних Сил України та Інструкції.

§ 5. Матеріально-побутове та медичне забезпечення засуджених військовослужбовців

Питання матеріально-побутового і медичного забезпечення засуджених військовослужбовців, які відбувають покарання у дисциплінарних батальйонах, регулюються ст. 84 КВК України, розділом 11 Інструкції та іншими нормативно-правовими актами Міністерства оборони і Генерального штабу Збройних Сил України.

Створення житлово-побутових умов для засуджених та їх медичне обслуговування здійснюється відповідно до вимог Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України.

Засуджені військовослужбовці забезпечуються речовим майном та продовольством за нормами, встановленими для військовослужбовців строкової служби.

Щомісячне грошове забезпечення засуджених військовослужбовців у розмірі окладу, встановленого за першим тарифним розрядом для солдатів, матросів першого року строкової служби, зараховують на їхні особисті рахунки.

Пункт 11.5 Інструкції визначає перелік речей і предметів першої необхідності, які дозволяється мати при собі засудженим військовослужбовцям під час відбування покарання у дисциплінарному батальйоні, а саме — мило, зубну щітку, зубний порошок або пасту, гребінець, носову хустинку, тютюнові вироби, сірники або запальнички, приладдя для гоління, чищення одягу та взуття, особисті листи та папір для письма, книги, конверти, ручку та олівці. Указані предмети, крім установлених за нормами постачання, закупаються організовано за рахунок власних коштів засуджених у порядку, встановленому командиром дисциплінарного батальйону.

Хворих засуджених у разі потреби направляють на лікування до військового госпіталю та повертають до дисциплінарного батальйону

під конвоєм, за винятком засуджених військовослужбовців, яким надано право пересування без конвою.

Охорона засуджених у межах госпіталю організовується начальником гарнізону за місцем дислокації госпіталю згідно з вимогами Статуту гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України та Інструкції.

Слід також мати на увазі, що час перебування на лікуванні в госпіталі зараховується до строку відбування покарання.

§ 6. Звільнення від відбування покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців

Порядок звільнення з дисциплінарного батальйону визначається розділом 12 Інструкції.

Відповідно до п. 12.1 Інструкції засуджених звільняють з дисциплінарного батальйону за таких підстав:

- після відбуття строку покарання, призначеного вироком суду;
- в силу акта амністії;
- у зв'язку з помилуванням;
- у зв'язку з винесенням судом ухвали (постанови, рішення) про умовно-дострокове звільнення або звільнення через хворобу.

Засуджені військовослужбовці, які визнані військово-лікарською комісією непридатними за станом здоров'я до військової служби у мирний час, звільняються судом від покарання за поданням командира дисциплінарного батальйону і висновком військово-лікарської комісії (ст. 85 КВК України). Осіб, щодо яких судом винесено ухвалу про дострокове звільнення від подальшого відбування покарання за станом здоров'я, командир дисциплінарного батальйону достроково звільняє з військової служби і направляє до військового комісаріату або військової частини, звідки вони прибули (п. 65 Положення про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України).

За загальним правилом час перебування засуджених військовослужбовців у дисциплінарному батальйоні до строку військової служби не зараховується. Тому осіб, звільнених з дисциплінарного батальйону, направляють для подальшого проходження строкової військової служби, як правило, в ті ж військові частини і підрозділи, в яких вони проходили службу до засудження.

Командир дисциплінарного батальйону повідомляє командира військової частини про дату відправлення звільненого військовослужбовця, а командир військової частини направляє в дисциплінарний батальйон свого представника для супроводження даного військовослужбовця до розташування військової частини.

Час перебування засуджених військовослужбовців у дисциплінарному батальйоні до строку військової служби не зараховується. Але пункт 62 Положення про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України встановлює підстави, за наявності яких звільненим з дисциплінарного батальйону військовослужбовцям час відбування покарання може бути зараховано в строк військової служби. Так, командуючий військами оперативного командування, командуючий Військово-морськими Силами України мають право зараховувати час перебування в дисциплінарному батальйоні до строку військової служби:

– особам, які оволоділи військовою спеціальністю, добре знають і чітко виконують вимоги військових статутів та бездоганно несуть службу після звільнення з дисциплінарного батальйону;

– особам, звільненим з дисциплінарного батальйону, якщо вони, відбуваючи покарання, твердо стали на шлях виправлення, виявили високу дисциплінованість і чесне ставлення до праці та військової служби.

Клопотання про зарахування часу перебування в дисциплінарному батальйоні до строку військової служби може бути подано:

– командиром частини (корабля), до якої прибув звільнений з дисциплінарного батальйону, не раніше як через чотири місяці після прибуття його до частини (на корабель);

– командиром дисциплінарного батальйону щодо осіб, ровесники яких звільнені в запас, — за один–два місяці до закінчення строку покарання.

Клопотання про зарахування часу перебування в дисциплінарному батальйоні до строку строкової військової служби зазначеним особам, звільненим умовно-достроково, доповідають відповідному командуючому не пізніше як через три дні після постановлення судом ухвали.

Військовослужбовців, що відбули покарання або звільнені умовно-достроково і яким час перебування у дисциплінарному батальйоні зараховано до строку строкової служби, та осіб, що підлягають звільненню у зв'язку з амністією або помилюванням, звільняють з військової служби в запас безпосередньо з дисциплінарного батальйону, якщо вони вже відслужили встановлені Законом України «Про загальний військовий обов'язок та військову службу» строки військової служби.

Звільнені з дисциплінарного батальйону отримують у штабі батальйону такі документи: довідку про звільнення, обліково-послужну картку, військовий квиток, медичну книжку, продовольчий, речовий та грошовий атестати. Службову характеристику і послужну картку надсилають до військової частини поштою. Ордени, медалі, нагрудні значки та документи на них, гроші та цінності, а також інші особисті речі видають звільненому під розписку. Предмети обмундирування та взуття, що стали непридатними до вжитку, замінюють на придатні до носіння.

Звільнених з дисциплінарного батальйону забезпечують проїзними документами, грошима для продовольчо-дорожніх потреб або армійським сухим пайком та милом за встановленими нормами і вони самостійно прямують до військових частин або до місця проживання. Про прибуття звільненого до військової частини її командир повинен негайно повідомити командира дисциплінарного батальйону. До військових частин вони прямують під супроводженням представника військової частини, до якої він вибуває, а до місця проживання — самостійно.

Засуджених військовослужбовців, які відбули покарання у дисциплінарному батальйоні або достроково звільнені від цього покарання, визнають такими, що не мають судимості, а умовно-достроково звільнених визнають такими після закінчення невідбутої частини строку покарання.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Назвіть нормативно-правові акти, якими регулюються порядок і умови виконання покарання у виді тримання військовослужбовців у дисциплінарному батальйоні. Дайте стислу характеристику Положення про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України і Інструкції про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні.
2. Яким чином відповідно до кримінально-виконавчого законодавства організовується порядок виконання цього покарання?
3. Розкрийте вимоги режиму в дисциплінарному батальйоні.
4. В якому порядку здійснюється звільнення військовослужбовців від відбування покарання у дисциплінарному батальйоні?

Розділ 17

Класифікація засуджених до позбавлення волі та їх розподіл за видами установ виконання покарання

§ 1. Поняття та значення класифікації засуджених до позбавлення волі

Ефективне досягнення цілей покарання має декілька складових. Найголовнішими з них є індивідуалізація покарання при його призначенні, а також індивідуалізація покарання при його виконанні. Важливість останньої складової полягає в тому, що вона передбачає зміну обсягу кари залежно від поведінки засуджених в установах виконання покарання, визначає оптимальні засоби виховного характеру для досягнення позитивних змін в особистості засудженого, розробляє сучасні науково обґрунтовані програми психолого-педагогічної корекції осіб, які відбувають покарання, іншими словами — на стадії виконання покарання має місце комплексна індивідуалізація карально-виховного впливу на засудженого для подальшої його ресоціалізації, зміна його правового положення, здійснення індивідуальної і загальної превенції.

Особи, які вчинили злочини і засуджені до позбавлення волі, повинні відбувати призначений судом строк покарання в установах виконання покарань. За цей час з ними має бути проведений досить складний комплекс різних заходів виховного характеру. Процес виховання і особливо виправлення дорослих людей складний сам по собі, однак найбільша

його складність виявляється в умовах місць позбавлення волі, коли він відбувається при негативному оточенні, в умовах групових і особистісних конфліктів. Різний вік засуджених, різний рівень їхньої соціально-моральної зіпсованості, відмінності в характері, ступінь суспільної небезпеки вчинених злочинів, тривалість злочинного способу життя та інші фактори потребують певних методик, спеціальних програм у роботі з різними групами засуджених у процесі організації всієї діяльності в установах виконання покарань. Разом з тим окремим групам засуджених властиві загальні, найбільш суттєві ознаки, згідно з якими вони можуть розподілятися на відносно однорідні категорії. Необхідність дотримання вимог диференційованого виконання покарання у виді позбавлення волі обумовила класифікацію засуджених.

За словником, «класифікація» — це розподіл будь-якої чисельності, множини на відносно однорідні групи, класи. Вона базується на судженнях про схожість і відмінність об'єктів, є опорним пунктом пізнання. Наука неможлива без класифікації і типології об'єктів і предметів, що вивчаються. Більше того, класифікація — одна з потреб людського розуму, яка певним чином забезпечує економію мислення. Вона має також і важливе практичне значення, оскільки обґрунтовує диференційований підхід до впливу на різні класи об'єктів, більш глибоке їх вивчення і осмислення.

Значення класифікації засуджених полягає в тому, що вона забезпечує:

а) ізоляцію різних категорій засуджених, що зменшує шкідливий взаємовплив (дослідження свідчать про те, що кожний третій рецидивіст, який відбуває покарання, новий злочин учинив завдяки набутому досвіду в місцях позбавлення волі), мінімізує міжгрупові і міжособистісні конфлікти;

б) зниження негативного впливу умов позбавлення волі на особистість засудженого;

в) диференційований підхід до проведення виховного впливу на засуджених за допомогою індивідуальних програм соціально-психологічної роботи, враховуючи при цьому особистісні відмінності різних категорій засуджених, тобто забезпечення такого впливу, який необхідний з точки зору його характеру і ступеня інтенсивності безпосередньо для даної категорії засуджених (класифікаційної групи);

г) індивідуалізацію виконання призначеного покарання. Цілком зрозуміло, що режим тримання і заходи впливу щодо осіб, які раніше відбували покарання, суттєво відрізняються від режиму і аналогічних

заходів, які застосовуються до осіб, засуджених уперше, для засуджених жінок і неповнолітніх.

Згідно зі ст. 67 Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими класифікація засуджених має на меті, по-перше, відокремлення ув'язнених від злочинців, які через своє злочинне минуле та негативні риси характеру можуть шкідливо впливати на них; по-друге, розподіл ув'язнених на категорії, що полегшують роботу з ними з метою повернення їх до життя в суспільстві. Окрім того, правила передбачають, що класифікація має бути гнучкою, захищати групи ув'язнених та їхні права, визначати необхідні рівні безпеки і контролю, забезпечувати різні види діяльності, що відповідають індивідуальним потребам. Таким чином, індивідуалізація виконання покарання є логічним продовженням диференціації, означає зміну правового статусу особи, збільшення або зменшення правових обмежень під час перебування в установах виконання покарань (УВП);

г) створення умов для належного виконання покарання під час його відбування засудженими. Європейські тюремні правила (пункти 11, 12) рекомендують при розміщенні в'язнів за різними установами або режимами належним чином враховувати їх правове становище (попередньо ув'язнений або засуджений в'язень, засуджений уперше, рецидивіст, короткий чи тривалий термін позбавлення волі), особливі вимоги щодо режиму, медичні потреби, стать та вік. Відокремлювати від таких в'язнів, які можуть використовувати спільне розміщення на свою користь, шкідливо впливати на інших; сприяти розміщенню, яке полегшує їх виправлення та соціальну реінтеграцію і враховує вимоги управління та безпеки. Отже, диференціація та індивідуалізація виконання покарань включає раціональне застосування заходів примусу, засобів виправлення засуджених та стимулювання їх правослухняної поведінки як наслідок проведення диференціації та індивідуалізації самих засуджених;

д) створення раціональної системи УВП, на яку впливає характер і стан злочинності у країні, отже, і склад засуджених до позбавлення волі. Структура, штати, розміщення об'єктів на території УВП залежать від визначення певних категорій засуджених, тобто від офіційної класифікації. Для застосування різних виправних режимів (рівнів безпеки) або розміщення особливих категорій в'язнів Європейські в'язничні правила в міру можливості рекомендують використовувати окремі установи або окремі блоки таких установ (п. 13).

Таким чином, під класифікацією засуджених до позбавлення волі наука кримінально-виконавчого права розуміє розподіл їх на відносно однорідні категорії за певними ознаками для створення найбільш ефективних умов у досягненні цілей покарання.

Нова класифікація як засуджених до позбавлення волі, так і установ виконання покарань, була введена на виконання Спільної програми комісії європейського співтовариства і Ради Європи у галузі реформи правової системи, місцевого самоврядування та правоохоронної системи України, з метою приведення кримінально-виконавчої системи України у більшу відповідність до західноєвропейських стандартів та Європейських в'язничних правил.

Зміст класифікації залежить від її основи, класифікаційної ознаки (критерію). У свою чергу критерії визначаються завданнями (цілями) угруповання.

Класифікація засуджених до позбавлення волі, що передбачена нормами кримінально-виконавчого права, має тісний зв'язок з класифікацією злочинів у кримінальному праві і класифікацією особи злочинця у кримінології. Вони перебувають у постійній взаємодії, доповнюють одна одну, і це зрозуміло, оскільки досягнення цілей покарання у виді позбавлення волі неоднакове стосовно різних категорій засуджених і обумовлене різними факторами.

Крім того, кримінальне право класифікує злочинців за статтю і віком, а також залежно від їхньої минулої злочинної діяльності. За цією ознакою можна вирізнити: а) осіб чоловічої і жіночої статі, повнолітніх та неповнолітніх, осіб, які вчинили злочин уперше (серед них і особи, які вчинили злочини умисні і з необережності); б) рецидивістів (інколи така класифікація має назву класифікації залежно від соціальної небезпеки особи злочинця або класифікації за суб'єктом).

Віднесення злочину до певної класифікаційної групи пов'язане з певними правовими наслідками для засуджених, що вчинили злочини, причому ці наслідки мають досить вагоме значення з точки зору призначення і виконання покарання. Наприклад, чоловіки, які засуджені за особливо тяжкий злочин, можуть відбувати покарання у виправній колонії як середнього, так і максимального рівня безпеки, де умови тримання суттєво відрізняються; саме за такими особами, як правило, встановлюється адміністративний нагляд; порівняно з іншими засудженими вони потребують значно більшого терміну перебування у колонії для застосування умовно-дострокового звільнення, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким та ін.

Кримінально-правова класифікація не ставить перед собою завдання якось впливати на порядок організації виконання і відбування покарання. Вона покликана вирішувати дещо інші проблеми, головні з яких: притягувати чи не притягувати особу до кримінальної відповідальності, кваліфікація злочину, вид і розмір покарання, що призначається, тощо.

Головним завданням, метою класифікації засуджених до позбавлення волі є передусім диференціація їх за установами виконання покарання для того, щоб забезпечити індивідуалізацію покарання саме на стадії його виконання, тобто мати можливість змінювати обсяг кари залежно від характеру і ступеня небезпеки вчиненого злочину, особи засудженого, його поведінки під час відбування покарання. Окрім того, необхідність індивідуалізації виконання покарання передбачає обрання персональних засобів і методів впливу, вибір необхідних саме конкретному засудженому заходів виховного характеру.

Таким чином, індивідуалізація покарання при його виконанні означає індивідуалізацію всього карально-виховного процесу. Це потребує встановлення загальних вимог не для всіх засуджених у цілому, а безпосередньо для конкретної, однорідної групи, категорії засуджених, і робиться для того, щоб забезпечити диференційований підхід до процесу виконання покарання, надає можливість працівникам різних служб установ виконання покарання більш ефективно взаємодіяти між собою у визначенні оптимальних заходів впливу на засуджених.

§ 2. Юридична (первинна) класифікація засуджених до позбавлення волі

У літературі традиційно виділяють дві класифікаційні системи: юридичну (яка має правове значення) і психологічну (яка має педагогічне значення). Іноді їх ще називають зовнішньою і внутрішньою, первинною і вторинною.

Оскільки головним завданням класифікації засуджених до позбавлення волі є (як результат) досягнення максимальної ефективності виконання покарання, то в основу юридичної (первинної) класифікації покладені дві тісно пов'язані між собою групи ознак, які визначають: а) особу засудженого; б) характер і тяжкість учиненого злочину.

До першої групи ознак слід віднести соціально-демографічні (вік, стать, стан здоров'я, ступінь непрацездатності) і правові (громадянство, попереднє відбування покарання у вигляді позбавлення волі тощо).

Згідно із законом і вказаними критеріями засуджені до позбавлення волі поділяються:

– *за віком*: на дорослих і неповнолітніх. Дорослі засуджені тримаються у виправних колоніях мінімального, середнього та максимального рівня безпеки (ст. 18 КВК), неповнолітні засуджені — у виховних колоніях (ст. 19 КВК). Виокремлення із загальної кількості засуджених неповнолітніх обумовлено тим, що психіка і інтелект засудженого на час учинення ним злочину ще недостатньо сформовані і розвинуті. При відбуванні покарання таким засудженим на перший план як найважливіші висуваються виховні завдання, тому і колонії, де вони тримаються, мають назву виховних. Крім того, ці спеціальні колонії для неповнолітніх засуджених існують для ізоляції від їх шкідливого впливу дорослих злочинців;

– *за статтю*, що зумовлює окреме тримання осіб жіночої статі і чоловічої. Ця вимога поширюється і на неповнолітніх засуджених;

– засуджені *іноземні громадяни та особи без громадянства* повинні триматися окремо від засуджених громадян України. Для таких засуджених раніше, за часів існування Радянського Союзу, створювалися спеціальні установи виконання покарань. Нині за наказом ДДУПВП їх направляють у спеціально виділені колонії;

– *за станом здоров'я* засуджені поділяються на працездатних, непрацездатних, хворих на тяжкі та хронічні захворювання. Наприклад, засуджені, хворі на туберкульоз, утримуються в окремих, спеціальних виправних установах на правах лікувальних. Засуджені особи пенсійного віку, а також засуджені інваліди 1-ї і 2-ї груп мають певні пільги щодо працевлаштування, оплати праці, обов'язкового навчання тощо. Окремо розміщуються засуджені, які залишені в слідчому ізоляторі для робіт з господарського обслуговування цієї установи, вагітні жінки і жінки з немовлятами, які перебувають в будинках дитини при установах виконання покарання.

Серед даних, які характеризують особу засудженого, важливе значення має його *минула злочинна діяльність*, тобто сукупність відомостей, що дають уяву про характер раніше вчинених злочинів, вид покарання, яке відбувала людина раніше. Згідно з названими підставами кримінально-виконавче право вирізняє такі групи засуджених: 1) засуджені уперше; 2) особи, які раніше відбували покарання у вигляді позбавлення волі.

Ці засуджені ізолювані між собою і тримаються в спеціально створених для них установах виконання покарань різного рівня безпеки.

Принцип роздільного тримання засуджених в УВП на практиці здійснюється відповідно до ст. 92 КВК України. Так, уперше засуджених до позбавлення волі чоловіків тримають окремо від тих, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі; уперше засуджених за злочини, що не є тяжкими, тримають окремо від уперше засуджених за тяжкі злочини.

Ізольовано від інших засуджених, а також окремо тримаються засуджені до довічного позбавлення волі, засуджені, яким покарання у виді смертної кари замінено довічним позбавленням волі, засуджені, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування або амністії. Окремо тримаються чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, а також засуджені, які раніше працювали в суді, органах прокуратури, юстиції та правоохоронних органах.

Проте вимоги роздільного тримання засуджених не поширюються на лікувальні заклади місць позбавлення волі і колонії, призначені для тримання і лікування інфекційних хворих засуджених. Порядок тримання таких засуджених в лікувальних установах визначається нормативно-правовими актами Державного департаменту України з питань виконання покарань.

Отже, класифікація засуджених до позбавлення волі передбачає, передусім, ізоляцію і роздільне тримання засуджених, їхнє перебування не тільки на території житлових секцій та інших приміщень УВП, а й на виробництві.

У спеціальній літературі висловлюються пропозиції щодо ізольованого тримання засуджених психопатів. Це дозволяло б, з одного боку, застосовувати карально-виховний процес, який потрібен саме для такої категорії людей, умови тримання яких включали б усі вимоги звичайного режиму і доповнювалися б специфічними засобами медичного і психологічного характеру, а з другого — створювати нормальну обстановку відбування покарання для здорових засуджених.

До другої групи ознак належать характер і ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину. Виходячи з цього критерію, КВК виокремлює такі групи засуджених: 1) які вчинили злочини невеликої, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі злочини; 2) чоловіки, засуджені за вчинення умисного злочину середньої тяжкості, умисного тяжкого або особливо тяжкого злочину в період відбування покарання у виді позбавлення волі.

Окреме тримання засуджених за названими ознаками здійснюється з урахуванням інших підстав класифікації (стать, вік, особа засудженого, громадянство і т. д.). Наприклад, особа, яка вчинила тяжкий злочин, відбуватиме покарання в одній із таких установ: виправній колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, якщо злочин учинено дорослою жінкою, і у виховній колонії, якщо такий злочин учинений неповнолітніми, середнього рівня безпеки, якщо злочин учинено дорослою людиною.

Таким чином, юридична класифікація засуджених до позбавлення волі впливає на систему установ виконання покарання, призводить до змін у правовому становищі засуджених.

§ 3. Психолого-педагогічна (вторинна) класифікація засуджених до позбавлення волі

Водночас при організації процесу карально-виховного впливу в конкретній установі виконання покарання така класифікація у ряді випадків є недостатньою. З метою диференціації цього процесу виникає необхідність вирізнити інші групи засуджених, які мають спільні риси з точки зору психолого-педагогічної характеристики осіб, які відбувають покарання. Виділення таких груп за певними ознаками є по суті своїй психолого-педагогічною класифікацією (вторинною, внутрішньою). Глибоке і всебічне вивчення особи засудженого — обов'язкова умова виховного процесу в місцях позбавлення волі, завдяки чому він стає більш ґрунтовним і усвідомленим, дозволяє враховувати особливості психологічної структури тих, хто відбуває покарання, орієнтувати систему їх правових і моральних переконань відповідно до норм і цінностей, прийнятим в суспільстві.

Варто підкреслити, що і первинна і вторинна класифікація є двома самостійними видами, впливають одна із одної в процесі виконання покарання, однак мають різні цілі і первинна класифікація детермінує вторинну. Наявність саме двох видів (етапів) класифікації засуджених до позбавлення волі обумовлює щонайменше двох суб'єктів, які її здійснюють. Первинна класифікація засуджених проводиться Державним департаментом України з питань виконання покарань (Регіональними комісіями), шляхом визначення колонії певного рівня безпеки, для створення оптимальних умов в реалізації

кари та індивідуального попередження і безпосередньо місця, тобто конкретної місцевості, де знаходиться ця колонія.

На відміну від юридичної психолого-педагогічна класифікація (вторинна, внутрішня) не впливає на правове становище засудженого, однак її застосування обов'язкове при формуванні відділень соціально-психологічної служби, робочих бригад засуджених, при поселенні в житлове приміщення. Вона не впливає на розподіл засуджених за видами установ виконання покарання, проте її мають на увазі, коли необхідно розподілити засуджених між установами одного й того ж виду. Наприклад, засуджені, до яких згідно з вироком суду (статті 92–96 КК України) застосовуються примусові заходи лікування від алкоголізму або наркоманії, направляються до тих колоній, де буде організоване їхнє лікування, хворі на туберкульоз, дерматовенерологічні, соматичні захворювання — у спеціалізовані лікувальні установи.

Вторинна класифікація, як правило, проводиться безпосередньо адміністрацією виправних і виховних установ, починається під час перебування засудженого у відділенні карантину, діагностики та розподілу перед направленням до відділення соціально-психологічної служби. За підсумками вивчення його особистості є можливість прогнозувати не тільки варіанти очікуваної поведінки у подальшому, а обирати оптимальні засоби контролю з боку персоналу установи для забезпечення належного рівня безпеки, координувати спільні зусилля співробітників різних служб установи для більш ефективного виховного впливу.

Критеріями такої класифікації можуть бути: характер учиненого злочину, криміногенна зараженість особистості, тобто глибина і стійкість її антисуспільної спрямованості, рівень суспільної небезпеки, сформованість правосвідомості та рівень моральної занедбаності, ставлення до умов відбування покарання, наявність або відсутність лідерських якостей, вік, освіта, соціальне положення, риси характеру, професія і трудовий досвід, рід занять до засудження, стан здоров'я і сімейний стан, медичні показники тощо.

Якщо виховний процес в установах виконання покарання розглядати як постійне проходження засудженим певних етапів виправлення, то слід якимось чином визначити ці етапи, щоб зафіксувати на кожному з них досягнення щодо кожного засудженого. Саме це і передбачає кримінально-виконавче законодавство (статті 100, 101 КВК України). Так, наприклад, серед засуджених вирізняють групи осіб, *які стали на шлях виправлення, твердо стали на шлях виправлення і довели своє виправлення* зразковою поведінкою і сумлінним ставлен-

ням до праці, навчання, активною життєвою позицією. Віднесення засудженого до однієї з визначених груп має вагомим практичним значенням і пов'язане зі зміною умов тримання при відбуванні покарання: від покращання їх у межах однієї колонії або переведення до установи з менш суворими умовами утримання, аж до умовно-дострокового звільнення (статті 81, 107 КК України).

Цілком зрозуміло, що не всі засуджені одразу стають на шлях виправлення. Серед них чимало й таких, які порушують встановлені правила. Щоб мати можливість здійснити стосовно таких засуджених більш інтенсивний карально-виховний вплив, кримінально-виконавче законодавство виокремлює такі групи, як *порушники режиму, злісні порушники режиму* (статті 101, 133 КВК). Віднесення засудженого до однієї з таких груп також має серйозні наслідки — умови тримання під час відбування покарання можуть погіршуватися: таких осіб переводять до дисциплінарного ізолятора, приміщення камерного типу, у карцер, одиночну камеру.

Вторинна (психологічна) класифікація засуджених до позбавлення волі може здійснюватися і за такими критеріями, як ступінь педагогічної занедбаності засуджених та їхньої моральної деформації, і таким чином розрізняти осіб з неукоріненими антисуспільними поглядами і звичками, із сформованою антисуспільною установкою і з особливо стійкою антисуспільною установкою. Така класифікація у більшості випадків законом не регулюється, тож залишається широке поле для творчих пошуків з боку працівників установ виконання покарання і наукових працівників.

У спеціальній літературі пропонується виділяти засуджених за спрямованістю особистості як системою потреб, потягів, переконань, ідеалів, інтересів, прихильностей, світогляду, які визначають вибірковість ставлення індивіда до оточуючого світу, його життєві плани, перспективи діяльності і на цій підставі диференціювати їх на осіб зі стійкою позитивною, стійкою негативною, пристосовницькою та нестійкою, або суперечливою спрямованістю особистості. Вважається, що знання цієї класифікації дозволить забезпечити правильність вибору стратегії і тактики індивідуального впливу на особистість, прогнозувати її поведінку як у період відбування покарання, так і після звільнення з установ виконання покарання.

Відповідно до практичних цілей класифікації можлива диференціація засуджених і за іншими критеріями. Так, у педагогічних цілях можна розподіляти засуджених залежно від строку покарання, їхнього ставлення до праці, навчання як до засудження, так і в період від-

бування покарання, ставлення до вчиненого злочину, до призначеного покарання і т. д. З урахуванням вікових особливостей можна також виокремлювати засуджених молодого віку (18–25 років), середнього та старшого (понад 60 років).

Необхідність організації виховної роботи серед засуджених молодого віку пояснюється тим, що це вік найактивнішого періоду соціалізації особистості, період, коли відбувається формування основних рис характеру особи. Крім того, останнім часом, як свідчить наукова статистика, помітно збільшилася кількість засуджених віком від 18 до 25–30 років (становить 60, а в деяких УВП — до 70 % від загальної кількості всіх засуджених). І це, звісно, слід враховувати у виховній роботі. Тому в деяких установах виконання покарання засуджених молодого віку об'єднують в окремі відділення соціально-психологічної служби, виробничі бригади і ланки. Практика знає випадки, коли створювалися цілі молодіжні колонії.

На прикладі розглянемо таку класифікаційну ознаку, як спрямованість учиненого злочину. Кожна людина неповторно індивідуальна. Водночас між людьми багато спільного, надто коли вони ведуть подібний спосіб життя і займаються однією й тією ж діяльністю. Проблема класифікації осіб, які вчинили окремі злочини, є досить актуальною ще й через те, що вона пов'язана із завданням індивідуального кримінологічного прогнозування, у свою чергу це потребує всебічного урахування особливостей правопорушників, передусім тих, хто безпосередньо вчинив злочин. Вважають, наприклад, якщо людина вкрала один раз, то від неї можна очікувати нової крадіжки. Таке побоювання небезпідставне: як свідчать кримінологічні дослідження рецидиву, однорідні злочини повторюються з умовною ймовірністю в 60 %. Але водночас випадкові і ситуативні правопорушення, звичайно, не відтворюють спрямованості особи. Проте саме в спрямованості вчиненого злочину виявляються, передусім, негативні якості особи засудженого, що й визначає зміст впливу на нього в період відбування покарання. За цією ознакою можна вирізнити категорії засуджених:

1) за насильницькі (агресивні) злочини: вбивці, гвалтівники, хулігани тощо; їх об'єднує те, що вчинення злочину відбувається шляхом насильства над особою, вони посягають на життя, здоров'я, честь і гідність людини;

2) за корисливі злочини: крадії, хабарники, спекулянти, продавці наркотиків тощо;

3) за корисливо-насильницькі злочини: бандити, грабіжники, рекетири, розбійники;

4) за правопорушення, в яких виявляється правовий нігілізм, анархічне ставлення до державних правових заборон і наказів, нехтування своїми загальногромадянськими та правовими (професійними) обов'язками. Це досить неоднорідна група злочинців, вона охоплює посадових осіб, засуджених за некорисливі правопорушення, усі ненасильницькі замаху на порядок управління і громадський порядок, господарські злочини тощо.

Наукові дослідження показують, що названі групи засуджених до позбавлення волі відрізняються одна від одної за поведінкою як до вчинення ними злочину, так і в період відбування покарання, отже, кожна з цих груп потребує особливого педагогічного підходу. Найбільш негативну характеристику, як свідчать працівники УВП, мають засуджені за насильницькі і корисливо-насильницькі злочини. Через те така класифікація засуджених має не тільки теоретичне, але й важливе практичне значення, допомагає акцентувати увагу на вивченні певних якостей кожної групи, застосовувати індивідуальні і групові заходи виховного впливу.

На жаль, зазначені групи засуджених в установах виконання покарання не тримаються окремо, але необхідність такої диференціації — один із шляхів підвищення ефективності виконання призначеного покарання за допомогою цільових програм виховного впливу для конкретної групи засуджених.

Особа засудженого протягом усього періоду відбування покарання вивчається постійно: для виявлення як негативних якостей, що потребують корекції, так і позитивних, які слід закріплювати і використовувати у подальшій виховній роботі.

Проблема класифікації засуджених до позбавлення волі ні в науковому, ні в практичному відношенні не є повністю завершеною і, як свідчить практика, потребує свого подальшого удосконалення відповідно до вимог кримінально-виконавчого права і реалій нинішнього часу. Слід зазначити, що Державний департамент України з питань виконання покарань розробив і впроваджує в практичну діяльність установ виконання покарання Методичні рекомендації щодо класифікації засуджених, їх урахування при формуванні відділень соціально-психологічної служби та організації індивідуально-профілактичної роботи з різними категоріями засуджених, складання індивідуальних виховних програм, визначення форм і методів такої роботи.

§ 4. Визначення засудженому до позбавлення волі виду установи виконання покарання. Регіональні комісії

Новий кримінально-виконавчий кодекс України 2003 р. закріпив правило, згідно з яким вид колонії, в якій засуджені до позбавлення волі відбуватимуть покарання, визначається Державним департаментом України з питань виконання покарань, а не судом, як це було раніше. Уже з 2001 р. ця процедура як певний український експеримент (оцінка його ефективності ще попереду, схожого порядку не існує в жодній країні пострадянського простору) здійснюється Регіональними комісіями в областях.

За діючим кримінально-виконавчим законодавством порядок призначення виду установи виконання покарання регламентований ст. 18 КВК та Інструкцією про порядок розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі, яка затверджена Наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань № 261 від 16 грудня 2003 р.

Розподіл і направлення осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі, до установ виконання покарання, здійснюється безпосередньо у слідчих ізоляторах, спеціально створеними в територіальних органах управління ДДУПВП Регіональними комісіями.

Регіональна комісія у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, наказами, розпорядженнями, рішеннями, вказівками, роз'ясненнями та методичними рекомендаціями Державного департаменту України з питань виконання покарань.

Відповідно до покладених на неї завдань Регіональна комісія: здійснює у межах своєї компетенції визначення рівня безпеки виправної колонії, переведення засуджених до позбавлення волі, направлення та розподіл осіб, засуджених до позбавлення волі, до установ виконання покарання у межах регіону або відповідно до вимог Інструкції запитує у Державному департаменті України з питань виконання покарань наряди на направлення засуджених осіб до установ виконання покарань; направляє відповідні матеріали на

розгляд Апеляційної комісії; узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, розробляє пропозиції про вдосконалення законодавства і нормативно-правових актів та в установленому порядку вносить їх на розгляд Апеляційної комісії; забезпечує апробацію та впровадження інформаційних технологій у практику своєї діяльності та здійснює їх інтеграцію в інформаційну систему Департаменту; організовує підготовку, підвищення кваліфікації та стажування членів Регіональної комісії; уносить пропозиції до Департаменту щодо вдосконалення її діяльності; здійснює іншу діяльність у межах своїх повноважень та покладених на неї завдань.

Регіональна комісія має право залучати спеціалістів установ і органів кримінально-виконавчої служби та інших відомств за погодженням з їх керівниками для розгляду і вирішення питань, що належать до її компетенції; проводити соціальні дослідження.

Комісію очолює голова (перший заступник начальника територіального органу управління Департаменту за посадою), який має двох заступників (заступника начальника територіального органу управління Департаменту з соціально-виховної та психологічної роботи та начальника слідчого ізолятора за посадою).

Заступники голови Регіональної комісії та її члени призначаються та звільняються наказами начальників територіальних органів управління Департаменту за поданням голів Регіональних комісій. До складу комісії входять: начальники відділу, відділення (групи) по контролю за виконанням судових рішень, начальники медичної служби, начальники оперативного відділу (відділення) територіального органу управління Департаменту та слідчого ізолятора. До складу комісії можуть включатись також інші фахівці.

Голова комісії здійснює керівництво діяльністю Регіональної комісії, несе персональну відповідальність за виконання покладених на комісію завдань щодо законності прийнятих рішень, визначає ступінь відповідальності членів комісії, затверджує структуру комісії в межах чисельності її членів, затверджує положення про комісію та функціональні обов'язки її членів, видає в межах своєї компетенції рішення та розпорядження, організовує і контролює їх виконання, діє від імені комісії і представляє її у державних та громадських організаціях і установах.

§ 5. Розподіл і направлення засуджених для відбування покарання

Розподіл і направлення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі, зі слідчих ізоляторів до установ виконання покарань здійснюється на підставі статей 12, 64, 65 КК України та статей 11, 18, 19, 86, 87, 88, 92, 93, 138, 139, 140, 147 КВК України і відбувається *за індивідуальними, персональними нарядами або без нарядів*.

До виправних колоній мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання зі слідчого ізолятора направляються особи, засуджені вперше до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, злочини невеликої та середньої тяжкості.

Однак слід зауважити, що існує певна категорія засуджених, які не підпадають під це правило і безпосередньо до них належать: особи, які злісно порушували вимоги режиму в місцях попереднього ув'язнення; інваліди першої та другої груп та особи, які досягли пенсійного віку; вагітні жінки та жінки, які мають при собі дітей віком до трьох років; особи, які не пройшли повний курс лікування венеричного захворювання, активної форми туберкульозу, психічного розладу, алкоголізму та наркоманії; особи, які засуджені за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів; особи, яких засуджено за вчинення умисного злочину в період відбування покарання у виді арешту або обмеження волі (п. 2. 2 Інструкції).

До виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання із СІЗО направляються: чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за злочини невеликої та середньої тяжкості; жінки, засуджені за злочини невеликої та середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі злочини.

До виправних колоній (секторів) середнього рівня безпеки зі слідчого ізолятора направляються: жінки, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі; жінки, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування або амністії; чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за тяжкі та особливо тяжкі злочини; чоловіки, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі; чоловіки, засуджені за вчинення умисного злочину невеликої та середньої тяжкості в період відбування покарання у виді позбавлення волі.

До виправних колоній (секторів) максимального рівня безпеки із слідчого ізолятора направляються чоловіки: засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі; яким покарання у виді смертної кари замінено довічним позбавленням волі; яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування або амністії; засуджені за умисні особливо тяжкі злочини; засуджені за вчинення умисного тяжкого або особливо тяжкого злочину в період відбування покарання у виді позбавлення волі.

До виправних колоній максимального рівня безпеки з відбуванням покарання у звичайних житлових приміщеннях направляються: чоловіки, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування або амністії; чоловіки, засуджені за умисні особливо тяжкі злочини, які мають не зняту та не погашену судимість за умисний тяжкий або особливо тяжкий злочин, за який вони фактично відбували покарання в місцях позбавлення волі; чоловіки, які раніше двічі в будь-якій послідовності були засуджені та фактично відбували покарання у виді позбавлення волі за такі злочини: проти основ національної безпеки України; умисне вбивство, умисне тяжке тілесне ушкодження, захоплення заручників; зґвалтування, розбій, вчинений при обтяжуючих обставинах, вимагання, вчинене при обтяжуючих обставинах, виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї, створення злочинної організації; бандитизм; терористичний акт; створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем; незаконне заволодіння транспортним засобом при обтяжуючих обставинах; контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів; незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського

порядку і державного кордону або військовослужбовця; посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя; злісна непокора вимогам адміністрації виправної установи; втеча з місця позбавлення волі або з-під варти; посягання на життя представника іноземної держави — і які знову вчинили будь-який з перелічених злочинів, за який вони засуджені до покарання у вигляді позбавлення волі.

До виправних колоній (секторів) максимального рівня безпеки з відбуванням покарання у приміщеннях камерного типу направляються:

- 1) чоловіки, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі;
- 2) чоловіки, яким покарання у виді смертної кари замінено довічним позбавленням волі;
- 3) чоловіки, засуджені до покарання у виді позбавлення волі на певний строк за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, яке призвело до загибелі людей або інших тяжких наслідків; державну зраду; посягання на життя державного чи громадського діяча; диверсію, шпигунство; умисне вбивство: двох або більше осіб, заручника, особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку; вчинене на замовлення; вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком убивства, передбаченого статтями 116, 118 КК України; захоплення заручників, якщо вони були вчинені щодо неповнолітнього або організованою групою, або були поєднані з погрозою знищення людей, або такі, що спричинили тяжкі наслідки; створення злочинної організації; бандитизм, терористичний акт, вчинений повторно або за попередньою змовою групою осіб, або якщо він призвів до заподіяння значної майнової шкоди чи інших тяжких наслідків або загибелі людини; створення терористичної групи чи терористичної організації, посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця; посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя; посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги; посягання на життя представника іноземної держави; захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника;
- 4) чоловіки, засуджені за вчинення умисного тяжкого або особливо тяжкого злочину в період відбування покарання у виді позбавлення волі;
- 5) чоловіки, які раніше були засуджені до позбавлення волі за будь-який з таких злочинів: проти основ націо-

нальної безпеки України; умисне вбивство при обтяжуючих обставинах; захоплення заручників; згвалтування, що спричинило особливо тяжкі наслідки, а також згвалтування неповнолітньої, чи неповнолітнього, малолітньої чи малолітнього; розбій, вчинений організованою групою, або поєднаний із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень; вимагання вчинене організованою групою або поєднане із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження; створення злочинної організації; бандитизм; терористичний акт; посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця; посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя; злісна непокора вимогам адміністрації виправної установи; втеча з місця позбавлення волі або з-під варти — і які знову вчинили будь-який з перелічених злочинів, за який вони засуджені до покарання у виді позбавлення волі.

Неповнолітні особи, засуджені до покарання у виді позбавлення волі, направляються із слідчого ізолятора до спеціальних виховних установ — виховних колоній. Особи, які вчинили злочин у неповнолітньому віці і до набрання вироком законної сили досягли повноліття, направляються до виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання.

§ 6. Правові та організаційні питання при визначенні засудженому до позбавлення волі виду колонії

При розподілі засуджених до установ виконання покарання обов'язково з'ясовується, чи вперше особа засуджена до позбавлення волі, чи вона раніше відбувала покарання.

У теорії кримінального права прийнято вважати, що особа визнається вперше засудженою до позбавлення волі у випадках, коли вона: а) зовсім не притягувалась до кримінальної відповідальності; б) засуджувалась до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі; в) засуджувалась до покарання у виді позбавлення волі, але судимість була знята чи погашена у встановленому законом порядку; г) засуджувалась до виправних робіт, які були замінені позбавленням волі в порядку ст. 30 КК України 1960 р.; д) засуджу-

валась до позбавлення волі, але була реабілітована; е) засуджувалась до позбавлення волі за вчинення діяння, що в подальшому було декриміналізоване.

За загальним правилом особа визнається такою, що раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі, у разі, якщо вона раніше була засуджена до покарання у виді позбавлення волі та фактично його відбувала в установах кримінально-виконавчої системи, незалежно від зняття або погашення судимості на момент виголошення вироку за знову вчинений злочин (п. 4.11 Інструкції). Окрім того, до цієї ж категорії належать особи: а) ті, що раніше були засуджені до позбавлення волі та відбули покарання в установі виконання покарань будь-якого виду (виправній чи виховній колонії, або тюрмі за КК України 1960 р.); б) умовно засуджені до позбавлення волі з обов'язковим залученням до праці, якщо ці особи з підстав, зазначених у ч. 5 ст. 25¹ КК України (1960 р.) були направлені в колонію для відбування покарання у виді позбавлення волі; в) засуджені до позбавлення волі, які після набрання вироком законної сили відбували це покарання у слідчому ізоляторі і були умовно звільнені для роботи на будівництві державних об'єктів (за КК України 1960 р.); г) умовно засуджені, засуджені з відстрочкою виконання вироку (статті 45, 46¹, 46² за КК України 1960 р.) та звільнені від відбування покарання з випробуванням при засудженні до позбавлення волі (статті 75, 79, 104 КК України 2001 р.), які за порушення порядку та умов відбування покарання були направлені в місця позбавлення волі; д) засуджені до позбавлення волі, які після набрання вироком законної сили відбували це покарання у слідчому ізоляторі.

Поряд із цим не можуть визнаватися такими, що раніше відбували покарання у виді позбавлення волі: а) особи, які раніше фактично відбували покарання в місцях позбавлення волі, але були реабілітовані; б) умовно засуджені, засуджені з відстрочкою виконання вироку (статті 45, 46¹, 46² КК України 1960 р.), звільнені від відбування покарання з випробуванням при засудженні до позбавлення волі (статті 75, 79, 104 КК України 2001 р.), що фактично не відбували призначене покарання (якщо після закінчення строку відстрочки чи випробування засуджений був звільнений від відбування покарання), у зв'язку із застосуванням амністії, помилування або незвернення вироку до виконання через закінчення строків давності, встановлених законом, тощо; в) особи, засуджені до направлення у дисциплінарний батальйон; г) особи, що були направлені до виправно-трудових профілакторіїв; д) особи, які знаходилися в місцях позбавлення волі, але вирок щодо них був скасо-

ваний із закриттям справи або змінений з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, чи застосоване звільнення від відбування покарання з випробуванням; е) умовно засуджені до позбавлення волі з обов'язковим залученням до праці (за КК України 1960 р.), якщо вони повністю відбули призначений строк покарання за визначеним місцем роботи або до них було застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання; є) особи, які відбувають позбавлення волі, у разі засудження їх за злочини, вчинені до винесення вироку, за яким вони вперше відбувають це покарання; ж) особи, які засуджувались до виправних робіт без позбавлення волі і яким останні з підстав, передбачених ст. 30 КК України 1960 р., були замінені позбавленням волі; з) особи, які раніше засуджувались до позбавлення волі в межах строку перебування під вартою як запобіжного заходу (слід звернути увагу, що за КПК України строк перебування під вартою у якості запобіжного заходу закінчується з моменту вступу вироку в законну силу, а не з моменту надходження до слідчого ізолятора відповідних документів. Таким чином, особі повинно бути призначене покарання, що відповідає цьому строку за своєю тривалістю. У випадках перевищення даного строку хоча б на один день особа вважається такою, що відбувала покарання в місцях позбавлення волі).

Особою, засудженою за вчинення умисного особливо тяжкого злочину, яка раніше була судима за умисний тяжкий злочин, може бути визнана тільки: а) особа, судимості з якої не зняті чи не погашені у встановленому законом порядку; б) особа, яка за всіма цими судимостями відбувала покарання в місцях позбавлення волі.

При визначенні виду установи виконання покарань щодо осіб, засуджених за сукупністю злочинів або вироків (статті 70, 71 КК України), Регіональні комісії призначають рівень безпеки не окремо стосовно кожного злочину чи вироку, а за їх сукупністю, виходячи з найбільш тяжкого злочину. Особі, яка вперше засуджена до позбавлення волі за вчинення кількох злочинів, у тому числі одного тяжкого (особливо тяжкого), за який призначене покарання, не пов'язане з позбавленням волі, відбування покарання належить призначати в колонії мінімального рівня безпеки відповідного виду (із загальними чи полегшеними умовами тримання, залежно від інших обставин справи). Аналогічним чином повинно вирішуватись і питання про визначення установи особі, яка засуджена за умисний злочин та злочин з необережності, у разі призначення за перший злочин покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, а за інший — позбавлення волі.

Втілення принципу економії репресії в сучасну дійсність зобов'язує Регіональні комісії при визначенні колонії певного рівня безпеки і місця її знаходження враховувати також професію засудженого, місце проживання рідних і близьких для збереження соціально-корисних зв'язків, можливості якомога частіше реалізувати право на короткочасні і тривалі побачення.

Прийняте Регіональною комісією рішення щодо визначення рівня безпеки виправної колонії засудженому оголошується під розпис на витязі з протоколу її засідання, що разом із довідкою про встановлення рівня безпеки виправної колонії співучасникам засудженого з вчиненого злочину долучається до матеріалів його особової справи.

Запити на індивідуальні та персональні наряди щодо направлення осіб, засуджених до позбавлення волі, зі слідчого ізолятора до установ виконання покарання за межі регіону підписуються головою комісії або його заступником і в установленому порядку надсилаються безпосередньо до управління по контролю за виконанням судових рішень ДДУПВП.

Індивідуальні наряди на запити готуються управлінням по контролю за виконанням судових рішень ДДУПВП протягом трьох робочих днів, персональні — протягом п'яти робочих днів та в установленому порядку надсилаються ініціатору запиту.

За *індивідуальними нарядами* ДДУПВП направляються: а) засуджені особи, розмістити яких немає змоги через відсутність у регіоні колоній чи секторів визначеного рівня безпеки або через відсутність у регіоні достатньої кількості установ для окремого розміщення осіб, яких засуджено за одним вироком суду як співучасників; б) особи, які до засудження постійно проживали за межами регіону, де вони вчинили злочин, або мають постійні соціальні зв'язки з близькими родичами (подружжя, батьки, діти, рідні брати і сестри, онуки, дід, баба, усиновителі, всиновлені) за межами цього регіону.

За *персональними нарядами* Департаменту розподіляються: а) засуджені іноземці, громадянство яких документально підтверджено (національний паспорт, паспортний документ, довідка з дипломатичного представництва, запис у судовому рішенні), незалежно від наявності в регіоні установ відповідного рівня безпеки; б) особи, засуджені до довічного позбавлення волі; в) особи, яким визначено відбування покарання в колонії максимального рівня безпеки у приміщеннях камерного типу; г) особи, засуджені за вчинення злочину в період відбування покарання у виді позбавлення волі або обмеження волі.

Категорично забороняється в подальшому переміщення за будь-яких обставин засуджених, які прибули до установи виконання покарання за персональними нарядами, до інших установ без погодження з ДДУПВП, а в усіх випадках прибуття в установу або вибуття з неї засудженого на підставі такого наряду слід негайно повідомляти ДДУПВП.

Особи, засуджені до покарання у виді позбавлення волі на певний строк за злочини проти основ національної безпеки України; умисне вбивство при обтяжуючих обставинах; захоплення заручників; створення злочинної організації; бандитизм; терористичний акт; посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця; посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя; посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги; геноцид; посягання на життя представника іноземної держави; захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника, — відбувають покарання в УВП, які розташовані за межами тієї області, де було вчинено злочин.

Без нарядів із СІЗО до установ виконання покарання направляються: неповнолітні особи жіночої статі — до Мелітопольської виховної колонії управління ДДУПВП у Запорізькій області; жінки, які уперше засуджені за злочини, вчинені з необережності, до Орджонікідзевської виправної колонії управління ДДУПВП у Дніпропетровській області; уперше засуджені до позбавлення волі на певний строк жінки, які визнані інвалідами першої або другої групи, — до Дніпродзержинської виправної колонії управління ДДУПВП у Дніпропетровській області; засуджені до позбавлення волі на певний строк жінки, які раніше відбували покарання у вигляді позбавлення волі і визнані інвалідами першої або другої групи, — до Чернігівської виправної колонії управління ДДУПВП в Чернігівській області; у цю ж колонію направляють жінок, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі, з вагітністю понад чотири місяці і тих, хто має дітей віком до трьох років; уперше засуджені до позбавлення волі на певний строк жінки з вагітністю понад чотири місяці або такі, які мають при собі дітей віком до трьох років, направляються до Чорноморської виправної колонії управління ДДУПВП в Одеській області; чоловіки, які уперше засуджені за злочини, вчинені з необережності, направляються до Кагарлицької ви-

правної колонії управління ДДУПВП в Київській області; уперше засуджені до позбавлення волі, на певний строк чоловіки, які раніше працювали в суді, органах прокуратури, юстиції та правоохоронних органах (Закон України «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів»), направляються до Менської виправної колонії управління ДДУПВП в Чернігівській області; засуджені до позбавлення волі на певний строк чоловіки, які визнані інвалідами першої або другої групи і потребують постійного медичного нагляду і реабілітації, яким визначено відбування покарання у виправній колонії середнього рівня безпеки, — до Софіївської виправної колонії управління ДДУПВП у Дніпропетровській області. Неповнолітні засуджені чоловічої статі, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі, направляються, як правило, до Кременчуцької виховної колонії управління ДДУПВП у Полтавській області.

Особи, які вперше засуджені до позбавлення волі за злочини невеликої або середньої тяжкості чи тяжкі злочини, можуть бути за їхньою письмовою згодою залишені у слідчому ізоляторі чи направлені у виправну колонію максимального рівня безпеки для роботи з господарського обслуговування. Оформлюється таке рішення щодо названих категорій засуджених або наказом начальника слідчого ізолятора, або ДДУПВП (при направленні осіб у колонію максимального рівня безпеки). Слід зауважити, що в названих установах ця категорія засуджених утримується окремо, ізольовано від інших осіб на умовах, передбачених КВК для виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і виправних колоній середнього рівня безпеки (ст. 89 КВК України).

Засуджені до позбавлення волі, які за висновком начальника медичної частини СІЗО потребують стаціонарного лікування у лікувальних закладах при установах або лікувальних закладах Міністерства охорони здоров'я України, направляються до зазначених установ. Для них вид установи виконання покарань визначається на загальних підставах, але спочатку вони направляються на лікування до відповідної установи, після чого до колонії, що була їм визначена Регіональною комісією.

Направлення на лікування здійснюється за нарядами медичного управління ДДУПВП та медичних відділів його територіальних управлінь. В окремих випадках медичне управління ДДУПВП має право видавати наряди для направлення хворих засуджених на лікування, незалежно від закріплення лікувальних закладів за кримінально-виконавчою службою. Термінова медична допомога засудженим може бути надана найближчим лікувальним закладом.

Звернення засуджених осіб та інших громадян щодо питань розподілу та направлення із СІЗО до УВП подаються в установленому порядку на розгляд голові Регіональної комісії не пізніше однієї доби з дня їх отримання і розглядаються у порядку, передбаченому чинним законодавством. Про результати розгляду заяв і скарг громадянам дається письмова відповідь, а засудженому оголошується під розпис. Якщо рішення комісії оскаржується заявником, то відбувається повторний розгляд за вказівкою начальника територіального органу управління ДДУПВП.

Подальший розгляд заяв і скарг засуджених осіб, громадян, звернень державних або громадських установ та організацій, апеляційних подань органів прокуратури з питань розподілу та направлення засуджених осіб до установ виконання покарання здійснює Апеляційна комісія ДДУПВП, яку очолює голова ДДУПВП згідно з Положенням (Наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань від 16 грудня 2003 р. № 261).

Апеляційна комісія здійснює також контроль за дотриманням вимог законодавства України та нормативно-правових актів ДДУПВП Регіональними комісіями, готує вказівки, роз'яснення та методичні рекомендації з питань їх діяльності. Подання скарг і заяв на рішення Регіональних комісій особами, які тримаються у слідчому ізоляторі, здійснюється у порядку, встановленому ст. 13 Закону України «Про попереднє ув'язнення», особами, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, — у порядку, встановленому ст. 113 КВК України. Інші громадяни подають заяви і скарги згідно із Законом України «Про звернення громадян» (ст. 16), який передбачає можливість оскарження в судовому порядку (у порядку адміністративного провадження — ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України) дій або рішень органів місцевого самоврядування, установ, підприємств, організацій, посадових осіб, якщо заявник не згоден з прийнятим за його зверненням рішенням.

Рішення Апеляційної комісії є обов'язковими для виконання Регіональними комісіями, органами та установами кримінально-виконавчої системи, набирають чинності з моменту їх підписання, зворотної сили не мають.

Порядок направлення засуджених до виправних і виховних колоній визначається нормативно-правовими актами ДДУПВП і ст. 87 КВК. Він передбачає, що особи направляються для відбування покарання не пізніше 10-денного строку з дня набрання вироком законної сили або з дня надходження із суду розпорядження про виконання вироку,

який набрав законної сили. Цей строк потрібен адміністрації слідчого ізолятора для того, щоб підготувати всі необхідні документи особливої справи, зробити запити на персональний або індивідуальний наряд у ДДУПВП для розподілу засуджених до УВП. Протягом цього строку засуджений має право на короткострокове побачення з близькими родичами. Одночасно адміністрація слідчого ізолятора зобов'язана сповістити сім'ю засудженого про місце, де він буде відбувати покарання, і його поштову адресу.

Засуджені направляються до місця відбування покарання, а в разі необхідності переміщуються з одного місця до іншого спеціальним автомобільним, залізничним, водним або повітряним транспортом під вартою, згідно з розробленим планом-графіком. Повітряний транспорт використовується тільки у двох випадках: а) виняткової терміновості доставки; б) неможливості використання іншого транспорту.

Порядок конвоювання засуджених зі слідчих ізоляторів для відбування покарання встановлений спеціальною Інструкцією, затвердженою спільним наказом Міністерства внутрішніх справ, Міністерства юстиції, Генеральної прокуратури, Верховного Суду та Служби безпеки України від 16 жовтня 1999 р. № 705/37/5/17-398/1-3/503/239 та відомчими актами.

Конвоювання засуджених у місця позбавлення волі здійснюється військовими частинами і з'єднаннями внутрішніх військ МВС України за місцем їх дислокації. У пунктах, де немає військових частин (підрозділів) внутрішніх військ, ці завдання виконуються силами місцевих органів внутрішніх справ або служб охорони місць позбавлення волі.

§ 7. Переміщення засуджених до позбавлення волі

Переміщення засуджених (ст. 88 КВК) здійснюється з додержанням правил про окреме тримання певних категорій засуджених: чоловіків окремо від жінок; неповнолітніх — від дорослих; підслідних, які притягуються до кримінальної відповідальності по одній справі, — окремо між собою; засуджених до довічного позбавлення волі — окремо від інших категорій. Окремо від інших перевозяться також іноземні громадяни та особи без громадянства, колишні співробітники суду та правоохоронних органів. За медичними висновками у су-

проводі медичного працівника установи-відправника окремо між собою і окремо від здорових доставляють хворих на активну форму туберкульозу легенів, психічно хворих. Обов'язкового медичного супроводу потребують жінки, які мають вагітність понад шість місяців або дітей віком до двох років, а також ті, хто відмовляється від приймання їжі, хворі, які потребують за висновком лікаря медичного обслуговування в дорозі.

Засудженим при переміщенні повинні бути створені необхідні побутові й санітарно-гігієнічні умови, у разі потреби вони забезпечуються одягом і взуттям за сезоном, а також харчуванням. Засуджені жінки можуть мати при собі речі жіночого туалету, а в разі слідування з дітьми віком до трьох років — також речі для догляду за ними. Перелік і кількість речей, що дозволяється засудженим мати при собі, визначається окремо відомчими актами ДДУПВП. Телевізори, магнітофони, музичні інструменти, які належать засудженому та дозволені для користування в установах виконання покарань, на період переміщення під вартою не приймаються, а надсилаються до установи, куди направляється засуджений. Загальна маса предметів і речей, що належать засудженому, не повинна перевищувати 50 кг.

Стаття 45 Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими рекомендує при направленні до місця ув'язнення, переведення з одного місця в інше максимально захищати засуджених від сторонніх поглядів і вживати всіх заходів для того, щоб захистити їх від образ, проявів цікавості та будь-яких видів розголосу.

Підставою для переміщення (транспортування) засуджених до установи виконання покарання є: а) попутні списки на кожного або на групу засуджених, які направляються в один пункт призначення; б) особова справа на кожного засудженого; в) продовольчі атестати на кожного або на групу засуджених, які направляються в один пункт призначення.

Разом з відправленням засудженого до відповідної установи виконання покарання направляється його особова справа, документи, гроші, якщо вони були на особовому рахунку.

Особова справа на кожного заарештованого заводиться за місцем попереднього ув'язнення. Вона складається з двох частин. Перша частина — це анкета, дактилокарта, пізнавальне фото, копія вироку, суду, протокол затримання, копії судових ухвал і постанов, довідка про попередні судимості. У другій частині містяться довідка-характеристика слідчого, персональний або індивідуальний наряд,

медична картка, копії характеристик зі слідчого ізолятора, документи про заходи заохочення і стягнення.

Начальник конвою одержує попутний список — спеціальний документ на кожного засудженого або на групу і особові справи за кількістю засуджених.

Не приймаються для переміщення засуджені: а) з неправильно оформленими документами; б) хворі, транспортувати яких заборонено лікарем установи-відправника, або не забезпечені медичним супроводом (вагітні жінки), інваліди, яким необхідна стороння допомога під час пересування; в) з ознаками вживання спиртних напоїв, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи інших одурманюючих засобів; г) одягнені не за сезоном.

Особові справи засуджених з категорії ризику (особливо небезпечні злочинці, схильні до втечі, суїциду, психічно хворі, хворі на туберкульоз тощо) помічаються спеціальними позначками.

Особливості має організація переміщення засуджених до довічного позбавлення волі під охороною. Вони детально викладені у Методичному посібнику з організації переміщення засуджених до довічного позбавлення волі під охороною, виданому ДДУПВП у 2004 р. Вони стосуються кількості та складу варті, плану дій охорони при надзвичайних обставинах, здійснення посадки засуджених у спеціальні вагони, проведення обшуку засуджених і приміщень тощо.

Закон (ст. 93 КВК) вимагає, щоб засуджений до позбавлення волі відбував весь строк призначеного покарання в одній виправній чи виховній колонії, як правило, у межах адміністративно-територіальної одиниці відповідно до його постійного місця проживання до засудження. Багаторічна практика підтвердила доцільність цієї вимоги. З одного боку, адміністрація УВП має можливість постійно і всебічно вивчати особу злочинця, застосовувати до нього індивідуальну програму виховного впливу, з другого — дозволяє зберегти соціально-корисні зв'язки засудженого з родичами і близькими особами. Тому переведення засудженого для подальшого відбування покарання з однієї виправної чи виховної колонії до іншої допускається за виняткових обставин, які перешкоджають засудженому залишатися у цій колонії.

Проте під час відбування покарання в УВП правове положення засуджених і умови їх тримання за різних обставин можуть змінюватися як у кращий, так і в гірший бік, залежно від учиненого злочину, особи засудженого та його поведінки в період відбування покарання, у зв'язку з чим можливі переведення як у межах однієї колонії, так і шляхом переведення до колонії іншого рівня безпеки.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Розкрийте поняття класифікації засуджених до позбавлення волі, її значення та критерії, визначте співвідношення понять «класифікація», «диференціація засуджених до позбавлення волі» і «типологія особи злочинця».
2. Що слід розуміти під первинною класифікацією засуджених до позбавлення волі? Які критерії повинна враховувати Регіональна комісія при розподілі засуджених до установ виконання покарань.
3. Який існує порядок направлення і переміщення засуджених до позбавлення волі в УВП? Повноваження Регіональної комісії.
4. Яке значення має вторинна (внутрішня) класифікація засуджених для організації індивідуально-виховної і профілактичної роботи під час відбування покарання, які критерії застосовує адміністрація УВП для такої класифікації.
5. Розкрийте порядок оскарження дій Регіональної комісії. Повноваження Апеляційної комісії ДДУПВП.

Розділ 18

Загальні положення виконання покарання у виді позбавлення волі

§ 1. Порядок прийняття засуджених до позбавлення волі до виправних і ви- ховних колоній

Згідно зі ст. 63 КК України покарання у виді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи. Після того як вирок суду до позбавлення волі набере законної сили, Комісія з питань розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі, Державного департаменту України з питань виконання покарань визначає вид колонії, в якій особа, засуджена до позбавлення волі, відбуватиме покарання. Після цього, але не пізніше десятиденного строку з дня набрання вироком законної сили, засуджені до позбавлення волі направляються до виправних і виховних колоній у порядку, визначеному Державним департаментом України з питань виконання покарань. При направленні засуджених до позбавлення волі до місця відбування покарання необхідно, як це визначено ст. 88 КВК України, дотримуватись критеріїв класифікації за статтю, за віком, тобто жінки мають бути окремо від чоловіків, неповнолітні — від дорослих, засуджені до довічного позбавлення волі — окремо від інших категорій, хворі на активну форму туберкульозу — окремо від здорових.

Порядок приймання засуджених до виправних і виховних колоній визначений ст. 91 КВК та розділом V Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, за якими приймання засуджених, що прибули групою, проводиться комісією установи виконання покарань, у склад якої входять: начальник установи, його заступники, працівники оперативного відділу, відділів нагляду і безпеки, по контролю за виконанням судових рішень, соціально-психологічної роботи, охорони, а також інтендантської та медичної служб.

Приймання засудженого, доставленого в установу в індивідуальному порядку, здійснює начальник установи разом із представником відділу по контролю за виконанням судових рішень. Якщо ж засуджені прибули в установу в неробочий час, то їх приймання здійснює черговий помічник начальника колонії разом із начальником варті.

З метою забезпечення вимог режиму під час приймання в колонію засуджені підлягають повному обшуку, а їх речі огляду. Під час обшуку та огляду в засуджених вилучаються предмети, вироби та речовини, зберігання яких їм заборонено Правилами внутрішнього розпорядку. При цьому речі, вилучені з обігу, знищуються, а гроші, цінності та інші предмети за рішенням суду можуть бути передані в дохід держави. Про вилучення у засуджених предметів, виробів і речовин члени комісії складають протокол. Разом із тим деякі вилучені речі та предмети (наприклад, верхній одяг чи взуття невстановленого для позбавлених волі зразка, музичні інструменти і т. ін.) здаються на склад установи, що оформляється квитанцією, корінець якої видається засудженому. Повертаються ці речі засудженим при звільненні від відбування покарання.

Під час приймання представники відділу по контролю за виконанням судових рішень отримують особові справи та попутний список на засуджених, які прибули до установи; встановлюють належність кожної особової справи конкретному засудженому за пізнавальною фотокарткою або шляхом опитування цього засудженого, а в разі потреби — за дактилоскопічною картою; на засуджених, які згідно з рішенням судів зобов'язані відшкодувати матеріальні збитки або аліменти, складають список і передають його до бухгалтерії; протягом трьох діб повідомляють суд, який постановив вирок, про приведення його до виконання та про місце відбування покарання засудженим. Одночасно про місцеперебування та про право на побачення, на ведення телефонних розмов, листування, отримання посилок, передач та бандеролей засудженим повідомляється його сім'я

або близьким родичам. На кожного засудженого, що прибув до колонії, на підставі матеріалів особової справи складається облікова (інформаційна) картка, яка містить відомості щодо особи, дані про злочин, за який її засуджено, назву суду, що постановив вирок, вказується день і час прибуття й звільнення з колонії.

Під час приймання засуджених члени комісії опитують їх, попереджають про можливу відповідальність у разі порушення встановлених в установі правил поведінки і приймають рішення про направлення засуджених до дільниці карантину, діагностики й розподілу. Рішення комісії оформлюється наказом начальника установи виконання покарань.

§ 2. Структурні дільниці виправних і виховних колоній

Перед направленням засуджених до дільниці карантину, діагностики й розподілу вони в обов'язковому порядку проходять медичний огляд та комплексну санітарну обробку.

Після поміщення засуджених у дільницю карантину, діагностики й розподілу протягом чотирнадцяти діб вони проходять повне медичне обстеження для виявлення можливих інфекційних, соматичних чи психічних захворювань. У дільниці карантину, діагностики й розподілу засуджені тримаються окремо від інших засуджених у звичайних жилих приміщеннях типу гуртожитку. Дільниці карантину, діагностики й розподілу створені з метою первинного психолого-педагогічного вивчення особистості новоприбулих засуджених, сприяння адаптації до умов позбавлення волі, виконання програми ознайомлення засуджених з порядком виконання та умовами відбування покарання, для забезпечення особистої безпеки, виключення безконтрольного спілкування новоприбулих засуджених з іншими засудженими та класифікації в межах установи для визначення оптимальних умов відбування покарання.

Дільницю карантину, діагностики й розподілу очолює начальник, який призначається за рахунок штатної чисельності соціально-психологічної служби з числа найбільш досвідчених працівників.

Для організації роботи з новоприбулими засудженими наказом начальника установи створюється робоча група, до складу якої обов'язково входять психолог та медичний працівник. Робоча група

із залученням відповідних працівників установи ознайомлює ново-прибулих засуджених із порядком виконання та умовами відбування покарання. Зокрема, засудженим доводяться правила поведінки; роз-рядок дня в установі; порядок придбання продуктів харчування та предметів першої потреби, одержання посилок, передач і бандеролей; порядок надання телефонних розмов та побачень; порядок листуван-ня та звернення зі скаргами та заявами; норми та умови забезпечення речовим майном і харчуванням; порядок надання медичної допомоги; порядок залучення до праці, умови та порядок оплати праці; підстави та порядок зміни умов тримання як усередині установи, так і шляхом переведення в інші установи; підстави та порядок застосування умовно-дострокового звільнення; підстави та порядок застосування заходів заохочення та стягнення і т. ін.

§ 3. Диференціація тримання засуджених в дільницях виправних і виховних колоній

Первинне вивчення даних про особистість засуджених передбачає вивчення: а) соціально-демографічних даних (прізвище, ім'я та по батькові, дата та місце народження, громадянство, національність, освіта, адреса місця проживання до засудження, рід занять до засудження, професія, дані про склад сім'ї); б) кримінально-правових даних (відомості про попередні судимості, коли і яким судом і за що засуджений востаннє, початок і кінець строку, завдані злочином збитки, ставлення до вчиненого злочину, можливість дострокового звільнення); в) відомостей про окремі нахили, здібності та фізичні особливості (якими володіє професіями, спеціальностями, стосунки з сім'єю, близькими друзями, ставлення до релігії, природні обдарування, захоплення, ставлення до спорту, загальний фізичний стан, захворювання, ставлення до вживання алкоголю, наркотиків тощо); г) наміри і плани на період відбування покарання.

Психодіагностика засуджених проводиться психологом шляхом вивчення їх психологічних властивостей, процесів та станів. Психодіагностика має на меті сприяти адаптації засуджених до умов відбування покарання шляхом надання їм психологічної допомоги. На підставі психодіагностики та узагальнення даних про особистість засуджених психологом складаються психологічні характеристики на

кожного позбавленого волі та розробляються рекомендації щодо особливостей організації подальшої індивідуальної виховної роботи. Індивідуальна програма соціально-виховної роботи із засудженим затверджується начальником колонії.

За результатами медичного обстеження, вивчення особливостей та психодіагностики засуджених начальник дільниці карантину, діагностики і розподілу подає свої пропозиції розподільчій комісії установи, у складі начальника установи, його заступників, начальника відділу по контролю за виконанням судових рішень, начальника медичної частини, психолога для вирішення питання по направленню засуджених, які не виявили стійкої схильності до порушення установленого порядку відбування покарання, до дільниці ресоціалізації або ж засуджених за злочини невеликої та середньої тяжкості, які не виявили стійкої схильності до порушення установленого порядку відбування покарання, до дільниці соціальної реабілітації. Можливе й направлення засуджених до дільниці посиленого контролю у разі, якщо вони під час перебування в дільниці карантину, діагностики і розподілу виявили високий ступінь соціально-педагогічної занедбаності і потяг до продовження протиправної поведінки (ч. 4 ст. 94 КВК). Поведінка засудженого під час перебування у дільниці карантину діагностики і розподілу є основним критерієм для клопотання начальника соціально-психологічної служби дільниці карантину діагностики і розподілу про направлення засудженого до дільниці посиленого контролю. Оцінка поведінки засудженого під час перебування в дільниці карантину діагностики і розподілу враховує, чи мали місце: свідома відмова виконувати вимоги встановленого порядку відбування покарання; допущення злісних порушень режиму; фізичний опір представникам адміністрації; пониження людської гідності інших засуджених; створення конфліктних ситуацій із застосуванням фізичної сили; нав'язування та пропаганда серед засуджених злочинних традицій. Крім цих критеріїв беруться до уваги при направленні засуджених до дільниці посиленого контролю ще й відомості щодо поведінки засудженого до прибуття в колонію, особистісна та кримінально-правова характеристика під час вивчення та спостереження у дільниці карантину, діагностики і розподілу. Це означає, що враховується, чи були: систематичні порушення режиму під час перебування у слідчому ізоляторі, неодноразові поміщення до карцеру, знаходження на профілактичному обліку; переведення до колонії більш високого рівня безпеки або повернення з колонії нижчого рівня безпеки за злісне порушення режиму; засудження за корисливо-

насильницькі злочини (бандитизм, грабіж, розбій, вимагання); засудження за вчинення умисного злочину середньої тяжкості в період відбування покарання у виді позбавлення волі; нетактовність та грубість з представниками адміністрації колонії; висока криміногенна зараженість (тобто глибина й стійкість антисуспільної спрямованості особистості), послідовно-криміногенний тип особистості; підвищена агресивність, погано стримувана імпульсивна поведінка, упереджене ставлення до оточуючих. У дільниці посиленого контролю можуть відбувати покарання як особи, що були туди направлені одразу з дільниці карантину, діагностики і розподілу, так і засуджені, переведені з дільниці ресоціалізації. Правила внутрішнього розпорядку передбачають їх роздільне тримання у дільниці посиленого контролю. При вирішенні питання про переведення засуджених із дільниці ресоціалізації до дільниці посиленого контролю беруться до уваги як вже названі критерії, так і те, що виявилась безуспішність застосування заходів виховного впливу; що мало місце: перебування засудженого протягом року на обліку як злісного порушника установленого порядку відбування покарання; поміщення протягом року три та більше разів до дисциплінарного ізолятора; негативне ставлення до праці; перебування на профілактичному обліку як особи, що підтримує злочинні традиції або схильна до втечі чи до нападу на адміністрацію установи, а також схильна: до організації, провокування та участі у групових протиправних діях; до вживання, зберігання та розповсюдження наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; до вживання та виготовлення алкогольних напоїв; до організації та участі в іграх з метою отримання матеріальної або іншої вигоди.

У разі направлення засудженого до дільниці посиленого контролю начальником відділення соціально-психологічної служби на кожного такого засудженого розробляється спеціальна індивідуальна програма, яка передбачає заходи індивідуально-виховного, психотерапевтичного, психокорегуючого характеру. Ця програма погоджується з першим заступником начальника колонії та заступником начальника установи із соціально-виховної роботи, після чого вона затверджується начальником колонії. Даний порядок узгодження зумовлений тим, що кримінально-виконавче законодавство формально не визначає строк перебування засудженого у дільниці посиленого контролю, бо перебування засуджених у цій дільниці триває до завершення виконання програми індивідуальної роботи. Отже, строк перебування засудженого у дільниці посиленого контролю залежить від оцінки реалізації

виконання програми індивідуальної роботи. Таку оцінку начальник відділення соціально-психологічної служби дає через три місяці перебування засудженого у дільниці посиленого контролю і вносить пропозиції профілактичній комісії колонії щодо доцільності подання клопотання про переведення засудженого до дільниці ресоціалізації або подальшого залишення у дільниці посиленого контролю. Слід звернути увагу на те, що під час перебування у приміщеннях камерного типу дільниці посиленого контролю в умовах суворої ізоляції засуджені зазнають на собі обмежень, що встановлені режимом, передбаченим для тримання засуджених у виправній колонії максимального рівня безпеки (ч. 1 ст. 97 КВК).

З дільниці посиленого контролю можливе переведення засудженого до дільниці ресоціалізації, у разі якщо буде виконана програма індивідуальної роботи. Ця програма вважається реалізованою, якщо: здійснено в повному обсязі заходи індивідуально-виховного, психотерапевтичного та психокорегуючого характеру, якщо вони мали позитивний вплив на засудженого; засуджений дотримується обов'язків, визначених у КВК та Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання покарань; у засудженого відсутні протягом останніх шести місяців злісні порушення встановленого порядку відбування покарання та інші порушення режиму протягом останніх трьох місяців на час розгляду на комісії колонії питання про доцільність переведення засудженого до дільниці ресоціалізації; мало місце сумлінне ставлення до праці; засуджений брав участь у програмах диференційованого виховного впливу.

Засуджені, що були направлені до дільниці ресоціалізації, як із дільниці карантину діагностики й розподілу, так і з дільниці посиленого контролю, розподіляються, як це визначено ст. 96 КВК, по відділеннях соціально-психологічної служби і розміщуються в окремих жилих приміщеннях гуртожитку з локальним спільним проживанням членів відділення. Кожному засудженому надається індивідуальне спальне місце, яке визначає начальник відділення. Як правило, засуджений зараховується до складу одного відділення соціально-психологічної служби на весь період перебування в даній установі. Однак за виняткових обставин (конфліктні стосунки між окремими засудженими, реорганізація відділень, хвороба засудженого) допускається (за мотивованим письмовим наказом начальника установи з урахуванням думки начальника відділення) переведення засуджених з одного відділення до іншого. При цьому чисельність засуджених у

відділенні не може бути більше 100 осіб і це визначено чинними нормативами щодо організаційної структури установи виконання покарань, затвердженими відповідними наказами Державного департаменту України з питань виконання покарань. Приміщення для розташування засуджених повинні мати належні комунально-побутові умови, які відповідають встановленим КВК нормам.

Положення про відділення соціально-психологічної служби установи виконання покарань визначає його як основну ланку в організаційній структурі установи виконання покарань. Метою функціонування відділення соціально-психологічної служби є безпосереднє забезпечення оптимальних умов для відбування покарання у виді позбавлення волі та проведення із засудженими соціально-виховної роботи, спрямованої «на формування та закріплення в засуджених прагнення до заняття суспільно корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів та інших прийнятих у суспільстві правил поведінки, підвищення їх загальноосвітнього й культурного рівнів». З метою сприяння розвитку у засуджених соціальної активності та корисної ініціативи у вирішенні питань організації їх вільного часу, побуту, праці та навчання у відділенні створюється і функціонує рада колективу засуджених, діяльність якої спрямовує начальник відділення. У вільний від роботи час корисна ініціатива засуджених реалізується також шляхом їх участі у роботі гуртків за інтересами (прикладна творчість, художня самодіяльність тощо) та спортивних секцій, які створюються на добровільних засадах і затверджуються наказом начальника установи.

§ 4. Переведення засуджених до позбавлення волі

Відповідно до ст. 101 КВК України засуджені, які стають на шлях виправлення, можуть бути переведені з дільниці ресоціалізації: у колоніях мінімального і середнього рівня безпеки — до дільниці соціальної реабілітації після фактичного відбуття не менше однієї четвертої строку покарання, призначеного судом за злочин середньої тяжкості; не менше третини строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин, а також у разі коли особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона була засуджена

до позбавлення волі; не менше половини строку покарання, призначеного судом за особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і вчинила умисний злочин протягом невідбутої частини покарання.

Особливу увагу при прийнятті рішення про переведення до дільниці соціальної реабілітації слід приділяти таким чинникам: ступінь небезпечності засудженого, його наміри на подальше відбування покарання, можливість самостійно дотримуватися вимог режиму в умовах відсутньої ізоляції та обмеженого нагляду; наявність даних, що свідчать про можливість або наміри вчинення втечі (перебував у розшуку під час слідства, дезертирував зі Збройних Сил тощо); ступінь алкогольної та наркотичної залежності; ставлення засудженого до праці, наявність робітничої спеціальності, кваліфікація; стан здоров'я та працездатність засудженого; соціальне оточення засудженого, сімейний стан та зв'язки з рідними; віддаленість дільниці соціальної реабілітації від місця проживання засудженого та вірогідність впливу цього чинника на його поведінку.

Не підлягають переведенню до дільниці соціальної реабілітації: особи, які злісно порушували вимоги режиму в місцях попереднього ув'язнення та в колоніях; інваліди першої та другої груп та особи, які досягли пенсійного віку; вагітні жінки та жінки, які мають при собі дітей віком до трьох років; особи, які не пройшли повний курс лікування венеричного захворювання, активної форми туберкульозу, психічного розладу, алкоголізму та наркоманії; особи, які засуджені за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів; особи, яких засуджено за вчинення умисного злочину в період відбування покарання у виді арешту або обмеження волі.

Щодо тримання засуджених у дільниці соціальної реабілітації, то необхідно звернути увагу на автономність цього підрозділу колонії, оскільки для нього характерна своя особлива просторова структура. Так, дільниця соціальної реабілітації має свою окрему житлову зону, засуджені тримаються під наглядом. У межах території дільниці соціальної реабілітації засуджені мають право вільно пересуватися у вільний від роботи час від підйому до відбою. Можливе й пересування засуджених без будь-якого нагляду й поза межами дільниці соціальної реабілітації, але в межах населеного пункту (для виконання робіт, навчання). Засуджені у дільниці соціальної реабілітації на відміну від тих, хто тримається в інших дільницях колонії, можуть но-

сити цивільний одяг, мати при собі цінні речі, отримувати будь-яку кількість посилок, передач та бандеролей, користуватися грішми, мати короткострокові побачення без будь-яких обмежень. Тривалі побачення у дільниці соціальної реабілітації засудженим надаються раз на місяць — до трьох діб. Через шість місяців після перебування у дільниці соціальної реабілітації засудженому в разі відсутності порушень режиму відбування покарання надається право проживати із своїми сім'ями у межах населеного пункту, де розташована колонія, придбавати жилий будинок і заводити особисте господарство. На території дільниці соціальної реабілітації розміщуються кімнати для проживання інших засуджених, кабінет начальника відділення, кімнати для проведення тривалих побачень, місце для телефонних розмов засуджених, кімната для проведення виховної роботи, кухня-їдальня та інші комунально-побутові служби, що притаманні житловій зоні колонії.

Таким чином, умови тримання засуджених у дільниці соціальної реабілітації порівняно з іншими дільницями виправних колоній є істотно більш м'якими та наближеними до умов життя за межами колонії. Разом із тим, переведення засудженого до дільниці соціальної реабілітації за критерієм «стає на шлях виправлення» означає, що поряд з позитивною оцінкою поведінки засудженого (нормальний хід відбування покарання, відсутність незнятих та непогашених стягнень, сумлінне ставлення до праці та навчання, участь у диференційованих програмах виховного впливу) в адміністрації колонії немає повної впевненості у його виправленні, тому можливим є лише його переведення до структурної дільниці колонії з меншим обсягом обмежень, тобто поки що питання не виникає про умовно-дострокове звільнення за критерієм «довів своє виправлення». Фактичні підстави, що обґрунтовують юридичний критерій «засуджений стає на шлях виправлення» становлять наявність обґрунтованих матеріалів з висновками адміністрації виправної колонії, спостережної комісії, інших державних органів і громадських організацій, що свідчать про: визнання засудженим своєї вини у вчиненому злочині і каяття в цьому; недопущення протягом року порушень установленого порядку відбування покарання або дострокове зняття раніше накладеного стягнення, після якого пройшло не менше шести місяців; відмову від негативних зв'язків із кримінальним оточенням та впливу злочинної моралі; сумлінну і чесну працю, виконання норм виробітку та прагнення здобуття чи підвищення професійного та освітнього рівня; взяття письмового зобов'язання щодо законслухняної поведінки.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Назвіть склад комісії, що здійснює приймання засуджених.
2. Які заходи здійснюються під час тримання засуджених у дільниці карантину, діагностики і розподілу?
3. Який строк перебування засуджених у дільниці посиленого контролю?
4. Яка мета функціонування відділення соціально-психологічної служби?
5. Хто не може бути переведений до дільниці соціальної реабілітації?

Розділ 19

Режим у колоніях та засоби його забезпечення

§1. Режим у колоніях та його основні вимоги

Згідно з ч. 1 ст. 102 КВК України «режим у виправних і виховних колоніях — це встановлений законом та іншими нормативно-правовими актами порядок виконання і відбування покарання, який забезпечує ізоляцію засуджених; постійний нагляд за ними; виконання покладених на них обов'язків; реалізацію їхніх прав і законних інтересів; безпеку засуджених і персоналу; роздільне тримання різних категорій засуджених; різні умови тримання засуджених залежно від виду колонії; зміну умов тримання засуджених».

Визначення режиму через категорію «порядок», відповідно з тлумаченнями порядку, що містяться у словниках, дозволяє розуміти його як послідовність тих чи інших дій, правила, за яким здійснюється що-небудь. Отже, при такому розумінні режиму він визначає послідовність процесу виконання-відбування покарання чи правила, за якими здійснюється цей процес. Разом із тим таке розуміння режиму не відображає його характеристики як засобу для досягнення мети покарання або ж засобу виправлення та ресоціалізації, як таким він визначений ч. 3 ст. 6 КВК України. Необхідно звернутись до витоків поняття «режим». Під режимом розуміється система правил, заходів, необхідних для досягнення тієї чи іншої мети. Таке розуміння режи-

му дає можливість визначити й режим покарання (у даному випадку — позбавлення волі) як встановлену кримінально-виконавчим законодавством сукупність правил поведінки засуджених (режим відбування покарання) і заходів, що здійснюються органами й установами виконання покарань, спрямованими на досягнення цілей покарання (режим виконання покарання). Дане визначення режиму дозволяє виділити такі сторони режиму, як режим виконання й режим відбування покарання, а також розглядати режим не тільки у вузькому значенні лише як інститут позбавлення волі, але й вести мову про режим виконання-відбування інших видів покарань, наприклад, режим арешту, режим обмеження волі, режим виправних робіт, режим позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, режим тримання в дисциплінарному батальйоні і т. ін.

За частиною 1 ст. 102 КВК України найважливішою вимогою режиму виконання позбавлення волі є ізоляція засуджених. Зміст позбавлення волі знаходить своє вираження саме в ізоляції засудженого від суспільства шляхом поміщення його у кримінально-виконавчу установу закритого типу. Позбавлення волі зумовлює застосування до засудженого досить вагомих правообмежень, що здатні істотно змінити правовий статус особи. Ізоляція при позбавленні волі об'єктивно приводить до обмеження: 1) можливості пересуватися, 2) можливості спілкуватися, 3) вибору місця проживання, 4) вибору характеру й роду занять, 5) права вільно визначати свій спосіб життя, 6) права розпоряджатися своїм часом. Серед перерахованих найбільш важливим елементом ізоляції при позбавленні волі є істотні обмеження в спілкуванні засудженого з особами, що перебувають на волі, за межами установи. Без ізоляції засуджених і похідних від неї обмежень не може бути, власне, позбавлення волі.

Ізоляція осіб, позбавлених волі, забезпечується системою охорони кримінально-виконавчих установ, яка включає в себе: варту, місце її розташування, пости, де чатові виконують свої обов'язки, сектори спостереження та ведення обстрілу, маршрути руху чергової зміни, інженерно-технічні засоби охорони, пости вартових собак і т. ін. Згідно з Інструкцією з організації охорони установ виконання покарань, затвердженою Державним департаментом України з питань виконання покарань, охорона є комплексом заходів, спрямованих на забезпечення ізоляції засуджених і недопущення вчинення ними втеч та інших зло-

чинів; запобігання проникненню на територію установ сторонніх осіб та заборонених до використання засудженими предметів; забезпечення зберігання матеріальних цінностей установ виконання покарань. Охорону осіб, позбавлених волі, здійснює відділ організації охорони установ виконання покарань, основними функціями якого є: охорона й оборона об'єктів кримінально-виконавчої установи; здійснення пропускнуго режиму на об'єктах, які перебувають під охороною; конвоювання засуджених із колонії на виробничі об'єкти й назад, охорона їх під час виконання робіт; зустрічне конвоювання за автомобільними маршрутами, а також екстрене конвоювання.

§ 2. Засоби нагляду і контролю за засудженими

Згідно з Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань заходами забезпечення ізоляції засуджених також є огляди та обшуки засуджених, приміщень, територій житлових та виробничих зон, умови роботи вільнонайманого персоналу із засудженими й пропускнуий режим у колоніях, що визначає умови допуску осіб на їх територію.

Постійний нагляд за засудженими до позбавлення волі теж є основною вимогою режиму виконання покарання. Згідно з Інструкцією з організації нагляду за засудженими, які відбувають покарання в установах виконання покарань, затвердженою Державним департаментом України з питань виконання покарань, нагляд є системою заходів, котрі спрямовані на забезпечення виконання кримінального покарання у виді позбавлення (обмеження) волі шляхом цілодобового й постійного контролю за поведінкою засуджених у місцях їх проживання та праці, запобігання та припинення з їх боку протиправних дій, забезпечення вимог ізоляції засуджених та безпеки персоналу. Нагляд у кримінально-виконавчих установах проявляється у постійному стеженні інспекторами служби нагляду й безпеки за поведінкою засуджених у місцях їх розміщення та перебування.

Нагляд спрямований на: забезпечення виконання засудженими, встановлених кримінально-виконавчим законодавством правил поведінки; здійснення встановленого пропускнуго режиму між житловою та виробничою зонами, ізольованими дільницями колонії, цехами та іншими об'єктами; контроль за дотриманням засудженими порядку пересування по колонії; дотримання встановленого зразка одягу, правил

санітарії та гігієни; проведення перевірок наявності засуджених у місцях їх проживання та праці; контроль за станом інженерно-технічних засобів охорони; проведення обшуків приміщень та особистих обшуків засуджених, а також огляду території колонії; вилучення предметів, виробів і речей, збереження яких засудженим заборонено; забезпечення порядку і контролю за проведенням побачень і телефонних розмов засуджених; перегляд, перевірка і вручення посилок, передач і бандеролей; забезпечення порядку відбування дисциплінарних стягнень у дисциплінарних ізоляторах, приміщеннях камерного типу чи одиночних камерах; застосування до засуджених заходів фізичного впливу, спеціальних засобів, зброї і т. ін.

Спеціальне завдання про здійснення нагляду за засудженими покладається на чергову зміну, до складу якої входять: черговий помічник начальника установи; заступник чергового помічника начальника колонії, він же начальник зміни молодших інспекторів; молодші інспектори житлової зони; молодші інспектори виробничої зони; молодший інспектор з приймання та видачі передач, посилок і бандеролей для засуджених, проведення побачень і телефонних розмов засуджених із родичами та іншими громадянами; молодший інспектор у дисциплінарному ізоляторі, приміщеннях камерного типу, одиночних камерах; молодший інспектор із супроводження транспортних засобів по території об'єктів, що охороняються, та забезпечення контролю за вантажно-розвантажувальними роботами; молодший інспектор із забезпечення пропускового режиму на міжзонному КПП, який розташовано між житловою та виробничою зонами; молодші інспектори з нагляду за засудженими в дільницях соціальної реабілітації; молодші інспектори лікувальних закладів при КВК; оперативна група (особовий склад колонії). Її чисельність та склад визначаються начальником КВК залежно від оперативної обстановки й варіанта несення служби, а саме: працівники КВК (представники персоналу на об'єктах робіт); група патрулювання в районі дислокації КВК; черговий водій оперативного автомобіля; черговий електрик; оператор пульта оперативного зв'язку та сигналізації; черговий медпрацівник.

Свої обов'язки з нагляду за засудженими чергова зміна виконує без вогнепальної зброї. Разом із тим чергова зміна для виконання своїх функцій забезпечується необхідними спеціальними й технічними засобами та інвентарем: радіостанціями; ліхтарями; спеціальними засобами сльозоточивої та дратівної дії; гумовими кийками; гамівною сорочкою; комплектом шоломів, бронежилетів, аварійно-рятувальним інструментом.

§ 3. Обов'язки засуджених до позбавлення волі

Наступною основною вимогою режиму відбування покарання є виконання покладених на засуджених обов'язків. Те, що права й обов'язки засуджених до позбавлення волі визначені у ст. 107 КВК України, безумовно, є позитивним, кроком уперед чинного кримінально-виконавчого законодавства, оскільки визначення правил поведінки засуджених на рівні закону, а не тільки підзаконного нормативного акта — Правил внутрішнього розпорядку, спрямоване на реалізацію принципу законності у діяльності кримінально-виконавчих установ. Стаття 107 КВК уточнює, деталізує правове положення осіб, позбавлених волі, порівняно із загальним правовим статусом засуджених, що визначений у главі 2 КВК. Отже, засуджені до позбавлення волі зобов'язані: дотримуватися норм, які визначають порядок і умови відбування покарання, розпорядок дня колонії, правомірних взаємовідносин з іншими засудженими, персоналом колонії та іншими особами; утримувати в чистоті і порядку приміщення, дбайливо ставитися до майна колонії і предметів, якими вони користуються при виконанні дорученої роботи, здійснювати за ними належний догляд і використовувати їх тільки за призначенням; виконувати всі законні вимоги персоналу колонії; виконувати необхідні роботи по самообслуговуванню, благоустрою колонії; дотримуватися санітарно-гігієнічних норм; дотримуватися вимог пожежної безпеки і безпеки праці.

Окрім правила поведінки засуджених мають характер заборони, що власне відображає притаманну позбавленню волі кару, тобто показує, яких же обмежень прав і свобод зазнають особи, позбавлені волі. Отже, засудженим забороняється: самовільно залишати колонію, порушувати лінію охорони; спілкуватися із засудженими та іншими особами з порушенням встановлених правил ізоляції, звертатися до них з проханням про виконання незаконних дій; придбавати, виготовляти, зберігати і використовувати гроші, цінності, предмети, речі, речовини і вироби, заборонені до використання в колонії; продавати, дарувати або відчужувати в інший спосіб на користь інших осіб предмети, вироби і речі, які перебувають в особистому користуванні; заподіювати собі тілесні ушкодження, у тому числі і з допомогою іншої особи, завдавати шкоди своєму здоров'ю з метою ухилення від відбування покарання або виконання встановлених обов'язків; завдавати шкоди державному, комунальному майну, майну інших юридичних

чи фізичних осіб, у тому числі майну інших засуджених, створювати загрозу заподіяння шкоди такому майну; вживати спиртні напої, наркотичні чи інші одурманюючі засоби; чинити опір законним діям персоналу колонії, перешкоджати виконанню ним своїх службових обов'язків, підбурювати до цього інших засуджених; грати в настільні та інші ігри з метою здобуття матеріальної чи іншої вигоди; вживати нецензурні та жаргонні слова, давати і присвоювати прізвиська; самовільно залишати призначені для перебування ізольовані територію, приміщення або визначене місце роботи. Крім Кодексу, окремі заборони щодо засуджених до позбавлення волі передбачені й Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань. Так, засудженим додатково до перерахованого забороняється завішувати чи міняти без дозволу адміністрації спальні місця, а також обладнувати їх у комунально-побутових та інших службових або виробничих приміщеннях; відправляти листи, у яких є нецензурні або інші неприпустимі вислови; грати в карти; перебувати в гуртожитках та відділеннях, у яких вони не проживають, або на виробничих об'єктах, на яких вони не працюють; мати при собі предмети і речі в асортименті і кількості, що виходять за межі, встановлені Переліком продуктів харчування, предметів першої потреби та засобів особистої гігієни, які можуть отримувати засуджені у посылках (передачах), купувати в крамницях установ та зберігати при собі; курити в невідведених для цього місцях, а у виховних колоніях — курити взагалі; направляти й отримувати кореспонденцію всупереч встановленому порядку; наносити собі або іншим особам татування; тримати тварин, займатись городництвом; вивішувати фотографії, репродукції, листівки, вирізки з газет та журналів на стінах, тумбочках, ліжках та робочих місцях; самовільно перепланувати, змінювати конструктивні елементи будівель та споруд установ виконання покарань; користуватися заточувальним обладнанням, інструментом, електроенергією, механізмами та іншими матеріалами з особистих мотивів.

Відбування покарання, коли засуджені зазнають обмежень своїх прав і свобод, проявляється не тільки у виконанні покладених на засуджених обов'язків, але й у реалізації їхніх прав і законних інтересів, що теж є однією з основних вимог режиму. За статтею 107 КВК засуджені до позбавлення волі мають право: одержувати інформацію і роз'яснення про умови відбування і порядок виконання покарання у виді позбавлення волі; користуватися послугами, які надаються в місцях позбавлення волі, у тому числі додатковими, оплачуваними;

брати участь у трудовій діяльності; отримувати медичну допомогу і лікування, у тому числі платні медичні послуги за рахунок особистих грошових коштів чи коштів рідних та близьких; розпоряджатися грошовими коштами, придбавати, володіти і розпоряджатися предметами, речами, виробами; здійснювати листування з особами, які перебувають за межами колоній, вести з ними телефонні розмови; одержувати і відправляти посилки, бандеролі, грошові перекази, одержувати передачі; зустрічатися з родичами та іншими особами; подавати пропозиції, заяви і скарги в усному і письмовому вигляді від свого імені; брати участь у роботі самодіяльних організацій та гуртках соціально-корисної спрямованості; придбавати, користуватися і зберігати предмети першої потреби, періодичні видання, літературу, продукти харчування; розпоряджатися вільним часом, який відведений розпорядком дня, не порушуючи при цьому правил поведінки; одержувати освіту відповідно до Закону України «Про освіту»; одержувати юридичну допомогу від адвокатів або інших осіб, уповноважених на надання такої допомоги; звертатися до адміністрації з проханням внести подання щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання чи щодо заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням. Перелік прав засуджених до позбавлення волі, що міститься у ст. 107 КВК, не є вичерпним, тому зрозуміло, що Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань доповнюють цей перелік, наприклад, правом засуджених на особисту безпеку, правом відправляти поштою або передавати родичам особисту літературу і періодичні видання, правом придбавати для загального користування за рахунок коштів, які знаходяться на особистих рахунках, телевізори та холодильники.

Органічним продовженням попередньої основної вимоги режиму є забезпечення безпеки засуджених і персоналу. Таким чином, праву засуджених на особисту безпеку (ст. 10 КВК) кореспондує обов'язок адміністрації установ виконання покарання своєю діяльністю створити та забезпечити стан захищеності життєво важливих інтересів як осіб, позбавлених волі, так і персоналу. Безпека є фундаментальною основою функціонування кримінально-виконавчої системи, у складі якої, до речі, тепер є колонії мінімального, середнього та максимального рівня безпеки. Безпека є властивістю кримінально-виконавчої системи, організованої на принципах цілісності та сталих зв'язків між її структурними підрозділами. Кримінально-виконавча система, таким чином, є системою забезпечення безпеки суб'єктів та учасників кримінально-

виконавчої діяльності, спрямованої на реалізацію обмежень прав та свобод, притаманних покаранню. Загроза кримінально-виконавчій безпеці є відхиленням від кримінально-виконавчої діяльності, від порядку виконання та відбування покарання, посяганням на правове становище учасників кримінально-виконавчих правовідносин. Отже, забезпечення кримінально-виконавчої безпеки є гарантією, необхідною специфічною умовою існування кримінально-виконавчої системи. На забезпечення безпеки засуджених спрямований нагляд за ними, профілактична та оперативно-розшукова діяльність у колоніях, застосування технічних засобів нагляду й контролю.

Основною вимогою режиму є необхідність роздільного тримання різних категорій засуджених. На виконання цієї вимоги режиму спрямована діяльність комісій з питань розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі, яка вирішує відповідні питання, керуючись Інструкцією про порядок розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі, затвердженою Державним департаментом України з питань виконання покарань. У подальшому в процесі виконання-відбування покарання в колоніях здійснюється, як це визначено ст. 92 КВК України, роздільне тримання різних категорій засуджених. Так, окремо тримаються чоловіки і жінки; неповнолітні і дорослі; вперше засуджені до позбавлення волі і ті, що раніше відбували покарання у виді позбавлення волі; засуджені до довічного позбавлення волі; засуджені яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування; чоловіки, засуджені за злочини, вчинені з необережності; засуджені, які раніше працювали в суді, органах прокуратури, юстиції та правоохоронних органах.

Засобами забезпечення режиму в місцях позбавлення волі крім охарактеризованих вище охорони, нагляду є також технічні засоби нагляду й контролю, оперативно-розшукова діяльність, режим особливих умов у колоніях, застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї, а також залучення сил і засобів колонії, органів і установ виконання покарань для підтримання правопорядку в установах виконання покарань.

Так, стаття 103 КВК передбачає, що для запобігання втеч та інших злочинів, порушень встановленого законодавством порядку виконання покарання, отримання необхідної інформації про поведінку засуджених адміністрація колонії має право використовувати аудіовізуальні, електронні й інші технічні засоби (інженерно-технічні за-

соби охорони, засоби службового зв'язку, сигналізаційні засоби оповіщення, охоронне освітлення, гучномовний зв'язок і т. ін.). Наприклад, у колонії застосовуються такі технічні засоби охорони, як стаціонарні й пересувні засоби виявлення, що є сукупністю технічних систем, датчиків і пристроїв обробки, передачі та подання інформації про порушника чи заборонені предмети або речовини.

§ 4. Оперативно-розшукова діяльність у колоніях

Оперативно-розшукова діяльність теж є засобом забезпечення режиму в колоніях. За статтею 104 КВК у колоніях оперативними підрозділами здійснюється оперативно-розшукова діяльність, спрямована на пошук і закріплення фактичних даних про протиправну поведінку суб'єктів та учасників кримінально-виконавчої діяльності. Метою оперативно-розшукової діяльності є: забезпечення безпеки засуджених, персоналу колоній та інших осіб; виявлення, запобігання і розкриття злочинів, учинених у колоніях, а також порушень встановленого порядку відбування покарання; вивчення причин і умов, що сприяють учиненню злочинів та інших правопорушень; надання правоохоронним органам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, допомоги у розкритті, припиненні та запобіганні злочинам.

§ 5. Підстави застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї

Застосування до осіб, позбавлених волі, заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї є тим засобом забезпечення режиму, якого у міру можливості, як сказано у Пояснювальній записці до Європейських тюремних правил, слід уникати, бо він суперечить цивілізованій поведінці. Разом із тим Європейські тюремні правила визнають, що в діяльності установ виконання покарань іноді неминуче виникають ситуації, які вимагають використання фізичного приборкування за допомогою спеціальних засобів для запобігання завдання фізичної шкоди в'язням чи персоналу, втечі або пошкодження майна.

При застосуванні засобів приборкання насамперед необхідно виконувати вимоги закону, а не рішення в'язничної адміністрації.

Слід сказати, що в Україні саме на рівні закону (ст. 106 КВК) визначаються підстави застосування до позбавлених волі заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї. Так, до осіб, позбавлених волі, якщо вони чинять фізичний опір персоналу колоній, злісно не виконують його законні вимоги, проявляють буйство, беруть участь у масових заворушеннях, захваті заручників або чинять інші насильницькі дії, а також при втечі або затриманні втікачів із колоній з метою припинення вказаних протиправних дій, а також запобігання заподіянням цими особами шкоди оточенню або самим собі застосовуються: фізична сила, спеціальні засоби, гамівна сорочка та зброя. Гамівна сорочка не застосовується до засуджених неповнолітніх і жінок. Закон забороняє застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і зброю відносно жінок з явними ознаками вагітності, осіб похилого віку або з вираженими ознаками інвалідності і неповнолітніх, крім випадків учинення ними групового або збройного нападу, який загрожує життю й здоров'ю персоналу колонії чи інших осіб, або збройного опору.

Застосування вищевказаних заходів можливе у разі крайньої необхідності; коли застосування заходів фізичного впливу уникнути все ж неможливо, вони не повинні перевищувати міри, необхідної для виконання покладених на адміністрацію колонії обов'язків, і мають зводитися до завдання найменшої шкоди здоров'ю правопорушників. У разі необхідності адміністрація колонії зобов'язана негайно надати допомогу потерпілим.

Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань деталізують порядок застосування до позбавлених волі заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї. Так, для припинення правопорушень із боку засуджених працівники кримінально-виконавчої системи мають право застосовувати заходи фізичного впливу, у тому числі прийоми рукопашного бою. Згідно з § 60 Правил внутрішнього розпорядку наручники до засуджених застосовуються за розпорядженням начальника установи, його заступників, чергового помічника начальника установи та їх заступників. Застосування наручників до засуджених можливе у разі: учинення фізичного опору особовому складу чергової зміни, варті, адміністрації установи або проявів буйства; відмови слідувати до дисциплінарного ізолятора, приміщень камерного типу, в одиночну камеру або карцер; спроби самогубства, членушкодження або нападу на за-

суджених чи на інших осіб; конвоювання після затримання засудженого, що вчинив утечу.

Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (§ 61) надають право особовому складу установи самостійно застосувати до засуджених сльозоточиві речовини, гумові кийки та фізичну силу для: захисту персоналу установи та самозахисту від нападу та інших дій, що створюють загрозу їх життю або здоров'ю; припинення масових заворушень і групової непокори з боку засуджених; відбиття нападу на будівлі, приміщення, споруди і транспортні засоби установи або звільнення їх у разі захоплення; затримання або доставляння засуджених, які вчинили грубі порушення режиму тримання до дисциплінарного ізолятора, приміщень камерного типу, одиночної камери або карцеру, якщо зазначені особи чинять опір; затримання засуджених, що вчинили втечу з місць позбавлення волі; звільнення заручників.

Застосування гамівної сорочки є крайнім заходом впливу на засуджених і може мати місце тоді, коли вищевказані заходи виявились неефективними. Гамівна сорочка може бути застосована лише за вказівкою начальника колонії або особи, що виконує його обов'язки, під наглядом медичного працівника. Указівка медичного працівника про неможливість застосування гамівної сорочки до засудженого підлягає безумовному виконанню. У гамівній сорочці засуджений може перебувати до заспокоєння, але не більше двох годин. Не можна застосовувати гамівну сорочку до інвалідів першої та другої груп, до вагітних жінок і до неповнолітніх.

Вогнепальна зброя може бути застосована до засуджених до позбавлення волі лише як винятковий захід у разі вчинення засудженим нападу або інших умисних дій, які створюють реальну загрозу життю працівників установ виконання покарань або інших осіб, а також у разі втечі з-під варти, коли іншими засобами неможливо припинити зазначені дії. Про кожний випадок застосування зброї адміністрація колонії повинна негайно повідомити прокурора.

§ 6. Режим особливих умов у колоніях

На забезпечення режиму як порядку виконання та відбування покарання спрямоване й посилення охорони та нагляду за засудженими (режим особливих умов) у випадках стихійного лиха, епідемій, аварій

важливих для життєзабезпечення систем, масових заворушень, провів групової непокори засуджених або в разі виникнення реальної загрози збройного нападу на колонію чи у зв'язку з уведенням надзвичайного чи воєнного стану в районі розташування колонії. Так, у травні 2004 р. у районі дислокації Мелітопольської виховної колонії, тобто в Мелітопольському районі Запорізької області був уведений надзвичайний стан у зв'язку з вибухами боєприпасів на ракетно-артилерійських складах. Звичайно, що у цей період із засудженими не проводились раніше заплановані заходи, було припинено надання побачень та приймання передач, здійснювались інші режимні заходи, спрямовані на посилення охорони та нагляду.

Режим особливих умов у колоніях був запроваджений у листопаді 2009 р. перед загрозою епідемії каліфорнійського грипу (N1H1).

Питання та завдання для самоконтролю

1. Дайте визначення режиму виконання та відбування покарання.
2. Назвіть основні вимоги режиму.
3. Чим характеризується ізоляція при позбавленні волі?
4. Дайте визначення нагляду за особами, позбавленими волі.
5. Хто здійснює нагляд за особами, позбавленими волі?
6. Що заборонено засудженим до позбавлення волі?
7. У яких випадках у місцях позбавлення волі вводиться режим особливих умов?

Розділ 20

Умови відбування покарання в колоніях

§ 1. Права і обов'язки засуджених до позбавлення волі

Частиною 2 ст. 102 КВК України визначено, що «режим має зводити до мінімуму різницю між умовами життя в колонії і на свободі, що повинно сприяти підвищенню відповідальності засуджених за свою поведінку й усвідомленню людської гідності». Це положення цілком відповідає рекомендаціям, які містяться у Мінімальних стандартних правилах поводження із засудженими та Європейських тюремних правилах, відповідно до яких прийнятий в установі режим повинен прагнути зводити до мінімуму різницю між життям у в'язниці й життям на волі. Отже, для дотримання даних рекомендацій життя засуджених повинне відповідати тому життєвому рівню, який у даний час характерний для нашого суспільства. Однак на сьогодні видатки на тримання однієї особи, позбавленої волі, складають приблизно половину прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць.

Відповідно до ст. 25 Загальної декларації прав людини кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний підхід і необхідне соціальне забезпечення, що необхідні для підтримки її здоров'я й добробуту. Прикладом утілення цих положень у національне законодавство є ст. 48 Конституції України, відповідно до якої кожен громадянин України (а засуджені до позбавлення волі залишаються громадянами України) має право на достат-

ній життєвий рівень, а саме: достатнє харчування, одяг, житло. Крім того, і в ст. 49 Конституції проголошено, що кожен має право на охорону здоров'я і медичну допомогу.

Матеріально-побутове забезпечення і медичне обслуговування осіб, позбавлених волі, належить до найбільш істотних умов відбування покарання. У свою чергу порядок і умови виконання й відбування покарання становлять режим позбавлення волі.

У колоніях, на відміну від того безладного способу життя, що зрештою привів особу в місця позбавлення волі, ритм життя засуджених є чітко налагодженим, розміреним, завдяки суворо регламентованому розпорядку дня, який включає час підйому, туалету, фізичної зарядки, приймання їжі, розводу на роботу, перебування на виробництві, перевірку наявності засуджених, проведення загальноосвітнього та професійно-технічного навчання, виховних, культурно-масових та спортивно-оздоровчих заходів. Обов'язковими елементами розпорядку дня незалежно від зайнятості засуджених на виробництві, оперативної обстановки, пори року є безперервний восьмигодинний сон засуджених і надання їм особистого часу від 1 до 2 годин. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань містять Типовий розпорядок дня засуджених, де у годинах та хвилинах визначається, чим займаються засуджені протягом доби. У кожній установі виконання покарань розпорядок дня складається з урахуванням місцевих умов, тривалості дня та затверджується начальником установи. Розпорядок дня установи передбачає не тільки зайнятість засуджених, але й порядок та час роботи всіх відділів, служб, об'єктів та дільниць установи, у тому числі медичної частини, лазні-пральні, перукарні, крамниці, їдальні.

Наближення умов відбування покарання до рівня життя на свободі в колоніях ґрунтується й на тезі, що ізоляція як необхідний атрибут позбавлення волі в колоніях не є абсолютною. Засуджені мають можливість мати контакти з зовнішнім світом у визначених кримінально-виконавчим законодавством формах шляхом побачень як із родичами, так і з іншими особами, їм надається можливість у деяких випадках виїжджати за межі колоній, дозволяється мати телефонні розмови, одержувати посилки, передачі і бандеролі, листуватися. Засудженим до позбавлення волі створюються необхідні житлово-побутові умови, вони забезпечуються приміщеннями для проживання, їм надається одяг, натільна білизна й взуття за сезоном, а також триразове гаряче харчування. Крім того, засуджені мають

право придбавати в магазинах колоній продукти харчування та предмети першої потреби, що теж сприяє поліпшенню їх рівня життя під час відбування покарання.

Умови відбування покарання врегульовані главою 17 КВК України. Згідно зі ст. 115 КВК України, особам, які відбувають покарання у виправних і виховних колоніях створюються необхідні житлово-побутові умови, що відповідають правилам санітарії та гігієни. Засуджені, як правило, тримаються у приміщеннях блочного типу. Норма житлової площі на одного засудженого у виправних колоніях не може бути меншою як чотири квадратних метри, у лікувальних закладах при виправних колоніях, у виправних колоніях, призначених для тримання і лікування хворих на туберкульоз, у стаціонарі — п'ять квадратних метрів. Необхідно звернути увагу на те, що ці норми поки що не відповідають міжнародним стандартам, оскільки за висновками Комітету проти катувань Ради Європи житлову площу, що є меншою семи квадратних метрів, слід розглядати як застосування тортур у місцях позбавлення волі.

Засудженим надається індивідуальне спальне місце й постільні речі. За нормами, встановленими Державним департаментом України з питань виконання покарань, установи виконання покарань забезпечуються (в основному за рахунок власного виробництва) меблями, інвентарем і предметами господарського призначення, а особи, позбавлені волі, забезпечуються одягом, білизною і взуттям за сезоном із урахуванням статі, віку й кліматичних умов, а в лікувальних закладах — спеціальним одягом і взуттям. Вартість речового майна, виданого засудженим у користування, відшкодовується ними за рахунок коштів, зароблених у місцях позбавлення волі, та згідно із заявами за рахунок коштів, що надійшли на особові рахунки. Після оплати вартості отриманого майна воно переходить у власність засудженого.

За частиною 4 ст. 115 КВК засудженим неповнолітнім, інвалідам першої та другої груп, жінкам з вагітністю понад чотири місяці, непрацюючим жінкам, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, непрацюючим чоловікам віком понад шістдесят років і жінкам — понад п'ятдесят п'ять років (якщо вони не одержують пенсії), а також особам, які звільнені від роботи через хворобу, у тому числі хворим на активну форму туберкульозу, харчування, одяг, взуття, білизна і комунально-побутові послуги надаються безоплатно.

Правилами внутрішнього розпорядку визначається асортимент та кількість предметів, виробів і речей, які можуть перебувати у засу-

дженого. Якщо їх більше за встановлені норми, то вони вилучаються у засудженого і здаються на склад, про що складається акт. Разом із тим загальна вага предметів і речей (з урахуванням й тих, що зберігаються на складах), які належать засудженому, у всіх випадках не повинна перевищувати 50 кг.

В установах виконання покарань засуджені не тільки можуть придбавати продукти харчування й предмети першої потреби. З метою наближення умов життя в колонії до життя на свободі засудженим можуть надаватися й додаткові платні послуги: медичне обслуговування, фотографування, ремонт годинників, електробритв та інший дрібний ремонт дозволених до використання предметів і речей, банно-пральні послуги, прокат кіно- та відеофільмів тощо.

§ 2. Придбання засудженими до позбавлення волі продуктів харчування і предметів першої потреби

Одним з елементів режиму, що відображає різницю між умовами відбування покарання у колоніях різного рівня безпеки, є право засуджених до позбавлення волі придбавати продукти харчування та предмети першої потреби (ст. 108 КВК). Це положення відповідає ст. 76. 2) Мінімальних стандартних правил поведіння з в'язнями, де сказано, що засуджені до позбавлення волі повинні мати можливість витратити частину зароблених ними коштів на придбання дозволених предметів особистого вжитку.

За КВК України засуджені у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання мають право витратити на місяць для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби гроші, зароблені в колонії, у сумі до 100 % мінімального розміру заробітної плати (ст. 138); у колонії середнього рівня безпеки — до 80 %, а у колонії максимального рівня безпеки — до 70 % мінімального розміру заробітної плати. Треба сказати, що ці суми є базовими, бо засудженим, які відбувають покарання у дільницях ресоціалізації, можуть бути змінені умови відбування покарання. Так, при сумнівній поведінці і ставленні до праці за клопотанням начальника відділення соціально-психологічної служби постановою начальника колонії, погодженою зі спостережною комісією, засудженим може бути дозволено додатково витратити на місяць гроші у виправ-

ній колонії: мінімального рівня безпеки після відбуття не менше третини строку покарання в сумі 50 % мінімального розміру заробітної плати; середнього рівня безпеки після відбуття не менше половини строку покарання — 40 % мінімального розміру заробітної плати; максимального рівня безпеки після відбуття не менше половини строку покарання — 30 % мінімального розміру заробітної плати.

За загальним правилом працездатні засуджені можуть придбавати продукти харчування та предмети першої потреби лише за безготівковим розрахунком і на кошти, зароблені в колоніях. Що стосується непрацездатних засуджених, тобто чоловіків віком понад шістдесят років, жінок — віком понад п'ятдесят п'ять років, інвалідів першої та другої груп, вагітних жінок, жінок, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, неповнолітніх, то ці позбавлені волі можуть придбавати продукти харчування та предмети першої потреби також на гроші, одержані за поштовими переказами, за рахунок пенсій чи інших доходів. За статтею 108 КВК сума грошей, яку можуть витратити непрацездатні особи для придбання продуктів харчування та предметів першої потреби, дорівнює: для інвалідів першої та другої груп, вагітних жінок, жінок, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, — сумі мінімального розміру заробітної плати, а для інвалідів другої групи — сумі, що становить 60 % мінімального розміру заробітної плати.

Для придбання засудженими продуктів харчування та предметів першої потреби в колоніях організована щоденна робота магазинів. За графіком у час, визначений розпорядком дня, кожний засуджений у складі відділення соціально-психологічної служби може відвідувати магазин 3–4 рази на місяць.

Засудженим, що тримаються в дільницях посиленого контролю або в камерах колоній (секторів) максимального рівня безпеки, придбання продуктів харчування й предметів першої потреби два рази на місяць здійснюють начальники відділень на підставі заяви засудженого, погодженої з начальником установи.

Асортимент продуктів харчування та предметів першої потреби, які можуть придбати засуджені, затверджений Державним департаментом України з питань виконання покарань. Загалом він збігається з переліком продуктів харчування, предметів першої потреби та засобів особистої гігієни, які можуть отримувати засуджені у посылках (передачах). До речі, Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань дозволяють засудженим за кошти, зароблені в коло-

нії або отримані за поштовими переказами, придбавати в установленій відповідним переліком кількості й асортименті продукти харчування та предмети першої потреби в магазині колонії в рахунок належних їм посилок.

§ 3. Контакти засуджених до позбавлення волі із зовнішнім світом

Однією з доволі істотних умов відбування покарання є контакти позбавлених волі із зовнішнім світом. Мінімальні стандартні правила поведіння з в'язнями рекомендують надавати позбавленим волі «можливість спілкуватися через регулярні проміжки часу і під належним наглядом із їхніми сім'ями або друзями, що мають бездоганну репутацію, як шляхом листування, так і безпосередньо, у ході відвідин». За статтею 110 КВК особи, позбавлені волі, мають право на два види побачень: короткострокові тривалістю до чотирьох годин і тривалі — до трьох діб. Засуджені, що відбувають покарання у виправних колоніях мінімального, середнього та максимального рівня безпеки, можуть одержувати щомісяця короткострокове й один раз на три місяці тривале побачення. Короткострокові побачення надаються з родичами або іншими особами й відбуваються у присутності молодшого інспектора служби нагляду й безпеки. Тривалі побачення надаються з правом спільного проживання і тільки з близькими родичами (подружжя, батьки, діти, всиновлювачі, всиновлені, рідні брати й сестри, дід, баба, онуки). Тривалі побачення можуть надаватися й з особами, з якими засуджені не перебували в зареєстрованому шлюбі, за умови, що у них є спільні неповнолітні діти, що підтверджено їх свідоцтвами про народження та довідкою органу місцевого самоврядування про факт проживання засудженого (засудженої) з особою, яка прибула на побачення, однією сім'єю. Оплата послуг за користування кімнатами короткострокових і тривалих побачень здійснюється засудженими або їх родичами чи іншими особами за рахунок власних коштів.

Крім побачень засудженим надається право на телефонні розмови без обмеження їх кількості під контролем адміністрації. Міжміські телефонні розмови оплачуються з особистих коштів засуджених. Засудженим за їхнім проханням дозволяється замінити тривалі побачення короткостроковими. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань не дозволяють побачення і телефонні розмови

між засудженими до позбавлення волі, які перебувають в кримінально-виконавчих установах.

За заявою засудженого або особи, яка прибула на побачення, дозвіл на його проведення надається начальником колонії, а у разі його відсутності — першим заступником або посадовою особою, яка виконує його обов'язки. Ці посадовці приймають осіб, які прибули на побачення, інформують про поведінку засудженого і роз'яснюють правила поведінки під час побачення, попереджають про можливу відповідальність за нелегальні передачі. Особам, які прибули на побачення, до кімнат тривалих побачень дозволяється проносити продукти харчування та цивільний одяг для використання під час побачення, а також предмети та речовини, зберігання яких засудженим не заборонено. У свою чергу засуджені можуть проносити в кімнати тривалих побачень туалетні речі, туалетні вироби, власні альбоми, літературу чи періодичні видання, якщо вони бажають передати їх родичам. Не дозволяється передавати засудженим або ж отримувати від них будь-які документи, записи, креслення і т. ін. Якщо є достатні підстави підозрювати, що особа, яка прибула на тривале побачення, має намір передати засудженому предмети, вироби та речовини, зберігання яких заборонено засудженим, або отримати від засудженого заборонені речі, начальник установи доводить до відома такої особи, що побачення буде надано лише після того, як особа погодиться на огляд її речей і одягу до і після побачення. У разі виявлення у особи, яка прибула на побачення, прихованих від огляду заборонених предметів тривале побачення не надається й вирішується питання про притягнення до адміністративної відповідальності. Коли особа, яка прибула на побачення, відмовиться від огляду речей і одягу за її бажанням можливе надання короткострокового побачення.

Щодо засуджених, то вони в будь-якому випадку підлягають повному обшуку до і після побачень.

Прикладом прояву принципу гуманізму у поводженні із засудженими є надання їм можливості короткочасних виїздів за межі виправних колоній. Так, ст. 111 КВК передбачає, що засудженим, які тримаються у виправних колоніях мінімального й середнього рівня безпеки, виховних колоніях можуть бути дозволені короткочасні виїзди за межі колонії на території України на строк до семи діб, не рахуючи часу, необхідного для проїзду в обидва кінці, але не більше трьох діб, у разі таких виняткових обставин, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого; стихійне лихо, що спричинило значну матеріальну шкоду засудженому або його сім'ї.

Дозвіл на короточасний виїзд у зв'язку з винятковими обставинами дається начальником колонії протягом доби за заявою засудженого з урахуванням особи й поведінки засудженого. Час перебування засудженого поза межами колонії зараховується в строк відбування покарання. Вартість проїзду засудженого оплачується ним особисто або його родичами.

Засуджені, які працюють та перебувають у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, мають право на щорічний короточасний виїзд за межі колонії тривалістю 14 календарних днів (ч. 4 ст. 111 КВК)

Одержання засудженими до позбавлення волі посилок, передач і бандеролей є ще одним каналом підтримання зв'язків із зовнішнім світом. Число посилок (передач) і бандеролей, що одержують засуджені, які тримаються в колоніях, не обмежується. Максимальна вага однієї посылки (передачі) визначається за діючими поштовими правилами й може досягати 30 кг. Порядок одержання засудженими посилок (передач) і бандеролей та перелік продуктів харчування, предметів першої потреби та засобів особистої гігієни, які можна і які заборонено надсилати засудженим у посылках (передачах), визначається Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань. Так, згідно з Переліком, затвердженим Державним департаментом України з питань виконання покарань, засудженим можна надсилати будь-які придатні до вживання продукти харчування виготовлені не в домашніх умовах, а також тютюнові вироби фабричного розфасування, сигарети та чай. Це означає, що обмеження встановлені на продукти, які швидко псуються, з простроченим строком реалізації, консервовані продукти, виготовлені в домашніх умовах, продукти, що потребують додаткового приготування шляхом термічної обробки, а також на спиртні напої та пиво. У число предметів першої потреби входять: одяг, білизна, взуття, годинники із некоштовних металів, бритви електричні або механічні чи безпечні з касетними головками, електрокип'ятильники побутові промислового виробництва, засоби особистої гігієни, підручники і навчальне приладдя, література та періодичні видання, настільні ігри і т. ін. Правила внутрішнього розпорядку роблять винятки для важкохворих засуджених, вагітних жінок, жінок, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, інвалідів першої та другої груп, які незалежно від призначеного їм виду виправної колонії можуть одержувати додатко-

ві посилки (передачі) і бандеролі в кількості й асортименті, що визначаються медичним висновком. При цьому лікарські засоби і вироби медичного призначення, які одержують засуджені відповідно до медичного висновку, не включаються в число посилок (передач) і бандеролей.

Згідно зі ст. 113 КВК усім категоріям засуджених до позбавлення волі дозволяється одержувати й відправляти листи й телеграми за власний рахунок без будь-яких обмежень їх кількості. Листування між позбавленими волі, які не є родичами, можливе тільки з дозволу адміністрації колонії.

Відправлення засудженими листів проводиться тільки через адміністрацію колонії. Оскільки кореспонденція засуджених, згідно до ч. 3 ст. 113 КВК, підлягає перегляду, то для спрощення цієї процедури листи опускаються до поштових скриньок на території колонії або передаються представникам адміністрації у незапечатаному вигляді. Листи засуджених, виконані тайнописом, шифром або із застосуванням інших умовностей, а також ті, що мають цинічний характер або містять відомості, що не підлягають розголошенню, адресату не надсилаються і знищуються, про що оголошується засудженому.

За частиною 4 ст. 113 КВК кореспонденція, яку засуджені адресують Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, Європейському суду з прав людини, а також іншим відповідним органам міжнародних організацій, членам або учасникам яких є Україна, уповноваженим особам таких міжнародних організацій та прокуророві, переглядові не підлягають і не пізніш як у добовий строк надсилаються за належністю. Кореспонденція, яку засуджені адресують захиснику у справі, що здійснює свої повноваження відповідно до ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу України теж перегляду не підлягає і надсилається за адресою протягом доби з часу їх подачі. Кореспонденція, яку засуджені одержують від самого захисника, перегляду не підлягає. Стаття 113 КВК близька до ч. 3 ст. 36 Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями, де сказано, що кожен в'язень повинен мати можливість звертатися як до органів центрального тюремного управління, так і до судової влади чи інших компетентних органів із заявами чи скаргами, зміст яких не повинен цензуруватися.

У справі підтримання здоров'я засуджених особливо важливу роль безумовно відіграє харчування засуджених. Їжа та вода становлять основу самого життя й неминуче опиняються в центрі уваги людей, що приречені на монотонність тюремного існування. Якість їжі, її приготування та зовнішній вигляд можуть стати вирішальними при оцінці ув'язненими того, наскільки уважно та відповідально ставиться до них адміністрація місця позбавлення волі. Через це організація харчування також важлива для вироблення в осіб, позбавлених волі, позитивного ставлення до всього процесу їх виправлення та навчання. Ось чому повинно бути зроблено все для того, щоб забезпечити ув'язненим таке харчування й такі умови, в яких приймається їжа, що були б максимально наближені до середнього рівня в системі громадського харчування за межами місць позбавлення волі. 16 червня 1992 р. постановою Кабінету Міністрів України були затверджені норми добового забезпечення продуктами харчування засуджених до позбавлення волі. Для різних категорій позбавлених волі встановлено 11 норм харчування. Норми харчування осіб, позбавлених волі, є диференційованими. Окремо є норми для дорослих і неповнолітніх, для дітей, що перебувають у будинках дитини при установах виконання покарань, для хворих, що перебувають на стаціонарному лікуванні, для вагітних жінок і годуючих матерів, для осіб, що постраждали від аварії на Чорнобильській АЕС. Норми харчування враховують місцезнаходження особи (у дорозі, колонії чи слідчому ізоляторі), характер зайнятості засуджених на роботі. Залежно від цих показників змінюється асортимент продуктів і сумарна енергетична цінність тієї чи іншої норми. Як правило, кожна з норм забезпечення засуджених продуктами харчування поділяється на дві піднорми: загальну і норму дієтичного харчування. Так, норма № 1 А (загальна) забезпечення продуктами харчування засуджених, що перебувають в установах виконання покарань, передбачає на добу: 500 г хліба із суміші борошна житнього і пшеничного 1 сорту; 150 г хліба пшеничного із борошна 2 сорту; 120 г крупи; 100 г м'яса; 100 г риби; 550 г картоплі; 250 г овочів, а також бобові, макаронні вироби, жири, маргарин, олія, цукор, чай, сіль і т. ін. Енергетична цінність цієї норми становить 3026,2 ккал. Норма № 1 Б (дієтичного харчування) за рахунок доповнення деякими продуктами харчування (масло тваринне, рис, манна крупа) має енергетичну цінність 3059,4 ккал.

§ 4. Медико-санітарне забезпечення засуджених до позбавлення волі

Ще однією з умов відбування покарання є медико-санітарне забезпечення засуджених до позбавлення волі, що здійснюється медичною службою установ виконання покарань. Відповідно до міжнародних документів медичне обслуговування в установах виконання покарань має надаватися й організовуватися за такими якісними стандартами й високому професійному рівні, що відповідають тим, які використовуються в установах охорони здоров'я поза місцями позбавлення волі. Відповідно до ч. 2 ст. 116 КВК лікувально-профілактична і санітарно-протиепідемічна робота в місцях позбавлення волі організовується і провадиться так, як це визначено законодавством про охорону здоров'я. Це означає, що організація медико-санітарного забезпечення в колоніях відповідає вимогам її надання населенню країни. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань передбачають, що в колоніях здійснюється: а) клінічне обстеження та нагляд за засудженими з метою оцінки стану здоров'я, а при виявленні хвороб — застосування раціональної терапії та встановлення непрацездатності; б) амбулаторне, стаціонарне і спеціалізоване лікування методами та засобами, що рекомендовані інструктивно-методичними вказівками Міністерства охорони здоров'я України.

На медичну службу установ виконання покарань покладені завдання: здійснення медичного контролю за станом здоров'я осіб, позбавлених волі, шляхом проведення систематичних медичних оглядів та обстежень з метою своєчасного виявлення хворих із соматичними, інфекційними, паразитарними й іншими захворюваннями та осіб з патологічними та передпатологічними станами; надання медичної допомоги в місцях позбавлення волі, а при необхідності залучення ресурсів лікувальних закладів територіальних органів охорони здоров'я; організація забезпечення медичного благополуччя; контроль за організацією харчування осіб, які утримуються в місцях позбавлення волі відповідно до норм, що визначені Кабінетом Міністрів України; систематичний аналіз стану захворюваності й втрати працездатності з метою проведення лікувально-профілактичних заходів; пропаганда медичних та гігієнічних знань.

Крім того, що засуджені забезпечені належного рівня обслуговуванням медичною службою колонії, вони також мають право звертати-

ся за лікарськими консультаціями та лікуванням до медичних установ, що надають платні послуги. Консультації та лікування у таких випадках проводяться в медичній частині колонії під наглядом працівників медичної служби. Оплата цих послуг і придбання ліків здійснюються за рахунок власних коштів засудженими або їх родичами.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Що включає в себе розпорядок дня в колоніях?
2. Які матеріально-побутові умови створені для засуджених до позбавлення волі?
3. Охарактеризуйте порядок придбання засудженими до позбавлення волі продуктів харчування і предметів першої потреби.
4. З ким особи, позбавлені волі, можуть мати тривалі побачення?
5. Які завдання виконує медична служба установ виконання покарань?

Розділ 21

Праця засуджених до позбавлення волі

§ 1. Правові підстави та мета залучення засуджених до праці

У ході відбування покарання у виді позбавлення волі засуджені залучаються до праці. За своїми характеристиками праця засуджених є різновидом суспільної праці взагалі. Основні відмінності полягають у підпорядкуванні праці засуджених меті кримінально-виконавчого законодавства, наявності специфіки деяких правовідносин та організації праці осіб, позбавлених волі.

Стаття 6 КВК України називає працю серед основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених. Тому закон передбачає необхідність залучення засудженого до праці, намагаючись за допомогою праці та інших засобів досягти таких позитивних змін у його особистості, які сприяють засудженому свідомо відновлювати соціальний статус, повернутися до самостійного соціально-нормативного життя в суспільстві. Для цього організація та методи роботи в установах виконання покарань мають максимально наближатися до тих, що прийняті на аналогічній роботі на волі.

Праця в умовах позбавлення волі не є елементом кари та не має на меті завдання засудженому фізичних страждань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження із засудженими.

Залучення до праці спрямоване насамперед на те, щоб спонукати засуджених ставитися до праці як до позитивної та необхідної складової їх життя, у тому числі й подальшого життя на волі.

Умовам праці засуджених властиві лише деякі обмежуючі елементи, які диференціюються залежно від виду режиму установи виконання покарань. Наприклад, такими обмежуючими елементами є обов'язковість праці, обмеження щодо можливості вибору місця роботи та припинення роботи для вирішення трудових конфліктів. В усьому іншому діюче законодавство орієнтоване на те, щоб умови праці та сама праця була найбільш наближена до умов праці на волі.

Вплив праці здійснюється у комплексі з іншими засобами виправлення та ресоціалізації.

Праця має й, так би мовити, додаткову мету. Можна виділити такі цілі праці засуджених: економічні; фізичні або оздоровчі; виконання зобов'язань засудженим.

Щодо *економічної мети*. Установи виконання покарань утримуються за рахунок Державного бюджету, є неприбутковими установами. Але всі потреби цих установ держава, бюджет якої наповнюється переважно за рахунок сплати податків, задовольнити не в змозі. Тому в умовах позбавлення волі засуджені утримують себе самостійно, тобто самі сплачують за своє утримання в установі шляхом сплати комунальних послуг, оплати вартості одягу, їжі, постільних речей та ін. До того ж, працюючи на підприємствах та виробництвах установ виконання покарань, засуджені виготовляють певну продукцію, реалізація якої дозволяє забезпечувати відповідну установу, а сама продукція споживається суспільством.

Фізична або оздоровча мета. Засуджені, працюючи на виробництві, докладають фізичних зусиль, іноді за характером роботи, перебувають на повітрі, що дозволяє підтримувати здоров'я та уникати моральної деградації, яка може бути викликана відсутністю праці. Незабезпеченість засуджених роботою нерідко є причиною конфліктів та непорозумінь в установах виконання покарань. Сприяє праця і підтриманню психічного здоров'я засудженого, оскільки працюючи, засуджений відволікає (сублімує) свої психічні ресурси від агресивних проявів, які нерідко викликає фізична ізоляція, на плідну працю.

Досягнення *мети виконання зобов'язань засудженим* полягає в тому, що зароблені засудженим в установі виконання покарань гроші дозволяють виконувати вирок суду щодо відшкодування збитків та шкоди, заподіяної злочином, сплати аліментів, погашення заборгованості за виконавчими листами, сплати платежів та зборів до пенсійного фонду та фондів соціального страхування, виконувати інші зобов'язання.

§ 2. Умови праці засуджених до позбавлення волі

За загальним правилом (ст. 118 КВК України) адміністрація колонії зобов'язана створювати умови, що дають змогу засудженим займатися суспільно корисною оплачуваною працею.

Обов'язковість залучення засуджених до праці має деякі винятки, зокрема: засудженим чоловікам віком понад шістдесят років, жінкам — понад п'ятдесят п'ять років, інвалідам першої та другої груп, хворим на активну форму туберкульозу, жінкам з вагітністю понад чотири місяці, жінкам, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, дозволяється працювати за їх бажанням з урахуванням висновку лікарської комісії колонії. Характер діяльності і тривалість робочого часу цих категорій засуджених визначається лікарською комісією залежно від їх працездатності з урахуванням стану здоров'я, профілю виробництва на підприємстві, в установі.

Індивідуалізація залучення засуджених до праці має цілу низку «критеріїв»: залучення до праці здійснюється з урахуванням наявних виробничих потужностей установи, враховується стать, вік, працездатність, стан здоров'я, спеціальність засудженого. Необхідно брати до уваги вимоги нормативних актів щодо переліку робіт і посад, на яких забороняється використовувати засуджених. Так, відповідно до п. 64 Правил внутрішнього розпорядку забороняється використовувати працю засуджених на таких роботах та посадах: а) у приміщеннях, де розміщена зброя, спецзасоби та службова документація; б) на роботах, пов'язаних з устаткуванням для множення документів, радіотелеграфною та телефонною технікою (за винятком лінійних monterів у присутності представників адміністрації); в) на посадах продавців, бухгалтерів-операціоністів, касирів, завідувачів продовольчими та речовими складами; г) на роботах, пов'язаних з обліком, зберіганням та видачею медикаментів, а також вибухових та отруйних речовин; д) у якості фотографів (крім засуджених до обмеження волі), зубопротезистів, водіїв легкових та оперативних автомобілів і мотоциклів; е) на посадах з підпорядкуванням їм вільнонайманих працівників.

Засуджені, які залучаються до роботи із забезпечення пожежної безпеки виправних колоній, несуть цілодобове чергування в пожежних командах з правом відпочинку і сну в депо пожежної охорони виправних колоній.

Важливою вимогою закону є те, що засуджені залучаються до праці, як правило, на підприємствах, у майстернях колоній, а також на державних або інших форм власності підприємствах за умови забезпечення їх належної охорони та ізоляції. Більшість існуючих установ виконання покарань мають власне виробництво, де засуджені працюють, виконуючи замовлення. Але формулювання цього положення закону дає підстави вважати, що засуджені можуть залучатися до праці не лише на підприємствах установ, але й на інших підприємствах будь-якої форми власності. Засуджені також залучаються до праці на підприємствах або в майстернях установ, на державних або інших форм власності підприємствах на підставі укладених письмових угод між установою та замовником. Основна умова роботи засуджених на інших підприємствах — це забезпечення їх охорони та ізоляції. Але не всі категорії засуджених можуть працювати за межами установ.

Засуджені до довічного позбавлення волі залучаються до праці тільки на території виправної колонії з урахуванням вимог тримання їх у приміщеннях камерного типу.

Засуджені неповнолітні залучаються до праці тільки на підприємствах виховних колоній. Умови та оплата праці неповнолітніх засуджених визначаються законодавством про працю.

Є ще одна категорія засуджених, праця яких має деякі особливості. Йдеться про осіб, яких залишено в слідчому ізоляторі або направлено у виправну колонію максимального рівня безпеки для роботи з господарського обслуговування. Ці категорії засуджених залишаються або направляються у вказані установи лише за їх згодою та виконують роботи з господарського обслуговування. На такі роботи залучають лише засуджених, які характеризуються позитивно. Вказані засуджені залучаються до робіт, пов'язаних з матеріальним забезпеченням та благоустроєм установ виконання покарань та підтриманням належного технічного стану їх будівель та споруд.

Праця осіб, позбавлених волі, організується відповідно до вимог законодавства про працю, норм та правил охорони та безпеки праці, виходячи з її обов'язковості. Враховуючи це, законодавець у ст. 11 КВК України формулює загальні умови праці засуджених до позбавлення волі.

Перш за все, необхідно враховувати, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, визначених законами України та КВК України і встановлених вироком суду.

Поширюється це положення і на умови праці засуджених, які, до речі, мають небагато обмежень порівняно з умовами праці на волі.

Закон визначає, що право на працю, тобто на одержання роботи з оплатою праці не нижче встановленого державою мінімального розміру, включаючи право на вільний вибір професії, роду занять і роботи, забезпечується державою. Відносно засуджених до позбавлення волі праця є обов'язковою. До того ж можливість засудженого працювати та вільно обирати професію додатково обмежується тими видами роботи на відповідних професіях, які передбачені виробничими потужностями відповідної установи. Всередині установи держава повинна забезпечити (гарантувати) засудженому роботу.

Засуджені мають право на відпочинок відповідно до законів про обмеження робочого дня та робочого тижня за винятком надання щорічних оплачуваних відпусток. Для осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, робочий тиждень не може перевищувати норму тривалості робочого часу, встановленої законодавством про працю, тобто не може перевищувати 40 годин на тиждень.

Час початку і закінчення роботи (зміни), перерви для відпочинку і приймання їжі визначаються начальником установи згідно з Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань.

В установах виконання покарань повинні дотримуватися вимог щодо скороченої тривалості робочого часу.

Засуджені звільняються від роботи у вихідні, святкові та неробочі дні, визначені законодавством про працю. Напередодні вказаних днів тривалість роботи засуджених, крім засуджених, яким згідно з законодавством встановлена скорочена тривалість робочого часу, скорочується на одну годину як при п'ятиденному, так і при шестиденному робочому тижні.

Засуджені можуть бути залучені до праці у вихідні або святкові дні лише за письмовим наказом начальника установи.

Право на здорові і безпечні умови праці забезпечується створенням умов праці, які відповідають правилам охорони праці, техніки безпеки і виробничої санітарії. Можливість вирішення колективних та індивідуальних трудових конфліктів (спорів) обмежується вимогою про заборону припиняти роботу для їх врегулювання.

За свою працю засуджені до позбавлення волі отримують оплату, яка залежить від кількості виконаної роботи та її якості. Форми і системи оплати праці, норми праці та розцінки за її виконання встановлюються нормативно-правовими актами Департаменту.

Стаття 120 КВК України передбачає мінімум заробітної плати, що нараховується засудженим. За будь-яких обставин засудженим повинна бути нарахована оплата в таких розмірах:

1. У виправних колоніях на особовий рахунок засуджених, які виконують норми виробітку або встановлені завдання і не допускають порушень режиму, повинно зараховуватися незалежно від усіх відрахувань 15 %, а на особовий рахунок засуджених чоловіків віком понад шістдесят років, жінок — понад п'ятдесят п'ять років, інвалідів першої та другої груп, хворих на активну форму туберкульозу, вагітних жінок, жінок, які мають у будинках дитини при виправних колоніях дітей, — не менше як 50 % нарахованого їм місячного заробітку.

2. Засудженим, які відбувають покарання у виховних колоніях, дільницях соціальної реабілітації виправних колоній, колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, а також засудженим жінкам, яким дозволено проживання за межами виправної колонії, на особовий рахунок зараховується незалежно від усіх відрахувань не менш як 75 % нарахованого їм місячного заробітку.

3. Із суми призначеної пенсії, перерахованої органами Пенсійного фонду України за місцем відбування покарання пенсіонера, засудженого до позбавлення волі, на його особовий рахунок зараховується не менш як 25 % пенсії (незалежно від суми відшкодування витрат на його утримання).

Підприємства установ розраховують тарифні ставки, посадові оклади для диференціації оплати праці залежно від професії і кваліфікації засуджених, складності й умов виконуваних ними робіт. Заробітна плата, нарахована засудженим, за умов виконання ними встановленої норми виробітку або тривалості робочого часу, не може бути менше законодавчо встановленого мінімального розміру заробітної плати. Праця засуджених оплачується відрядно, погодинно або за іншими системами оплати праці.

Гроші, зароблені в установах виконання покарань, за загальним правилом, зараховуються на особовий рахунок засудженого. На особові рахунки засуджених зараховуються гроші, зароблені ними в установі, гроші, отримані за переказами, надіслані в посылках (передачах), отримані як соціальні виплати (пенсія тощо). Витрачаються ці гроші у сумах, розмір яких залежить від виду установи, на придбання продуктів харчування та предметів першої необхідності. Але з цих сум проводяться відрахування.

Відрахування із заробітку засудженого, як вказувалося, проводяться для досягнення економічної мети та мети виконання зобов'язань засудженим. Зокрема, із свого заробітку, пенсій та іншого доходу засуджені відшкодовують вартість харчування, одягу, взуття, білизни, комунально-побутових та інших послуг, крім вартості спецодягу і спецхарчування, які засудженому можуть бути надані відповідно до законодавства про працю.

Із засуджених, які не працюють, вартість харчування, одягу, взуття, білизни, комунально-побутових та інших наданих послуг утримуються з коштів, які є на їхніх особових рахунках.

Відшкодування засудженим витрат на його утримання здійснюється після відрахування прибуткового податку й аліментів.

Загалом, п. 4.1. Інструкції Департаменту, затвердженої наказом № 191 від 4 жовтня 2004 р., встановлена така черговість здійснення утримань із заробітку засудженого: податок з доходів фізичних осіб; аліменти; вартість харчування, одягу, взуття, білизни, комунально-побутових та інших послуг (крім вартості одягу та спецхарчування); за виконавчими листами на користь громадян; за виконавчими листами на користь юридичних осіб; відшкодування матеріальних збитків, заподіяних засудженими державі під час відбування покарання.

Законом передбачений виняток щодо можливості залучення засуджених до праці без її оплати, який впливає з режиму установи виконання покарань. Йдеться про випадки, коли засуджені працюють на роботах з благоустрою колоній і прилеглих територій, а також поліпшення житлово-побутових умов засуджених або на допоміжних роботах із забезпечення колоній продовольством. До цих робіт засуджені залучаються в порядку черговості, у неробочий час і не більше як на дві години на день.

Є й додаткові обмеження щодо прав засуджених на відпочинок та соціальний захист. Наприклад, чергова щорічна відпустка засудженим до позбавлення волі не надається.

Згідно з ч. 3 ст. 122 КВК України час роботи засуджених у період відбування покарання у виді позбавлення волі зараховується у стаж роботи для призначення трудової пенсії, але за умови сплати засудженим страхових внесків до Пенсійного фонду України в порядку і розмірах, передбачених законодавством. Це правило є прогресивним, оскільки відповідає положенню про те, що праця в установах виконання покарань не є каральним елементом.

Засуджені зобов'язані бережливо ставитися до майна підприємства, на якому вони працюють, і вживати заходів до запобігання

шкоді. Оскільки засуджені залишаються суб'єктами трудового права, на них, з урахуванням специфіки їх правового становища, поширюються вимоги законодавства про працю відносно матеріальної відповідальності за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації внаслідок порушення покладених на них трудових обов'язків. За шкоду, заподіяну підприємству при виконанні трудових обов'язків, засуджені, з вини яких заподіяно шкоду, несуть матеріальну відповідальність у розмірі прямої дійсної шкоди, але не більше свого середнього місячного заробітку.

Ця відповідальність, як правило, обмежується певною частиною заробітку працівника і не повинна перевищувати повного розміру заподіяної шкоди, за винятком випадків, передбачених законодавством. На працівників не може бути покладена відповідальність за шкоду, яка належить до категорії нормального виробничо-господарського ризику, а також за неодержані підприємством прибутки і за шкоду, заподіяну працівником, що перебував у стані крайньої необхідності. Працівник, який заподіяв шкоду, може добровільно покрити її повністю або частково.

Покриття шкоди в розмірі, що не перевищує середнього місячного заробітку засудженого, провадиться шляхом відрахування із його заробітку.

§ 3. Пенсійне забезпечення засуджених до позбавлення волі

Засуджені до позбавлення волі зазнають лише тих правообмежень, які впливають із закону та вироку суду. Відповідно до вимог КВК України засуджені мають право на пенсійне забезпечення згідно з діючим законодавством. Це право включає можливість на загальних підставах отримати пенсійне забезпечення за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника, в інших випадках, передбачених законом.

Збереження за засудженими права на пенсійне забезпечення цілком логічне та зрозуміле. Засуджений не позбавляється статусу громадянина зі всім комплексом прав та обов'язків, які властиві цьому статусу. Крім того, навіть якщо особа піддана покаранню, необхідно презумувати, що вчинений злочин — це помилка, яка не перехресчує колишнього життя людини, її праці та поваги до її віку. До того ж,

якщо засуджений здійснював сплату зборів до Пенсійного та інших фондів соціального страхування, це означає, що він працював, тобто брав участь у суспільному житті і має право отримати забезпечення від держави.

До установи виконання покарань може потрапити особа, якій пенсія вже призначена. Ці засуджені підлягають державному пенсійному забезпеченню на загальних підставах. Призначена пенсія перераховується органами Пенсійного фонду України за місцем відбування покарання такого пенсіонера і з неї відшкодовуються витрати на його утримання в установі. При цьому не менш як 25 відсотків пенсії повинно бути зараховано на особовий рахунок засудженого.

Особливістю призначення пенсії особі, яка досягла пенсійного віку в ході відбування покарання, є те, що в таких випадках час роботи в установі зараховується в стаж роботи, необхідний для призначення трудової пенсії, *після звільнення* і за умови сплати ними страхових внесків у порядку, передбаченому законодавством.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Чи можливе зупинення роботи засудженими для вирішення трудових конфліктів?
2. Який відсоток зароблених в установі грошей повинен бути виплачений засудженому за будь-яких умов?

Розділ 22

Виховний вплив на засуджених до позбавлення волі

§ 1. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі

В установах виконання покарання соціально-виховна робота є одним із основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених (ч. 3 ст. 6 КВК). Новий Кримінально-виконавчий кодекс України 2003 р. вперше на рівні закону визначив її поняття як цілеспрямованої діяльності персоналу органів і установ виконання покарань та інших соціальних інституцій для досягнення поставленої мети.

Перш за все соціально-виховна робота спрямована на необхідність корекції соціальної поведінки засуджених під час перебування їх у місцях позбавлення волі, поваги до правил співжиття, на формування та закріплення у них сумлінного ставлення до праці, прагнення до заняття корисною діяльністю, підвищення культурного рівня, загальноосвітнього і професійного навчання, розвиток корисної ініціативи, дотримання вимог законів та інших прийнятих у суспільстві правил поведінки.

Стимулювання правослухняної поведінки засуджених здійснюється диференційовано за допомогою внутрішньої класифікації засуджених, враховуючи їх особистість, учинений злочин, психічний і психологічний стан, ступінь соціальної занедбаності. Виховна робота — це засіб духовного впливу на особистість засудженого, поновлення або прищеплювання навичок правильної орієнтації в системі

моральних цінностей, загальноприйнятного соціально-нормативного життя в суспільстві.

В УВП конкретні програми диференційованого виховного впливу на засуджених повинні враховувати виховні можливості інших засобів виправлення засуджених: режиму відбування покарання, праці, загальноосвітнього і професійно-технічного навчання, заохочувальних заходів, залучення засуджених до самовиховання, самодіяльних організацій, досвід громадських, благодійних і релігійних організацій.

Варто особливо підкреслити, що участь засуджених у виховній роботі враховується як при визначенні ступеня їх виправлення, так і при застосуванні заходів заохочення, стягнення та різних пільг. Розпорядок дня колоній може передбачати виховні заходи, участь у яких для засуджених є обов'язковою, і з цією метою встановлюється щоденна виховна година, яка за рекомендаціями ДДУПВП проводиться за певною тематикою в спеціально відведений день кожного тижня.

В УВП соціально-виховна робота зосереджена у відділеннях соціально-психологічної служби, її організація базується на розробках, методичних рекомендаціях фахівців-науковців, досвідчених спеціалістів ДДУПВП з психології, педагогіки, кримінально-виконавчого права. Начальники відділень соціально-психологічної служби, психологи, ведуть облік засуджених, які беруть участь у загальних і спеціальних (корекційних) програмах. На засіданнях методично-виховної ради колонії періодично розглядається стан і ефективність їх реалізації.

Індивідуальна програма соціально-психологічної роботи складається на кожного засудженого, який відбуває покарання у виді позбавлення волі. Вона має декілька розділів, де передбачені соціально-демографічна і кримінально-правова характеристика засудженого, відомості про окремі нахили, здібності, фізичні особливості, наміри і плани на період відбування покарання та наслідки їх реалізації. Окремі розділи передбачають оцінку прогресу виправлення засудженого, наслідки індивідуального спостереження за ним і зміст проведених бесід, психологічну характеристику та рекомендації психолога колонії, облік заохочень і стягнень тощо.

Нині наказом ДДУПВП у виправних і виховних колоніях реалізуються програми: «Духовне відродження», «Творчість», «Освіта», «Професія», «Фізкультура і спорт», «Подолання алкогольної та нар-

котичної залежності», «Підготовка до звільнення». Програми сприяють формуванню у засуджених свідомого ставлення до цілей свого виправлення, розуміння перспективи дострокового звільнення від відбування покарання від своєї особистої поведінки, здорового способу життя, моральності, корисної зайнятості, розвитку здібностей, ініціативи, особистого потенціалу, загального та фахового навчання, професійних навичок, що допоможуть в їх соціальній адаптації після звільнення і в подальшому житті.

З метою впровадження нових форм і методів у виховну роботу з засудженими до позбавлення волі, вивчення їх на основі індивідуальних програм психолого-педагогічного впливу, в системі УВП діє психологічна служба. Це спеціальна структура, функціонування якої забезпечується психологами, які виконують завдання психологічного вивчення засуджених, надання їм допомоги під час відбування покарання і в подальшому процесі соціальної адаптації після звільнення з місць позбавлення волі.

Основні напрями діяльності цієї служби, її завдання і функції (психодіагностична, прогностична, корекційна, виховна, консультативна, профілактична, просвітницька, дослідницька) передбачають: а) надання психологічної допомоги засудженим, вивчення і узагальнення їх особистих та групових характеристик, спрямованих на визначення індивідуально-психологічних особливостей поведінки, виявлення серед засуджених груп «ризик» (тобто тих, хто має психічні відхилення, схильних до проявів зовнішньої або внутрішньої агресії у вигляді самогубства або членушкодження, створення конфліктних ситуацій, нападу на персонал установи та ін.) осіб, які потребують профілактичного обліку; б) оцінку перспектив розвитку особи, прогнозування можливої індивідуальної і групової поведінки засуджених з урахуванням особистісних, характерологічних якостей та наявної соціально-психологічної обстановки; в) цілеспрямоване досягнення позитивних змін психічного стану, особливостей поведінки і особистості засуджених; г) розробку індивідуальних та групових програм виховання засуджених; д) виявлення, усунення та запобігання особистісних і групових негативних психологічних явищ, які виникають у процесі відбування покарання, формування позитивного морально-психологічного клімату серед засуджених, надання індивідуальної психологічної допомоги засудженим, а також (у разі необхідності) персоналу установи; е) підвищення психологічної компетентності персоналу установи, надання йому рекомендацій і кваліфікованої

методичної допомоги щодо роботи з групами та окремими засудженими, навчання формам і методам, прийомам психолого-педагогічної корекції; ж) поширення психологічних знань серед персоналу та засуджених, підвищення рівня їх психологічної культури; з) сприяння в проведенні наукових досліджень та впровадження їх результатів у практичну діяльність.

Виховний процес із засудженими містить три основні складові: а) виховна робота — вплив на духовний і фізичний розвиток засуджених, корекція їхньої поведінки з метою досягнення позитивних змін особистості; б) соціальна робота — надання засудженим допомоги у розв'язанні соціальних проблем, сприяння поновленню і розвитку соціально-корисних зв'язків та реінтеграція їх у суспільство; в) психологічна робота — надання засудженим психологічної допомоги, зниження психотравмуючого впливу умов позбавлення волі на особистість. Мета діяльності психологічної служби полягає у психологічному забезпеченні процесу відбування покарання засудженими. Психологічне забезпечення являє собою компетентне, комплексне, постійне застосування здобутків психологічної науки і практики у процесі виконання-відбування покарання. Психологами колонії застосовуються такі професійні методи і методики формування і корекції свідомості засуджених: переконання, приклад, заохочення, примус, змагання, спостереження, тестування, бесіда та ін. Для проведення сеансів психотерапії, релаксації, навчання навичкам психосоматичної саморегуляції, рольових тренінгів та занять з поведінкової терапії із засудженими в УВП створені кімнати психоемоційного розвантаження, які щорічно беруть участь у конкурсі на кращу з них серед установ Державної кримінально-виконавчої служби України.

Реалії сучасного життя в УВП потребують суттєвого збільшення штату психологів-спеціалістів з урахуванням того, що за даними ДДУПВП приблизно 90 % засуджених, які направляються до виправних колоній, перебувають у стресових станах, з них 60 % у стані депресії та 30 % у стані агресії. Саме за цих обставин ми вважаємо, що кожне відділення соціально-психологічної служби УВП, особливо виховних колоній, повинно мати свого психолога. До того ж нагальною необхідністю стає психологічний супровід осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, жінок, неповнолітніх, інвалідів. Професійного втручання і допомоги психологів у подоланні негативних наслідків службової діяльності потребують і самі працівники УВП, враховуючи їх специфічні психічні навантаження, обумовлені оточуючим середовищем, екстремальними ситуаціями, специфікою умов служби.

§ 2. Основні напрями, форми і методи соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі

У колоніях проводиться моральне, правове, трудове, естетичне, фізичне, санітарно-гігієнічне виховання засуджених, а також інші його види, що сприяють становленню їх на життєву позицію, яка відповідає правовим нормам і вимогам суспільно корисної діяльності.

Соціально-виховна робота із засудженими організовується в індивідуальних, групових і масових формах на основі психолого-педагогічних принципів і методів (ст. 124 КВК).

Процес виховного впливу в умовах позбавлення волі являє собою сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів впливу на засуджених. До об'єктивних факторів можна віднести житлово-побутові умови, які повинні бути створені в установах кримінально-виконавчої системи для виправлення правопорушників, а також матеріальна і виробнича база. Суб'єктивні — це цілеспрямована діяльність персоналу, співробітників, їх професійна і психолого-педагогічна майстерність, вміння пізнати особистісні риси засудженого, знайти і правильно використовувати найбільш дієві засоби для його виправлення і ресоціалізації.

Відповідальність за здійснення соціально-виховної роботи у виправних і виховних колоніях покладається на начальника установи. Безпосереднє її проведення забезпечують заступник начальника установи з соціально-виховної і психологічної роботи, начальники відділень соціально-психологічної служби, психологи, вчителі загальноосвітньої школи, викладачі навчального центру, методист, завідуючий клубом, бібліотекар, керівники гуртків. Тобто зараз, як і раніше, можна стверджувати, що кожен співробітник УВП повинен бути вихователем.

Форми соціально-виховної роботи можна класифікувати за різними підставами (критеріями). Залежно від об'єкта впливу вони поділяються на індивідуальні, групові, масові і передбачають проведення такої роботи з різними категоріями засуджених, враховуючи склад злочину, призначені строки покарання, вид установи виконання покарання, умови і особливості тримання в них правопорушників. Залежно від основних напрямів формування особистості і її виховання можна виділити соціально-світоглядні, фізичні, трудові, естетичні, моральні, правові, а залежно від видів діяльності розрізняють трудові, навчальні, громадські, дозвільні та ін. Всі вони є рівноцінними,

повинні застосовуватись на певному етапі в сукупності і в єдиній системі.

Процес формування особистості засуджених, їх життєвої позиції (моральне виховання) завжди був виключно важливим і складним, оскільки відсутність стійких моральних принципів практично завжди приводить людину до злочину. Саме тому у виховному процесі із засудженими головну роль (у своєму органічному поєднанні) відіграють освіта, наука, культура, засоби масової інформації, рівень розвитку суспільних відносин, система ціннісних орієнтацій та способу життя суспільства.

Правове виховання як одна з форм соціально-виховної роботи спрямоване перш за все на усвідомлення засудженими своєї провини перед суспільством, невідворотності покарання за вчинений злочин, передбачає формування у правопорушників навиків поваги до закону, прагнення до неухильного виконання його приписів, до правової культури. Ефективне правове виховання засуджених із застосуванням різноманітних заходів (роз'яснення законодавства, відповідальності за його порушення, лекції, юридичні консультації з різних галузей права) у кінцевому підсумку повинні привести до вироблення у них звички стати законослухняними в подальшому житті. Як свідчать наукові дослідження, якісне і всебічне правове виховання є запорукою і однією із гарантій запобігання рецидиву злочинів як під час відбування засудженими покарання, так і після звільнення з установ виконання покарань.

Трудове виховання засуджених під час перебування в місцях позбавлення волі як процес формування або закріплення трудових навичок і вмінь, психологічної готовності до праці є однією із найважливіших форм соціально-виховної роботи. Статистичні дані свідчать, що нині в колоніях зосереджено понад 50 % осіб, які до засудження ніде не працювали і не мали ніякої спеціальності. Саме під час перебування в ізоляції переважна більшість правопорушників особисто починає усвідомлювати потребу працювати. З одного боку, до цього їх підштовхує прагнення забезпечувати себе додатковим харчуванням, предметами повсякденного вжитку, які за законом можна придбавати лише за гроші, зароблені в колонії (особливо для тих, хто втратив соціально-корисні зв'язки). З другого боку, незабезпеченість роботою в колонії понад 30 % засуджених, породжує певну конкуренцію між ними за право мати робоче місце, в якій перемагає той, хто або має спеціальність, або навчається і прагне швидко її здобути і водночас потурбуватися за своє майбутнє — нині в УВП оволодіння діапазоном

професій, які користуються попитом на сучасному ринку праці, досить реальне.

Естетичному, а також і етичному вихованню засуджених персонал УВП приділяє чи не найбільшу увагу одразу ж після прибуття засуджених до колонії. Відомо, що більшості з них притаманні перекручені погляди, смаки, викривлене уявлення про людські цінності, бракує культури спілкування. Протиставити субкультурі засуджених, блатним традиціям і злодійській романтиці дійсне людське поводження, прагнення до пізнання і сприйняття прекрасного, ознайомлення з досягненнями мистецтва, літератури, художньої творчості є тим завданням, яке виконують співробітники УВП протягом усього строку перебування засуджених у колонії.

Нині в колоніях відбуваються аматорські художні виставки, засуджені беруть участь у постановках і спектаклях, конкурсах на кращий вірш і пісню. Кожна колонія має свій духовий оркестр, вокально-інструментальний ансамбль, ансамбль народної пісні, аматорський театр, клуби веселих та кмітливих. У жіночих колоніях працюють студії дизайнерів з моделювання одягу, в останні роки стали проводитися конкурси за звання найвродливіших і найчарівніших.

У виховних колоніях традиційним є фестиваль самодіяльної творчості «Червона калина», щороку він проводиться за певною тематикою, до його підготовки і проведення залучаються майже всі вихованці. Проводяться тижні Пам'яті, присвячені річниці Великої Перемоги над фашизмом, вечори до Дня Матері, свято першого і останнього шкільного дзвінка, у деяких колоніях існує своє «Поле чудес».

В установах виконання покарання передбачена демонстрація навчальних, документальних, науково-популярних, художніх відео- і кінофільмів, які мають виховне значення. Житлові приміщення, клуби, бібліотеки, кімнати виховної роботи у відділеннях, камери для засуджених до довічного позбавлення волі радіофікуються, у житлових приміщеннях колоній різних видів безпеки можуть бути встановлені телевізори, за наявності технічних можливостей обладнуються кабельні телемережі. Час радіотрансляції і перегляду телепередач визначається розпорядком дня установи.

Засудженим дозволяється користуватися літературою, яка є в бібліотеках установ, а також газетами і журналами. За власним бажанням вони можуть в індивідуальному порядку передплачувати періодичні видання, з дозволу адміністрації колонії така передплата може бути здійснена за рахунок родичів.

Фізичне виховання засуджених спрямоване на підтримку їх організму в нормальному фізичному стані за допомогою щоденної ранкової зарядки, передбаченої розпорядком дня, облаштуванням локальних дільниць відділень соціально-психологічної служби необхідним спортивним знаряддям. В установах виконання покарання, якщо є можливість, будуються спортивні майданчики, спортивні зали, а у виховних колоніях навіть невеличкі стадіони, проводяться чемпіонати з ігрових і настільних видів спорту. У виховних колоніях після завершення навчального року традиційною стала щорічна спартакіада з легкої атлетики, інших спортивних змагань, на яку запрошуються відомі спортсмени, ветерани спорту, представники різних спортивних товариств.

ДДУПВП спільно з Міністерством у справах сім'ї, молоді та спорту і Міністерством культури проводяться загальнодержавні мистецькі, спортивні та освітні заходи для засуджених, організовано роботу понад 200 гуртків та секцій.

З метою розвитку корисної ініціативи засуджених, їх соціальної активності, здорових міжособистісних взаємовідносин, участі у вирішенні питань організації праці, навчання, відпочинку, побуту, розвитку корисних соціальних зв'язків в колоніях створюються самодіяльні організації засуджених. Це добровільні громадські формування, які під контролем адміністрації установи, використовують у своїй діяльності елементи самоорганізації і самоуправління. Участь у самодіяльних організаціях є добровільною справою кожного засудженого, його соціально корисна активність заохочується адміністрацією колонії і враховується при визначенні ступеня його виправлення. Засуджені, які входять до складу самодіяльних організацій, не користуються додатковими пільгами і не звільняються від основної роботи (ст. 127 КВК).

Члени самодіяльних організацій засуджених надають допомогу іншим засудженим у духовному, професійному та фізичному розвитку, у вирішенні побутових проблем, сприяють адміністрації установ у підтриманні дисципліни, санітарно-гігієнічного порядку, організації художньої самодіяльності, фізкультурної, бібліотечної роботи, в організації праці, навчання та дозвілля, у формуванні здорових відносин між засудженими.

Як правило, в УВП функціонує два види самодіяльних організацій: ради колективів відділень соціально-психологічної служби та ради колективів колонії. До їх складу входять засуджені, які зарекомендували себе позитивно і виявили бажання в них працювати. Рада колективу відділення обирається щорічно на загальних зборах засу-

джених відділення у складі голови та членів, відповідальних за напрями роботи. Склад ради затверджується начальником відділення. Зі складу голів рад колективів засуджених відділень створюється рада колективів засуджених установи. Її склад щорічно затверджується наказом начальника установи і працює під його керівництвом. У колоніях можуть створюватися й інші самодіяльні організації засуджених, якщо їхня діяльність не суперечить порядку і умовам відбування покарання.

Стаття 35 Конституції України і ст. 3 Закону України «Про свободу совісті і релігійні організації» встановлюють, що кожен громадянин має право на свободу світогляду і віросповідання будь-якої релігії або не сповідати ніякої, безперешкодно відправляти одноосібно чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні чи атеїстичні переконання. Усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом. Встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших не допускається. Адміністрація колонії не має виявляти свого ставлення до певної релігії чи конфесії (ч. 3 ст. 128 КВК).

В останні роки завдяки співпраці ДДУПВП з Українською Міжконфесійною християнською місією «Духовна та благодійна опіка у місцях позбавлення волі» в установах відкриваються релігійні споруди, понад 30 тисяч засуджених постійно відвідують релігійні заходи. До процесу ресоціалізації засуджених залучено більше 180 недержавних організацій

Нині майже в кожній колонії збудовані каплички, регулярно відбуваються богослужіння, релігійні обряди хрещення, церемонії вінчання, святкуються християнські свята, проводяться лекції-проповіді. Кількість віруючих засуджених поступово зростає, а це означає, що багато з них замислюються про сенс життя і своє призначення в цьому світі.

На прохання засуджених або за зверненням релігійної організації богослужіння і релігійні обряди проводяться в неробочий час. Засуджені можуть користуватися релігійною літературою, іншими предметами і матеріалами релігійного призначення. Адміністрація колонії сприяє у запрошенні священнослужителів, бере участь у визначенні місця, часу та інших умов проведення богослужіння обряду або церемонії.

Відправлення релігійних обрядів не повинно порушувати розпорядок дня в колоніях, а також утискати права інших осіб, які відбувають покарання. У колонії можуть допускатися представники тільки

тих релігійних організацій, які офіційно зареєстровані у встановленому законом порядку з наданням документів, що засвідчують їх особистість та підтверджують належність (представництво) до релігійної організації. Релігійні проповідники, які є іноземними громадянами, відвідують установи лише з дозволу ДДУПВП за погодженням з Державним комітетом України у справах релігії.

Посилаючись на свої релігійні переконання, засуджені не мають права ухилитися від виконання встановлених вимог режиму відбування покарання і своїх обов'язків.

§ 3. Загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених до позбавлення волі

Правове регулювання загальноосвітнього і професійно-технічного навчання засуджених базується на законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту» в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України (ч. 1 ст. 126 КВК).

Створення в УВП умов для навчання засуджених відповідає конституційному праву кожного громадянина на освіту і міжнародним стандартам поводження з ув'язненими. Діяльність, спрямована на підвищення загальноосвітнього і фахового рівня засуджених під час відбування покарання, значною мірою сприяє корисній зайнятості засуджених, прискоренню процесу соціальної адаптації після звільнення, запобіганню рецидиву злочинів. В установах виконання покарань головні завдання реалізації навчального процесу є загальнодержавними: забезпечення права громадян на загальну середню освіту, формування і розвиток особистості, готовність до професійного самовизначення.

Наукові дослідження переконливо доводять закономірність: чим вищий у засуджених, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, освітній рівень, тим менше в подальшому вони вчиняють нові злочини.

Цей висновок вельми актуальний сьогодні, якщо враховувати, що в колоніях відбувають покарання понад 70 % осіб молодого віку. Людина, яка після звільнення від відбування покарання бажає почати життя з чистого аркуша, має змогу, ще перебуваючи в колонії, здобути освіту, спеціальність, обрати професію, почати повноцінне нове

життя. І закон (статті 125, 126 КВК) надає їм таку можливість. В установах виконання покарань створюються загальноосвітні навчальні заклади трьох ступенів: перший ступінь — початкова школа (1–4 класи), другий ступінь — основна школа (5–9 класи), третій ступінь — старша школа (10–11 класи). А для тих засуджених, хто не має можливості навчатися в школах з денною формою навчання, функціонують вечірні школи II–III ступеня. Навчально-виховний процес у загальноосвітніх виховних закладах може здійснюватися як за груповою, так і за індивідуальною формами навчання (ст. 13 Закону України «Про загальну середню освіту»).

Приймання засуджених до навчального закладу здійснюється на підставі бажання, особистої заяви і наявних документів — свідоцтва про базову, загальну середню освіту або табеля успішності про закінчення відповідного класу, а в разі їх відсутності — на основі атестації, проведеної відповідно до Положення про загальноосвітній навчальний заклад, затвердженого постановою Кабінету Міністрів від 14 червня 2000 р. № 964. Зарахування учнів до відповідних класів проводиться, як правило, до початку навчального року за спільним наказом директора навчального закладу та начальника установи. Так само як і на волі, в УВП навчальний заклад працює за загальними навчальними програмами і робочими планами, посібниками, підручниками. Розклад занять, структура навчального року, режим роботи складаються відповідно до особливостей утримування засуджених в установі. Навчання у випускних класах школи завершується державною підсумковою атестацією.

Час проведення занять у загальноосвітніх закладах визначається у розпорядку дня. На період проходження іспитів, державної підсумкової атестації засуджені звільняються від роботи на строк, передбачений законодавством. Заробітна плата на цей час їм не нараховується, харчування надається безоплатно. Якщо засуджений має звільнитися від відбування покарання, йому дозволяється проходити підсумкову атестацію достроково.

За результатами навчання видається відповідний державний документ (табеля, свідоцтво, атестат, довідка) загальноприйнятого зразка.

Низка обов'язків покладається на адміністрацію установи. Вона: а) веде облік засуджених, які не мають базової або повної загальної середньої освіти, б) забезпечує умови для проведення навчального процесу, надає та утримує на належному рівні приміщення навчального закладу, забезпечує навчальними посібниками, підручниками та

технічними засобами; в) забезпечує навчальний заклад досвідченими працівниками.

Засудженим, які займаються самоосвітою, адміністрація установи створює необхідні умови для занять у вільний від роботи час (ч. 3 ст. 126 КВК).

Керівництво навчального закладу створює умови і забезпечує навчальний процес відповідно до навчальних планів і програм, затверджених Міністерством освіти і науки, з урахуванням вимог режиму відбування засудженими покарання, упроваджує передові педагогічні технології, забезпечує видачу відповідних документів державного рівня, надає особам, які навчаються, допомогу у підготовці до занять, за зразкову поведінку засуджених-учнів та їх успіхи у навчанні порушує клопотання перед адміністрацією УВП щодо їх заохочення.

Педагогічні працівники навчального закладу надають допомогу адміністрації колонії, можуть входити до складу методично-виховної ради установи та брати участь у соціально-виховній роботі із засудженими (ч. 5 ст. 126 КВК).

Наукові дослідження свідчать про те, що майже 40 % засуджених чоловіків перед учиненням злочину ніде не працювали, або мали тимчасову, випадкову роботу (серед жінок — понад 50 %, серед неповнолітніх не працювали і не вчилися більше 2/3 засуджених). В УВП кожний третій засуджений не має спеціальності. Тому можливість під час відбування покарання навчатися у професійно-технічному навчальному закладі і отримати спеціальність важко переоцінити. З одного боку, постійна робота в колонії дозволяє засудженому допомагати сім'ї, відшкодувати завдані злочином збитки, з другого — утримувати в колонії себе самого: закон передбачає, що придбавати продукти харчування і предмети першої потреби для переважної більшості засуджених можна лише за гроші, зароблені в колонії (ч. 1 ст. 108 КВК). А для тих осіб, хто не отримує посилок і передач, хто не має родичів, — наявність роботи в колонії є чи не найголовнішим джерелом існування під час відбування покарання.

Відповідно до Положення про організацію навчально-виробничого процесу в професійно-технічних навчальних закладах, інших нормативно-правових актів у галузі професійно-технічної освіти понад 80 колоній нині мають Навчальні центри та їх філії, в яких на підставі робочих навчальних планів і програм відбувається навчально-виробничий процес. Щорічно в них здобувають професійно-технічну освіту та підвищують свою кваліфікацію понад 9 тисяч засуджених

більше ніж за 50 робітничими професіями. ДДУПВП відзначає певні позитивні здобутки в цьому напрямку, насамперед, в установах Дніпропетровської, Київської, Луганської, Полтавської, Харківської, Хмельницької та Черкаської областей.

За даними ДДУПВП сьогодні в установах виконання покарань тримається від 15 до 20 тисяч засуджених, переважно молодіжного віку, які до засудження ніде не навчались і не працювали і як наслідок не мають жодної робітничої професії, за якою вони можуть бути працевлаштовані в установах. Разом з тим професійно-технічні навчальні заклади та їх філії діють лише у 85 з 143 установ виконання покарань і можуть забезпечити навчання лише 50 % таких засуджених. Тому першочерговим завданням є розширення мережі професійно-технічних навчальних закладів для задоволення потреб на здобуття професійної освіти усіх бажаних засуджених.

Навчальний центр виконує декілька функцій: а) здійснює підготовку спеціалістів відповідного профілю, б) організує підвищення кваліфікації за існуючою спеціалізацією, в) виступає як методичний центр, що надає допомогу тим засудженим, які проходять навчання безпосередньо на виробництві УВП.

Більше того, у навчальному центрі за власним бажанням і особистою заявою засуджені можуть обрати спеціальність не лише за профілем виробництва колонії, а й таку, яка користується підвищеним попитом на сучасному ринку праці, що суттєво допоможе їм працевлаштуватися після звільнення від відбування покарання, прискорить соціальну адаптацію.

Форми навчання можуть бути різними: а) з відривом від виробництва, (коли потрібна певна теоретична підготовка), застосовується переважно у виховних колоніях, б) без відриву від виробництва (безпосередньо в бригаді), існує, як правило, у виправних колоніях. Для набуття більш складних професій або спеціальних навичок має місце індивідуальна форма навчання.

Засуджені, які пройшли повний курс навчання, виробничу практику, мають позитивні підсумкові результати допускаються до державної атестації, за наслідками якої їм присвоюється кваліфікація (категорія) і видається свідоцтво встановленого державного зразка.

Особливо підкреслимо, що бажання засуджених під час перебування в місцях позбавлення волі займатися загальноосвітнім і професійно-технічним навчанням обов'язково заохочується і враховується при визначенні ступеня їх виправлення (ч. 4 ст. 126). Це до-

зволяє враховувати особливості ставлення засуджених до оволодіння певними професіями, забезпечувати принцип безперервності освіти від загальної середньої до професійно-технічної, вживати відповідних заходів щодо організації освіти різних категорій засуджених. Саме за допомогою освіти можна краще й ефективніше допомогти засудженому стати самостійною та самодостатньою особистістю, переосмислити свої життєві цінності і погляди, обрати здоровий спосіб життя.

З цією ж метою новий КВК (ст. 148) для закріплення результатів виправлення, завершення загальноосвітнього і професійно-технічного навчання дозволив неповнолітніх засуджених, які досягли 18 років, не переводити до виправної колонії, а залишати у виховній колонії до закінчення строку покарання, але не довше ніж до досягнення ними 22 років.

В усі часи освіта вважалася найвищою цінністю, розглядалася як процес формування духовного світу особистості. Постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 2006 р. у № 1090 затверджена Державна програма покращання умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, на 2006–2010 роки. Одним з основних завдань програми є зміцнення матеріально-технічної бази навчальних закладів та сприяння діяльності підприємств Державної кримінально-виконавчої служби.

§ 4. Заходи заохочення та порядок їх застосування до осіб, позбавлених волі

Кримінально-виконавчий кодекс України передбачає можливість застосування заходів стягнення та заохочення до осіб позбавлених волі. Ці положення розміщені у главі 19 серед заходів виховного впливу на засуджених.

Така позиція законодавця зрозуміла і пояснюється тим, що заходи стягнення та заохочення (далі – дисциплінарна практика) мають безпосередній вплив на поведінку засуджених. Вони власне і є своєрідним індикатором поведінки засудженого, оскільки повинні застосовуватися у разі правислухняної поведінки або, навпаки, поведінки, яка містить ознаки порушень режиму в кримінально-виконавчих установах.

Але кримінально-виконавчому праву відома й така категорія як засоби забезпечення режиму. Йдеться про комплекс правових інсти-

тутів, які покликані підтримувати належний режим у кримінально-виконавчій установі та забезпечувати його каральний і виховний вплив.

Система заходів заохочення та стягнення безпосередньо пов'язана з впливом на поведінку засуджених, стимулює слухняну поведінку, карає за порушення і саме цим забезпечує дотримання засудженими вимог режиму. Саме про це йдеться у статтях 130, 132 КВК України, де вказано, що заохочення застосовуються за сумлінну поведінку (отже, за дотримання вимог режиму), а стягнення застосовуються за порушення встановленого порядку відбування покарання (отже, за порушення режиму). Тобто заходи заохочення та стягнення спрямовані саме на забезпечення режиму в колоніях. Система вказаних заходів закріплена у статтях 130–135 КВК України.

Тому застосування заходів стягнення та заохочення до засуджених без сумніву є одним із засобів забезпечення режиму. Ці заходи спрямовані на підтримання належного режиму відбування покарання, а також допомагають індивідуалізувати та диференціювати покарання, забезпечити дотримання засудженими порядку та умов відбування покарання, сприяють можливості змін умов тримання засуджених, можуть вплинути на застосування до засуджених поліпшених або, навпаки, погіршених умов тримання.

Взагалі, дисциплінарна практика є визначальною для відстеження виконання індивідуальних програм роботи із засудженими, які складаються начальниками відділень соціально-психологічної служби, а також для з'ясування того, чи стає засуджений на шлях виправлення або ж всі заходи впливу на нього залишаються марними. При цьому законодавець використовує дві конструкції: засуджений став на шлях виправлення та засуджений, який довів своє виправлення.

Так, кримінально-виконавче законодавство встановлює такі заходи заохочення, які можуть бути застосовані до осіб, позбавлених волі за сумлінну поведінку і ставлення до праці, навчання, активну участь у роботі самодіяльних організацій:

- подяка;
- нагородження похвальною грамотою;
- грошова премія;
- нагородження подарунком;
- надання додаткового короткострокового або тривалого побачення;
- дострокове зняття раніше накладеного стягнення;

– дозвіл додатково витратити гроші для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби в сумі до 15 % мінімального розміру заробітної плати;

– збільшення тривалості прогулянки засудженим, які тримаються в дільницях посиленого контролю колоній і приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки, до двох годин.

Далі закон передбачає можливість для засуджених, які стали на шлях виправлення або сумлінною поведінкою і ставленням до праці та навчання довели своє виправлення, бути у встановленому законом порядку представленими до заміни невідбутої частини покарання більш м'яким або до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.

Застосування заходів заохочення має на меті здійснення виховного впливу як на тих осіб, до яких ці заходи застосовуються на основі об'єктивної оцінки поведінки засуджених, їхнього ставлення до праці і навчання, так і на інших засуджених. У цьому положенні закону відбивається так зване загальне запобігання.

Важливою вимогою закону є правило, згідно з яким до засудженого при заохоченні застосовується один захід заохочення. Водночас як захід заохочення достроково знято із засудженого може бути також одне стягнення.

Деякі із заходів заохочення мають певну специфіку застосування. Наприклад, грошова премія приєднується до заробітку і зараховується на особовий рахунок засудженого, подарунок передається на зберігання до звільнення засудженого або за його проханням надсилається родичам. До засуджених, які тримаються в дільницях посиленого контролю колоній і приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки, заохочення у виді збільшення тривалості прогулянки застосовується на строк до одного місяця.

Заохочення у виді подяки і дострокового зняття раніше накладеного стягнення застосовуються усно або письмово, інші заохочення — тільки письмово.

§ 5. Заходи стягнення та порядок їх застосування до осіб, позбавлених волі

За порушення встановленого порядку відбування покарання до засуджених можуть застосовуватися такі заходи стягнення: попередження; догана; сувора догана; дисциплінарний штраф у сумі до двох

мінімальних розмірів заробітної плати; скасування поліпшених умов тримання, передбачених статтями 138–140 і 143 Кримінально-виконавчого кодексу; поміщення засуджених чоловіків, які тримаються у виправних колоніях, у дисциплінарний ізолятор з виведенням або без виведення на роботу чи навчання на строк до п'ятнадцяти діб, а засуджених жінок — до десяти діб; поміщення засуджених, які тримаються в приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки, у карцер без виведення на роботу на строк до п'ятнадцяти діб; переведення засуджених, які тримаються у виправних колоніях, до приміщення камерного типу (одиначної камери) на строк до трьох місяців.

Вагітні жінки, жінки, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, інваліди першої групи в дисциплінарний ізолятор, карцер, приміщення камерного типу (одиначну камеру) не поміщаються.

Указані стягнення застосовуються у такому порядку.

При призначенні заходів стягнення враховуються причини, обставини і мотиви вчинення порушення, поведінка засудженого до вчинення проступку, кількість і характер раніше накладених стягнень, а також пояснення засудженого щодо суті проступку. Стягнення, що накладаються, мають відповідати тяжкості і характеру проступку засудженого.

За кілька проступків, учинених одночасно, накладається одне стягнення.

Стягнення може бути накладене лише на особу, яка вчинила проступок, і не пізніше десяти діб з дня виявлення проступку, а якщо у зв'язку з проступком проводилась перевірка, то з дня її закінчення, але не пізніше шести місяців з дня вчинення проступку.

Накладене стягнення звертається до виконання негайно, а у виняткових випадках — у строк не пізніше одного місяця з дня його накладення. Якщо протягом місяця з дня накладення стягнення воно не було звернено до виконання, то це стягнення не виконується.

Повторне переведення на поліпшені умови тримання може бути застосоване не раніше, ніж через шість місяців з дня відбуття стягнення.

Стягнення у виді попередження або догани накладається усно чи письмово, інші стягнення — тільки письмово.

Стягнення у виді дисциплінарного штрафу накладається тільки за злісне порушення встановленого порядку відбування покарання, передбачене ст. 133 КВК України, за постановою начальника колонії або особи, яка виконує його обов'язки. Постанова оголошується за-

судженому під розписку. Стягнена сума штрафу списується з особового рахунку засудженого та перераховується в дохід держави.

Поміщення засудженого в дисциплінарний ізолятор або в карцер чи переведення засудженого до приміщення камерного типу (одиначної камери) проводиться за вмотивованою постановою начальника колонії або особи, яка виконує його обов'язки, з визначенням строку тримання. При цьому особою, яка виконує обов'язки начальника колонії, буде лише та особа, відносно якої виданий відповідний наказ про покладення виконання обов'язків начальника колонії.

Стягнення у виді переведення засудженого до приміщення камерного типу (одиначної камери) накладається в разі безуспішного застосування інших заходів впливу. Отже, для застосування цього стягнення у засудженого повинні бути наявні непогашені стягнення або відомості про застосування інших заходів впливу.

До засуджених, які поміщені в дисциплінарний ізолятор або карцер, переведені до приміщення камерного типу (одиначної камери), можуть застосовуватися всі заходи стягнення, за винятком повторного поміщення в дисциплінарний ізолятор або карцер, повторного переведення до приміщення камерного типу (одиначної камери). Під час тримання в дисциплінарному ізоляторі, карцері або приміщенні камерного типу (одиначної камери) засудженим забороняються побачення, придбання продуктів харчування і предметів першої потреби, одержання посилок (передач) і бандеролей, користування настільними іграми. У тому числі не надаються побачення з адвокатами та іншими фахівцями в галузі права.

У дисциплінарному ізоляторі, карцері або приміщенні камерного типу (одиначної камери) засуджені забезпечуються індивідуальним спальним місцем і постільними речами. Постільні речі видаються тільки на час сну, верхній одяг — на час виходу з приміщення. Засудженим, які тримаються в дисциплінарному ізоляторі, карцері або приміщенні камерного типу (одиначної камери), надається щоденна прогулянка тривалістю одна година. Посилки (передачі) і бандеролі вручаються засудженому після закінчення строку його перебування в дисциплінарному ізоляторі, карцері або приміщенні камерного типу (одиначної камери).

Засуджені, які тримаються в дисциплінарному ізоляторі з виведенням на роботу, у приміщенні камерного типу (одиначної камери), працюють окремо від інших засуджених.

Засуджений може оскаржити накладене на нього стягнення, однак подання скарги не зупиняє виконання стягнення. Фактично засудже-

ний може оскаржити стягнення тій посадовій особі, яка наклала стягнення, або вищій посадовій особі. Посадова особа, яка наклала стягнення, за наявності для того підстав може його скасувати або замінити іншим, більш м'яким стягненням. Вища посадова особа може скасувати стягнення лише у двох випадках:

— коли посадова особа, яка наклала стягнення, перевищила свої повноваження;

— стягнення було накладено нею при відсутності порушення з боку засудженого.

Якщо протягом шести місяців з дня відбуття стягнення засуджений не буде підданий новому стягненню, він визнається таким, що не має стягнення.

При накладенні стягнення на засудженого адміністрація колонії надає йому можливість у встановленому порядку повідомити про це близьких родичів, адвоката або інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

Щодо посадових осіб, які уповноважені застосовувати заходи заохочення та стягнення, то серед них закон називає начальника колонії (особа, яка виконує його обов'язки), а також його прямі начальники. Заходи заохочення і стягнення можуть застосовувати також заступник начальника колонії, начальник відділення соціально-психологічної служби колонії, але їх повноваження по застосування дисциплінарної практики обмежені.

Так, заступник начальника колонії користується таким же, як і начальник цієї колонії, правом застосовувати заходи заохочення і стягнення, за винятком накладення дисциплінарного штрафу, скасування поліпшених умов тримання, поміщення засудженого в дисциплінарний ізолятор або карцер, переведення засудженого до приміщення камерного типу (одиначної камери).

Начальник відділення соціально-психологічної служби колонії має право застосовувати в усній формі такі заходи заохочення і стягнення:

- подяка, дострокове зняття раніше накладеного ним стягнення;
- попередження, догана.

Кримінально-виконавче законодавство згадує поняття злісного порушника режиму. Стаття 133 встановлює, що злісним порушником встановленого порядку відбування покарання є засуджений, який не виконує законних вимог адміністрації, необгрунтовано відмовляється

від праці (не менш як три рази протягом року); припинив роботу з метою вирішення трудових та інших конфліктів; уживає спиртні напої, наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги чи інші одурманюючі засоби; виготовляє, зберігає, купує, розповсюджує заборонені предмети; бере участь у настільних та інших іграх з метою здобуття матеріальної чи іншої вигоди; вчинив дрібне хуліганство; систематично ухиляється від лікування захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб, а також вчинив протягом року більше трьох інших порушень режиму відбування покарання, за умови, якщо за кожне з цих порушень за постановою начальника колонії або особи, яка виконує його обов'язки, були накладені стягнення, що достроково не зняті або не погашені у встановленому законом порядку.

Закріплення цього поняття є важливим з огляду на те, що за злісні порушення режиму передбачена більш сувора дисциплінарна відповідальність. Зокрема, злісний порушник режиму може бути переведений до дільниці посиленого контролю, до приміщень камерного типу або взагалі до колонії з більшим рівнем безпеки. Крім того, наявність злісних порушень режиму перешкоджає засудженому бути направленим у дільницю соціальної реабілітації.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Розкрийте значення соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі.
2. Визначте основні напрями, форми і методи соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі.
3. Яка роль відводиться самодіяльним організаціям засуджених у виховному процесі в місцях позбавлення волі?
4. Які завдання і функції виконує психологічна служба в УВП?
5. Яке значення для засуджених має можливість під час відбування покарання у виді позбавлення волі набути а) загальну освіту, б) професійну освіту? Які для цього існують умови?
6. Що являє собою Навчальний центр і які функції він виконує?
7. Які заходи заохочення та стягнення застосовуються до засуджених до позбавлення волі?
8. Обсяг повноважень посадових осіб, які застосовують заходи заохочення та стягнення.
9. Дайте визначення злісного порушника устанавленого порядку відбування покарання.

Розділ 23

Особливості відбування покарання в колоніях різних видів

§ 1. Виправні колонії мінімального і середнього рівнів безпеки

Крім загальних умов відбування покарання, що містяться у главі 17 КВК України (статті 107–117) і які поширюються на всі види виправних колоній, КВК України встановлює і певні особливості відбування покарання в різних видах колоній, які встановлені главою 20 КВК України (статті 138–140).

Найбільш сприятливі умови відбування покарання для засуджених устанавлюються у колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання. Згідно із ч. 3 ст. 138 КВК України у такого виду колоніях встановлюється режим, передбачений для засуджених, які тримаються у дільницях соціальної реабілітації виправних колоній (ч. 2 ст. 99 КВК України). Це означає, що засуджені, які відбувають покарання у таких колоніях:

- тримаються під наглядом, а на території житлової зони — під охороною;
- у вільний від роботи час від підйому до відбою користуються правом вільного пересування в межах території колонії;
- з дозволу адміністрації колонії можуть пересуватися без нагляду поза територією колонії, але в межах населеного пункту, якщо це

необхідно за характером виконуваної ними роботи або у зв'язку з навчанням;

– можуть носити цивільний одяг, мати при собі гроші та цінні речі, користуватися грішми без обмеження;

– мають право відправляти листи, отримувати бандеролі, посилки, передачі, одержувати короткострокові побачення без обмеження, а тривалі побачення — до трьох діб один раз на місяць;

– після відбуття шести місяців покарання в разі відсутності порушень режиму відбування покарання, наявності житлових умов з дозволу адміністрації колонії можуть проживати в межах населеного пункту, де розташована колонія, із своїми сім'ями, придбавати відповідно до чинного законодавства жилий будинок і заводити особисте господарство.

У колоніях же мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, середнього й максимального рівнів безпеки особливості відбування покарання проявляються у такому:

1) витрачання на місяць різної суми грошей, зароблених у виправній колонії, для придбання продуктів харчування й предметів першої потреби (ст. 108 КВК України);

2) отримання права на поліпшення умов тримання (ст. 100 КВК України);

3) різних умовах ізоляції засуджених у межах однієї виправної колонії (ч. 1 ст. 102 КВК України).

Зокрема, засуджені мають право витратити на місяць для придбання продуктів харчування й предметів першої потреби гроші у сумі:

– до 100 % мінімального розміру заробітної плати — у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання;

– до 80 % мінімального розміру заробітної плати — у виправних колоніях середнього рівня безпеки;

– до 70 % мінімального розміру заробітної плати — у виправних колоніях максимального рівня безпеки.

Поліпшення умов тримання у виправних колоніях залежить від таких підстав: 1) сумлінної поведінки; 2) сумлінного ставлення до праці; 3) строку відбування покарання; 4) перебування у дільниці ресоціалізації виправної колонії.

Право на поліпшення умов тримання у виправних колоніях передбачає дозвіл на додаткове витрачання грошей на місяць у сумі:

– 50 % мінімального розміру заробітної плати — у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання;

– 40 % мінімального розміру заробітної плати — у виправних колоніях середнього рівня безпеки;

– 30 % мінімального розміру заробітної плати — у виправних колоніях максимального рівня безпеки.

Причому таке право може бути надане після відбуття:

– не менше однієї третини строку покарання — у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання;

– не менше половини строку покарання — у виправних колоніях середнього і максимального рівня безпеки.

У виправних колоніях мінімального і середнього рівнів безпеки засуджені тримаються у звичайних житлових приміщеннях з дотриманням вимог роздільного тримання, встановлених ст. 92 КВК України.

§ 2. Виправні колонії максимального рівня безпеки

У виправних колоніях максимального рівня безпеки засуджені можуть триматися в умовах суворої ізоляції як у звичайних жилих приміщеннях, так і у приміщеннях камерного типу.

У приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки тримаються найбільш небезпечні категорії засуджених, а саме:

1) чоловіки, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі;

2) чоловіки, яким покарання у виді смертної кари замінено довічним позбавленням волі;

3) чоловіки, засуджені за умисні особливо тяжкі злочини;

4) чоловіки, засуджені за вчинення умисного тяжкого або особливо тяжкого злочину в період відбування покарання у виді позбавлення волі;

5) чоловіки, які раніше були засуджені до позбавлення волі за будь-який з таких злочинів: проти основ національної безпеки України; умисне вбивство при обтяжуючих обставинах; захоплення заручників; звалтування, що спричинило особливо тяжкі наслідки, а також звалтування неповнолітньої чи неповнолітнього, малолітньої чи малолітнього; розбій, учинений організованою групою або поєднаний із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень; вимагання, вчинене організованою групою або поєднане із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження

ня; створення злочинної організації; бандитизм; терористичний акт; посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця; посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя; злісна непокора вимогам адміністрації виправної установи; втеча з місця позбавлення волі або з-під варти і які знову вчинили будь-який з перелічених злочинів, за який вони засуджені до покарання у виді позбавлення волі;

б) чоловіки, переведені з колоній середнього рівня безпеки відповідно до ч. 3 ст. 101 КВК України.

У звичайних жилих приміщеннях колоній максимального рівня безпеки тримаються такі категорії засуджених:

1) чоловіки, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування або амністії;

2) чоловіки, засуджені за умисні особливо тяжкі злочини;

3) чоловіки, які раніше двічі в будь-якій послідовності були засуджені до позбавлення волі за злочини: проти основ національної безпеки України; умисне вбивство; умисне тяжке тілесне ушкодження; захоплення заручників; зґвалтування; розбій, учинений при обтяжуючих обставинах; вимагання, вчинене при обтяжуючих обставинах; виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї; створення злочинної організації; бандитизм; терористичний акт; створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань; викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем; незаконне заволодіння транспортним засобом при обтяжуючих обставинах; контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів; незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і

державного кордону або військовослужбовця; посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя; злісна непокора вимогам адміністрації виправної установи; втеча з місця позбавлення волі або з-під варти; посягання на життя представника іноземної держави і які знову вчинили будь-який з перелічених злочинів, за який вони засуджені до покарання у виді позбавлення волі.

Переведення засуджених у колоніях максимального рівня безпеки з приміщень камерного типу у звичайні житлові приміщення може бути здійснено після фактичного відбуття не менше однієї четвертої призначеного судом строку покарання при умові, що вони стали на шлях виправлення (ч. 1 ст. 101 КВК України).

Питання та завдання для самоконтролю

1. Укажіть відмінності у відбуванні покарання у колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними і звичайними умовами тримання.
2. У чому проявляються особливості відбування покарання у колоніях середнього і максимального рівнів безпеки?
3. У яких приміщеннях тримаються засуджені у колоніях максимального рівня безпеки?

Розділ 24

Особливості відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими жінками і неповнолітніми

§ 1. Особливості відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими жінками

Сучасна злочинність жінок характеризується новими відмінними особливостями і якостями — підвищеною жорстокістю, агресивною спрямованістю, насильницькими засобами вирішення конфліктних ситуацій, підготовкою, продуманістю злочинних дій, залученням до злочинів власних дітей, співмешканців, учиненням групових злочинів, високим рівнем рецидивних злочинів, зниженням віку засуджених злочинниць.

Інтенсивне зростання жіночої злочинності відбувається на фоні нарощування таких маргінальних явищ, як пияцтво, алкоголізм, наркоманія, проституція, торгівля людьми, що необхідно враховувати при проведенні виховної роботи під час відбування покарання.

Відповідно зі ст. 18 і ст. 150 КВК України жінки відбувають покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з загальними або полегшеними умовами тримання, колоніях середнього рівня безпеки, і секторах середнього рівня безпеки виправних колоній мінімального рівня безпеки з загальними умовами тримання. Станом

на початок 2010 р. в них утримувалося понад 6 тисяч жінок, засуджених до позбавлення волі.

У колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання направляються жінки, засуджені до позбавлення волі за злочини невеликої, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі злочини. У виправній колонії цього виду переводяться жінки з виховної колонії по досягненні 18-річного віку для подальшого відбування покарання. Вони розташовані в областях: Донецькій (Приазовська і Сніжнянська), Дніпропетровській (Дніпродзержинська) Луганській (Червонопартизанська), Одеській (Чорноморська), Харківській (Качанівська), Черкаській (Уманська).

У колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання відбувають покарання жінки, вперше засуджені до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, злочини невеликої та середньої тяжкості, а також жінки, переведені з колоній мінімального рівня безпеки з загальними умовами тримання. Нині вони утримуються в колоніях Львівської області (Галицька), Дніпропетровської (Орджонікідзевська) і Одеської (Ширяєвська) областей.

У виправних колоніях (секторах) середнього рівня безпеки утримуються жінки, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі, а також жінки, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування або амністії. За загальним правилом жінки, засуджені до довічного позбавлення волі, розміщуються у секторах середнього рівня безпеки виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і для них встановлюється режим, передбачений для тримання засуджених у виправній колонії середнього рівня безпеки. Першим сектор середнього рівня безпеки за новим кримінально-виконавчим законодавством був створений у Чернігівській колонії № 44 (м. Чернігів), нині такий сектор облаштований у Качанівській № 54 колонії (м. Харків).

Жінки, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі, утримуються в Чернігівській (м. Чернігів), Надержищинській (Полтавська обл.), Збараській (Тернопільська обл.). Жінки, визнані інвалідами першої або другої групи, направляються до Дніпродзержинської виправної колонії Дніпропетровської області.

У Мелітопольській виховній колонії Запорізької області відбувають покарання неповнолітні особи жіночої статі.

При УВП для жінок створені дільниці соціальної реабілітації, лікувальні заклади для хворих на туберкульоз, дерматологічні та венеричні захворювання.

За складом учиненого злочину приблизно 1/5 частину в колоніях становлять жінки, засуджені за умисне убивство; по 5 % — за умисне тяжке тілесне ушкодження, розбій і грабїж; найбільша кількість жінок відбуває покарання за крадіжки і розкрадання — 35 %; за хуліганство — 1 %; за інші злочини — близько 30 %, з них переважна більшість жінок відповідає за злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотиків. Зазначимо, що традиційно, на першому місці серед «жіночих» злочинів завжди були крадіжки і розкрадання. Особливістю жіночої злочинності в останні роки є підвищення кількості злочинів (в абсолютних показниках), пов'язаних з насильством. Проте саме в останнє десятиріччя, коли спостерігався різкий сплеск насильства, у жіночій злочинності відбувався і процес гуманізації як при призначенні, так і в процесі відбування покарання жінками (амністія, відстрочка відбування покарання). Ця політика, в кінцевому підсумку, спричинила абсолютне зменшення жінок, засуджених до позбавлення волі. Отже, виникла парадоксальна ситуація: послаблення карального впливу на злочинність жінок обумовило зворотну реакцію з їх боку — збільшення насильницьких злочинів.

Найбільшу кількість засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, становлять жінки віком від 30 до 40 років — 37 %, жінки до 30 років — 34 %, від 40 до 55 років — 21 %, понад 55 років — на рівні 8 %. Слід зазначити, що вікова соціально-демографічна характеристика засуджених жінок з 1995 р. у названих групах практично залишається без змін, коливання в різні роки дорівнюють 1–3 %.

Якщо розглянути характеристику засуджених жінок за освітнім рівнем, то вона буде такою: початкову загальну освіту мають 3 % засуджених, базову загальну освіту — 25 %, повну загальну освіту — 51 %, початкову та незакінчену вищу — 17 %, повну вищу — трохи більше 3 %. Можна стверджувати, що порівняно з минулими роками освітній рівень тих, хто перебуває нині у виправних колоніях, став значно вищим.

За сімейним станом: кожна п'ята жінка перебувала в зареєстрованому шлюбі, розлучені (і ті, що не підтримують сімейних стосунків) становлять приблизно 30 %, удови — 8 %, ніколи не були у шлюбі — 26 %, у незареєстрованому шлюбі (фактичні сімейні стосунки) перебуває 16 %.

Нині у виправних колоніях перебуває понад 10 % жінок, які мають дітей віком до 6 років, до 14 років — понад 15 %, у 7 % жінок діти перебувають у будинках-інтернатах, 3 % — позбавлені батьківських прав.

Із загальної кількості жінок, що відбувають покарання, працездатних — 95 %, хворих на алкоголізм або наркоманію — більше 30 %.

Суттєвих відмінностей між утриманням у виправних колоніях чоловіків і жінок відносно оснащення, матеріально-побутового забезпечення (норма житлової площі для жінок — 4 кв. м), харчування, лікування, основних вимог режиму немає. Сам закон не враховує фізіологічні, психологічні, психіатричні особливості засуджених жінок.

Можна виділити лише: а) жінок-інвалідів першої і другої групи; б) хворих на активну форму туберкульозу; в) тих, хто досяг пенсійного віку тобто жінок у віці понад 55 років, а також г) жінок з вагітністю понад 4 місяці; д) жінок, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях.

Як правило, саме цим категоріям жінок дозволяється працювати за їх власним бажанням з урахуванням висновків лікарської комісії колонії (ч. 2 ст. 118 КВК). На особовий рахунок цих засуджених (на відміну від інших) зараховується не менше як 50 % нарахованого місячного заробітку, незалежно від усіх відрахувань. А засудженим жінкам, яким дозволено проживати за межами виправної колонії (на підставі ст. 142 КВК), — не менше як 75 % (ч. 2 ст. 120 КВК).

Продукти харчування і предмети першої потреби за безготівковим розрахунком вони можуть придбавати не тільки за гроші, зароблені в колоніях (якщо працюють), але й за гроші, одержані за переказами, за рахунок пенсій та іншого доходу (ч. 1 ст. 108 КВК). Якщо жінки не працюють, не отримують пенсій, харчування, одяг, білизна, взуття і комунально-побутові послуги надаються безоплатно (ч. 4 ст. 115 КВК).

Жінкам-інвалідам першої групи, вагітним жінкам і тим, хто має дітей у будинках дитини при колоніях, дозволяється витратити на придбання продуктів харчування і предметів першої потреби гроші, у сумі, що становить мінімальний розмір заробітної плати. Жінкам-інвалідам другої групи і тим, хто перебуває у лікувально-профілактичних закладах місць позбавлення волі, — до 60 % мінімального розміру заробітної плати (частини 5 і 6 ст. 108 КВК). Усім іншим жінкам, які відбувають покарання у колонії з мінімальним або середнім рівнем безпеки, за загальним правилом — до 100 % і 80 % мінімального розміру заробітної плати відповідно.

За порушення встановленого порядку відбування покарання направлення жінки в дисциплінарний ізолятор з виведенням або без виведення на роботу можливе тільки до 10 діб. Вагітні жінки і ті, хто має дитину в будинку дитини, інваліди першої групи в дисциплінарний ізолятор і приміщення камерного типу не поміщаються.

До жінок з явними ознаками вагітності, осіб похилого віку або з вираженими ознаками інвалідності забороняється застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні заходи і зброю, окрім випадків учинення ними групового або збройного нападу, який загрожує життю і здоров'ю персоналу колонії чи інших осіб, або збройного опору (ч. 3 ст. 106 КВК). Гамівна сорочка взагалі не може застосовуватися до жодної засудженої жінки.

Окремо слід розглянути правове становище вагітних жінок, і тих, хто має дітей. Закон (ст. 79 КК України) дозволяє звільнити їх від відбування покарання ще на стадії постановлення вироку. Отже, у разі призначення покарання у виді позбавлення волі (обмеження волі) вагітним жінкам або жінкам, які мають дітей віком до 7 років (крім засуджених до позбавлення волі на строк більше 5 років за тяжкі та особливо тяжкі злочини), суд може звільнити таких засуджених від відбування як основного так і додаткового покарання з встановленням іспитового строку в межах строку, на який згідно із законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною 7-річного віку.

Суд може покласти на жінку один або декілька обов'язків, передбачених ст. 76 КК України (попросити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого; періодично з'являтися для реєстрації в органи кримінально-виконавчої системи, повідомляти їх про зміну місця проживання, роботи або навчання, не виїжджати за межі України на постійне проживання без дозволу їх органу, пройти курс лікування від алкоголізму, наркоманії або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших людей. Контроль за поведінкою цієї жінки покладається на органи кримінально-виконавчої служби.

Після закінчення іспитового строку суд, залежно від поведінки засудженої, або звільняє її від покарання, або направляє для відбування покарання, призначеного вироком. У разі коли звільнена від відбування покарання з випробуванням жінка відмовиться від дитини, передасть її в дитячий будинок, зникне з місця проживання, буде ухилятися від виховання дитини, догляду за нею, не виконуватиме покладених на неї судом обов'язків або систематично вчинятиме

правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про небажання її стати на шлях виправлення, суд за поданням контролюючого органу (кримінально-виконавчої інспекції) направляє засуджену для відбування покарання згідно з вироком суду. Якщо засуджена в період іспитового строку вчинить новий злочин, суд призначає їй покарання, за правилами, передбаченими статтями 71 і 72 КК України.

На підставі ст. 83 КК України суд може звільнити від відбування покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі вагітних жінок і жінок, які народили дітей під час відбування покарання, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше 5 років за тяжкі та особливо тяжкі злочини, у межах строку, на який згідно із законом жінку може бути звільнено з роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною трирічного віку. Законодавством передбачена відпустка тривалістю 70 календарних днів до пологів і 56 після них (у разі ускладнених пологів або народження двох і більше дітей — 70 днів). Жінкам, віднесеним до 1–4 категорії осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, така відпустка надається тривалістю 180 днів (90 днів до пологів і 90 після них).

Таке звільнення застосовується до жінок, якщо вони: а) мають сім'ю або родичів, що дали згоду на спільне з нею проживання, або б) мають можливість самостійно забезпечити належні умови для виховання дитини. Після досягнення дитиною 3 років або в разі її смерті суд залежно від поведінки засудженої може звільнити її від покарання або замінити його більш м'яким покаранням, або направити засуджену для відбування покарання, призначеного за вироком. Так само вчинить суд, якщо звільнена від покарання жінка відмовиться від дитини, передасть її у дитячий будинок, буде ухилятися від виховання дитини, догляду за нею, систематично вчинювати правопорушення, що тягнуть за собою адміністративні стягнення і свідчать про небажання стати на шлях виправлення, або зникне з місця проживання.

Контроль за поведінкою таких жінок і жінок, які звільнені від відбування покарання з випробуванням, здійснюється кримінально-виконавчими інспекціями ДДУПВП за місцем їх проживання і регулюється розділом IV Інструкції про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань, затвердженої наказом ДДУПВП та МВС України від 19 грудня 2003 р. № 270/1560.

Якщо жодна із зазначених підстав звільнення від відбування покарання не застосовується судом при постановці вироку, засуджені

жінки з вагітністю понад 4 місяці або які мають при собі дітей віком до 3 років, направляються для подальшого відбування покарання у виправну колонію, при якій є будинок дитини: тих, які вперше засуджені до позбавлення волі, — до Чорноморської колонії в Одеській області, жінок, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі, — до Чернігівської виправної колонії.

В останні роки в цих колоніях утримувалося, в середньому, біля 70 жінок, які мали дітей до 3-річного віку, або народили їх у колонії. Для них згідно із законом (ч. 3 ст. 115 КВК України) створювалися поліпшені житлово-побутові умови та встановлювались підвищені норми харчування. У будинках дитини забезпечуються умови, необхідні для нормальної життєдіяльності та розвитку дитини. Засуджені жінки можуть проживати разом зі своїми дітьми у будинку дитини. Якщо засуджена жінка не має такого бажання, їй має бути надана можливість вільно спілкуватися з дитиною без обмежень. Не вважається обмеженням спілкування жінки зі своєю дитиною, якщо від засудженої вимагається відвідувати дитину в час, вільний від виконання покладених на неї обов'язків (ст. 141 КВК). Матері-годувальниці і вагітні жінки одержують посилки (передачі) спеціально за медичними рекомендаціями. Нині ДДУПВП за домовленістю з Швейцарським Бюро співробітництва в Україні впроваджують у Чернігівській колонії проект «Жінки і матері з дітьми у в'язниці».

Після досягнення дитиною 3 років вона, за згодою матері, може передаватися її родичам, або іншим особам (за рішенням органів опіки і піклування), або її направляють до відповідних дитячих закладів. Жінці у цих випадках надається право короткочасного виїзду за межі колонії для влаштування дитини у родичів, опікунів або в дитячих будинках тривалістю не більше 10 діб (ст. 111 КВК України).

Якщо у матері дитини, яка досягла 3-річного віку, невідбута частина строку покарання не перевищує 1 року і вона сумлінно виконує свої материнські обов'язки, перебування дитини у будинку дитини може бути продовжено адміністрацією колонії до звільнення матері. У разі злісного порушення жінкою-матір'ю вимог режиму відбування покарання це рішення може бути скасовано (ст. 141 КВК України).

До нового кримінально-виконавчого кодексу (ст. 142) автоматично перейшла ст. 35 виправно-трудового кодексу 1970 р., яка дозволяє жінкам проживання за межами виправної колонії на час звільнення від роботи у зв'язку з вагітністю і пологами, а також до досягнення дити-

ною трирічного віку. На нашу думку, вона застосовувалася лише тоді, коли в системі установ виконання покарань не було колоній, при яких існували будинки дитини. Нині ця стаття практично не діє.

В останні роки приблизно 33 % жінок суди призначали покарання строком до 3 років (до 1 року — 2 %, від 1 до 2 років — 10 %, від 2 до 3 років — 21 %), від 3 до 5 років — 34 %, від 5 до 8 років — 20 %, від 8 до 10 — 7 %, від 10 до 15 років — 6 %. Можна стверджувати, що 11 % жінок були засуджені за злочини невеликої тяжкості, більше 55 % вчинили злочини середньої тяжкості, а решта — приблизно 34 % жінок відбувають покарання за тяжкі та особливо тяжкі злочини. І хоча цей показник в останні 10 років практично залишається на рівні 30 % (коливання в різні роки становлять 2–3 %) абсолютна кількість жінок, засуджених до позбавлення волі за убивства, тяжкі тілесні ушкодження, розбій, грабіж значно збільшилася, що ще раз підтверджує кримінологічні висновки про зростання і небезпечність сучасної жіночої злочинності і достатньо сувору судову практику при призначенні 13 % жінок покарання від 8 до 15 років.

Під час перебування в місцях позбавлення волі руйнуються сім'ї, втрачаються родинні зв'язки, приблизно 2/3 засуджених жінок зовсім не мають тривалих побачень з рідними, 40 % не отримують посилок і передач, навіть не листуються, 6 % не забезпечені житлом. Тому важливого значення набуває ефективна організація виховної роботи в колонії. Спеціалістами доведено, що тривале перебування жінок в ізоляції руйнує їх психіку, багато з них перебувають у депресивному стані, замкнені, апатичні, байдужі до оточуючих, схильні до самогубства, інші, навпаки, стають агресивними, збудженими, неврівноваженими, схильними до порушень режиму. У всіх колоніях створені кімнати психоемоційного розвантаження, психологи колоній проводять психодіагностичну і корекційну роботу, застосовують групові та індивідуальні заняття, тренінги із засудженими на підставі вивчення їх особистості за допомогою різних тестів, методик, залучають до роботи самодіяльних організацій, культурно-масової, фізкультурно-оздоровчої роботи, до навчання у школах (курсах) підготовки до звільнення.

Засуджені жінки, які працюють та перебувають у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, з січня 2010 р. мають право на щорічний короткочасний виїзд за межі колонії тривалістю 14 календарних днів (Закон України від

21 січня 2010 р. № 1828-IV «Про внесення змін до КВК України щодо забезпечення прав засуджених осіб в УВП»).

Приблизно 35–40 % жінок звільняється з установ виконання покарання умовно-достроково, кожна третя — відбуває призначений строк покарання повністю. Звільнення за амністією в різні роки мало досить суттєві розбіжності: в 1993–1994 рр. жодна жінка не була звільнена за цією підставою. Після прийняття в 1996 р. Закону України «Про застосування амністії в Україні» в цьому ж році звільнилося понад 38 % жінок, у наступному 1997 р. — понад 46 %, у 1998 р. — 44 %, у 1999 р. — 25 %, у 2000 р. — на рівні 16 %, у 2001 р. — 31 %, у 2007 р. — близько 40 %. Помилування протягом останніх 10 років застосовується лише до 2 % жінок щорічно.

Необхідно зазначити, що наше суспільство ще не готове до адекватного сприйняття і оцінки жіночої злочинності, розуміння особи злочинниці, пояснення причин злочинної поведінки жінок. І справа тут не лише в тому, що основна маса злочинів учиняється чоловіками, а й у тому, що звичайна свідомість такі дії пов'язує саме з ними.

Вчинення жінкою будь-якого злочину, а особливо насильницького, майже завжди є явищем надзвичайним, і оточуючими вона набагато частіше і більш суворо засуджується за антисуспільні дії, ніж чоловік. Окрім того, винна ніби виштовхується із середовища, і набуває тавро злочинниці існує з нею досить довго, іноді залишається на все життя. Звідси — досить значні труднощі і проблеми ресоціалізації після звільнення, отримання допомоги жінками, які відбули покарання. Біля них утворюється, так би мовити, певний вакуум, що паралізує волю і зводить нанівець несміливі зусилля почати нове життя. Багато хто не витримує такого напруження і знову потрапляє в місця позбавлення волі, а суспільство починає платити подвійну ціну за новий злочин. Світовий досвід показує, що ефективність застосування жорстких заходів впливу на злочинність завжди нетривала: якщо первинний успіх не закріплювався системою інших заходів впливу, крива злочинності знову повзла вгору.

§ 2. Особливості відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими неповнолітніми

Неповнолітні, засуджені до покарання у виді позбавлення волі, відбувають його у спеціальних виховних установах. Висування на

перший план виховної функції при виконанні покарання відносно неповнолітніх червоною ниткою проходить взагалі через всі стадії кримінальної відповідальності. При виконанні покарання (особливо у виді позбавлення волі) це означає визначення правильного, оптимального співвідношення кари і виховання, тобто пом'якшення каральної сили покарання і посилення саме виховання, формування нових позитивних моральних якостей особистості. Встановлення пріоритету саме цієї сторони покарання, яка безпосередньо пов'язана з метою виправлення і ресоціалізації правопорушника, має важливе значення для усвідомлення завдань і ефективної організації карально-виховного процесу.

Розподіл установ виконання покарання на такі, що виконують покарання у виді позбавлення волі стосовно дорослих і неповнолітніх злочинців, відбувається на підставі класифікації засуджених залежно від віку особи, передбаченого діючим кримінальним і кримінально-виконавчим законодавством. Роздільне їх тримання має на меті застосування диференційованого карально-виховного процесу, враховуючи вікову, психологічну специфіку контингенту, недопущення негативного морального впливу дорослих правопорушників на неповнолітніх, а також першочерговість і важливість соціально-профілактичних, виховних завдань і вимог, що поставлені перед установами для неповнолітніх, що саме і визначило їх назву — виховні.

Слід зазначити, що в новий Кримінальний кодекс 2001 р. внесені певні зміни щодо призначення судами покарання у виді позбавлення волі відносно неповнолітніх. Можна сподіватися, що судова практика при призначенні неповнолітнім найсуворішого з видів покарання — позбавлення волі — стане такою, коли не застосувати його з урахуванням усіх обставин справи і особистості винного буде неможливим. Підстави для цього існують.

Передусім, неповнолітнього, який уперше вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо встановлено, що внаслідок широго каяття та подальшої бездоганної поведінки його виправлення можливе без застосування покарання. У цьому випадку суд застосовує до нього примусові заходи виховного характеру (ч. 1 ст. 97 КК, ч. 2 ст. 105 КК).

Якщо суд при призначенні неповнолітньому покарання у виді позбавлення волі на строк не більше 5 років, враховуючи тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість його виправлення без відбування покарання, він може

прийняти рішення про звільнення неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням, сподіваючись на те, що протягом іспитового строку (від 1 до 2 років) той не вчинить нового злочину і виконає покладені на нього обов'язки. У цьому разі суд може покласти на окрему особу за її згодою або на її прохання обов'язок щодо нагляду за неповнолітнім засудженим і проведення з ним виховної роботи (ст. 104 КК України).

Покарання у виді позбавлення волі взагалі не може бути призначене неповнолітньому, який уперше вчинив злочин невеликої тяжкості (ч. 2 ст. 102 КК України). Воно застосовується лише тоді, коли злочин невеликої тяжкості вчинено повторно, до того ж навіть у цьому випадку позбавлення волі не може бути більше 2 років.

За вчинений злочин середньої тяжкості позбавлення волі призначається на строк не більше 4 років, за тяжкий злочин — на строк не більше 7 років. За загальним правилом позбавлення волі особам, які не досягли до вчинення злочину 18-річного віку, не може призначатися на строк більше 10 років, і лише у двох випадках Кримінальний кодекс дозволяє підвищити це обмеження до 15 років: а) коли вчинено особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини, б) при призначенні неповнолітньому покарання за сукупністю злочинів або вироків (ч. 5 ст. 102 КК, ч. 2 ст. 103 КК України).

Таким чином, однією з особливостей виконання покарання відносно неповнолітніх засуджених буде концентрація у виховних колоніях найбільш небезпечної категорії осіб зі строком покарання до 15 років.

Необхідно зауважити, що при постановці вироку неповнолітньому суд повинен перевірити і врахувати не тільки обставини, які пом'якшують або обтяжують покарання (статті 65–67 КК України), але й дослідити умови його життя та виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості такої особи (ч. 1 ст. 103 КК України), підкресливши при цьому, що покарання у виді позбавлення волі неповнолітні будуть відбувати у спеціальних виховних установах.

На сьогодні це 10 виховних колоній, які входять до складу кримінально-виконавчої служби України; 9 з них виконують покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно осіб чоловічої статі, які вчинили злочин у віці від 14 до 18 років (ч. 2 ст. 11, ст. 19 КВК України). Вони розташовані у Волинській (Ковельська), Дніпропетровській (Павлоградська), Луганській (Перевальська), Львівській (Самбірська), Полтавській (Кременчуцька), Рівненській (Дубенська),

Тернопільській (Бережанська), Харківській (Курязька), Чернігівській (Прилуцька) областях.

Серед них єдина в Україні Мелітопольська виховна колонія в Запорізькій області, куди направляються для відбування покарання засуджені неповнолітні жіночої статі.

За даними Державного департаменту України з питань виконання покарань щорічно у виховних колоніях утримуються в середньому до 3 тисяч засуджених неповнолітніх.

Діяльність цих установ регламентує нове чинне кримінально-виконавче законодавство, відомчі накази, інструкції і розпорядження Державного департаменту України з питань виконання покарань, інші нормативні акти, що стосуються прав неповнолітніх. Вони базуються на загальновизнаних міжнародних актах — Мінімальних стандартних правилах ООН, що регламентують здійснення правосуддя відносно неповнолітніх («Пекінські правила»), Конвенції ООН про права дитини, Правилах ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі, Керівних принципах ООН щодо запобігання злочинності серед неповнолітніх (Ер-Рядські керівні принципи), які Україна як член ООН і Ради Європи повинна імплементувати в своє законодавство.

За кримінально-правовими та соціально-демографічними чинниками склад засуджених неповнолітніх, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, має певні особливості (питома вага осіб жіночої статі у загальній злочинності неповнолітніх дорівнює близько 4 %). У виховних колоніях перебувають за умисне вбивство приблизно 6 % неповнолітніх чоловічої статі і вдвічі більше — майже 13 % неповнолітніх жіночої статі; умисне тяжке тілесне ушкодження вчинили відповідно 3 % юнаків і понад 4 % дівчат, зґвалтування — на рівні 3 % в обох групах, розбій — 12 % і 22 %; пограбування — 12 % і 10 %; крадіжку — 57 % і 42 %; хуліганство — 3,1 % і 3,4 %; інші злочини — 4,1 % і 2,5 %.

Отже, очевидно, що у структурі злочинності неповнолітніх осіб жіночої статі переважають (майже 60 %) злочини насильницької спрямованості проти життя, здоров'я, честі та гідності особи, вона є більш небезпечною порівняно зі злочинністю неповнолітніх чоловічої статі, де вчинено більше корисливих злочинів, дівчата «лідують» навіть у таких суто чоловічих злочинах, як убивство, розбій, хуліганство, беруть участь у зґвалтуванні.

Кримінальна активність серед різних вікових груп неповнолітніх чоловічої та жіночої статі має певні відмінності. Практично кожен

десятий засуджений неповнолітній чоловічої і жіночої статі має вік від 14 до 16 років, приблизно третю частину від всіх засуджених становлять неповнолітні віком від 16 до 17 років, у віковій групі від 17 до 18 років більше 40 % — особи чоловічої і 30 % жіночої статі. Решта — це вихованці понад 18 років.

Покарання строком від 3 до 5 років суди застосовували більше ніж до половини неповнолітніх чоловічої і до 40 % жіночої статі; кожному п'ятому неповнолітньому призначався строк покарання більше 5 років; позбавлення волі від 1 до 2 років призначалося 10 % неповнолітніх чоловічої статі і 16 % жіночої статі, покарання від 2 до 3 років — 16 % і 21 % відповідно. Таким чином, кожний четвертий неповнолітній чоловічої статі і більш ніж третина неповнолітніх жіночої статі засуджувалися судами до коротких строків позбавлення волі.

Переважає більшість засуджених неповнолітніх чоловічої і жіночої статі відбувають покарання у виді позбавлення волі уперше, але раніше покарання у виді умовного засудження мав кожен третій вихованець і кожна десята вихованка, відстрочку виконання вироку мав приблизно кожен четвертий з неповнолітніх правопорушників. Особи, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі два і більше разів, становлять трохи більше 3 %.

Соціально-педагогічна занедбаність, що властива значній частині неповнолітніх засуджених, здебільшого обумовлена тим, що до засудження більше половини неповнолітніх чоловічої статі ніде не працювала і не вчилася, відносно дівчат цей показник становить майже 42 %; практично кожен другий із засуджених неповнолітніх мав неповну сім'ю, 20 % взагалі не мали батьків (вони або померли, або були позбавлені батьківських прав), 7 % неповнолітніх виховувалися в спеціальних закладах Міністерства освіти і науки — школах і училищах соціальної реабілітації.

Кожна десята засуджена із неповнолітніх жіночої статі має психічні проблеми і перебуває на обліку у психіатра, у кожній третью спостерігається невротичний синдром, схильність до суїциду, у половини — нестабільний емоційний стан, лише 5 % від усіх засуджених емоційно стабільні. Майже 65 % неповнолітніх злочинниць виходять з неблагополучних сімей, 10 % — круглі сироти, у 80 % рівень освіти не відповідає віку, зростає кількість вихованок з низьким інтелектом, завищеною самооцінкою.

Дослідження свідчать, що понад 70 % тяжких злочинів учиняються неповнолітніми у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. До-

ведено, що у значної частини засуджених вже була звичка до алкоголю (відомо, що в підлітковому і юнацькому віці перехід від побутового пияцтва до алкоголізму відбувається особливо швидко), більшість — папили, чимало з них мали досвід випадкових статевих зв'язків.

Такі особливості характеристики контингенту виховних колоній вимагають виваженого підходу до процесу виконання кримінального покарання відносно неповнолітніх, розробки і реалізації комплексних соціально-виховних та індивідуальних програм на підставі глибокого вивчення особистості засуджених, врахування причин і умов їх анти-соціальної спрямованості, застосування ефективних корегуючих заходів для виправлення і ресоціалізації засуджених неповнолітніх, запобігання вчиненню ними нових злочинів як під час відбування покарання, так і після звільнення.

§ 3. Заходи виправлення і ресоціалізації засуджених неповнолітніх

Головною метою виправлення і ресоціалізації неповнолітніх засуджених є формування у них почуття відповідальності, гідності, навичок, що створюють готовність до самокерованої правослухняної поведінки і сприятимуть скорішому поверненню їх у суспільство, допоможуть дотримуватися закону і власними силами задовольняти свої життєві потреби після звільнення, тобто надати якнайбільше можливостей для свідомого відновлення підлітка в соціальному статусі повноправного члена суспільства.

Для досягнення цієї мети у виховних колоніях діє комплексна система заходів, спрямована на забезпечення відповідних умов життя засуджених, згідно з нормами, прийнятими у суспільстві, зведення до мінімуму негативних наслідків позбавлення волі та різниці між життям в ув'язненні та на волі, зміцнення соціально корисних зв'язків із рідними, громадськістю для успішної інтеграції у суспільне життя після звільнення.

Певних особливостей у просторовій структурі виховних колоній не спостерігається, вони, як і виправні колонії, будуються за типовими проектами, обладнуються сучасними інженерно-охоронними засобами, їх територія розмежовується на дві ізольовані зони — житлову і виробничу та структурні дільниці. У виховних колоніях таких дільниць три: карантину, діагностики і розподілу, ресоціалізації і со-

ціальної адаптації. Кожна з дільниць ізолюється одна від одної, кожна обладнується кабінетами для вихователів, спальними приміщеннями, кімнатами для приймання їжі, кімнатами виховної роботи, приміщеннями для зберігання особистих речей.

У житловій зоні розміщуються гуртожитки, школа, бібліотека, центр психоемоційного розвантаження, ларьок, їдальня, лазня з пральнею, перукарня, робочі кабінети керівництва установи та відповідних служб.

У виробничій зоні розміщується професійно-технічне училище та виробничі майстерні. Обов'язковою умовою у цих установах є обладнання спортивних майданчиків з необхідним комплексом спортивного інвентарю, передбачений плац для шикуння всіх засуджених колонії. Для вихованців створюються поліпшені житлово-побутові умови, які повинні відповідати правилам санітарії та гігієни, норма житлової площі для них становить 4 кв. метри, кожний з них має своє спальне місце і постільні речі (ч. 1 ст. 115 КВК), порівняно із дорослими для них передбачені підвищені норми харчування, з більшою калорійністю, до того ж одяг, взуття, білизна, комунально-побутові послуги та харчування надаються безоплатно.

Існують певні відмінності в міжособистісних стосунках неповнолітніх і адміністрації виховної колонії, представники якої звертаються до засуджених на «ти», називають їх по імені або «вихованець», «вихованка».

Основні вимоги режиму, передбачені ст. 102 КВК, обумовлюють створення певного укладу життя у виховних колоніях, проте серед режимних особливостей (порівняно із дорослими) можна виділити такі:

1) неповнолітні мають право витратити на місяць до 100 % мінімального розміру заробітної плати для придбання за безготівковим розрахунком продуктів харчування і предметів першої потреби, причому не тільки за гроші, що зароблені в колонії (загальне правило для всіх засуджених), але також за гроші, одержані за переказами, за рахунок пенсій чи іншого доходу (ч. 1 ст. 108, ч. 1 ст. 143 КВК);

2) одержувати протягом року 12 короткострокових (щомісяця) і 4 (один раз на три місяця) тривалих побачень з близькими родичами. Кімнати для короткострокових побачень неповнолітніх мають деякі відмінності в обладнанні порівняно з такими ж самими для дорослих засуджених.

При сумлінній поведінці і ставленні до праці та навчання після відбуття не менше 1/4 частини строку покарання засуджені мають

право на поліпшення умов тримання і їм може бути дозволено додатково витратити на місяць гроші в сумі 60 % мінімального розміру заробітної плати. Кримінально-виконавчий кодекс України 2003 р. передбачає новелу в поліпшенні умов неповнолітніх — можливість додатково одержувати раз на три місяці короткострокове побачення, яке за постановою начальника виховної колонії може проходити в населеному пункті за місцем дислокації колонії у супроводі батьків чи інших близьких родичів (ч. 2 ст. 143 КВК). Це побачення надається за рахунок короткострокових побачень і не може перевищувати 8 годин. У всякому разі його закінчення повинно відбутися не пізніше 20 години. Порядок надання таких побачень, права і обов'язки засудженого, процедура оформлення регулюються п. 48 розділу IX Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарання;

3) у зв'язку з винятковими обставинами, а саме: смерті або тяжкої хвороби близького родича, що загрожує життю хворого, стихійного лиха, що спричинило значну матеріальну шкоду засудженому або його сім'ї неповнолітньому засудженому може бути дозволено виїхати за межі колонії на строк не більше 7 діб (не включаючи часу, необхідного для проїзду (не більше 3 діб)) в обидва кінці (ч. 1 ст. 111 КВК України). Треба зауважити, що навіть при зазначених обставинах одержання дозволу на виїзд — це лише право засудженого і його реалізація можлива за умови додержання вимог режиму, відсутності стягнень, належної поведінки під час відбування покарання;

4) за сумлінну поведінку і ставлення до праці та навчання, активну участь у роботі самодіяльних організацій і виховних заходах до засуджених неповнолітніх можуть застосовуватися загальні заходи заохочення щодо всіх засуджених, передбачені ст. 130 КВК, і окрім них — спеціальні, які застосовуються тільки для неповнолітніх (ст. 144 КВК), а саме: а) надання права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами виховної колонії в супроводі працівників колонії. Це також новела в діючому кримінально-виконавчому законодавстві, розрахована на стимулювання засуджених підлітків до сумлінної поведінки, прагнення якнайшвидше звільнитися від відбування покарання. Тому таке право в переважній більшості надається тим засудженим, які тримаються у дільниці соціальної адаптації виховної колонії, куди, як відомо, переводять вихованців, які твердо стали на шлях виправлення і до звільнення залишилось не більше 6 місяців. Кількість засуджених, які одночасно виводяться за межі колонії, не може бути більше 15 чоловік. Вони мають право у

встановленому порядку зняти кошти зі своїх особових рахунків для оплати квитків на відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів; б) надання права виходу за межі виховної колонії в супроводі батьків чи інших близьких родичів;

5) за порушення встановленого порядку і умов відбування покарання до неповнолітніх засуджених можуть застосовуватися заходи стягнення у вигляді попередження, догани, суворої догани, скасування поліпшених умов тримання, передбачених ст. 143 КВК, а також поміщення в дисциплінарний ізолятор з виведенням на роботу або навчання чи без нього на строк до 10 діб;

б) як і до дорослих засуджених, до неповнолітніх, якщо вони чинять фізичний опір персоналу колонії, злісно не виконують його законні вимоги, проявляють буйство, беруть участь у масових заворушеннях, захваті заручників, у разі втечі з-під варти, чинять інші насильницькі дії, можуть застосовуватися заходи безпеки, причому фізичний вплив, зброю, сльозоточиві речовини, гумові кийки, гамівну сорочку до неповнолітніх застосовувати заборонено, окрім випадків учинення ними групового або збройного нападу, що загрожує життю, здоров'ю персоналу колонії чи інших осіб, або збройного опору.

Спеціальні засоби, їх види, інтенсивність застосування визначаються з урахуванням обстановки, що склалася, характеру правопорушення та особи правопорушника. Наручники до неповнолітніх злочинців застосовуються у загальному порядку, передбаченому ст. 106 КВК та розділом XII п. 60 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарання;

7) згідно зі ст. 147 КВК засуджені, які досягли 18-річного віку, переводяться із виховної колонії для подальшого відбування покарання до виправної колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання. Це питання вирішується Державним департаментом України з питань виконання покарань за рішенням педагогічної ради і поданням начальника виховної колонії, погодженим із службою у справах дітей. Проте, з метою закріплення результатів виправлення, завершення загальноосвітнього або професійно-технічного навчання такі засуджені (так само за рішенням педагогічної ради і постановою начальника виховної колонії, погодженою із службою у справах дітей) можуть бути залишені у виховній колонії до закінчення строку покарання, але не довше ніж до досягнення ними 22 років. На сьогодні в середньому 20 % неповнолітніх чоловічої і жіночої статі, яким ви-

повнилося 18 років, продовжують відбувати покарання у виховних колоніях, і на них поширюються умови відбування покарання, норми харчування і матеріально-побутового забезпечення, встановлені для неповнолітніх засуджених;

8) неповнолітні особи, звільнені від відбування покарання, направляються до постійного місця проживання в супроводі родичів або працівника виховної колонії (ч. 3 ст. 157 КВК України).

Суспільно-корисна праця, професійно-технічне та загальноосвітнє навчання неповнолітніх входять до складу основних засобів їх виправлення і ресоціалізації (ст. 6 КВК), значною мірою сприяють корисній зайнятості вихованців, мають значення для застосування до них умовно-дострокового звільнення, сприяють прискоренню процесу соціальної адаптації після відбуття покарання, запобіганню рецидивної злочинності. Організації і залученню засуджених до праці і навчання у виховних колоніях приділяється значно більше уваги порівняно з іншими установами виконання покарань. До того ж наявність роботи в колонії, можливість заробити кошти і витратити їх для придбання додаткових продуктів харчування, предметів першої потреби, має особливе значення для тих вихованців, хто залишився без батьків, не одержує посилок та передач. Практично кожна виховна колонія має своє власне виробництво, цехи або навчально-виробничі майстерні, підсобне господарство.

Працевлаштування у виховних колоніях здійснюється з дотриманням вимог трудового законодавства, правил охорони праці, техніки безпеки і виробничої санітарії (ч. 3 ст. 119 КВК); неповнолітніх заборонено використовувати на важких, понаднормових роботах і на роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці, у вихідні дні, у нічний час (статті 190, 192 КЗпП України). Для неповнолітніх встановлена скорочена тривалість робочого часу, для осіб віком від 15 до 16 років — 24 години на тиждень, віком від 16 до 18 років — 36 годин на тиждень (ст. 51 КЗпП України). Час початку і закінчення роботи визначається адміністрацією колонії.

Праця неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, оплачується відповідно до її кількості і якості. Форми і системи оплати праці, норми праці та розцінки, перелік робіт і посад, на яких забороняється використовувати засуджених до позбавлення волі неповнолітніх, встановлюються нормативно-правовими актами Державного департаменту України з питань виконання покарань.

Неповнолітні можуть залучатися до праці безоплатно тільки у випадках, передбачених ч. 5 ст. 118 КВК, а саме — в разі виконання роботи з благоустрою колонії і прилеглих до неї територій, поліпшення своїх житлово-побутових умов, до допоміжних робіт із забезпечення колонії продовольством. Причому ці роботи виконуються в порядку черговості, в неробочий час і не більше 2 годин на день. Неповнолітнім засудженим на особовий рахунок зараховується незалежно від усіх відрахувань не менше 75 % нарахованого їм місячного заробітку (ч. 2 ст. 120 КВК). Всі працюючі вихованці щорічно зобов'язані проходити медичний огляд (ст. 191 КЗпП України).

Використання праці неповнолітніх засуджених не має на меті отримання прибутку підприємствами виховної колонії, а спрямоване, передусім, на здобуття вихованцями навичок праці та спеціальності. Оскільки переважна більшість неповнолітніх потрапляють до місць позбавлення волі, не маючи ніякої професії, вони отримують її у виховних колоніях. При них функціонують професійно-технічні училища або їх філії, підпорядковані Міністерству освіти і науки України, які готують фахівців більш як 20 робочих професій, уживаються заходи до підвищення і переорієнтації професійної підготовки неповнолітніх засуджених на підготовку фахівців за спеціальностями, які користуються попитом на сучасному ринку праці. Методика навчання в колонії передбачає можливість одержання професії або в ПТУ, або протягом робочого дня безпосередньо на виробництві — на курсах професійного навчання.

Мінімальні стандартні правила ООН щодо здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх («Пекінські правила»), Європейські в'язничні правила спеціально наголошують на тому, що освіта засуджених має бути інтегрована в освітню систему країни, кожна установа має запроваджувати програми освіти, які розширюють перспективи успішної соціальної реінтеграції, сприяють поліпшенню поведінки, посиленню почуття власної гідності, допоможуть неповнолітнім здобути повноцінну освіту, продовжити навчання і знайти своє місце у суспільстві.

Для нормативного врегулювання цього питання Державним департаментом України з питань виконання покарання разом з Міністерством освіти України підготовлено і затверджено Положення про умови навчання та отримання базової та повної загальної середньої освіти особами, засудженими до позбавлення волі, у загальноосвітніх навчальних закладах при установах кримінально-виконавчої системи (2002 р.).

Більше 80 % неповнолітніх, які відбувають покарання у виховній колонії, не мають загальної середньої освіти, тому для них створені

загальноосвітні школи трьох ступенів. У них обладнані комп'ютерні класи, організовано роботу предметних гуртків. Заняття в загальноосвітній школі проводяться за програмою середніх загальних шкіл з денною формою навчання. Для педагогічно занедбаних вихованців, які ніде і ніколи не вчилися, не вміють читати і писати, організовані класи вирівнювання знань. Підручниками, зошитами та письмовим приладдям вихованці забезпечуються безоплатно (ч. 3 ст. 125 КВК). Нині щорічно понад 400 засуджених неповнолітніх отримують базову, а близько 300 — повну загальну середню освіту. У сучасних умовах виникає можливість одержання вищої освіти. На період проходження державної підсумкової атестації вихованці звільнюються від роботи на строк, передбачений законодавством (ч. 2 ст. 126 КВК, ст. 211 КЗпП України).

Професійно-технічне і загальноосвітнє навчання заохочується і враховується при визначенні ступеня виправлення засуджених (ч. 4 ст. 126 КВК), тому педагогічні працівники загальноосвітніх і професійно-технічних закладів надають значну допомогу адміністрації колонії в соціально-виховній роботі з ними.

Ця робота покликана впливати на духовний і фізичний розвиток засуджених, корегувати їхню поведінку з метою досягнення позитивних змін особистості, зниження психотравмуючого впливу умов відбування покарання, допомагати у вирішенні соціальних проблем, сприяти поновленню і розвитку соціально-корисних зв'язків, підготовці до життя після звільнення.

Великі надії при цьому покладаються на психологічну службу виховної колонії, співпрацю з громадськими та релігійними організаціями, центрами соціальних служб для молоді, їх службами супроводу в різних регіонах з комплексними та спеціальними програмами допомоги неповнолітнім, закладами соціальної реабілітації для осіб, звільнених з місць позбавлення волі, благодійними недержавними фондами.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Які правові інститути в сучасному законодавстві дозволяють звільнити жінку від відбування кримінального покарання?
2. В яких установах відбувають покарання жінки, засуджені до позбавлення волі?

3. Визначте соціально-демографічні, кримінально-правові, психологічні характеристики жінок, які відбувають покарання у виді позбавлення волі.
4. У чому, на Вашу думку, полягають труднощі соціальної адаптації жінок після звільнення з місць позбавлення волі?
5. Який існує порядок направлення і переміщення неповнолітніх засуджених до позбавлення волі із слідчих ізоляторів до виховних колоній?
6. Розкрийте кримінально-правову і соціально-демографічну характеристику осіб, що відбувають позбавлення волі у виховних колоніях.
7. Визначте особливості тримання неповнолітніх засуджених відносно основних засобів виправлення і ресоціалізації (режиму, суспільно-корисної праці, соціально-виховної роботи, загальноосвітнього та професійно-технічного навчання, громадського впливу) і порядку звільнення.

Розділ 25

Порядок і умови виконання та відбування покарання у виді довічного позбавлення волі

§ 1. Загальні положення виконання покарання у виді довічного позбавлення волі

Ще донедавна найбільш суворим видом покарання в українському кримінальному законодавстві була смертна кара, тобто позбавлення злочинця права на життя — найдорожчого, що є у людини. Але такий підхід протирічив Загальній декларації прав людини, де стверджується, що кожна людина має право на життя; крім того, у ст. 3 Конституції України міститься положення, згідно з яким людина, її життя та здоров'я, честь та гідність, недоторканність та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Слід нагадати, що при вступі України до Ради Європи вона взяла на себе зобов'язання дотримуватись Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини, поставивши підпис під протоколом № 6 стосовно скасування смертної кари. У статті 1 цього Протоколу, зокрема, міститься положення, згідно з яким на теренах Європи смертна кара має бути скасована, а жодна людина в державах-членах Ради Європи не може бути засуджена до такого покарання або страчена. Як член Ради Європи, Україна погодилась беззастережно дотримуватись цієї норми та

розглядати положення протоколу № 6 як додаткові статті Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини. Беручи до уваги ці обставини (а на додаток ще й під загрозою відлучення від європейського співтовариства) та підтверджуючи таким чином європейській вибір шляху розвитку нашої країни і з метою досягнення більшого єднання з державами-членами Ради Європи, 22 лютого 2000 р. Верховна Рада України внесла відповідні зміни та доповнення до чинного на той час кримінального та виправно-трудоного законодавства, скасувавши покарання у виді смертної кари та ввівши до системи покарань довічне позбавлення волі. Стаття 64 КК України 2001 р. визначає, що довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується за умови, якщо суд не знайде підстав для застосування позбавлення волі на певний строк.

Основними міжнародними документами, що визначають правила поведження з особами, засудженими до довічного позбавлення волі, є Рекомендації ООН стосовно довічного позбавлення волі (1995 р.) і Резолюція (76)-2 «Про поведження з в'язнями, що відбувають тривалий строк ув'язнення», яка була прийнята у 1976 р. Комітетом міністрів Ради Європи, та Рекомендація R (82) 17 «Про тримання під вартою й поведження з небезпечними в'язнями», що була прийнята Комітетом міністрів Ради Європи у 1982 р. Основна ідея цих документів полягає в тому, щоб із засудженим до довічного позбавлення волі поводитися як з особистістю, поважаючи його людську гідність, і задовольняти його потреби у спілкуванні та соціально-корисних контактах із зовнішнім світом.

При характеристиці довічного позбавлення волі достатньо навіть побіжного погляду, щоб переконатися, що цей новий для вітчизняної практики виконання покарань захід державного примусу наочно демонструє торжество принципів, притаманних діяльності органів та установ виконання покарань. Так, по-перше, не може бути ніяких сумнівів, що запровадження довічного позбавлення волі як альтернативи смертній карі відповідає сучасним уявленням про гуманізм у сфері застосування покарань та поведження із засудженими. Запроваджений режим довічного позбавлення волі створює умови для запобігання можливої деградації особи через багаторічну ізоляцію від суспільства. По-друге, при застосуванні довічного позбавлення волі у засуджених залишається право на життя, що є втіленням принципу поважання прав людини, сформульованому в Загальній декларації прав людини. По-третє, зміст даного заходу державного примусу, де знаходить свій вираз у максимально (порівняно з іншими категоріями

позбавлених волі) можливого ступені ізоляція засуджених до довічного позбавлення волі, відповідає вимогам справедливості при застосуванні покарання, бо певним чином відображає співрозмірність злочину та кари. По-четверте, втіленням принципу невідворотності виконання покарання є те, що засуджені до довічного позбавлення волі мають зазнавати відповідних правообмежень, притаманних цьому виду покарань, протягом щонайменше 20 років перед тим, як у них виникне можливість клопотатись про помилування. По-п'яте, реалізацією принципу законності буде те, що КВК України ставить обмеження прав і свобод засуджених до довічного позбавлення волі у певні межі і зобов'язує всіх суб'єктів виконання-відбування даного покарання дотримуватись вимог законодавства, тобто їх поведінка має відповідати запропонованій законодавчій моделі.

§ 2. Порядок і умови виконання та відбування покарання у виді довічного позбавлення волі

В Україні на сьогодні порядок і умови виконання та відбування покарання у виді довічного позбавлення волі врегульовані главою 22 КВК. Так, згідно зі ст. 150 КВК засуджені до довічного позбавлення волі мають відбувати покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки, причому окремо від інших категорій засуджених, яким Комісією з питань розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі Державного департаменту України з питань виконання покарань визначена для відбування покарання колонія максимального рівня безпеки. Крім того, для чоловіків місцем відбування покарання у виді довічного позбавлення волі є також ізольовані сектори максимального рівня безпеки, що можуть створюватися в колоніях середнього рівня безпеки, а для жінок — сектори середнього рівня безпеки у виправних колоніях мінімального рівня безпеки.

Хоча загалом на осіб, які відбувають довічне позбавлення волі, поширюються права й обов'язки засуджених до позбавлення волі, передбачені ст. 107 КВК, однак умови відбування довічного позбавлення волі мають свою специфіку, бо вони відрізняються навіть від умов відбування покарання в колонії максимального рівня безпеки інших категорій засуджених. Так, за ст. 151 КВК проявляється це в

тому, що ступінь ізоляції цих осіб як від зовнішнього світу, так і від інших засуджених вищій, оскільки засуджені, які відбувають довічне позбавлення волі, розміщуються в камерах, як правило, по дві особи з урахуванням вимог ст. 92 КВК, наявності жилої площі та психологічної сумісності, що визначається адміністрацією установи. Це означає, що засуджені до довічного позбавлення волі чоловіки тримаються окремо від жінок; уперше засуджені до позбавлення волі — окремо від тих, хто раніше відбував покарання у виді позбавлення волі; особи, які раніше працювали в суді, органах юстиції, прокуратури та правоохоронних органах, — окремо від інших засуджених до довічного позбавлення волі; особи, засуджені до довічного позбавлення волі — окремо від засуджених, яким смертна кара була замінена позбавленням волі на певний строк у порядку помилування. На прохання засуджених та в інших необхідних випадках з метою захисту цих осіб від можливих посягань на їхнє життя з боку інших засуджених чи запобігання вчиненню ними нових злочинів або при наявності медичного висновку за мотивованою постановою начальника колонії їх можуть тримати в одиночних камерах.

Засуджені до довічного позбавлення волі мають право: витратити на місяць для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби гроші, зароблені в колонії, в сумі до п'ятдесяти процентів мінімального розміру заробітної плати; одержувати один раз на три місяці короткострокове побачення; одержувати протягом року посылки (передачі) і бандеролі без обмеження їх кількості, у вільний час в межах камери відправляти релігійні обряди. Засуджені до довічного позбавлення волі мають можливість користуватися книгами, журналами й газетами з бібліотеки установи, а також придбаними через торговельну мережу чи переданими від родичів та інших осіб, а також передплатними виданнями. У вільний від роботи час вони можуть підвищувати свій загальноосвітній рівень, звертаючись до консультаційних пунктів виправних колоній. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань не передбачають можливості демонстрації засудженим до довічного позбавлення волі відео- та кінофільмів, але ці особи можуть користуватися телевізорами, придбаними за рахунок родичів, за наявності можливості розміщення їх у камері (норма жилої площі на одного засудженого — три квадратних метри). У камері, де відбувають покарання двоє засуджених до довічного позбавлення волі, встановлюються: металеві ліжка, стіл для вживання їжі, лавка на довжину стола, настінна шафа або закрита полиця, вішалка для верхньо-

го одягу, тумбочка, гучномовець, водогінний кран, раковина під умивальник, санвузол та урна для сміття.

Засудженим надається щоденна прогулянка тривалістю одна година. При виведенні засуджених на прогулянку в зимовий період їх забезпечують верхнім одягом. Верхній одяг засуджених до довічного позбавлення волі відрізняється від одягу інших засуджених. У разі виведення засуджених із камер до них застосовуються наручники. При застосуванні наручників руки засуджений тримає за спиною, а супроводжують його на прогулянку двоє молодших інспекторів служби нагляду та безпеки і кінолог зі службовим собакою. Двері камер, у яких відбувають покарання засуджені до довічного позбавлення волі, в обов'язковому порядку обладнуються механічними та електро-механічними замками спеціального типу, дозвіл на відкриття яких можна отримати тільки з чергової частини установи. Молодшим інспекторам, які несуть службу біля засуджених до довічного позбавлення волі, категорично забороняється самостійно відчиняти двері камер, переводити засуджених без дозволу чергового помічника начальника установи з однієї камери до іншої.

Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань на доповнення тих заборон, що встановлені в ст. 107 КВК для осіб, позбавлених волі на певний строк, забороняють засудженим до довічного позбавлення волі встановлювати зв'язки з особами, які тримаються в інших камерах, затуляти отвір для нагляду за засудженими.

Засуджені до довічного позбавлення волі виводяться на роботу у спеціально обладнані виробничі цехи, які розміщуються в ізольованих приміщеннях, де встановлюються додаткові засоби охорони та забезпечується надійна ізоляція, що унеможливорює контакти цієї категорії засуджених з іншими особами, позбавленими волі. У разі неможливості працевикористання засуджених до довічного позбавлення волі у таких виробничих цехах вони працюють із дотриманням вимог санітарних норм і правил охорони праці у робочих камерах при приміщеннях камерного типу, в яких вони проживають.

На відміну від соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі на певний строк, яка має метою виправлення й ресоціалізацію засуджених, соціально-психологічна робота із засудженими до довічного позбавлення волі спрямована на формування та збереження у них соціально-корисних навичок, нейтралізацію негативного впливу умов тривалої ізоляції на особистість засуджених, профілакти-

ку та попередження їх агресивної поведінки щодо персоналу, інших засуджених та щодо себе, усвідомлення провини за вчинені злочини та розвиток прагнення до відшкодування заподіяної шкоди.

При сумлінній поведінці і ставленні до праці після відбуття десяти років строку покарання засудженому може бути дозволено додатково витрачати на місяць гроші в сумі 20 % мінімального розміру заробітної плати, тим самим ч. 6 ст. 151 КВК передбачає можливість зміни умови тримання засуджених до довічного позбавлення волі в межах колонії максимального рівня безпеки.

Після фактичного відбуття не менше як двадцяти років покарання засуджений до довічного позбавлення волі матиме можливість подавати Президенту України клопотання про помилування. Отже, чинний Кримінальний кодекс України передбачає лише один шлях виходу на свободу осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, — через застосування до них помилування по відбутті 20 років тюремного ув'язнення. У разі помилування такого засудженого довічне позбавлення волі буде замінюватися позбавленням волі на певний строк, але не менше 25 років (ч. 2 ст. 87 КК України). Верхня межа цього більш м'якого покарання Законом не передбачена. У цьому випадку перед засудженим відкривається доволі далека (але все ж таки) перспектива звільнення від відбування покарання. Після заміни довічного позбавлення волі позбавленням волі на строк не менше двадцяти п'яти років до засуджених згідно з їх новим правовим статусом буде можливо, як це виходить за ч. 5 ст. 82 КК, застосування умовно-дострокового звільнення. Оскільки довічне позбавлення волі застосовується до осіб, що вчинили особливо тяжкі злочини, то згідно з правилами, що містяться у п. 3 ч. 3 ст. 81 КК, умовно-дострокове звільнення до зазначеної категорії осіб може бути застосоване після фактичного відбуття засудженим не менше 3/4 строку покарання. За нескладними розрахунками цей юридичний факт настане після відбуття 18 років і дев'яти місяців, які й становлять три чверті від терміну у двадцять п'ять років. Отже, особа, що спочатку була засуджена до довічного позбавлення волі, зможе сподіватись на звільнення після фактичного відбуття нею у колонії максимального рівня безпеки щонайменше тридцяти восьми років і дев'яти місяців позбавлення волі.

Необхідно звернути увагу й на те, що оскільки ч. 2 ст. 64 КК України передбачає, що довічне позбавлення волі не застосовується до осіб у віці понад 65 років, то гіпотетично у засуджених до довічного позбавлення волі є ще один шанс вийти на волю. Цей шанс з'являється з

досягненням засудженим до довічного позбавлення волі 65-річного віку, бо термін «застосування покарання» означає як його призначення, так і виконання. Таким чином, виконувати довічне позбавлення волі щодо осіб у віці понад 65 років заборонено ч. 2 ст. 65 КК України.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Які принципи кримінально-виконавчого права реалізуються при виконанні довічного позбавлення волі?
2. В яких умовах відбувають покарання засуджені до довічного позбавлення волі?
3. Які зміни умов тримання засуджених до довічного позбавлення волі можливі під час відбування ними покарання?

Розділ 26

Звільнення від відбування покарання

§ 1. Загальні положення про звільнення та підстави звільнення засуджених від відбування покарання у виді позбавлення волі

Процес виконання і відбування покарання повинен передбачати закінчення здійснення впливу на засудженого та його повернення до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві. Тому кримінальне покарання у більшості випадків призначається на певний строк і закінчується, як правило, звільненням від відбування покарання у зв'язку з відбуттям повного строку покарання.

Але покарання не є незмінюваним. У момент його призначення суд виходить з тяжкості злочину, особистості засудженого, обставин справи та вимог закону. Поки покарання ще не почало виконуватися, засуджений залишається особою, що вчинила злочин та ще не піддана державному примусу. Призначене покарання ще тільки має потенційну зможу змінити засудженого. Але після того, як воно починає виконуватися, людина під його впливом може змінитися. На такі випадки закон теж реагує, передбачаючи можливість дострокового звільнення від покарання. Це пов'язане з тим, що у разі змін у поведінці засудженого презумується, що покарання досягло своєї мети та відпала необхідність його подальшого виконання.

Отже, ст. 152 КВК України називає цілу низку різних підстав звільнення від відбування покарання.

До того ж законодавець залишив перелік підстав «відкритим», тобто названі підстави звільнення не є вичерпними, закон може передбачати й інші (наприклад, звільнення від відбування покарання у зв'язку з декриміналізацією діяння).

Наведений у ст. 152 КВК перелік підстав для звільнення від покарання поширюється на всі види покарань, які передбачені національним законодавством. Виняток становить звільнення від відбування покарання з випробуванням, оскільки воно відповідно до ст. 75 КК України застосовується не до всіх покарань.

У науці кримінально-виконавчого права є усталені класифікації підстав звільнення від відбування покарання. Ось деякі з них:

– умовні і безумовні підстави. Під умовними розуміються такі підстави, можливість звільнення за якими закон пов'язує з певними умовами. Наприклад, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, що можливе лише для певних категорій засуджених, які відбули встановлену частину строку покарання. Безумовні підстави — це такі юридичні факти, настання яких безумовно свідчить про звільнення засудженого. Відбуття строку покарання за будь-яких обставин є підставою для звільнення засудженого, навіть якщо відносно цього засудженого є негативні кримінологічні прогнози;

– з відбуттям повного строку покарання і достроково. Йдеться про випадки, коли засуджений відбуває весь строк покарання або відбуває лише певну частку призначеного судом строку покарання (помилування, амністія, тощо);

– за видом покарання, яке відбувалося. Кримінальне право України знає дванадцять видів покарання. Кожен з цих видів має свою специфіку стосовно порядку звільнення від його відбування;

– за станом здоров'я засудженого. З самого визначення видно, що можна розрізнити звільнення, підставою якого є хвороба засудженого (звільнення у зв'язку з хворобою), а також таке звільнення, при якому не має значення стан здоров'я засудженого (амністія);

– за колом органів, що застосовують певну підставу звільнення. Залежно від того, на якій підставі звільнюється засуджений, таке звільнення проводиться різними суб'єктами кримінально-виконавчої діяльності. Звільнення засудженого від покарання або подальшого його відбування, заміна більш м'яким, а також пом'якшення призначеного покарання, крім звільнення від покарання або пом'якшення

покарання на підставі закону України про амністію чи акта про помилування, може застосовуватися тільки судом. Помилування здійснює Президент України, звільнення у зв'язку з відбуттям строку покарання виконує відповідна установа виконання покарання;

– за статевими ознаками. Ця класифікаційна група передбачає деякі додаткові підстави звільнення для засуджених жінок, які стали вагітними або народили дітей під час відбування покарання. Такі засуджені за певних умов можуть бути звільнені від відбування покарання.

§ 2. Звільнення у зв'язку з відбуттям строку покарання, призначеного вироком суду

Звільнення засудженого від відбування покарання у зв'язку з відбуттям строку є «загальним правилом». Це основна і безумовна підстава звільнення засудженого. Будь-яка особа, яка була засуджена на певний строк до будь-якого покарання, по закінченні цього строку буде звільнена від відбутого покарання.

Закінчення строку покарання означає його відбуття у повному обсязі згідно з вироком суду і незважаючи ні на що засуджений буде звільнений. Ця гарантія закріплена Конституцією України в ст. 29, яка встановлює право людини на свободу та особисту недоторканність. Тобто держава буде політику у сфері виконання покарань на принципах невідворотності покарання та гарантування звільнення від покарання з його відбуттям.

Якщо класифікувати цю підставу за вказаними критеріями, то вона є безумовною, виникає з відбуттям повного строку покарання, не залежить від стану здоров'я засудженого, здійснюється адміністрацією установи виконання покарань (керівником органу виконання покарання) на підставі вироку суду та не пов'язана з статевими ознаками засудженого, що звільняється.

Кримінально-виконавчий закон встановлює певний порядок звільнення засуджених у зв'язку з відбуттям строку покарання.

Відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, арешту, обмеження волі, тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, по-

збавлення волі припиняється в першій половині останнього дня строку покарання з урахуванням тих змін, які можуть бути внесені у строк покарання відповідно до закону.

Засуджені до арешту, обмеження волі або позбавлення волі після відбуття строку покарання, призначеного вироком суду, також звільняються в першій половині останнього дня строку покарання.

Якщо строк покарання закінчується у вихідний або святковий день, засуджений звільняється у передвихідний або передсвятковий день.

При обчисленні строків місяцями строк закінчується відповідного числа останнього місяця, а коли цей місяць не має відповідного числа, — в останній день цього місяця.

З особою, яка звільняється, проводиться повний розрахунок, повертаються особисті документи, цінності та речі, які їй належать, видаються гроші, що зберігалися на її особовому рахунку, а також довідка встановленого зразка, де зазначаються підстави звільнення. На прохання особи, яка звільняється, видається характеристика.

Засудженому, що звільнюється, можуть бути видані документи про освіту та виробничу кваліфікацію, які він отримав в установі виконання покарань.

Паспорт особі, яка звільняється від відбування покарання у виді арешту, обмеження або позбавлення волі, видається при звільненні. При відсутності паспорта в особовій справі засудженого адміністрація установи виконання покарань завчасно вживає заходів щодо його одержання. Це нове положення. Раніш, згідно з виправно-трудовим законодавством, засудженому видавалася лише довідка про звільнення, паспорт видавав орган внутрішніх справ за місцем вибуття засудженого.

Начальник відповідної установи проводить бесіду із засудженим та роз'яснює його права та обов'язки, пов'язані зі звільненням з установи виконання покарань.

Щодо покарання у виді громадських чи виправних робіт, то в день закінчення строку відбуття цих покарань кримінально-виконавча інспекція направляє повідомлення власнику підприємства, установи, організації або уповноваженому ним органу, де засуджений відбував покарання, про припинення виконання громадських робіт чи відрахувань з його заробітної плати (у разі відбування покарання у виді виправних робіт). Засудженому за його вимогою може видаватися довідка про відбуття покарання або про звільнення від нього.

§ 3. Звільнення на підставі закону про амністію та акта про помилування

Однією з підстав звільнення засуджених від відбування покарання є амністія. У перекладі з латинської мови амністія означає прощення, тобто звільнення винної особи від того покарання, яке за загальним правилом повинне бути застосоване за певний проступок. Існування цього інституту зумовлене реалізацією принципу гуманізму в діяльності органів держави.

Закон України «Про застосування амністії в Україні» в ст. 1 визначає, що амністія — це повне або часткове звільнення від кримінальної відповідальності і покарання певної категорії осіб, винних у вчиненні злочинів.

Амністія оголошується законом про амністію, який приймається відповідно до положень ст. 92 Конституції України, яка встановлює, що амністія оголошується виключно законом, вимог Кримінального кодексу України, Закону «Про застосування амністії в Україні». Такий закон може бути прийнято не частіше одного разу протягом календарного року.

Тобто видання актів про амністію належить до компетенції вищого законодавчого органу нашої держави — Верховної Ради України. У законі про амністію вказуються: категорії осіб, які підлягають звільненню за цією амністією; види покарань, від яких звільнюються засуджені; обсяг амністії, тобто її поширення лише на покарання або ж і на кримінальну відповідальність; категорії осіб, до яких не застосовується амністія; органи, на які покладається виконання закону про амністію; та інші питання.

Закон підлягає публікації в офіційних виданнях Кабінету Міністрів та Верховної Ради України.

Законом може бути передбачене скорочення строків відбування покарань певних видів. Закон про амністію не може передбачати заміну одного покарання іншим чи зняття судимості щодо осіб, які звільняються від відбування покарання. Особи, на яких поширюється амністія, можуть бути звільнені від відбування як основного, так і додаткового покарання, призначеного судом.

Якщо злочином було завдано шкоду, то звільнений на підставі закону про амністію повинен її відшкодувати, оскільки амністія не звільняє засудженого від цього обов'язку.

Що стосується питання про погашення чи зняття судимості щодо осіб, до яких застосовано амністію, то воно вирішується відповідно до положень КК України, виходячи із виду і строку фактично відбутого засудженим покарання.

Теорія та практика правозастосування знає три види амністії: повна амністія; часткова амністія; умовна амністія.

Розглянемо докладніше ці види амністії.

Повна амністія — це повне звільнення зазначених у законі осіб від кримінальної відповідальності або від відбування покарання. Цей вид амністії передбачає повне звільнення особи без будь-яких обмежень. Наприклад, звільнення від покарання ветеранів війни (звільнення від відбування покарання). У цьому випадку засуджений звільняється з установи виконання покарань, але зазнає інших обмежень, які тягне за собою кримінальна відповідальність (наприклад, обов'язок відшкодувати шкоду за цивільним позовом у кримінальній справі, судимість тощо). Звільнення від кримінальної відповідальності ветеранів війни, справи яких перебувають у провадженні. Такі випадки передбачають звільнення засудженого від відповідальності взагалі, тобто від усіх негативних наслідків та обмежень, які тягне за собою кримінальна відповідальність.

Часткова амністія — це часткове звільнення вказаних у законі категорій осіб від відбування призначеного судом покарання. Прикладом можуть бути випадки, коли закон про амністію скорочує засудженим невідбуту частину покарання. Цей вид амністії, як правило, застосовується до тих категорій осіб, до яких не може бути застосована повна амністія.

Умовна амністія — це поширення дії повної або часткової амністії на ті діяння, які вчинені до певної дати після оголошення амністії, за умови обов'язкового виконання до цієї дати вимог, передбачених у законі про амністію. Оскільки за загальним правилом дія закону про амністію поширюється на злочини, вчинені до дня набрання ним чинності включно, і не поширюється на злочини, що тривають або продовжуються, якщо вони закінчені, припинені або перервані після прийняття закону про амністію, то вказаний вид амністії є винятковим. Застосовується він з метою припинення суспільно небезпечних групових проявів. Така амністія може бути оголошена, наприклад, для складання зброї бандитськими угрупованнями, до певної дати після набрання чинності законом про амністію та передбачати їх звільнення від покарання.

Застосування амністії не може бути застосовано до таких категорій засуджених: до осіб, яким смертну кару в порядку помилування замінено на позбавлення волі, і до осіб, яких засуджено до довічного позбавлення волі; до осіб, що мають дві і більше судимості за вчинення тяжких злочинів; до осіб, яких засуджено за злочини проти основ національної безпеки України, бандитизм, умисне вбивство при обтяжуючих обставинах; до осіб, яких засуджено за вчинення тяжкого злочину, крім засуджених за особливо небезпечні злочини проти держави, бандитизм, умисне вбивство при обтяжуючих обставинах, і які відбули менше половини призначеного вироком суду основного покарання.

Ці категорії засуджених не можуть бути звільнені за амністією ні за яких обставин.

Законом про амністію можуть бути визначені й інші категорії осіб, на які амністія не поширюється. Нерідко закони про амністію називають ще й такі категорії осіб, до яких амністія не застосовується: особи, які після винесення вироку, але до повного відбуття покарання вчинили новий умисний злочин; які раніше звільнялися з місць позбавлення волі умовно-достроково і знову вчинили умисний злочин протягом невідбутої частини покарання; до яких протягом певного часу вже було застосовано амністію або помилування та які знову вчинили умисний злочин, та ін.

Звільнення від відбування покарання на підставі закону про амністію проводиться не пізніше трьох місяців після опублікування закону про амністію. Особи, щодо яких відповідно до закону про амністію застосовується скорочення строку покарання, мають бути офіційно поінформовані про нове обчислення строку покарання і про дату закінчення відбування покарання протягом місяця після опублікування закону про амністію.

Помилування це також акт прощення засудженого та звільнення його від покарання. Але воно відрізняється від амністії цілою низкою ознак.

Зокрема, помилування — це акт, який видає Президент України. Це означає, що Президент як гарант прав і свобод людини наділений правом прощення навіть найнебезпечнішого злочинця, реалізуючи таким чином соціальну спрямованість держави Україна. Є в цьому акті й елемент каяття засудженого, оскільки, подаючи клопотання про помилування, засуджений фактично визнає вину, розкаюється та взяв на себе моральну відповідальність за вчинений злочин, просить його вибачити.

Акт помилування має індивідуальний характер, оскільки стосується конкретного засудженого, на відміну від амністії, яка спрямована на невизначену кількість засуджених. Якщо видання амністії не залежить від засудженого, його бажання та волевиявлення, то подання клопотання про помилування — це право засудженого і саме він є його ініціатором. Помилування на відміну від амністії не має обмежень щодо категорій засуджених, які можуть бути звільнені на підставі акту помилування. Помилування не може передбачати звільнення засудженого від кримінальної відповідальності, амністія, навпаки, може передбачати таке звільнення. Але актом помилування може бути замінене одне покарання на інше, більш м'яке. Особливістю помилування є також те, що клопотання про нього може бути подане лише після набрання вироком законної сили. Амністія можлива і на стадії слідства або дізнання та судового розгляду справи.

Помилування засуджених здійснюється у вигляді: заміни довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років; повного або часткового звільнення від відбування як основного, так і додаткового покарання; заміни покарання або його невідбутої частини більш м'яким покаранням.

Право на клопотання про помилування має особа, яка: засуджена судом України і відбуває покарання в Україні; засуджена судом іноземної держави і передана для відбування покарання в Україну без умови про незастосування помилування, вирок суду щодо якої приведено у відповідність із законодавством України; засуджена в Україні і передана для відбування покарання іноземній державі, якщо ця держава погодилася визнати і виконати прийняте в Україні рішення про помилування.

З наведеного переліку видно, що визначальним моментом щодо подання клопотання про помилування є закон, за яким виконується рішення (вирок) про покарання.

Клопотання про помилування, що подає засуджений через установу виконання покарань або інший орган, який відає виконанням вироку, надсилається до Адміністрації Президента України разом з копіями вироку, ухвали і постанови судів, докладною характеристикою про роботу і поведінку засудженого із зазначенням думки керівника цієї установи або органу і, як правило, думки спостережної комісії або служби у справах неповнолітніх (щодо неповнолітніх) по суті клопотання та іншими документами і даними, що мають значення для розгляду питання про застосування помилування.

Засуджені до довічного позбавлення волі також мають право подання клопотання про помилування, але не раніш як по відбутті двадцяти років призначеного покарання.

В Адміністрації Президента України для роботи з клопотаннями засуджених створена дволанкова система органів держави. Перша ланка, яка здійснює підготовку матеріалів для розгляду клопотань про помилування та з'ясування ставлення засудженого до помилування, — Управління з питань помилування Адміністрації Президента України (далі — управління з питань помилування). Управління наділено компетенцією, яка дозволяє виконувати завдання, що стоять перед ним. Зокрема, управління має право витребувати від суду, прокуратури, органів юстиції та інших органів держави та місцевого самоврядування матеріали, необхідні для розгляду клопотань про помилування, їхню думку про доцільність застосування помилування, а також доручати їм проведення перевірок окремих питань. У виняткових випадках, коли засуджений не перебуває під вартою, виконання вироку щодо нього може бути відстрочено до розгляду клопотання про помилування.

Друга ланка — це Комісія при Президентові у питаннях помилування (далі — Комісія), яку утворює Президент України у складі голови, двох заступників голови і членів Комісії.

Комісія на своїх засіданнях здійснює попередній розгляд підготовлених управлінням матеріалів. Під час розгляду клопотань про помилування враховуються характер і ступінь тяжкості вчиненого злочину, особа засудженого, його поведінка, ставлення до праці, участь у громадському житті в місцях відбування покарання, строк відбуттого покарання, думка адміністрації установи або іншого органу, який виконує покарання, спостережної комісії, служби у справах неповнолітніх, місцевого органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування, громадських організацій, трудових колективів та інші обставини

Указ Президента України № 902/2010 від 16.09.2010 року, яким затверджено Положення про здійснення помилування, встановлює категорії засуджених, до яких помилування застосовується у виняткових випадках. Це, зокрема: особи, яких раніше було неодноразово (два і більше разів) засуджено за вчинення умисних злочинів або до яких раніше було застосовано амністію, помилування, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, звільнення від відбування покаран-

ня з випробуванням, якщо такі особи до погашення чи зняття судимості знову вчинили умисний злочин. клопотання про помилування засуджених, які не стали на шлях виправлення або не відбули половини призначеного їм строку покарання, а також клопотання осіб, засуджених за тяжкі та особливо тяжкі злочини, вносяться на розгляд Комісії лише за наявності обставин, які потребують особливо гуманного ставлення.

Про інші клопотання, що не підлягають задоволенню, управління доповідає Комісії і про результати розгляду повідомляє заявників.

Розглянувши клопотання про помилування і матеріали, підготовлені управлінням з питань помилування, Комісія вносить Президентові України пропозицію про застосування помилування. Про клопотання, в яких Комісією не знайдено підстав для помилування, Управління з питань помилування доповідає Президентові України. Про помилування засудженого Президент України видає указ.

У разі відхилення клопотання про помилування повторне клопотання особи, засудженої до довічного позбавлення волі, за відсутності нових обставин, що заслуговують на увагу, може бути винесене на розгляд Комісії не раніш ніж через п'ять років, а щодо інших засуджених — не раніш як через рік з часу відхилення попереднього клопотання. Повторне клопотання, що надійшло до закінчення цих строків, повертається заявникові з відповідним роз'ясненням.

Укази Президента України про помилування засуджених для виконання надсилаються: щодо осіб, які відбувають покарання в установах або органах виконання покарань — Державному департаменту України з питань виконання покарань; щодо осіб, які звільняються від додаткових покарань, — відповідним судам; щодо осіб, засуджених до відбування покарання у дисциплінарному батальйоні або службового обмеження для військовослужбовців, — Міністерству оборони України, щодо інших осіб — відповідним міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади.

Крім того, укази Президента України про помилування засуджених надсилаються Міністерству внутрішніх справ України для відома.

Звільнення засудженого проводиться у день надходження указу Президента про помилування у відповідний орган (установу) виконання покарань, а якщо документи одержані після закінчення робочого дня — у першій половині наступного дня. Якщо звільнення на підставі акту помилування здійснюється від покарання у виді виправних або громадських робіт, позбавлення права обіймати певні посади

або займатися певною діяльністю, кримінально-виконавча інспекція не пізніше наступного робочого дня після одержання указу про помилування направляє повідомлення власнику підприємства, установи, організації або уповноваженому ним органу, де засуджений відбував покарання або працював, про припинення виконання громадських робіт чи відрахувань з його заробітної плати або зняття обмежень щодо права займати певні посади або займатися певною діяльністю. Засудженому за його вимогою може видаватися довідка про відбуття покарання або про звільнення від нього.

Органи, на які покладено виконання указів Президента України про помилування засуджених, повідомляють Адміністрацію Президента України про їх виконання. Контроль за виконанням указів Президента України про помилування здійснює Служба з питань помилування.

§ 4. Звільнення у зв'язку зі скасуванням вироку і закриттям кримінальної справи

Згідно зі ст. 4 КВК України підставою виконання і відбування покарання є вирок суду, який набрав законної сили, інші рішення суду, а також закон України про амністію та акт помилування.

Як видно, законодавець на перше місце серед підстав відбування і виконання покарання ставить вирок суду. І це не випадково, оскільки саме таке правило встановлено статтями 29, 62 Конституції України. Із вказаних статей випливає, що особа може бути визнана винуватою та зазнати правообмежень тільки на підставі обвинувального вироку суду. Відповідно у випадку скасування вироку засуджений негайно звільняється від відбування покарання.

Існування саме такої підстави — «звільнення у зв'язку зі скасуванням вироку і закриттям кримінальної справи» обумовлене тим, що само по собі скасування вироку не завжди означає автоматичного звільнення засудженого. У таких випадках у засудженого змінюється статус. Наприклад, якщо вирок скасований, але справа направлена на новий розгляд до суду, засуджений втрачає статус засудженого, але може бути взятий під варту та етапований до слідчого ізолятора. Фактично, якщо ми говоримо про скасування вироку та закриття кримінальної справи, в аспекті кримінально-виконавчого права ми

ведемо мову про скасування вироку касаційною інстанцією, яка переглядала вирок, що набрав законної сили, та скасувала його і закрила кримінальну справу. У всіх інших випадках (розгляд справи апеляційним судом) маємо справу з ви роком, який не набрав законної сили.

Оскільки ця підстава звільнення сформульована в Кримінально-виконавчому кодексі, то це означає, що вирок вступив у законну силу, особа набула статус засудженого та почала відбувати покарання. Пояснюється це тим, що якщо вирок не набрав законної сили, особа має статус підозрюваного або підсудного і такі випадки регулюються нормами інших нормативних актів (про попереднє ув'язнення, тримання під вартою тощо).

Підстави скасування вироку суду можуть бути різними і належать як до процесуально-правових, так і до матеріально-правових. Ці питання врегульовані нормами кримінального та кримінально-процесуального права. Але для процесу виконання-відбування покарання в аспекті кримінально-виконавчого права не має значення у зв'язку з чим вирок суду скасований та кримінальна справа закрита. Для установ та органів виконання покарання скасування вироку суду та закриття кримінальної справи є безумовною підставою для звільнення засудженого від відбування покарання.

Порядок звільнення за цією підставою тотожній порядку дострокового звільнення засудженого. Звільнення засудженого проводиться у день надходження документа, яким вирок суду скасований (постанови чи ухвали суду про скасування відповідного вироку) в орган (установу) виконання покарань, а якщо документи одержані після закінчення робочого дня, — у першій половині наступного дня. Засудженому за його вимогою може видаватися довідка про відбуття покарання або про звільнення від нього.

§ 5. Звільнення у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку

Кримінальне законодавство встановлює правило, згідно з яким звільненню від відбування покарання підлягають особи, відносно яких строки давності виконання обвинувального вироку закінчилися. Суд постановляє обвинувальний вирок і звільняє засудженого від відбування покарання на підставах, передбачених ст. 80 КК України.

Для органів і установ виконання покарань це є підставою для звільнення засудженого від відбування покарання (ст. 152 КВК України).

Наявність цієї підстави серед інших пояснюється тим, що зі спливом певних строків, встановлених законом, виконання покарання втрачає свою актуальність та ефективність.

Згідно зі ст. 327 КПК України рішення про застосування строків давності приймає суд, причому вимоги ст. 80 КК України для суду є обов'язковими, за винятком розгляду цього питання щодо осіб, які були засуджені до довічного позбавлення волі. Якщо суд не визнає за можливе застосувати давність, довічне позбавлення волі замінюється позбавленням волі.

Особа звільняється від відбування покарання, якщо з дня набрання чинності обвинувальним вироком його не було виконано в такі строки: два роки — у разі засудження до покарання менш суворого, ніж обмеження волі; три роки — у разі засудження до покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі за злочин невеликої тяжкості; п'ять років — у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за злочин середньої тяжкості, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин; десять років — у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років за тяжкий злочин, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше десяти років за особливо тяжкий злочин; п'ятнадцять років — у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк більше десяти років за особливо тяжкий злочин.

Зі спливом указаних строків виконання обвинувального вироку не здійснюється, а засуджений підлягає звільненню від відбування покарання.

§ 6. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання

Призначаючи покарання, суд обов'язково вказує строк, протягом якого засуджений повинен його відбувати. Але покарання, яке має на меті в тому числі і кару, це не самоціль. Воно призначається для досягнення певного позитивного ефекту. Передбачається, що вказана мета буде досягнута за той строк, який визначив суд у своєму вирокі. Однак позитивні зміни в свідомості та особистості засудженого мо-

жуть статися раніш, ніж закінчиться строк покарання, і в такому випадку покарання втратить свої соціально орієнтовані виправні та попереджувальні властивості та перетвориться на суто каральний вплив.

Для уникнення таких ситуацій закон передбачає можливість дострокового звільнення від відбування покарання.

Дострокове звільнення від покарання — поняття родове та включає в себе цілий ряд видів такого звільнення. Наприклад, до дострокового звільнення можна віднести звільнення на підставі амністії, помилування, звільнення за хворобою, умовно-дострокове звільнення тощо.

Розглянемо умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (статті 81, 82 КК України, ст. 154 КВК України). Інститут умовно-дострокового звільнення від відбування покарання врегульований нормами кількох галузей права — кримінального права, кримінального процесу та кримінально-виконавчого права.

Кримінально-виконавче право регулює порядок та умови винесення установою (органом) виконання покарання подання до суду про застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення. Обов'язковою умовою застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання є відбуття засудженим певної, встановленої законом частини строку покарання.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване після фактичного відбуття засудженим: 1) не менше половини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, а також за необережний тяжкий злочин; 2) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі; 3) не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і знову вчинила умисний злочин протягом невідбутої частини покарання.

У разі вчинення особою, до якої було застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання нового злочину суд призначає їй покарання за правилами про призначення покарання за сукупністю вироків та правилами складання покарань і зарахування строку попереднього ув'язнення.

Щодо заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, то вона може бути застосована, якщо засуджений став на шлях виправлення, а також після фактичного відбуття засудженим: 1) не менше третини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, а також за необережний тяжкий злочин; 2) не менше половини строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, коли особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона була засуджена до позбавлення волі; 3) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і вчинила новий умисний злочин протягом невідбутої частини покарання.

До осіб, яким покарання замінене більш м'яким, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення за правилами, які встановлені кримінально-процесуальним законодавством.

За наявності вказаних підстав орган або установа виконання покарань спільно із спостережною комісією або службою у справах неповнолітніх забов'язані в місячний строк розглянути питання щодо можливості представлення засудженого до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або до заміни невідбутої частини покарання більш м'яким та надіслати подання до суду. Важливою новелою інституту умовно-дострокового звільнення є передбачене КВК право засудженого звертатися до адміністрації з проханням внести подання щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання чи щодо заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням.

Подання розглядається та застосовується суддею районного (міського) суду за місцем відбуття покарання засудженим. Суд розглядає таке подання в десятиденний строк з моменту надходження його до суду без витребування судової справи з участю прокурора, представника органу (установи) виконання покарання і, як правило, засудженого.

Особу може бути умовно-достроково звільнено повністю або частково і від відбування додаткового покарання.

У разі відмови суду щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким повторне подання з цього питання щодо осіб, засуджених за тяжкі і особливо тяжкі злочини до позбавлення волі на строк не менше п'яти років, може бути внесено не раніше як через один рік з дня винесення постанови про відмову, а щодо засуджених за інші злочини та неповнолітніх засуджених — не раніше як через шість місяців. Постанова суду може бути оскаржена.

Рішення про внесення подання про умовно-дострокове звільнення або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким приймається на засіданні комісії. Очолює таку комісію начальник установи (органу) виконання покарань. Засідання комісій проводяться відкрито. На засідання комісії запрошується засуджений, питання про можливість подання до умовно-дострокового звільнення якого розглядається.

§ 7. Звільнення на підставі хвороби

Однією з підстав звільнення від відбування покарання законодавець називає хворобу засудженого.

Якщо засуджений захворів хворобою, яка фактично перешкоджає здійсненню на нього виправного впливу, то такий засуджений підлягає звільненню. Пояснюється це тим, що за таких умов покарання не досягає мети, яка стоїть перед покаранням та кримінально-виконавчим законодавством, та не може виконати завдань виправлення та ресоціалізації.

Підставою для порушення питання про можливість звільнення засудженого від відбування покарання за хворобою є факт захворювання засудженого на психічну або іншу тяжку хворобу, яка перешкоджає відбуванню покарання. Головною ознакою є те, що хвороба перешкоджає засудженому відбувати покарання. Мається на увазі, що стан захворювання таким чином змінює свідомість та поведінку засудженого, що він або перестає сприймати покарання як таке, або фактично втрачає свої антисуспільні риси.

Як видно зі змісту закону, існує два види звільнення засуджених від відбування покарання через хворобу: звільнення у зв'язку із захворюванням психічною хворобою; звільнення у зв'язку із захворюванням іншою тяжкою хворобою.

Але з точки зору кримінально-виконавчого права ця підстава звільнення лише тоді дійсно стає підставою, коли є відповідна постанова суду.

Для визначення того, чи є хвороба, якою хворіє засуджений, такою, що перешкоджає відбуванню покарання, Департамент разом з Міністерством охорони здоров'я України спільним наказом № 3/6 від 18 січня 2000 р. затвердили перелік захворювань, які є підставою для подання в суди матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання. Але констатування у засудженого захворювання, яке включено до вказаного переліку, ще не означає безумовного звільнення такого засудженого від відбування покарання. Це питання вирішує суд.

Обстеження хворих засуджених, діагностіка та рекомендації щодо стану здоров'я засудженого і можливості його звільнення від відбування покарання здійснюють спеціальною лікарською комісією, яка утворюється при лікарнях для засуджених. На ці комісії покладені функції виявлення осіб, які за станом здоров'я підлягають звільненню від відбування покарання.

З урахуванням висновків комісії начальник установи (органу) виконання покарань готує та надсилає до суду подання про звільнення від відбування покарання. Разом з поданням до суду надсилаються висновок лікарської комісії й особова справа засудженого. У поданні також вказуються дані, які характеризують поведінку засудженого під час відбування покарання.

Подальший розгляд цього подання здійснює суд. При вирішенні питання про звільнення від відбування покарання за хворобою суд враховує тяжкість учиненого злочину, характер захворювання, особу засудженого та інші обставини справи.

Якщо особу, засуджену до громадських робіт або обмеження волі, було визнано інвалідом першої або другої групи, орган чи установа виконання покарань вносить подання до суду про його дострокове звільнення від відбування покарання. Разом з поданням до суду надсилається висновок лікарсько-трудової експертної комісії. Якщо на психічну чи іншу тяжку хворобу захворів засуджений до виправних робіт або штрафу, суддя у всіх випадках виносить постанову про звільнення його від дальшого відбування покарання.

Після винесення судом постанови про звільнення засудженого від відбування покарання за хворобою відповідні документи надсилаються до установи (органу) виконання покарань. Адміністрація уста-

нови (органу) проводить звільнення засудженого в день надходження документів або, якщо документи надійшли після закінчення робочого дня, в наступний за цим день.

§ 8. Інші підстави звільнення від відбування покарання

У статті 152 КВК України законодавець наводить невичерпний перелік підстав звільнення від відбування покарання.

Чинний КК України передбачає такі підстави, які не увійшли в ст. 152 КВК України. Це, наприклад, ст. 75 КК України «Звільнення від відбування покарання з випробуванням». Йдеться про випадки, коли суд при призначенні покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, враховуючи тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання. У такому разі він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням. Як видно, суб'єктом звільнення за цією підставою є суд.

Другий приклад — ст. 83 КК України «Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років». Засуджених до обмеження волі або до позбавлення волі жінок, які стали вагітними або народили дітей під час відбування покарання, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини, суд може звільнити від відбування покарання в межах строку, на який згідно із законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною трирічного віку. Вказана підстава застосовується судом, але за поданням керівництва установи (органу) виконання покарань.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Класифікуйте підстави звільнення засуджених.
2. Дата закінчення строку відбування покарання засудженого припадала на вихідний. Адміністрація установи провела звільнення засудженого у перший робочий день після вихідного. Чи законне таке звільнення?

Розділ 27

Нагляд за особами, звільненими від відбування покарання

§ 1. Встановлення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі

Серед профілактичних заходів, які здійснюються відносно осіб, звільнених від відбування покарання, особливе місце займає адміністративний нагляд. Він являє собою систему тимчасових виховних і примусових профілактичних заходів спостереження і контролю за поведінкою осіб, що звільнені з місць позбавлення волі та залишаються небезпечними для суспільства.

Така діяльність здійснюється відповідно до статей 158–159 Кримінально-виконавчого кодексу України, Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» (далі — Закон) та Інструкції «Про організацію здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі».

Згідно з вказаними нормативними актами адміністративний нагляд встановлюється щодо таких категорій повнолітніх осіб: 1) засуджених до позбавлення волі за тяжкі, особливо тяжкі злочини або засуджених два і більше разів до позбавлення волі за умисні злочини, якщо під час відбування покарання їх поведінка свідчила, що вони вперто не бажають стати на шлях виправлення і залишаються небезпечними

для суспільства; 2) засуджених до позбавлення волі за один із злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; 3) засуджених до позбавлення волі за тяжкі, особливо тяжкі злочини або засуджених два і більше разів до позбавлення волі за умисні злочини, якщо вони після відбування покарання або умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, незважаючи на попередження органів внутрішніх справ, систематично вчиняють правопорушення.

Щодо осіб, вказаних у перших двох пунктах цього переліку, адміністративний нагляд встановлюється судом за місцезнаходженням установи за поданням її начальника. Для цього адміністрація УВП завчасно готує стосовно таких засуджених характеристики, копії вироків, довідки про застосування заходів стягнення, інші матеріали, які вказують про небажання засудженого стати на шлях виправлення. До міськ-, райвідділу, куди має прибути особа після звільнення, направляється запит щодо пропозицій про встановлення обмежень дій піднаглядного. Відповідь на запит долучається до справи засудженого.

Рішення про необхідність встановлення адміністративного нагляду приймається комісією керівного складу адміністрації УВП. Після її позитивного висновку оформляється подання, яке разом з матеріалами, що свідчать про необхідність встановлення адміністративного нагляду, і копією вироку засудженого направляється до суду. Там матеріали розглядаються за участю особи, стосовно якої внесено подання, та представника УВП. При задоволенні клопотання піднаглядному під підпис у довідці роз'яснюється обов'язок не порушувати громадський порядок і додержуватися встановлених правил. Постанова судді про встановлення адміністративного нагляду разом з довідкою про оголошення встановлених обмежень надсилаються судом начальнику колонії. Адміністрація колонії надсилає для виконання постанову судді органу внутрішніх справ за обраним піднаглядним місцем проживання в день його звільнення.

Щодо осіб, засуджених до позбавлення волі за тяжкі, особливо тяжкі злочини або засуджених два і більше разів до позбавлення волі за умисні злочини, адміністративний нагляд встановлюється, якщо вони після відбування покарання або умовно-дострокового звільнення від відбування покарання незважаючи на попередження органів

внутрішніх справ систематично порушують громадський порядок, вчиняють інші правопорушення. На підставі рапорту дільничного інспектора міліції начальник міськ-, райвідділу приймає рішення щодо підготовки подання про встановлення адміністративного нагляду. Подання разом з матеріалами направляється до суду.

Після позитивного рішення суду постановою судді надсилається начальнику районного (міського) відділу (управління) внутрішніх справ за місцем проживання піднаглядної особи, який передає її для виконання дільничому інспектору міліції.

Адміністративний нагляд встановлюється строком від одного року до двох років і починає відраховуватися з дня оголошення піднаглядному постанови суду про його встановлення. Він не може перевищувати строків, передбачених законом для погашення або зняття судимості. У разі коли є підстави вважати, що особа, щодо якої встановлено адміністративний нагляд, залишається небезпечною для суспільства, адміністративний нагляд за поданням відповідного органу внутрішніх справ може бути продовжено у загальному порядку кожного разу ще на шість місяців, але не більше строку, передбаченого законом для погашення або зняття судимості.

Особи, щодо яких встановлено адміністративний нагляд, зобов'язані не порушувати громадський порядок і дотримуватися таких правил: а) прибути у визначений виправною установою строк в обрані ними місця проживання і зареєструватися в органах внутрішніх справ; б) з'являтися за викликом міліції і давати усні та письмові пояснення з питань, пов'язаних з виконанням правил адміністративного нагляду; в) повідомляти працівників міліції, які здійснюють адміністративний нагляд, про зміну місця роботи чи проживання, а також про виїзд за межі району (міста) у службових справах; г) у разі від'їзду в особистих справах з дозволу міліції в інший населений пункт та перебування там більше доби зареєструватися в місцевому органі внутрішніх справ.

Щодо піднаглядних за постановою суду можуть бути застосовані частково або у повному обсязі такі обмеження: а) заборона виходу з будинку (квартири) у визначений час, який не може перевищувати восьми годин на добу; б) заборона перебування у визначених місцях району (міста); в) заборона виїзду чи обмеження часу виїзду в особистих справах за межі району (міста); г) реєстрація в міліції від одного до чотирьох разів на місяць.

§ 2. Виконання постанови судді про встановлення та припинення адміністративного нагляду

Під час здійснення адміністративного нагляду суд за поданням начальника органу внутрішніх справ з урахуванням особи піднаглядного, його способу життя і поведінки може змінювати (зменшувати або збільшувати) обсяг встановлених обмежень, зокрема: продовжувати строк адміністративного нагляду відповідно до ч. 2 ст. 6 Закону; збільшувати або зменшувати обсяг обмежень дій піднаглядних відповідно до ч. 2 ст. 10 Закону; припиняти адміністративний нагляд відповідно до ст. 8 Закону.

Дільничні інспектори міліції та працівники карного розшуку зобов'язані проводити індивідуально-попереджувальну роботу з піднаглядними. Підрозділи карного розшуку разом з підрозділами оперативної служби, державної служби боротьби з економічною злочинністю, служби боротьби з організованою злочинністю та з незаконним обігом наркотиків виявляють злочинні зв'язки піднаглядних, уживають заходів попередження і припинення ними злочинів. Приймальники-розподільники, чергові частини міськ-, райвідділів виявляють серед осіб, затриманих за правопорушення, піднаглядних і осіб, які підпадають під дію Закону, протягом доби інформують про це міськ-, райвідділи за місцем їх проживання (перебування). У разі виявлення таких, що перебувають під адміністративним наглядом чи не прибули після звільнення з місць позбавлення волі до обраного місця проживання у встановлений строк або самовільно залишили його з метою ухилення від адміністративного нагляду, начальник підрозділу інформує про це міськ-, райвідділ за обраним піднаглядним місцем проживання.

Патрульно-постові наряди міліції під час виконання обов'язків з охорони громадського порядку здійснюють контроль та ведуть спостереження за особами, стосовно яких встановлено адміністративний нагляд, якщо вони з'являються в громадських місцях, відвідування яких їм не дозволено, або залишають місце проживання (перебування) у заборонені для цього години. При виявленні таких осіб патрульні (постові) затримують їх і доставляють до чергової частини міськ-, райвідділу з метою оформлення матеріалів про порушення правил адміністративного нагляду.

У разі якщо піднаглядному судом встановлені обмеження дій у вигляді реєстрації в міліції, то за письмовим рішенням начальника міськ-, райвідділу така реєстрація здійснюється працівником відділення (відділу) дільничних інспекторів міліції, дільничним інспектором міліції, працівником карного розшуку або черговим міськ-, райвідділу, про що робиться запис у реєстраційному листку.

Начальник міськ-, райвідділу за письмовою заявою піднаглядного може дозволити йому тимчасове проживання (перебування) в іншому місці в межах території, яку обслуговує міськ-, райвідділ. Питання про виїзд піднаглядного з місця постійного проживання за межі району (міста) в особистих справах вирішується з письмового дозволу начальника міськ-, райвідділу на підставі письмової заяви піднаглядного на строк, який не перевищує 10 діб, з урахуванням часу перебування його у дорозі. У разі дозволу на тимчасовий виїзд до іншої місцевості піднаглядному вручається під підпис маршрутний листок. Про виїзд піднаглядного дільничний інспектор міліції письмово повідомляє міськ-, райвідділ, на територію обслуговування якого цей піднаглядний має прибути.

У разі від'їзду піднаглядного на інше місце проживання (перебування) зі зняттям з реєстрації, дільничний інспектор міліції, який здійснює нагляд, повідомляє міськ-, райвідділ, на територію обслуговування якого прибуде піднаглядний.

У разі злісного порушення правил адміністративного нагляду, особи, щодо яких він встановлений, притягаються до адміністративної чи кримінальної відповідальності. При ухиленні піднаглядних від адміністративного нагляду органи внутрішніх справ здійснюють їх розшук.

Адміністративний нагляд припиняється постановою судді: а) у разі погашення або зняття судимості з особи, яка перебуває під наглядом, — за поданням начальника органу внутрішніх справ або за клопотанням самого піднаглядного; б) достроково, якщо піднаглядний перестав бути небезпечним для суспільства і позитивно характеризується за місцем роботи і проживання, — за поданням начальника органу внутрішніх справ.

Питання про припинення адміністративного нагляду розглядається в суді відповідно до правил, встановлених щодо розгляду питання про його встановлення.

Адміністративний нагляд автоматично припиняється: а) після закінчення строку, на який його встановлено, якщо органом внутрішніх

справ не подано клопотання про продовження нагляду або суддя відмовив у продовженні нагляду; б) у разі засудження піднаглядного до позбавлення волі і направлення його до місця відбування покарання; в) у разі смерті піднаглядного.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Що таке адміністративний нагляд за звільненими з місць позбавлення волі?
2. Щодо яких категорій осіб встановлюється адміністративний нагляд?
3. В якому порядку здійснюється адміністративний нагляд?
4. Назвіть випадки автоматичного припинення адміністративного нагляду.

Розділ 28

Здійснення контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання

§ 1. Здійснення контролю за звільненими від відбування кримінального покарання з випробуванням

Згідно зі статтями 75–79 та 104 КК України суд може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням: при призначенні виправних робіт, обмеження волі, службового обмеження для військовослужбовців, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років — із встановленням іспитового строку тривалістю від одного до трьох років; при призначенні обмеження волі або позбавлення волі вагітним жінкам або жінкам, які мають дітей віком до семи років, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкі і особливо тяжкі злочини, — із встановленням іспитового строку в межах строку, на який згідно із законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною семирічного віку; неповнолітніх — при призначенні арешту чи позбавлення волі — з встановленням іспитового строку від 1 до 2 років.

Щодо засуджених до обмеження волі або до позбавлення волі жінок, які стали вагітними або народили дітей під час відбування покарання, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини, суд може при-

йняти рішення про звільнення від відбування покарання з встановленням іспитового строку в межах строку, на який згідно із законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною трирічного віку.

У таких випадках копія вироку (постанови, ухвали) суду а також розпорядження про їх виконання є підставою для взяття засудженої особи на облік у кримінально-виконавчій інспекції за місцем її проживання (ст. 164 КВК України).

У десятиденний строк після отримання копії вироку суду працівник кримінально-виконавчої інспекції виконує такі дії: 1) надсилає повідомлення до суду, що виніс рішення, до установи, з якої засуджена особа була звільнена, військкомату та органу внутрішніх справ; 2) направляє сторожову картку до відділу (відділення) у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб, міськ-, райорганів внутрішніх справ для здійснення контролю (зокрема, про зміну місця проживання); 3) оформлює особову справу; 4) проводить бесіду з піднаглядним; 5) стосовно засуджених осіб, на яких покладено обов'язок пройти лікування від алкоголізму, наркоманії або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб, повідомляє відповідний лікувальний заклад.

Щодо засуджених, на яких судом покладено обов'язок періодично з'являтися на реєстрацію, працівник інспекції виносить постанову про встановлення днів явки на реєстрацію (від одного до дванадцяти разів на квартал). Періодичність явки на реєстрацію може змінюватися постановою працівника інспекції залежно від поведінки засудженої особи.

Звільнені від відбування покарання зобов'язані виконувати обов'язки, які покладені на них судом, повідомляти інспекцію про зміну місця проживання, з'являтися за викликом до інспекції, не порушувати громадського порядку.

Якщо судом засудженій особі встановлено обов'язок не виїжджати за межі України на постійне проживання, то виїхати вона може тільки після перевірки підрозділами інспекції підстав виїзду.

Засуджена особа, на яку покладено обов'язок повідомляти інспекцію про зміну місця проживання, роботи або навчання, повинна це зробити завчасно або протягом трьох днів після зміни у письмовій формі. Стосовно цих осіб надсилається повідомлення до підрозділу інспекції за новим місцем проживання засудженої особи через територіальні органи управління Департаменту, а потім, після запиту —

особові справи, про що в триденний строк надсилається підтвердження відправнику. Засуджена особа знімається з обліку.

Згідно зі ст. 163 КВК України контроль за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання, протягом іспитового строку здійснюється кримінально-виконавчою інспекцією за місцем проживання засудженого, а стосовно військовослужбовців — командирами військових частин. Проведення індивідуально-профілактичної роботи зі звільненими покладено на органи внутрішніх справ. З метою встановлення фактів учинення правопорушень працівник інспекції один раз на три місяці направляє до органів внутрішніх справ запити про те, чи притягувалися засуджені особи до адміністративної відповідальності, а один раз на шість місяців направляє вимоги до підрозділів інформаційних технологій головних управлінь МВС України. Отримані відповіді зберігаються в особових справах.

У випадках коли засуджена особа: не виконує покладених на неї судом обов'язків після застереження у вигляді письмового попередження; три і більше разів учинювала правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про її небажання стати на шлях виправлення; не з'являється до інспекції два і більше разів без поважних причин (що повинно бути підтверджено матеріалами); зникла з метою ухилення від контролю за її поведінкою з постійного місця проживання; засуджена жінка не займається доглядом, вихованням дитини інспекція вносить до суду подання про скасування звільнення від відбування покарання і направлення засудженої особи для відбування призначеного судом покарання. Щодо неповнолітніх до суду надсилається подання, оформлене спільно зі службою у справах дітей. У цьому документі вказується, коли і які порушення були допущені, які заходи впливу застосовувалися. Подання разом з особовою справою та всіма матеріалами, що свідчать про невиконання засудженою особою покладених на неї судом обов'язків, надсилається до суду протягом місяця після встановлення таких фактів.

У разі неприбуття звільненого з місць обмеження або позбавлення волі до обраного місця проживання або у разі залишення засудженою особою місця постійного проживання чи коли місцезнаходження звільнених осіб невідомо, працівник кримінально-виконавчої інспекції за місцем їх обліку (на територію обслуговування якого мали прибути) протягом одного місяця проводить початкові розшукові заходи. Якщо протягом указанного строку місцезнаходження засудженої особи не встановлене, особа вважається зниклою. Працівник інспекції

передає подання, копію вироку суду та матеріали початкових розшукових заходів із супроводжувальним листом до органів внутрішніх справ для здійснення подальшого розшуку. Одночасно із цим інспекція надсилає до суду подання для вирішення питання про скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням чи звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років. Те саме робиться й у випадку затримання засудженої особи (установлення місцезнаходження), після того як з'ясовано, що причиною залишення постійного місця проживання або неприбуття до обраного місця проживання було ухилення від відбування покарання.

Стосовно засудженої особи, яка виконала покладені на неї судом обов'язки та не вчинила нового злочину (що підтверджується вимогою про судимість та притягнення до кримінальної відповідальності з підрозділів інформаційних технологій головних управлінь МВС України), після закінчення іспитового строку до суду направляються подання та особова справа засудженої особи для вирішення питання про звільнення її від призначеного покарання. У поданні вказується, як засуджена особа зарекомендувала себе під час перебування на обліку, як виконувала обов'язки, як характеризується за місцем роботи, навчання чи проживання.

Залежно від поведінки звільненої від відбування покарання вагітної жінки чи жінки, яка має дитину віком до трьох років, після досягнення дитиною трирічного віку або в разі смерті дитини інспекція надсилає до суду подання (разом з особовою справою) для вирішення питання про звільнення її від відбування покарання або заміну покарання більш м'яким чи направлення засудженої особи для відбування покарання, призначеного вироком суду.

Контроль за поведінкою засуджених осіб припиняється і вони знімаються з обліку у зв'язку із: закінченням іспитового строку — за наявності постанови (ухвали) суду про звільнення; скасуванням звільнення від відбування покарання з випробуванням (звільненням від відбування покарання) та направленням для відбування покарання, призначеного вироком суду, — за наявності відповідної постанови (ухвали) суду; скасуванням вироку — за наявності відповідної постанови (ухвали) суду; звільненням засудженої жінки, яка має дитину віком до трьох (семи) років, від подальшого відбування покарання або заміною його більш м'яким, направленням її для відбування покарання, призначеного вироком суду, — за наявності відповідної

постанови (ухвали) суду; амністією — за наявності відповідної постанови (ухвали) суду; засудженням за учинення нового злочину — за наявності копії вироку, що набрав законної сили; смертю засудженої особи — за наявності відповідної довідки з відділу реєстрації актів громадянського стану; пересилкою особою справи до іншого підрозділу інспекції — за наявності підтвердження про отримання особою справи.

У разі порушення кримінальної справи стосовно особи, звільненої від відбування покарання з випробуванням, та звільненої від відбування покарання вагітної жінки чи жінки, яка має дитину віком до трьох років, слідчий або орган дізнання протягом 10 днів після встановлення факту засудження направляють до підрозділу інспекції, у якому засуджена особа перебуває на обліку, копію постанови про порушення кримінальної справи та інформацію про обрання запобіжного заходу стосовно засудженої особи.

§ 2. Здійснення контролю за умовно-достроково звільненими від відбування кримінального покарання

До осіб, що відбувають покарання у вигляді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання відповідно до ст. 81 Кримінального кодексу України. У цьому разі за ними за місцем роботи, навчання та проживання протягом невідбутої частини покарання встановлюється контроль громадських організацій і трудових колективів, проводиться виховна робота з метою закріплення результатів виправлення і ресоціалізації. Така діяльність організується спостережними комісіями.

Спостережні комісії, служби у справах дітей, центри соціальних служб для молоді, а також громадські організації і трудові колективи можуть виділяти своїх представників та доручати їм проведення виховної роботи і здійснення контролю за поведінкою осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання. Громадські вихователі неповнолітніх та інші особи, яким доручено проводити з умовно-

достроково звільненими від відбування покарання виховну роботу, контролюють їхнє ставлення до праці, навчання і поведінку в побуті, надають необхідну допомогу.

До умовно-достроково звільнених від відбування покарання осіб, які ухиляються від громадського контролю, збори трудового колективу або громадська організація можуть застосовувати вплив у вигляді громадського попередження. У разі систематичного порушення громадського порядку особою, яка відбувала покарання у виді позбавлення волі за тяжкий або особливо тяжкий злочин чи була двічі засуджена до позбавлення волі за умисні злочини й умовно-достроково звільнена від відбування покарання, трудовий колектив або громадська організація можуть порушити клопотання перед органом внутрішніх справ про встановлення за нею адміністративного нагляду.

У разі вчинення особою, до якої було застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання нового злочину суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими статтями 71 і 72 Кримінального кодексу України.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Які органи здійснюють контроль за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання?
2. В якому порядку здійснюється контроль за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання?
3. Які підстави передбачені для припинення контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання?

Література

Література до Загальної частини

Конституція України [Текст]. — К. : Юрінком Інтер, 1996.

Бородовська, Н. Забезпечення правового статусу засудженого до позбавлення волі [Текст] / Н. Бородовська // Прокуратура. Людина. Держава. — 2004. — № 9.

Кримінально-виконавчий кодекс України [Текст] : Офіц. вид. — К. : Атака, 2003.

Кримінально-виконавче право України [Текст] : підручник / за ред. А. Х. Степанюка. — Х. : Право, 2005.

Кримінально-виконавче право. Збірник нормат.-прав. документів [Текст] / уклад. А. Х. Степанюк. — Х. : Право, 2005.

Кримінально-виконавчий кодекс України: наук.-практ. комент. [Текст] / за заг. ред. А. Х. Степанюка. — Х. : Одиссей, 2005.

Лисосед, О. Умови відбування покарання у тюрмах Швеції [Текст] / О. Лисосед, А. Степанюк // Вісн. прокуратури. — 2003. — № 6.

Лисосед, О. Покарання та громадські санкції у діяльності служби тюрем і апробації Швеції [Текст] / О. Лисосед, А. Степанюк // Вісн. Акад. правов. наук. України. — 2003. — № 4 (95).

Степанюк, А. Ф. Політика в сфері исполнення наказаний [Текст] / А. Ф. Степанюк // Проблеми законності. — Х. : 2001. — Вип. 50.

Степанюк, А. Ф. Некоторые особенности уголовно-исполнительных правоотношений [Текст] / А. Ф. Степанюк // Проблеми законності. — Х., 2001. — Вип. 48.

Степанюк, А. Х. Кримінально-виконавчі правовідносини як форма кримінально-виконавчої діяльності [Текст] / А. Х. Степанюк // Вісн. Акад. правов. наук. України. — 2001. — № 2.

Степанюк, А. Ф. Сущность исполнения наказаний [Текст] / А. Ф. Степанюк. — Х. : Фолио, 1999.

Черненко, М. П. Система органів та установ виконання покарань [Текст] / М. П. Черненко // Проблеми законності. — Х., 2007. — Вип. 89.

Черненко, М. П. Реалізація засуджених як мета кримінально-виконавчого законодавства України [Текст] / М. П. Черненко // Проблеми законності. — Х., 2008. — Вип. 97.

Література до Особливої частини

Богатирьов, І. Г. Виправні роботи як вид покарань: кримінальні, криміналістичні та кримінально-виконавчі проблеми [Текст] / І. Г. Богатирьов. — К. : МП «Леся», 2002.

Впровадження альтернативних видів кримінальних покарань в Україні [Текст] / за ред. О. В. Беци. — К. : МП «Леся», 2003.

Законодавство України про виконавче провадження [Текст] : наук.-практ. коментар / І. І. Смельянова, А. І. Нижник, Л. М. Павлова та ін. — К. : Ін Юре, 2001.

Дьомін, В. Інститут апробації в зарубіжному законодавстві [Текст] / В. Дьомін // Вісн. прокуратури. — 2001. — № 3.

Кримінально-виконавче право України [Текст] : підручник / за ред. А. Х. Степанюка. — Х. : Право, 2005.

Максимова, Н. Гуманізація покарань — шлях до громадянського суспільства [Текст] / Н. Максимова // Соц. політика і соц. робота. — 2001. — № 1.

Гура, Р. М. Виконання покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю [Текст] / Р. М. Гура. — Х. : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2005.

Романов, М. В. Дисциплінарна відповідальність засуджених до позбавлення волі [Текст] / М. В. Романов. — Х. : Фоліо, 2004.

Соцький, Ю. Правове регулювання виконання кримінального покарання у вигляді виправних робіт [Текст] / Ю. Соцький // Підприємництво, господарство і право. — 2004. — № 3.

Ткачова, О. Щодо змісту виправних робіт на сучасному етапі розвитку кримінально-виконавчої системи України [Текст] / О. Ткачова // Вісн. Акад. правов. наук України. — 2004. — № 4 (39).

Черненко, М. П. Виконання майнових покарань [Текст] / М. П. Черненко. — Х. : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2006.

Черненко, М. П. Правове регулювання праці засуджених до позбавлення волі за законодавством України [Текст] // Проблеми законності. — 2008. — Вип. 96.

Степанюк, А. Х. Довічне позбавлення волі як еквівалент смертної кари [Текст] / А. Х. Степанюк // Вісн. Акад. правов. наук України. — 2000. — № 4.

Степанюк, А. Х. Умови відбування покарання засудженими жінками [Текст] / А. Х. Степанюк // Аспект. Інформ. Бюлетень. — 2001. — № 2.

Степанюк, А. Х. Втілення міжнародних стандартів у практику діяльності кримінально-виконавчої системи України [Текст] / А. Х. Степанюк, І. С. Яковець. — Х. : Кроссруд, 2007.

Яковець, І. С. Первинна класифікація засуджених до позбавлення волі та їх розподіл в установі виконання покарання [Текст] / І. С. Яковець. — Х. : Кроссруд, 2006.

Предметний покажчик

А

Адміністративний нагляд 16, 303
Амністія 16, 289
Амністія повна 289
Амністія умовна 289
Амністія часткова 289
Апеляційна комісія 18
Арештні доми 30, 37, 123
Арешт 123

Б

Бандеролі 125, 151, 211, 218
Безпека засуджених 24
Богослужіння 151, 239

В

Взаємодія кримінально-виконавчої служби 41
Види органів і установ виконання покарань 37
Вїзд короткостроковий 138, 216
Виконавчий лист 118
Виконання покарання у виді виправних робіт 88, 91, 96
Виконання покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу 62, 63
Виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю 66, 67
Виконання покарання у виді громадських робіт 74, 76
Виконання покарання у виді позбавлення волі 160, 187
Виправний центр 38, 41, 137
Виправні і виховні колонії 40
Виконання покарання у виді обмеження волі 136
Виправлення 4, 148, 232
Виховна робота з засудженими 232
Відкриття виконавчого провадження 55
Відомчий контроль 45
Відрахування із заробітної плати засуджених 100, 141, 228
Військові частини 146
Військовослужбовці строкової служби 145
Відвідування установ виконання покарань 46

Г

Гамівна сорочка 207, 208
Гауптвахта 127, 132
Громадський контроль 43, 46
Громадські вихователі 313
Гуманізм як принцип 11

Д

Державний департамент України з питань виконання покарань 31, 36
Державна кримінально-виконавча служба 41
Державний виконавець 55, 56
Джерела кримінально-виконавчого права 8
Дисциплінарний батальйон 147, 148
Дисциплінарний ізолятор 137, 272
Дільниця карантину, діагностики і розподілу 189
Дільниця ресоціалізації 193
Дільниця соціальної реабілітації 195
Діяльність органів та установ виконання покарань 8, 30, 42
Довічне позбавлення волі 117, 279

Е

Елемент режиму 193
Естетичне, етичне виховання засуджених 238

Ж

Житлова зона 39
Житлово-побутові умови 212
Жінки-засуджені 257
Жінки-інваліди засуджені 259
Жінки вагітні засуджені 260

З

Загальні положення виконання покарання у виді позбавлення волі 187
Загальні умови праці засуджених 225
Загальноосвітнє навчання 275
Законні інтереси 20, 24, 25
Законність як принцип кримінально-виконавчого права 11, 12
Запобігання втечам 193
Заробітна плата засуджених 60, 241

Засади нагляду і контролю 43
Засоби кримінально-виконавчої діяльності 3
Засуджені іноземці 23
Заходи заохочення та стягнення 142, 145
Заходи медичного характеру
Зброя і її застосування 207, 208, 224
Звільнення від відбування покарання 284, 296
Злісні порушники режиму 168

I

Ізолятори тимчасового тримання 30, 176
Ізоляція осіб, позбавлених волі 199
Індивідуалізація виконання покарання 161
Іноземні громадяни 161
Інструкції 171, 228, 261, 267
Інтереси законні засуджених 242

К

Карцер 127
Класифікація засуджених 159
Класифікація первинна і вторинна 162, 163
Колонії мінімального рівня безпеки 166, 257
Колонії середнього рівня безпеки 169, 213, 257
Колонії максимального рівня безпеки 179, 253, 279
Компетенція органів виконання покарань
Конвоювання засуджених 147, 183
Контроль за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання 36, 46, 310
Конфіскація майна 19, 117
Кримінально-виконавча система 204
Кримінально-виконавче законодавство в Україні 15
Кримінально-виконавча інспекція 36, 68, 91
Критерії класифікації 159

Л

Листування 215
Лікарсько-трудова комісія 300
Лікування засуджених 165, 220

М

Майно боржника 57
Матеріальна відповідальність 28, 118, 229
Медична служба 7, 220
Мета кримінально-виконавчої діяльності 8
Методичні рекомендації щодо класифікації засуджених 170
Метод кримінально-виконавчого права 6
Міжнародні стандарти поведінки із засудженими 48
Мінімальні стандартні правила поведінки з ув'язненими і Європейські тюремні правила 50

Н

Навчальний центр 243, 250
Нагляд за засудженими 200, 220
Надзвичайний стан 209
Наряди розподілу засуджених 168
Наука кримінально-виконавчого права 13
Невідворотність виконання покарання як принцип 10
Неповнолітні засуджені 264

О

Об'єкт кримінально-виконавчої діяльності 7
Обмеження волі 136
Обмеження для військовослужбовців 293, 301
Обов'язки засуджених до позбавлення волі 202
Ознаки органів та установ виконання покарань 30
Оперативно-розшукова діяльність у колоніях 206
Органи і служби у справах дітей 46
Органи і установи виконання покарань 29, 31, 33
Основні завдання Державного департаменту з питань виконання покарань 45
Основи правового статусу засуджених 20
Особи без громадянства 24, 183
Особиста безпека 24, 189
Оцінка поведінки засудженого 25, 191

П

Паспорт 140, 179, 287
Переведення засуджених 141, 194, 247
Пекінські правила 267

- Пенсійне забезпечення засуджених до позбавлення волі 229
Підстави звільнення від відбування покарання 301
Підстави виконання і відбування покарання
Побачення засуджених 215, 216
Подача заяв і скарг засудженими 236
Політика у сфері виконання покарань 5
Положення про Державний департамент з питань виконання покарань 5, 8
Положення про піклувальні ради 17
Положення про спостережні комісії 17
Положення про дисциплінарний батальйон 142
Помилювання 78, 134
Поняття кримінально-виконавчого права 6
Порушники режиму 168
Посадові особи 40
Посилки, передачі 140, 211
Права засуджених 12, 21
Правила внутрішнього розпорядку 8, 138
Правовий статус засуджених 20, 71
Праця засуджених 141, 152, 222
Праця засуджених до обмеження волі 141
Праця неповнолітніх 273
Предмет кримінально-виконавчого права 6
Приміщення камерного типу 39, 168, 247
Принципи виконання покарань
Принципи кримінально-виконавчого права 9
Прокурорський нагляд 43
Пропозиції, заяви і скарги засуджених 124, 152
Професійно-технічне навчання 240
Психопати 165
Психодіагностика 190
Психологічна служба 7, 233
- Р**
Регіональні комісії 171, 178
Режим у колоніях 98
Релігійні організації у містах позбавлення волі 239
- С**
Самодіяльні організації засуджених 126, 238
Система курсу кримінально-виконавчого права 13
Спостережні комісії 45, 312
Соціально-виховна робота 152, 231, 235
- Спеціальні засоби 207
Справедливість як принцип 9
Стаж роботи засуджених 228, 230
Строки давності виконання обвинувального вироку 295
Строки обчислення відбування покарання у виді виправних робіт 99
Структура Департаменту 34
Структура кримінально-виконавчої установи 40
Структурно-функціональний аналіз діяльності кримінально-виконавчої системи 7
Суб'єкт виконання покарань 8
Суб'єктивні права засуджених 21
Схема видів кримінально-виконавчих установ 39
- Т**
Телефонні розмови 155, 204
- У**
Умови відбування покарання в колоніях 210
Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання 105, 292
Управління кримінально-виконавчою системою 32
Установи виконання покарань 36
Ухилення 107
Ухилення від сплати штрафу 60
- Ф**
Фізичне виховання засуджених 238
Фізичний вплив 272
Форми і методи соціально-виховної роботи 235
- Х**
Харчування засуджених 219
Хвороба засудженого 193
- Ц**
Центр зайнятості 93, 94
- Ч**
Чернігівська колонія 180, 257
Чини 110
- Ш**
Штраф 54
Штраф дисциплінарний 241
- Ю**
Юридичні обов'язки засуджених 26

Зміст

Вступ	3
-------------	---

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Розділ 1. Поняття кримінально-виконавчого права, предмет і система курсу	5
§ 1. Політика у сфері виконання покарань	5
§ 2. Кримінально-виконавче право: його предмет і метод	6
§ 3. Діяльність органів та установ виконання покарань як предмет регулювання кримінально-виконавчого права	7
§ 4. Джерела кримінально-виконавчого права	8
§ 5. Принципи кримінально-виконавчого права	9
§ 6. Наука кримінально-виконавчого права	13
§ 7. Предмет і система курсу кримінально-виконавчого права	13
Питання та завдання для самоконтролю	14
Розділ 2. Кримінально-виконавче законодавство України	15
§ 1. Кримінально-виконавчий кодекс України: структура та загально характеристика	15
§ 2. Інші нормативно-правові акти, що регламентують порядок й умови виконання та відбування кримінальних покарань	17
Питання та завдання для самоконтролю	19
Розділ 3. Правовий статус засуджених	20
§ 1. Основи правового статусу засуджених	20
§ 2. Суб'єктивні права засуджених	21
§ 3. Законні інтереси засуджених	24
§ 4. Юридичні обов'язки засуджених	26
Питання та завдання для самоконтролю	28
Розділ 4. Органи і установи виконання покарань	29
§ 1. Загальна характеристика кримінально-виконавчої системи України	29
§ 2. Управління кримінально-виконавчою службою. Органи виконання покарань та їх компетенція	32
§ 3. Установи виконання покарань	36

§ 4. Взаємодія органів і установ виконання покарань з іншими органами держави, підприємствами та установами	41
Питання та завдання для самоконтролю.....	42
Розділ 5. Нагляд і контроль за виконанням кримінальних покарань. Участь громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених	43
§ 1. Прокурорський нагляд за виконанням кримінальних покарань.....	43
§ 2. Відомчий контроль.....	45
§ 3. Участь громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених.....	45
§ 4. Контроль органів державної влади та місцевого самоврядування.....	46
Питання та завдання для самоконтролю.....	47
Розділ 6. Міжнародні стандарти поведіння із засудженими	48
§ 1. Міжнародні норми в галузі виконання покарань	48
§ 2. Стандарти поведіння із засудженими універсального і регіонального характеру і їх врахування у національному кримінально-виконавчому законодавстві	50
§ 3. Основоволожні принципи поведіння з в'язнями і особами, засудженими до альтернативних заходів.....	52
Питання та завдання для самоконтролю.....	53

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

Розділ 7. Виконання покарання у виді штрафу.....	54
§ 1. Загальні положення виконання покарань у виді штрафу	54
§ 2. Забезпечення виконання покарань у виді штрафу	60
Питання та завдання для самоконтролю.....	61
Розділ 8. Виконання покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу	62
§ 1. Порядок виконання покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу.....	62

§ 2. Органи, що виконують покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу.....	63
Питання та завдання для самоконтролю.....	65
Розділ 9. Виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю	66
§ 1. Загальні положення виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю	66
§ 2. Обов'язки кримінально-виконавчої інспекції щодо виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.....	68
§ 3. Правовий статус засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю	71
§ 4. Наслідки ухилення від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю	72
Питання та завдання для самоконтролю.....	73
Розділ 10. Виконання покарання у виді громадських робіт	74
§ 1. Порядок виконання покарання у виді громадських робіт....	74
§ 2. Порядок прийняття до виконання вироків суду стосовно осіб, засуджених до покарання у виді громадських робіт, та їх облік.....	78
§ 3. Порядок відбування покарання у виді громадських робіт...80	
§ 4. Обчислення строку відбування покарання у виді громадських робіт.....	83
§ 5. Відповідальність осіб, засуджених до покарання у виді громадських робіт	85
Питання та завдання для самоконтролю.....	87
Розділ 11. Виконання покарання у виді виправних робіт	88
§ 1. Порядок виконання покарання у виді виправних робіт	88
§ 2. Умови відбування покарання у виді виправних робіт	96
§ 3. Обчислення строку відбування покарання у виді виправних робіт	99
§ 4. Заходи заохочення і стягнення, що застосовуються до осіб, засуджених до виправних робіт.....	103
Питання та завдання для самоконтролю.....	108

Розділ 12. Виконання покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців	110
§ 1. Загальні положення виконання покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців.....	110
§ 2. Порядок виконання покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців.....	111
Питання та завдання для самоконтролю.....	115
Розділ 13. Виконання покарання у виді конфіскації майна	116
§ 1. Загальні положення виконання покарання у виді конфіскації майна.....	116
§ 2. Особливості виконавчого провадження під час виконання покарання у виді конфіскації майна.....	118
§ 3. Забезпечення виконання покарання у виді конфіскації майна.....	120
Питання та завдання для самоконтролю.....	122
Розділ 14. Виконання покарання у виді арешту	123
§ 1. Порядок і умови виконання покарання у виді арешту.....	123
§ 2. Особливості виконання покарання у виді арешту відносно військовослужбовців.....	127
§ 3. Правовий статус військовослужбовців, засуджених до покарання у виді арешту.....	130
§ 4. Звільнення засуджених військовослужбовців, засуджених до покарання у виді арешту.....	134
Питання та завдання для самоконтролю.....	135
Розділ 15. Виконання покарання у виді обмеження волі	136
§ 1. Загальні питання виконання покарання у виді обмеження волі.....	136
§ 2. Порядок і умови відбування покарання у виді обмеження волі.....	139
§ 3. Заходи заохочення та стягнення, що застосовуються до осіб, засуджених до обмеження волі.....	142
Питання та завдання для самоконтролю.....	145
Розділ 16. Виконання покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців	146
§ 1. Загальні положення виконання покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовцями.....	146

§ 2. Режим у дисциплінарному батальйоні	150
§ 3. Соціально-виховна робота із засудженими військовослужбовцями	152
§ 4. Заходи заохочення і стягнення, що застосовуються до засуджених військовослужбовців та порядок їх застосування	154
§ 5. Матеріально-побутове та медичне забезпечення засуджених військовослужбовців.....	155
§ 6. Звільнення від відбування покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців	156
Питання та завдання для самоконтролю	158
Розділ 17. Класифікація засуджених до позбавлення волі та їх розподіл за видами установ виконання покарання.....	
§ 1. Поняття та значення класифікації засуджених до позбавлення волі	159
§ 2. Юридична (первинна) класифікація засуджених до позбавлення волі	163
§ 3. Психолого-педагогічна (вторинна) класифікація засуджених до позбавлення волі.....	166
§ 4. Визначення засудженому до позбавлення волі виду установи виконання покарання. Регіональні комісії.....	171
§ 5. Розподіл і направлення засуджених для відбування покарання.....	173
§ 6. Правові та організаційні питання при визначенні засудженому до позбавлення волі виду колонії	176
§ 7. Переміщення засуджених до позбавлення волі.....	183
Питання та завдання для самоконтролю.....	186
Розділ 18. Загальні положення виконання покарання у виді позбавлення волі	
§ 1. Порядок прийняття засуджених до позбавлення волі до виправних і виховних колоній.....	187
§ 2. Структурні дільниці виправних і виховних колоній	189
§ 3. Диференціація тримання засуджених в дільницях виправних і виховних колоній.....	190
§ 4. Переведення засуджених до позбавлення волі.....	194
Питання та завдання для самоконтролю.....	197

Розділ 19. Режим у колоніях та засоби його забезпечення	198
§ 1. Режим у колоніях та його основні вимоги.....	198
§ 2. Засоби нагляду і контролю за засудженими	200
§ 3. Обов'язки засуджених до позбавлення волі	202
§ 4. Оперативно-розшукова діяльність у колоніях.....	206
§ 5. Підстави застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї	206
§ 6. Режим особливих умов у колоніях	208
 Питання та завдання для самоконтролю.....	 209
Розділ 20. Умови відбування покарання в колоніях	210
§ 1. Права і обов'язки засуджених до позбавлення волі.....	210
§ 2. Придбання засудженими до позбавлення волі продуктів харчування і предметів першої потреби	213
§ 3. Контакти засуджених до позбавлення волі із зовнішнім світом ..	215
§ 4. Медико-санітарне забезпечення засуджених до позбавлення волі	220
 Питання та завдання для самоконтролю.....	 221
Розділ 21. Праця засуджених до позбавлення волі	222
§ 1. Правові підстави та мета залучення засуджених до праці ...	222
§ 2. Умови праці засуджених до позбавлення волі	224
§ 3. Пенсійне забезпечення засуджених до позбавлення волі ..	229
 Питання та завдання для самоконтролю.....	 230
Розділ 22. Виховний вплив на засуджених до позбавлення волі	231
§ 1. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі	231
§ 2. Основні напрями, форми і методи соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі	235
§ 3. Загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених до позбавлення волі.....	240
§ 4. Заходи заохочення та порядок їх застосування до осіб, позбавлених волі	244
§ 5. Заходи стягнення та порядок їх застосування до осіб, позбавлених волі	246
 Питання та завдання для самоконтролю.....	 250

Розділ 23. Особливості відбування покарання в колоніях різних видів	251
§ 1. Виправні колонії мінімального і середнього рівнів безпеки.....	251
§ 2. Виправні колонії максимального рівня безпеки.....	253
Питання та завдання для самоконтролю.....	255
Розділ 24. Особливості відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими жінками і неповнолітніми	256
§ 1. Особливості відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими жінками.....	256
§ 2. Особливості відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими неповнолітніми.....	264
§ 3. Заходи виправлення і ресоціалізації засуджених неповнолітніх.....	269
Питання та завдання для самоконтролю.....	275
Розділ 25. Порядок і умови виконання та відбування покарання у виді довічного позбавлення волі	277
§ 1. Загальні положення виконання покарання у виді довічного позбавлення волі.....	277
§ 2. Порядок і умови виконання та відбування покарання у виді довічного позбавлення волі.....	279
Питання та завдання для самоконтролю.....	283
Розділ 26. Звільнення від відбування покарання	284
§ 1. Загальні положення про звільнення та підстави звільнення засуджених від відбування покарання у виді позбавлення волі.....	284
§ 2. Звільнення у зв'язку з відбуттям строку покарання, призначеного вироком суду.....	286
§ 3. Звільнення на підставі закону про амністію та акта про помилування.....	288
§ 4. Звільнення у зв'язку зі скасуванням вироку і закриттям кримінальної справи.....	294
§ 5. Звільнення у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку.....	295
§ 6. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.....	296
§ 7. Звільнення на підставі хвороби.....	299
§ 8. Інші підстави звільнення від відбування покарання.....	301
Питання та завдання для самоконтролю.....	301

Розділ 27. Нагляд за особами, звільненими від відбування покарання	302
§ 1. Встановлення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі	302
§ 2. Виконання постанови судді про встановлення та припинення адміністративного нагляду	305
Питання та завдання для самоконтролю	307
Розділ 28. Здійснення контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання	308
§ 1. Здійснення контролю за звільненими від відбування кримінального покарання з випробуванням	308
§ 2. Здійснення контролю за умовно-достроково звільненими від відбування кримінального покарання	312
Питання та завдання для самоконтролю	313
Література	314
Предметний покажчик	316

Навчальне видання

**Кримінально-виконавче
право**

Підручник

За редакцією професорів
В. В. Голіни і А. Х. Степанюка

Редактор *А. В. Єфименко*
Коректор *Т. Ф. Зуб*
Комп'ютерна верстка *О. І. Лагози*
Дизайн *В. М. Зеленька*

Підписано до друку з оригінал-макета 25.09.2010.
Формат 60×90 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Обл.-вид. арк. 16,7. Ум. друк. арк. 20. Вид. № 427.
Тираж 3000 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 559 від 09.08.2001 р.

Віддруковано
ВАТ «Харківська книжкова фабрика “Глобус”»
61012, м. Харків, вул. Енгельса, 11